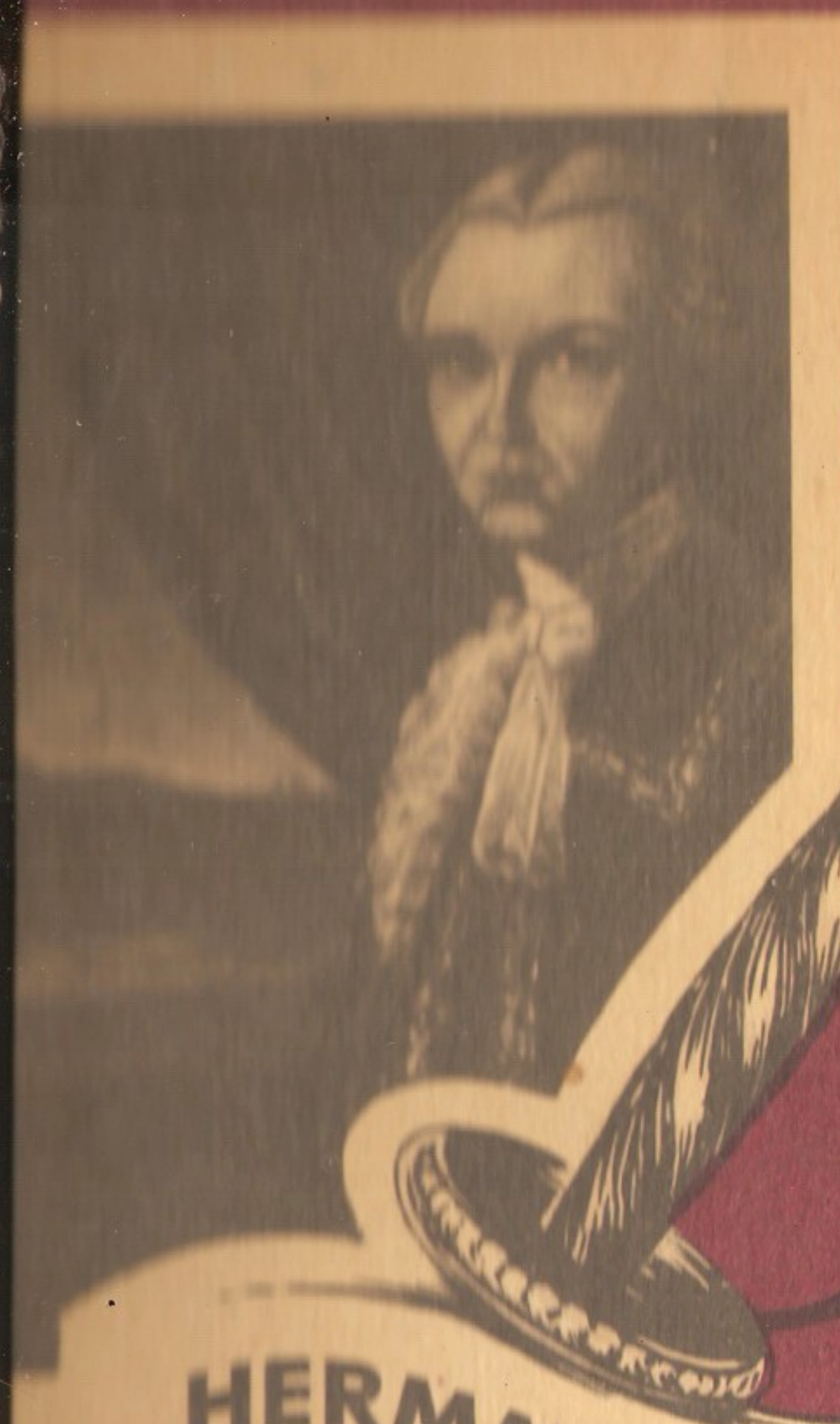
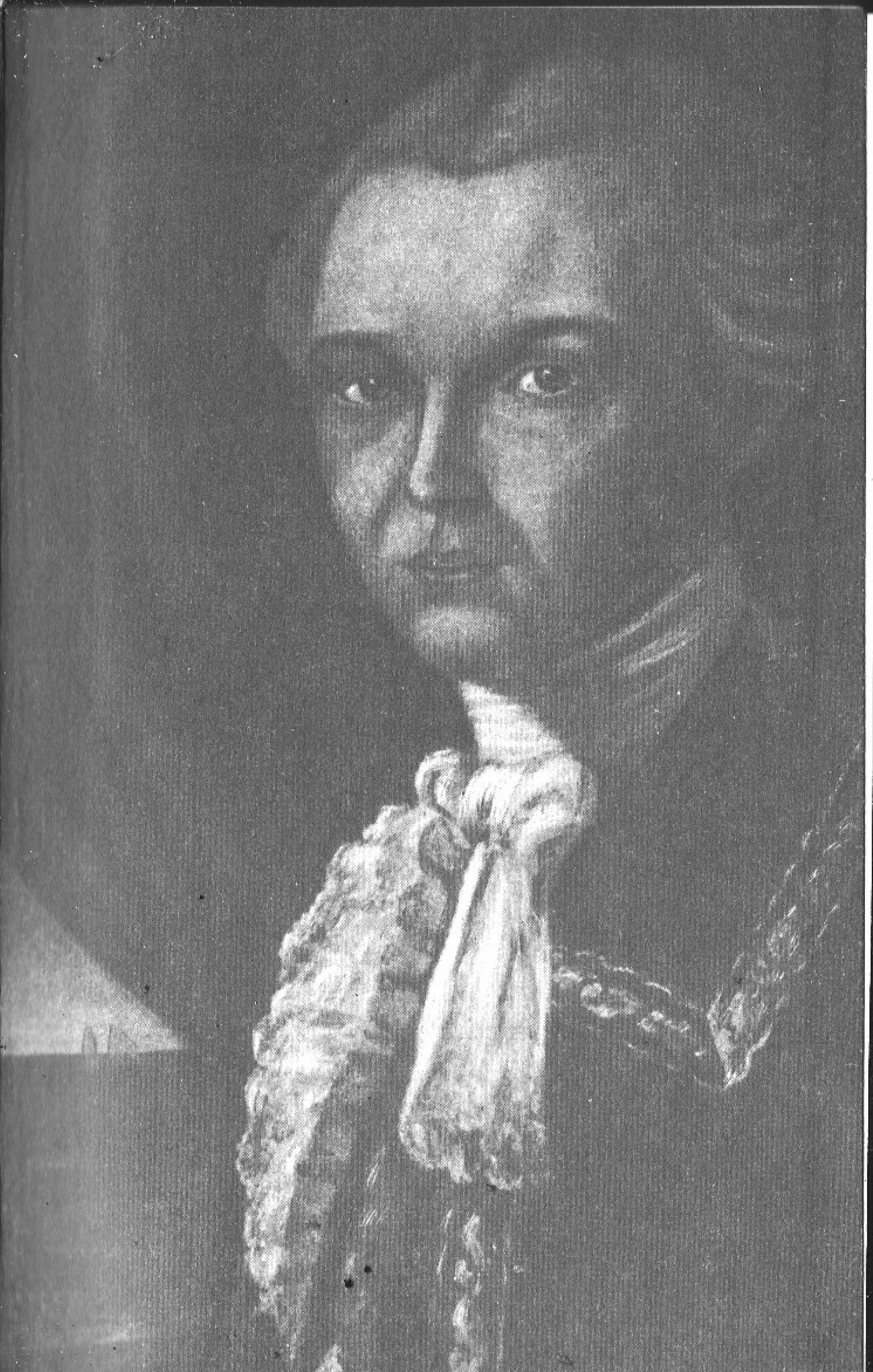
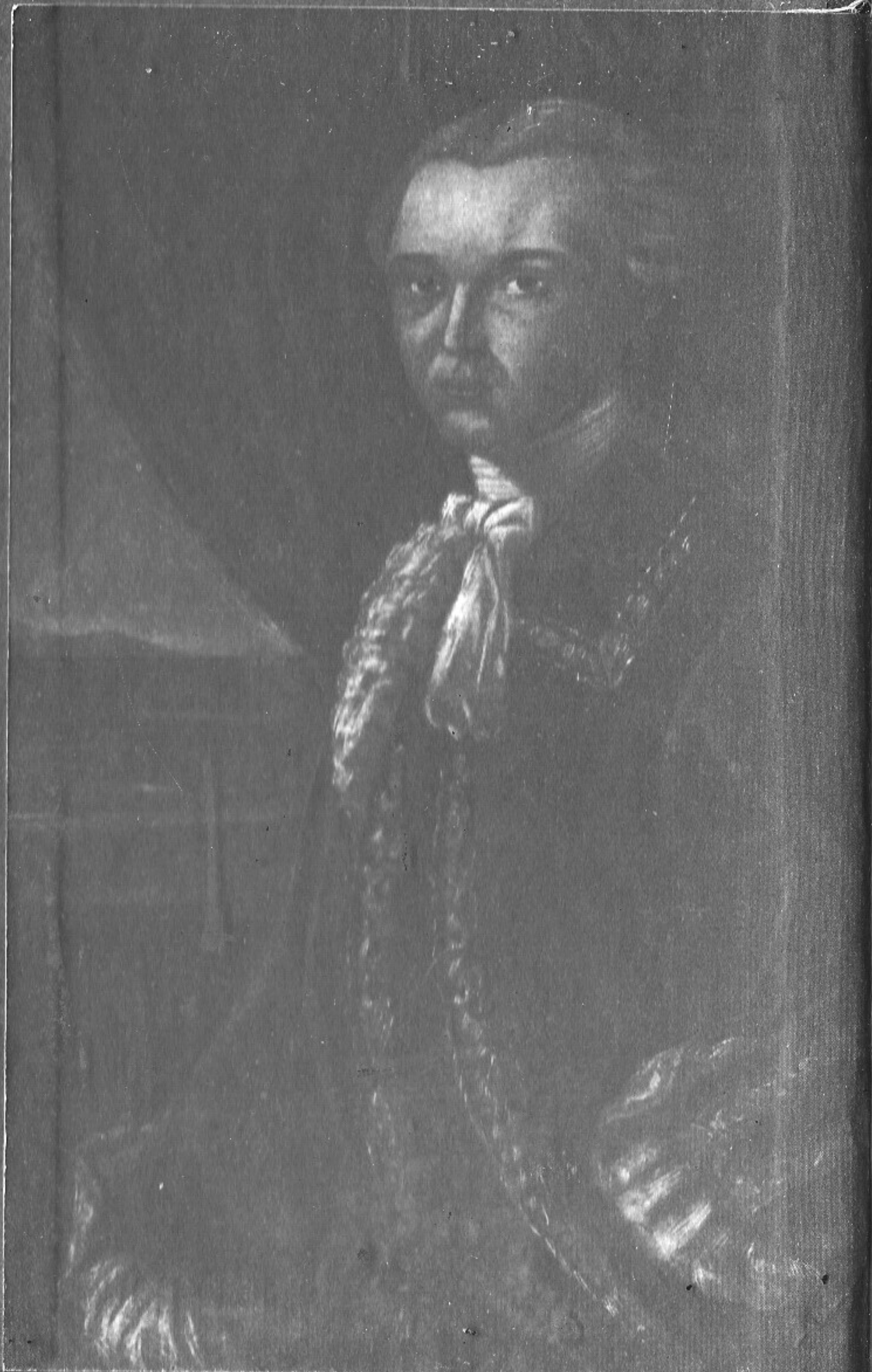

HERMAN SERGO Randoóóovel

HERMAN SERGO
Randoóóovel

HERMAN
SERGO

Randroõvel

ROMAAN

TALLINN
«EESTI RAAMAT»
1988

Kujundanud HELMUT POLBERG

Kaanel: O. R. L. von Ungern-Sternberg.
Tundmatu autori õlimaal Haapsalu Koduloomuuseumis.
H. Polbergi reproduktsioon.

Saateks

Esialgu oli see raamat kavandatud «Näkimadalate» IV osana, sest peamised sündmused on siingi seotud samade kallaste ja karidega. Ka esineb käesoleva teose nimegelane parun Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternberg juba «Näkimadalates». Kuid «Näkimadalate» triloogia keskne sündmuste telg on vabade rootslaste võitlus oma õiguste eest, siin aga parun Ungern-Sternbergi saatus. Niisiis leidsin, et see peaks siiski olema hoopis omaette lugu uue pealkirja all.

Autor

ATTESTAT

Dass die uralte Familie Freiherrn von Ungern Sternberg der sich in verschiedenen Häusern in den Herzogtümern Liev-, Ehst- und Kurland, in Ostfriesland und im Königreich Schweden und anderen Ländern gewesen waren — — — —

TUNNISTUS

Et see ürgvana perekond, vabahärrad Ungern-Sternbergid, kes on asunud Liivi-, Eesti- ja Kuramaa hertsogiriigis, Ida-Friisimaal, Rootsi kuningriigis ning mitmel muul maal, on algselt pärit Vestfaalist, kus üks suguvõsa haru rajas Sternbergi krahvkonna, see on kinnitatud Rootsi kuninganna Kristiina poolt väljaantud tunnistusega.

Anno 1402 läks see krahvkond perekonnalepingutega üle krahvinna Schaumbergile ja von der Lippele, kuid üks teine suguvõsa haru elas juba ammu enne seda — nimelt Anno 900 — Saksamaal, mitte päritavatel, vaid eluaegsetel maavaldustel; Böömi hertsogi Vratislause ja Saksa kuninga Henricus Aucupise aegadel asusid nad Vestfaalist Böömimaale, kus nad vaprate sõjameestena endale maad said ja kanda kinnitasid ning seeläbi vabahärradeks tunnistati. Nagu maade põlisperemehed, järgisid ka nemad oma vürsti sõjakäikudel ja said väga vägevateks. See suguvõsa liin kestab veel tänapäevani.

On ürikuid, mis räägivad, et Švaabimaa hiilgeaegadel — aastatel 942 kuni 1487 — võtsid Sternbergide esivanemad

osa sõjakäikudest ja võitlesid vapralt niihästi lahingutes kui rüütliturniiridel.

Samuti on perekonnadokumentide ja muude allikatega tõestatud, et Sternbergide suguvõsa oli nii Saksa kui Rooma riigi keiserliku perekonnaga veresuguluses, ja et ära tuua mõned neist: vabahärra Smilon von Sternbergi tütar — nimega Kunigunda —, kellest abielu kaudu Böömi asevalitseja ja pärastise kuninga Georg Podiebradiga sai kolme vürstiriigi valitsejate esiema, tema vanim tütar Sidonia astus pühasse abiellu Meissen'i hertsogi Albertiga, sellest abielust sündis Saksa kuurvürst August. Teine tütar Catharina abiellus Ungari kuninga Matthias Corvinusega ja kolmandast, nimega Ludmilla, sai Liegnitzi hertsogi Friederic I abikaasa, kellest põlvnesid Brandenburgi markkrahvid, aga ka omaaegsed Preisi kuningad.

Anno 1379 astus vabahärra Peter von Sternberg abiellu Määrimaa markkrahvinna Annaga, kelle isa oli markkrahv Johann Heinrich, riigivalitseja Karl IV vend, ja ema Tiroomi krahvinna Margaretha Maul. Elisabeth von Sternberg laulatati Anno 1473 Botzko hertsogi von Kuhrstadtiga, kes oli Böömi kuninga Georg Podiebradi poeg.

Edasi on tõestatud, et vabahärrad Sternbergid teenisid Rooma riigis ja ka teiste maade katoliku kirikutes püha paavsti saadikutena ja paistsid sõjaväeteenistuses suure vapruste ja murdmata truudusega silma, ning nende kuulsus ulatub aastasade tagant tänase päevani. Neist olgu siin ära märgitud vaid mõned üksikud, nagu Bertholdus Sternberg, kes Anno 1247—1287 oli Würzburgi piiskop; Conrad ja Albert von Sternberg, kes pärast aastat 1269 olid Magdeburgi peapiiskopid. Vabahärra Adalbertus von Sternberg oli Böömi kuninga Venceslaus Ottokari õe, püha Agnese poolt asutatud Pühavaimu Ordu hospitali suurmeister. Kuningas Venceslaus Ottokar osutas Palestiinast tagasitulevatele sõjahärradele suurt soosingut ja sealt on pärit ka Sternbergide perekonna krahvlik liin ning punane kuusnurkne täht kuldsel alusel nende vapil.

Georg Ladislaus von Sternberg oli Böömi kuningriigi suurskantsler, Heinrich von Sternberg riigihoidja ja Anno 1441 Böömi alaealise kuninga Ladislause regent ning vabahärra Jaroslaus von Sternberg oli Anno 1241, kuningas Venceslaus Ottokari ajal, sõjahärra, kes Ollmützi all

tatarlasi lõi ja Saksamaa nende verejanuliste sõdalaste sissetungist ära päästis ning selle suure võidu eest kuninglikku õukonda auga vastu võeti ja nüüd juba peale tähe enda vapil võis avalikkudel vastuvõttudel kanda Böömi hertsogikrooni ja mantlit, nii on see veel praegugi Praha St. Agneta kirikus tema hauasambal kivist raiutud.

Seesama vabahärra Jaroslaus von Sternberg sai pärast seda hiilgavat võitu sealtsamast Määrimaalt kingiks suure maavalduse, mis ta oli tatarlastest vabastanud (kuhu tema hiljem uhke Neu-Sternbergi lossi ehitas), pärast oli ta Määrimaa kõige kõrgem maavanem ja tema vapil, kus siiani oli olnud täht mäe otsas, muudeti see kuldseks täheks sinisel põhjal.

On ka täielikult tõeks tehtud, et mitmed vabahärrad von Sternbergid käisid Malta Johanniitide Ordu rüütli-tena Jeruusalemmas, kellest siin mõned ära märgime ja nimelt: Peter von Sternberg, Malta Johanniitide Ordu suurvürst (kloostriülem), Mangold von Sternberg — 1281. aastal Königsbergi komtuur (ordupealik) Preisimaal; Michael von Sternberg — 1413—1422 Bretteni komtuur, siis feldmarssal ja lõpuks Saksa Ordu suurmeister Preisimaal, kes Kowonowi all poolakate vastu võitis suure lahingu, Friedrich ja Gottfried von Sternberg, kes Anno 1731—1755 olid Johanniitide Ordu rüütlid.

Nendesamade vastuvaidlematute tunnistuste ja dokumentidega on tõestatud, et vabahärra Johannes von Sternberg Jaroslause pärusmõisast, väepealik ja üks Böömi krahvide Sternbergide esiisad, tegi piiskop Alberti aegadel Anno 1211 Ungari rüütlite ja jalaväe eesotsas ühes Böömi sõdalastega suuri tegusid: seadis Ungari kuninga Andrease poja Colomanni gallialaste üle kuningaks, võitis Vene suurvürsti Mstislavi, oli enne Venno von Rohrbachi esimene Mõõgavendade Ordu meister, kes läks Liivi paganate vastu sõdima ja heitis alla suure osa Liivimaad. Tema käsu all olnud Ungari vägede juhatamisest on tulnud temale lisanimi Ungar, Hungaria, Ungern, mille ta pärandas ka oma järeltulijatele ja mida kannab selle suguvõsa põhjapoolne haru kuni tänase päevani.

Johannes von Sternberg saanud selle abi eest piiskop Albertilt Liivimaal maad, paavst aga lubanud teda kanda enda vapil 7 tähte.

Anno 1232 võtnud ta endale naiseks Liivimaa kuninga Kaupo tütre Hedvigi. Kaupol polnud meesjärglasi, kuna

tema poeg Berthold oli langenud 1210 Ümera lahingus. Seetõttu kinkis ta kõik oma valdused juba Anno 1217 kirikule.

Et Ungern-Sternberg oli suguluses Liivimaa kuningaga, paistab ka sellest, et vana vapp, mida nende isad kandsid kuni 16-nda sajandini, erines Liivimaa vapist ainult selle poolest, et Liivimaa vapi põhivärv oli punane, Ungern-Sternbergidel sinine. — — — —

(Tunnistus antud Liivimaa hertsogiriigi suursuguse rüütlikonna nimel vabahärradele von Ungern-Sternbergidele.)

Krahv Ludvig August Meller,
valitsev maanõunik
M. von Vegesack,
rüütlikonna sekretär

20. juulil 1779

PEINLICHE KLAGE

Allerdurchlauchtigster, Grossmächtigster Grosser Herr und Kaiser, Alexander Pawlowitsch, Selbstherrscher aller Russen, Allergnädigster Herr!

Oft schon hab ich vor diesem hohen Gerichtshof, um im Namen anderer über erlittenes Unrecht zu klagen oder Wahrheit und Recht zu verteidigen — — — —

KRIMINAALSÜÜDISTUS

Kõige läbinägelikum, kõige võimsam suur valitseja ja keiser Aleksander Pavlovitš, kogu Venemaa isevalitseja, kõige armulisem härra!

Sageli on mul tulnud selles kõrges kohtukojas teiste nimel kaevata ülekohtu üle või kaitsta tõde ja õigust, aga veel kunagi pole ma tundnud säärast sisemist värinat ja õudu kui täna, kus ma härra keiserliku komissari Tisci, kõrgelseisva Eestimaa kubermanguvalitsuse ja kõrgesti austatud Keiserliku Ülemmaakohtu korraldusel pean teie ette tulema kriminaalsüüdistusega, mis on tõstetud kogu inimkonna nimel kinni peetud ja vahi alla võetud välismaa kammerhärra parun Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternbergi vastu. Juba üksainus pilk lihtsale kurjategijale ärritab igati, kellel ainult inimlikku tunnet südames on, kes tunneb hirmu, kes tunneb kaasa. Aga kui lõputult enam vapustab ja kurvastab säärane asi, kui tõearmastaja ja auväärse kohtu ette peab astuma suur-

suguselt sündinud aadlimees. Mees, kes on abielus ja perekonnaisa, mees, kellele loodus nii palju vaimuandeid ja kehalist jõudu on andnud, kelle nime tema perekond kannab, kes siinse aadli ehe on olnud, keda õnn on eba-harilikkude kingitustega üle külvanud, kes suurepärase, laegi akadeemilise kasvatuse sai ning oma looduslikke andeid veelgi enam õppimisega kuni kõrgema teaduseni välja arendas, nii et tema eriti oma hariduse, seisuse, võime ning võimatu töö ja tegevusega oma perekonna auks, oma seisuse uhkuseks ja provintsi heategijaks oleks võinud saada, kui mitte kõikidest kirgedest ohtlikumad: omakasupüüdmine, kadedus ja kurikavalus, lakkamatu sahkerdamine, kõige pühakspidamiseväärse teotamine tema üle võimust poleks võtnud. Temast on saanud põlastusväärne kurjategija, ta on teisigi ähvardustega ja meelehea andmisega vääralt teele juhtinud, ja kui nad seal olid, siis püüdis ta neid valevandumistega õigeks teha, oma ligipääsmatul saarel mitte kellestki hoolides.

Lõpuks siiski, tänu monarhile, kes oma alamate headekäigu ja julgeoleku üle järelejätmatult valvab, on ta Tema Kõrguse enda poolt seatud erikomisjoni määruse põhjal riivi ja luku taha pandud ning omast saarest kaugel ja seisab nüüd õiglase kohtu ees, et oma karistus vastu võtta. Asja kohtulik uurimine on iseäranis tarvilik seepärast, et niisuguseid alatuid kuritöid vähemalt Eestimaal seni ette tulnud ei ole.

Süüdistan välismaa kammerhärrat parun Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternbergi alljärgnevas: — — — —

1. osa

Härrased ei anna õnnistust

«Ütle nüüd ruttu, Carl, kuidas sul läks selle asjaga?» küsis Anu, silmis läbematus.

«Härra oma õnnistust ei anna,» vastas meremehe nahkkuues noorevõitu tugev mees, päikesest ja meretuultest parkunud näol murekortsud, mida temavanusel õieti veel poleks tohtinud olla. Kuid ega Carl Johan Malmil peavaevast tõesti puudust tulnud. Juba kipriamet ise andis nuputada — kuidas laeva kiiremini ühest sadamast teise saada, sest tuuled-tormid, udud ja silmapiiri matvad sajud ei oota tellimist ega ütle ette. Ilmamärgid küll näitavad midagi, aga mõnikord veereb pagi kaela nii ootamatult, et isegi kajakas ei jõua eest kalda varju lennata. Ja nüüd veel see naisevõtmise sabin...

«Siis lähen proua jutule! Temal vähemalt naisterahva süda sees, saab ehk aru,» ütles vaevast väljajõudnud tüdruk, põllepaelad ümber peene piha pingul ning juuksed räti alla kokku keeratud, sõlm kukla taga. Kuid neid juukseid oli nii palju, et kogu kuhil ei mahtunud peitu. Mõni sõnakuulmatu hele salk piilus räti alt ikkagi välja, mille üle proual oli vahel ütlemistki olnud, sest toaneitsile säärane lohakus ei sobi, nagu ta noomis.

Aga üleüldse oli Anu sihukest sorti piiga, kellele külapoisid pühapäeva õhtul tee peal järele vaatasid ja ütlesid: «Näe, mihuke kõrge jala ja karme pööruga tüdruk!»

Need kaks noort inimest seisid Hohenholmi mõisa peahoone trepil, tüdruku tugevad, töödteinud käed laevavanema suurtes kämmaldes. Mõlemal oli õieti kiire, sest

kiprit ootas sadamas laev, tüdrukut aga mõisa tubade suurpuhastus, kuna õhtul oli oodata noorhärja Gustav Diedrich Ottot, kellele oli juba hommikul tõld Vahtrepa postiuisule vastu saadetud.

«Ei tahaks uskuda, et härragi nii ühe sõnaga on,» trööstis mees. «Oleme ju temaga siiani enamasti ühte jalga käinud. Ta on küll täbar ja vahel äkiline nagu püssi otsast, aga arvan siiski, et ta minuga just kõva kõva vastu panema ei hakka, kui talle tasapisi meelde tuletan kõiki neid varjulhoidmiseväärte tegusid ja minu käest läbikäinud keelatud kaupu. Siis... Nojah, juba proua hõikab sind!»

Tüdruk lipsas uksest sisse, mees kiirustas trepiastmeid vahele jättes alla ning astus pikal sammul mööda liivarööpalist teed sadama poole.

Kuhu tal õieti mujale minna oligi. Kodutare polnud küll kaugel, siinsamas mööda rannarada poole tunni tee, aga mis kodu säärane on, kus pole ühtki elavat inimhinge ootamas. Polnud koguni lehma ega lammast ammumasmäägimas, ei kukke-kanu õue peal siblimas ega seapõrsa ruigamist. Ei koera haukumist kuudi kõrval ega hobuse hirnastust kopliiaia taga. Ja mis iseäranis veel nüüd südasuvel silma vaevast, oli see, et õues koguni kaevutee rohtu kasvas, peenardel malts ja ohakad. Ainult vanaisa Clemeti ülesraietud elud-majad seisid veel kindlalt omal kohal, seinapalgid kõlisevõivad, ja töötasid vastu pidada teisegi kuuskümmend aastat. Vanaisast teadis ta ainult kuulu järgi. Olnud laevavanem nagu temagi. Skalluse kiprit ning tema mehetegusid mäletasid veel vaid kirikuküla vane-mad rootslased. Ja muidugi mäletas ka ema Agneta, kes oli Clemeti kõige vanem laps. Vanaema Walborgist seevastu teadis emagi üsna vähe rääkida, sest Walborg suri noorelt. Jälge polnud koguni tema hauakohast. Ta olla ise enda elule käe külge pannud ja seetõttu maetud kirikuaia taha pühitse-mata mulda. Ei risti ega nime.

Kuid Skalluse kipri teist naist Getterit, ema kasuema, mäletas Carl Johan veel ise.

Paari aasta eest oli ema Agneta põduraks jäänud ja kutsus siis enda juurde elama oma kõige noorema poja Carl Johani, kelle ta oli sünnitanud alles pärast viiekümnendat eluaastat ja kellel polnud veel oma kodu ega kollet. Carl Johan läkski Reigi Skallusele, mille päriseks antud elud-majad ja põllulapp olid üsna kohaseks elu-

asemeks mehele, kes oma leiva ja kõrvase saab merelt. Kuid tal tuli Skallusel õige pea üksi jääda. Nüüd puhkas ema Agneta juba üle aasta Pihla kirikaial ning Skalluse lehm-lambad, kuked-kanad olid endale leidnud uued pere-naised. Ei saa ju laevakipper merelt loomi süüta.

Oma perekonnanime oli Carl Johan laenanud sünnikodult Malmi tarelt. Igale poole paberitele, kuhu tal nüüd tuli alla kirjutada, märkis ta Carl Johan Malm, otsekui oleks tal priinimi nagu linna elama läinud meestel. Seda oli talle õieti ette pannud härra ise, sest nii olla kiprile auväärsem. Ees- ja isanimi näitavad liiga selgesti talupojapäritolu, mõni võiks koguni arvata, et ta on sunnimaine ori.

Ja mis talumees ta oligi. Sündimiselt vaba rootslane. Viieteistkümnesealt läks laeva peale meresõidutarkust õppima. Küllap oli tal vanaisa Clemetilt päritud pea, mis jaksas kinni võtta niihästi kirjatarkust, keeli kui ka kursipanemise kunsti. Kompassikaared ja nurgakraadid jäid meelde mõnekordsest vaatamisest. Juba paarikümneaastaselt sai Carl Johan kipripaberid kätte. Enam polnud Soome ega Riia lahes ühtki maanukki ega tuletorni, mida ta ei tundnud. Kompassi ning logi järgi oskas minna koguni Saksa- ja Madalmaade sadamatesse.

Juba enne Reiki elama asumist oli ta Hohenholmi Ungurga kiprikauba lukku lõõnud. Kaubateo juures oli parun temalt nõudnud pisut omamoodi lubadust — et kipri käed ja pea tehku oma töö, aga keel seisku vakka. Sest see olla härrale kasuks. «Ja härra kasust saab ka kipper oma osa,» ütles Ungur. Laevavanem oli Unguru Näkimadalate-askeldustest üht-teist kuulnud ja see vaikimisele manitsemine ei tulnud talle ootamatult.

Noor kipper pidas paruni sõnad meeles ja seepärast usaldas Ungur talle kõige kallimad lastid, kõige enam kurja silma kartvad kaubad. Prikk «Moriām», millega Carl Johan sõitis, oli Unguru esimene Öseli rannas ehitatud laev. Hea minekuga alus, praegugi veel igati viss, pumbad peal ainult kombe pärast. Nüüd oli parunil juba teisi laevu — tükki kolm-neli. Tublid kiprid selle paruni juures leivapuudust ei tundnud.

Leivateenistusega oli Carl Johanil siis kõik ühel pool, kuid nüüd tegi muret naisevõtmine. Küljeluud oli kohe hädasti vaja. Seda nõudis talu, seda nõudsid kipri eluaastad. Neid oli tal turjal päris hea hulk, kolmkümmend

juba täis. Ja mis sa hing ootad — lapsed tuli ju ometi rammupõlves üles kasvatada. Kauem seda asja edasi lükata ei andnud — kohe mitte kuidagi.

Pruudi oli Carl Johan leidnud päris ootamata kombel. Mineval aastal, kui ta esimeselt kevadiselt Revali-reisilt tagasi jõudis ja läks mõisahärrale aru andma, jooksis talle häärberi hämaras trepikojas tüdruk otse sülle. Kipper sasis piigal ümbert kinni ja viis ta akna alla, et vaadata, kuidas see püütud linnupoeg välja näeb. Ja seal sai naisevõtmõtetega laevavanemale otsemaid selgeks, et teist parajamat ilmast enam ei leia, mine kas või Inglismaani välja. Inglismaal oli ta kunagi õpilasepõlves tõesti ära käinud, sealt kaugemale aga purjetavad vaid ulgumerede kõige suuremad seilajad.

Järgnevatel mõisaskäikudel ei sattunud Carl Johan Anuga kokku enam juhuslikult. Kord talvel, kui laev seisis, leidis kipper piiga pühapäeval kirikuõuelt ja pärast jumalateenistust kõndisid nad üheskoos Reigi poole. Carl Johan viis tüdruku Skalluse õuest läbi ja piiga usaldas koguni üle tare lävepaku astuda. Ja varsti olid neil jutud ühise leivalauduba kohta ühel pool. Paariminekuks puudus ainult paruni luba.

«Vali kirikumõisa rootslaste seast või pane mõni Kärdali tüdruk tanu alla. Oled ju vaba mees, ja niipea kui olete mu mõisapiigaga oma jah-sõna altari ees ära ütelnud, on ka tema sinu järgi prii ning proua oma kõige tublimast toatüdrukust lahti. Milleks siis oleme lasknud talle õpetada kokakunsti, lauakatmist ja koguni saksa keelt? Proual on teda väga vaja niihästi magamisetoas, koristamisel, pesupesemisel kui ka söögiaegadel. Mõis on ju väike, siin pole mõtet iga töö peale eraldi inimest pidada. Selle tüdruku sai proua Palmse mõisast sugulastelt kingituseks. Siis oli Anu alles kümneaastane, ta on meil nõnda-ütelda omakasvatatud loom, ja nüüd peaksime ta jumalamuidu ära lubama, kui ta alles hakkab tööga tagasi andma, mis ta peale on kulutatud... Ei, kulla kipper!» Nii oli härra Carl Johani kosjajutu pikalt-laialt tühjaks teinud.

Carl Johan Malmil polnud aimu sellest, et tema vanaisa Clemet Bengtsson oli omal ajal Vaimeli mõisa valitsejaga ligikaudu samasuguse jutu maha rääkinud ja niisamamuguse vastuse saanud. Siis, kui käis vanaema endale naiseks kauplemas. Ega ka mitte sellest, et samas kirjutuse-toas, kus tema oma naisevõtupalve Otto Reinhold Ludwig

von Ungern-Sternbergile ette seadis, oli ka tema vanaisa praeguse herra vanaonuga enam kui kord tõsist juttu ajanud. Ning muidugi ei teadnud ta, et nende jutuajamiste tagajärjed jooksevad kõrvuti nagu rattarööpad. Hohenholmi mõisahärra aga ei osanud omakorda arvata, mis tema äraütlemine talle lõpuks maksma läheb.

*

Mõisniku enda pilgule Hohenholmi härraste eluhoone mingit silmailu ei pakkunud. Kõrge punane kivikatus paistis pargi poolt vaadates küll päris kena, kuid lähemale minnes võis näha, et krohv on maja seintel üsna laiguline, trepiastmed murenenud, laiadel välisustel nikerdu-sed päikesest ja tuultest luitunud, lakk sügisvihmadest maha pestud. Juba Jacob Engelhardt von Ungern-Sternbergi aegadest peale polnud seda eluhoonet keegi kohen-danud, ei tema eest õiget hoolt kandnud ega enda päris-koduks pidanud. Iga uus rentnik püüdis sealt ikka pääseda paremale elujärjele. Ja kui minna veelgi kaugemale mine-vikku, siis olid De la Gardie'dki enam sõjahärrad ja kõr-ged ametnikud kui mõisa peremehed. Siia tuldi üksnes haruharva kas jahile või joomapidusid pidama.

Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternberg oli enne Hohenholmi asumist küll lasknud mõisa sisemised ruumid elamiskõlblikumaks kohendada, kuid ei mõelnudki, vähe-malt esialgu, uue ja uhkema hoone ehitamisele. Ehitas paatisid ja laevu, tiirutas Näkimadalate ümber, ajas raha kokku vilja, viina ja paljude muude kaupade ostu-müü-giga. Tegi äri küll lubatud, küll keelatud kraamiga. Tub-listi tulu sai muidugi ka Näkimadalate rannaõnnistusest.

Hohenholmi häärberis oli üksainus suurem ruum, mida vaevalt võis saaliks kutsuda, siis paar-kolm otsakambrit ja teises tiivas veel mõni tuba magamiseks ja lastele. Peale selle madala juurdeehituse katuse all teenijate kambrid. Mõelda, härraste jaoks polnud kümmet tubagi! Kolm poissi — Gustav, Peter ja Heinrich — elasid omal ajal kõik ühes toas nagu sõdurid kasarmus. Tütar Auguste pidi lastepreiliga kambrit jagama. Nüüd oli muidugi juba lähedam, sest Gustav viibis Peterburgis ja Haapsälu Sta-ckelberg oli tütre majast viinud. Ning varsti pidid teis-telgi poistel sõjakooli astumiseks aastad täis saama.

Oli 1795. aasta südasuvi ja paažikorpuse lõpetanud Gus-tav mõneks päevaks puhkusele lastud.

Alles öhtu eel kihutas tõld, kaks kimlit ees, Vahtrepalt tulles mõisa peatrepi ette. Härra, proua ja nooremad ven-nad olid Gustavit vastu võtmas, suudlemas ja uhket mundrit imetlemas. Läbi saali akna aga piilusid toatüdru-kud Anu ja Madle. Noorhärrest oli saanud mees mis-sugune! Nüüd pealekauba ohvitser. Isast vaata et veelgi pikem, ülemisel huulel juba vurruhakatise tume triip. Otsaesine lai ja sile nagu noorel härjal. Trepist üles joos-tes võttis kolm astet korraga, nii kiire oli tal hulga aja tagant oma vana kodu üle vaadata, ning teenijapiigad jõudsid vaevu eest peitu.

«Sa nägid, Madle!» ohkas Anu, kui tüdrukud oma pisi-keses valvetoas hinge tagasi tõmbasid.

«Küll ikka munder võib mehe ilusaks teha!» ohkas Madlegi.

«Ei ole see ainult munder, selle sees on ikka kah midagi,» polnud Anu nõus, et Madle ainult noorhärja rii-deid kiidab.

Need kaks härrastemaja teenijapiigat ei teinud päevast päeva ainult kõrvuti tööd, vaid olid ka kasuõed ja usal-dasid teineteisele oma südamesopi viimase kui saladuse. See tähendab, et Madle usaldas Anule kõik, Anu aga Madlele peaaegu kõik.

Madle oli aidamees Reinu tütar. Ja kui Anu aastat kaheksa tagasi Palmsest prouale kingiks toodi, siis anti ta alguses Reinu ja tema naise Mari hoolde. Aidamehel oli mõisa tallide kõrval osmik ja peale poeg Kaarli, kes nüüd teenis herra toapoisina, ja tütar Madle tal muud peret polnud. Üks laps rohkem või vähem, arvas Rein. Seda enam, et nüüd võis aidamees mõisa salvest aasta kohta tündri vilja rohkem võtta. Rein oli üldse sedasorti tru-pu teener, kelle arvamusel ja mõtetel härraste omadest pea-aegu kunagi lahku ei läinud. Ka siis mitte, kui teda kästi viljasalvedele topeltpõhjad teha, et sinna vajaduse korral peita Näkimadalatelt toodud riiderullisid, nahapuntraid, lõunamaise veini pudeleid, tubakapakke ja veel jumal teab millist välismaa kaupa. Kirikuküünaldest saati. Kaugetes keeltes kirjad peal. Maalitud küll punase, küll sinise vär-viga.

Veel enne leerist lahtisaamist hakkas Anu ühes Madlega härraste tubades tööl käima. Algul tuli neil peamiselt

õppida — koristama, keetma, prouat riidesse panema ja saksa keelt rääkima. Härra küll mõistis ka maakeelt, rääkis ise seda päris sorinal, kaugelt kuuldes ei saanud arugi, kas kõneleb härra või mõni külamees, aga proual oli raske eesti sõnu omaks võtta.

Kuigi piigadel oli koduks aidamehe osmik, anti neile siiski ka mõisamaja tiibhoones oma nurk, kus nad võisid proua kutset oodates valvata. Ja siin nad nüüd olidki. Seniks päevasest tööst hinge tõmbamas, kuni noorhärja tulekust segilöödud proual õhtusöök meelde tuleb.

Sel ajal jõudis Anu oma südamelt Madlele üht-teist ära rääkida.

«Carl käis täna härra juures mind endale tahtmas, aga ei saanud kaubale.»

«Kas härra panj liiga kõrge hinna peale või?»

«Oleks hind, siis võiks korjata ja maksta, aga tema ei tee kuulmagi... Ei anna ja kõik!»

«Oleks minul tahtjaks säärane, kel laev käes ja mere- teed selged,» ohkas Madle. «Vaba mees pealekauba.»

«Mis need mered ja teed aitavad?»

«Läheks kas või ilma otsa ja seaks kusagil muul maal elujärje sisse,» ütles Madle. Lisas siis ohates: «Aga ei Carli-sugused mehed mind taha, neile hakkavad silma ainult sihukesed pikad, peened ja ilusad nagu sina, Anu.» Seda öeldes polnud Madle hääles kadedust. Tema ainult mõtles nii ja miks pidi ta seda hammaste taga hoidma.

Ning ega Madle mõtted vale rada liikunudki. Ta oli tõesti tupsakas ja tugev, ulatus Anule ainult õlast saati. Ei paindunud tema piht nagu Anul ja nagu oli tal tedre- tähniline, eriti kevaditi, ning juuksed punakat helki. Neid ei julgenud ta näidatagi. Parema, kui olid räti all. Kord pühapäeva õhtul oli üks poiss Silmajõe trummil tal liniku peast ära tõmmanud ja hüüdnud: «Vaadake, Madlel juuksed põlevad nagu mustlase lõke, pistame ta pea vette!»

Aga kõigest hoolimata olid Madle silmad elulusti täis, ja ehkki tal endal polnud veel kedagi, kes teda tahtnud oleks, tundis tema süda Anu õnnele ja õnnetusele kaasa. Õnnele, et kasuõel on sihuke mehine mees kosilaseks nagu Carl Johan Malm, laevavanem pealekauba, ja õnnetusele, et parun keeldus tüdrukut ära andmast.

Madle sai isegi aru, et «ilma otsa» minna on kergem sõnade kui tegudega, ja oli lõpuks nõus ka sellega, et enne tuleb käia proua jutul. Küllap proua hakkab mõt-

lema, et kui teda oleks omal ajal keelatud härrale, mis oleks siis tema süda tundnud. Ja oskab seetõttu ehk ka teise murest ja kahjust osa võtta.

«Kui sa teaksid, Madle, Carl on mulle nii kallis, et kui keegi nõuaks mult silma väljatorkamist, käe maharaiumist, kas või hingeõnnistust... Tema eest annaksin kõik ära!»

«Aga kas Carl sihukest poolpimedat ja ühekäelist naist enam tahakski,» kõhkles Madle.

«Seda ma temalt kord küsisin ka. Et kui nüüd ühel päeval kukun alla mõisa põõningult ja jään vigaseks või põletan köögis keeva veega näo ära, murratan talvelibedaga jalaluu, hakkan lonkama, kas ta siis ka veel mind naiseks võtaks.»

«Ja tema?»

«Ütles, et olgu ma kurtum ja jalutu, kasvagu mul kas või sarved pähe, niisama armas oleksin talle ikka.» Anu ohkas. «Ilma minuta ei saavat ta üldse elada, surevat ära.»

«Küll need mehed oskavad ka rääkida,» tegi Madle end elutargaks. Mõtles pisut ja küsis siis: «Aga ütle nüüd, Anu, kohe puhtast südamest nagu altari ees armulaual: kui sa Carl oleks sunnismaine ori nagu sa ise, kui ta poleks laevavanem ega elaks päriseks ostetud talus ise- oma maade peal, kas sa teda siis niisama kalliks peaksid ja niisama tuliselt endale tahaksid?»

«See annab muidugi poole juurde,» ei mõelnud Anu pikemalt. «Sa, Madle, tead ju ise: niipea kui me Carliga kirikus oma jah-sõna ära ütleme, olen ka mina vaba. Pole mul enam kellegi ees vaja koogutada ega kniksu teha. Oma asi, kas ütlen mõisaprouale tere, kui ta vastu tuleb, või jätan ütle mata. Elan oma maa peal ja ka teo- tegemist pole. Mees teenib iga päev puhast raha. Toob mulle kaugetest linnadest ilusaid riideid. Elan üsna nii- sama hästi kui mõisasaksad. Ja veel: lähen siis kunagi Palmse mõisa isa-ema ja vendasid-õdesid vaatama — vaba mehe naine, peaaegu proua!»

Kõike seda südamest välja vuristades löid Anul silmad särama, nagu lõkendama. Kuid Madle jahutas oma oota- matu asjast arusaamisega ta õhina maha:

«Ütlesid, et Carli vabadus, laevavanema au ja päriseks ostetud elamine annavad talle poole hinda juurde. Aga seda saaks ka teistmoodi öelda: kui Carl oleks samasugune

purupaljas maaori nagu sa ise, siis poleks ta sulle pooltki nii armas. Eks?»

Enne kui Anu jõudis sõnagi vastu kosta, helises proua kell ning piigad kiirustasid õhtulauda katma.

*

Õhtulauas istusid peale proua ja härra veel nende kolm poega: Sankt Peterburgist tulnud vähe üle paarikümne aasta vana Gustav Diedrich Otto, viieteistkümnene Peter Ludwig Constantin ja üle esimese aastatosina jõudnud Heinrich Georg Eduard. Kuna külalisi polnud, ja neid ei käinud Hohenholmis viimasel ajal peaaegu mitte kunagi, oli ka kõigi riietus lihtne ja kodune. Härral olid poja kojutuleku puhul ainult krooked kaela ümber ja varrukatotstest paistsid Madle targeldatud kätised, kõik kolm poissi istusid kodustes kuubedes, ka Gustav oli endalt mundri maha heitnud, ning proualgi korsett kinni nõõrimata, seljas õhuke suvekleit. Ja mis sel viiendat aastakümnet astuval naisel, kes karja lapsi ilma toonud, enam korsettki aitab. Või kelle jaoks seda ilu ja riideuhkust taga ajada, kui Otto Reinholdil pole selle nägemiseks peaaegu üldse silmi ning võõraid külla ei kutsuta. Või kes see tulla tahakski. Ümberringi puha vaenlased, ei ühtki sõpra...

Ka laual polnud midagi haruharva nähtavat. Lihtne jõuduandev toit, millest kõht täis saab, ei mingit uhtumist teeveega ega sinna juurde head-paremat pettusekraami, mis enne allaneelamist suus ära sulab ja olematuks muutub. Härra tugev keha nõudis püstiseismiseks, hobuse seljas püsimiseks ja merelkäimiseks liha, kaalikaid, kartuleid ja kanamune. Vahetevahel sekka klaasitäie veini või harvasti ka kangemat. Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternberg ei teinud endale söögikordasid lõbuasjaks, vaid tema päeva peamine sisu oli töö, olgu siis käte või pea vaev, aus asjaajamine, poolpettus või lausröövimine. Ja töö eesmärk oli raha. Sest raha andis enamiku, mis inimesel ilmas vaja läks. Äraelamise, kuulsuse, võimu. Ainult üht sa selle eest ei saanud — sõpru. Igatahes mitte tõelisi. Pigemini aitas raha neid kaotada. Võib-olla sellepärast polnudki Ungrul kunagi külalisi. Ei kutsutud ega tulnud nad ka kutsumata. Õige neid vaja! Tulevad, suured vatsad ees, rahulolevad näod peas, nuhivad ringi,

silma ees libedad, tagaselja kutsuvad sind randröövliks.

Toidu kandis lauale Anu, Madle aitas köögist kohale tuua. Mujal mõisates oli toapiigadel omaette töö, lauda katsid muud teenrid. Aga siin peeti ainult kokkasid köögis üheainsa ameti peal, toatüdrukutel oli tuhat tegemist. Anut ja Madlet küll jätkus kõikjale, ja mitte ainult tööle. Olid saksad kusagil kaugemal, majast väljas, siis kajas tüdrukute laulust, naerust ja jumalavallatust lõkerdamisest korraga iga tuba ja nurk.

Ja see viga oli neil ka küljes, mis kõikide mõisate teenijapiigadel, nimelt läbi lukuaugu kuulata ja piiluda. Kuulata, mida saksad räägivad, ja näha, kuidas nad oma kahvlitega taldrikutelt toitu õngitsevad ning seda kanakotatite kaupa suhu pistavad. Lauas käis kogu aeg üks jutt ja rääkimine, just nagu oleks mokalaat söögiajal peasi, aga kõhutäitmine päris kõrvaline.

Sel õhtul näis Hohenholmi mõisa härrastel kõhutäitmine hoopis ülearune töö olevat. Vaagnad, liuad ja kannud rändasid laualt kööki tagasi peaaegu niisama täielt, nagu sealt tuues.

Anu silm vaatas, kõrv kuulas. Lukuauk oli paras suur ja uks polnud kuigi paks. Algul rääkis peamiselt Gustav Diedrich Otto. Kõneles Peterburgi elust, väeülematest ning üldse asjadest, millest Anul oli raske aru saada. Aga aeda mõistis ta küll, et härra polnud rahul poja rahakulutamisega, kuid proua andis noorhärrale õiguse.

«Ära sa, poiss, mitte loodagi, et hakkad nüüd, kus sind ohvitseriks ülendati, rohkem raha saama,» kõneles härra. «Mulle ei saadetud omal ajal kodust ühtki kopikat, aga ometigi tõusin Madalmaade laevastikus kapteni aukraadi ja koguni Poola kuninga kammerhärriks.»

«See oli omal ajal,» läks noorhärra hääl päris valjuks. «Tänapäeval on hoopis teisiti. Kas sa ise ei taipa, et kui ma hakkas seal kerjust mängima, käib see ka sinu au pihta? Ja ma oleksingi juba kõrvust saati võlgade sees, kui mitte...» Gustav Diedrich Otto jäi korraga vait, just nagu oleksid ta sõnad vastu seina jooksnud.

«Kui mitte...?» nõudis parun.

«Kui mitte mina poleks talle lisa saatnud,» teatas nüüd proua teisest lauaotsast ja lükkas liua äkilise liigutusega eemale. Väiksemad noorhärred tõmbasid pea õlgade vahele nagu kartes, et nüüd läheb lahti. Ja täkski.

«Aga, Magdalena Charlotta!» Härra pidi peaaegu püsti

kargama. «Kas ma pole sul selge sõnaga ära keelanud minu seljataga kulutusi teha? Peaksid isegi teadma, et liigne raha laste käes on mürk, mis võib neid ära kihvtitada. Aga ei! Just sina, kes sa peaksid olema kokkuhoidlik perenaine, maja lukk, nagu öeldakse, rikud lapsi, keda sa ise oled ilmale toonud, ja pillad tuulde mu vaevaga kogutud vara!»

«Vaevaga kogutud... Näkimadalatelt tuleb seda vahel nagu taevamannat,» nähvas noorhärri Gustav.

«Sina, kutsikas, tead! Pea suu, või ma veel õpetan sind!» Otto Reinhold Ludwigi põsearm läks tulipunaseks, nagu oleks ta äkki nuudiga üle näo saanud.

Proua aga, kelle suust ettemõtlematult väljalipsanud saladus oli meeste meeled lausleekidesse löönud, püüdis tuld jõudumööda taas kinni matta:

«Otto! Ja ka sina, Gustav! Papal on õigus. Tema näeb tõesti suurt vaeva, et meid sellest vaesest mõisast kuhugi viisakamasse paika üle viia, ja selleks on vaja palju raha. Katsume siis tulevikus teda paremini toetada... Kas lubame?»

Need sõnad jahutasidki kergesti plahvatava Otto Reinholdi ja isasse läinud poja selleks korraks maha. Kõvadele sõnadele järgnesid pehmemad ja mõisahärri hakkas üle hulga aja koju tulnud pojale oma tulevikukavatsusi selgitama. Kuid nüüd märkas proua, et tarvis praevaagnad magustoiduliudade vastu vahetada, ning helistas käepärast pandud kellukest. Anu astus sussi kassisammul kõigepealt ukse tagant kaugemale ja läks alles siis sisse.

Teenijapiiga toimetamise ajal oli niihästi vanadel kui ka noortel suu nagu vett täis. Sõnagi ei lausunud. Alles kui Anu oli viimase tarvitatud toidunõu ära viinud ja ukse kinni lükanud, jätkus jutt.

Anu andis vaagnad-liuad Madlele ning asus taas luku-augu juurde.

«Kuulake nüüd hoolega, mis plaanid ja mõtted mul on ja kuidas neid täide viia,» lausus härra. Pani oma lusika lauale nagu märgiks, et tuleb pikem jutt. Tema kantis otsaesine oli pisut kortsus, kõrvade kohal härmatanud juuksepiir. Juba hall mis hall, vaatas Anu. Aga muidu on Ungur veel terve, tugev ja turd mees, ei jää oma jõu poolest alla ühelegi nooremale. Ja ka mõistusest, ehk seda küll otse mõõta ei saa, pole vanahärral veel

puudu. Sest eks need, keda ta oma kaubategudel petab ja üüssab, pea temast lollimad olema.

«Üle tosina aasta olen teinud tööd ja kogunud vara, et meie majapidamist siit kivikangrute otsast parematele maadele asutada ja peret avaramatesse eluruumidesse viia. Nüüd võin juba loota, et asjad hakkavad varsti liikuma. Sina, Magdalena Charlotta, juba tead, ma räägin seda peamiselt poistele, neil on aeg mu mured omaks võtta. Sest kellele ma seda kõike lõppude lõpuks teen? Mitte ainult endale, vaid ka järeltulevatele põlvedele.»

Otto Reinhold rüüpas lonksu veini ning jätkas:

«Võin teile juba täna ütelda, et Grossenhofi mõis on niisama hästi kui minu oma.»

Noorhärrede pead nõksatasid taldrikute kohalt üles, lusikad magusa tarretisega jäid poolele tee peale pidama.

«Hakkasin selleks asju ajama kohe pärast siiatulekut... Nagu teada, pärandas Ebba Margareta Stenbock omal ajal oma pojale Karl Magnusele Eestimaa mandri mõisad, nagu Kolga, Viimsi ja teised. Aga Jakob Pontusele Grossenhofi, Putkaste, Partsi, Vilivalla ja kõik muud Dago saare valdused. Niikaua, kui Jakob Pontus Peterburgis keisrinnat teenis ja laia elu elas, mängis Grossenhofis peremeest tema vend Karl Magnus.»

Härra jäi väheks ajaks vait ja vaatas kordamööda iga poega, nagu kaaludes, kas ikka maksab kõike ära rääkida. Jätkas siis:

«Juba kümme aastat tagasi oli Jakob Pontusel üle viieteistkümne tuhande rubla võlga. Ka Karl Magnus elas enam laenude varal kui iseenda tuludest. Ma uurisin välja, kes neile olid laenanud, ja ostsin Stenbockide võlakirjad endale. Selleks ajaks, kui Jakob Pontus mõne aasta eest erru läks ja vennalt Karl Magnuselt Grossenhofi enda kätte võttis, oli ta mulle nende võlakirjade alusel juba suure summa võlgu, aga nüüd võin kas või tänapäev tema mõisa oksjonile määrata. Raha tal ju pole, sugulased, tuttavad ja sõbrad kuivaks laenatud.»

«Küllap sa, Otto Reinhold, nüüd ikka pisut kiitled ka oma oksjonijutuga,» ütles proua vahele. «Grossenhofist annaks igaüks oma sada tuhat, loss üksi maksab üle viieteistkümne. Eestimaa kõige uhkem mõisa eluhoone. Nii palju ta sulle ometi võlgu ei ole... Ja teiseks, te olete ju ometi koolivennad, omaaegsed sõbrad, teenisite kunagi ühes keisrinnat ja isamaad.»

«Ei maksa sõprust ja äri omavahel ära segada,» ütles härra. «Hea küll, teate isegi, et hiljuti protsessisin omalt vennalt Johannilt välja Vana-Kuuste ja vahetasin selle Neuenhofi vastu. Nüüd pakun Stenbockile Grossenhofi eest Neuenhofi ning sinna juurde kõigi tema võlakirjade katkirebimist. Pole ta sellega nõus, siis tuleb oksjon. Seda häbi ta ju endale ei soovi. Vahetamine näeb tüki ausam välja.»

«Otto Reinhold,» ohkas proua, ehkki paistis, et temalegi oli meeltnööda pääseda kord Grossenhofi uhke lossi pere- naiseks. «Otto Reinhold, oma vendadega oled sa tülis testamendi pärast, Stenbockidega on sul vana vaen. Kõik, kellega sa varemini hästi läbi said, on sulle selja pööranud. Kes me siis oleme? Röövlid, vargad, petised või alamast soost?»

«Nad kõik on kadedad selle üle, et mina oskan ka siin, lagedal ja kivisel rannal, vara koguda, näitan neile, mida võib üks tugevate käte ja lahtise mõistusega mees. Neil on head maad, aga võlad kaelas, mul siin kivikangrute otsas raha nii palju, et ostan mõisaid juurde... Annan oma aadlimehesõna, et juba mõne aasta jooksul saab minu omaks kogu Dago saar. Varsti tuleb Hohenholmile lisaks Grossenhof, peagi ka Partsi, Putkaste, Vilivalla, Soonlepa, ja mis sellest saarest siis enam järel on — ääremaade metsapadrikud. Aga kui Stenbock tõrgub, küll me talle rohtu leiame. Teeme ta tallaalusel tuliseks. Sa, Gustav Diedrich, peaksid veel mäletama omaaegseid võsalahinguid?»

Gustav puhkes lõbusalt naerma.

«Jah, see oli kohe päris sõda. Mõisate piirid olid ju segased ja nii me siis läksime ja võtsime puid otse Grossenhofi mõisa külje alt. Nemaad kaigastega vastas. Lõime kord kaks nende talumeest oimetuks — tea kas enam üldse jalgu alla võtsid. Stenbocki ennast ajasime taga. Aga tema oli ratsa ja pääses plehku. Ja kui palju rahvast me neilt ära võtsime! Ütlesime, et elavad meie maade peal. Isegi kohtu hammas ei hakanud peale.»

«Veel praegu pole meie vahel selget piiri ega ristikivisid,» ütles härra muiates. «Aga varsti ei olegi neid enam vaja, nagunii kõik meie päralt. Üle kümne aasta on külvatud, tarvis ka lõikama hakata...»

«Aga ära unusta, et Jakob Pontus vaatab teraselt sinu näppude peale,» hoiatas proua.

«Seepärast mul tema saarelt väljakihutamisega kiire ongi,» vastas härra. «Niikaua kui Grossenhofis elas va pödur Karl Magnus, polnud viga, aga Jakob Pontusega peab muidugi ette vaatama.»

«Seda enam, et mõlemal Stenbockil on sidemeid Peterburgiga. Küll need Stenbockid ikka oskasid omal ajal endale naised valida,» ohkas Magdalena Charlotta. «Nii-sugust kälimeest nagu Jakob Pontusel pole kellelgi. Keisrinna enda sekretarius... Ja ega Jakob Pontus oma naise kaasavara üle ka võinud kurta, tema ja Deržavini prouad on ju Venemaa ühe rikkama mõisniku Djakovi tütrede.»

«Aga kus see kaasavara nüüd on?» ei kannatanud Otto Reinhold Stenbockide kiitmist välja. «Mis on rikkusest kasu, kui ei osata rahaga ümber käia! Näe, Jakob Pontus juba kaelani võlgades ning peab oma mõisad üksteise järel mulle andma. Ja sinu oma vend on ka ometi Peterburgis kõrgel kohal, pääseb mõnikord koguni keisrinna enda jutule, käib ametlikkudel vastuvõttudel... Kas siis tema ei võiks meie heaks sõna ütelda, kui Stenbockiga asi päris nugade peale läheb?»

Niiviisi leidis härra raskuse ka enda kaalukausile ja sellega paistis, nagu oleksid kõik jutud räägitud. Proua käsi liikus juba laual seisva kellukese poole, et teenijapiigat kutsuda, kuid siis tuli Otto Reinholdil veel miskit meelde:

«Minu juures käis täna kipper Malm, teate küll, see, kes «Moriame» peal vanemaks on. Tahab meie Anut endale naiseks.»

Lukuaugust piiluval Anul käis tuline säde varvastest juustest.

«Ja sina muidugi lubasid?» ehmus proua. Tema hääl oli korraga terav nagu vikat.

«Kus ma sain siis ilma sinu nõusolekuta lubada,» rahustas härra. «Tõsi küll, ma ei ütelnud talle järsult ära, vaid seletasin kannatlikult, sest Malmi ei tahaks ma kuidagi endale vaenlaseks teha. Teab liiga palju.»

«Anu on mul kullatükk, teda ei anna ma mingisuguse hinna eest ära! See Malm mõtleb vist, et saab säärase tüdruku jumalamuidu, kaasavara pealekauba. Küll aga mõned võivad olla häbematud! Ise vaba mees, peaks aru saama ja oma leivavanemate ees aukartust tundma. Peaks teadma, mis ütleb jumala enda käsk: sina ei pea mitte

himustama oma ligimese vara, koda, maja, teenreid, veiseid ega muud säärast, mis tema päralt on.»

«Aga, mamma,» sõnas nüüd Gustav Diedrich, vaadates lõbusal pilgul emale otsa. «Kuidas sa nii süd ametu võid olla! Mõttele, kui sind oleks omal ajal keelatud papaga abiellu astuda?»

Anul ukse taga läksid silmad märjaks. Tal oli tunne, nagu tuleksid noorhärja suust tema enda mõtted.

«Kellega sa mind võrdled — orjapiigaga!» pahandas proua.

«Ka sunnismaine ori oskab armastada,» teadis noorhärja.

«Gustav Diedrich, kust sa oled sääraseid vaated võtnud? Kas Peterburgist? Siis on seal päris jakobiinide pesa.»

«Ah, mamma, need pole vaated, aga vahel tuleb säärase mõte, et ka ori on inimene. Vähemalt jumala ees oleme kõik ühevõrdsed, nagu piibel ütleb.»

«See käib surmajärgse elu kohta, aga siinilmas... Üleüldse, niisugused mõtted heida peast välja!» õpetas proua emalikult.

«Hea küll, kui välja, siis välja,» naeratas noorhärja. «Kuid sina, mamma, oled enam kui üks kord ütelnud, et sul on raske vastu panna, kui ma sinult midagi väga ilusasti palun. Aga kui ma nüüd tõesti üpris südamest paluksin, et sa annaksid Anu Malmile naiseks, kas sa siis täidad mu soovi?»

«Millest sul selle asja vastu äkki säärase imelik huvi tuli?... Muidugi, kui sa oma soovi kuidagi põhjendaksid...» nõtkus proua pisut.

«Mamma, mu huvi ei ole imelik, vaid inimlik. Aga olgu peale, ma tahtsin sind ainult niisama pisut kiusata,» puhkes noorhärja naerma. «Mis minul... Malmi ma küll mäletan, aga see Anu... Kas ta pole mitte sama tüdruk, kes siin täna lauda katab? Saadeti sulle omal ajal Palmsest, nagu kaasavara lisaks või umbes midagi niisugust?»

«Anu on sunnismaine ori, temaga võime teha, mis heaks arvame, aga Malm on vaba mees ja väga usaldusväärne kipper. Temale tahaksin ma küll vastu tulla,» ütles korraga ka härja sõna sekka.

Kuid proua oli sellest jutust juba tüdinenud ja helistas kella. Härrased tõusid lauast. Kõigil paistis olevat hea meel, et õhtu oli lõppenud säärase kergema vestlusega, mille juures polnud pahandust ega teravaid nukkisid.

«Kas ta pole mitte sama tüdruk...» kuulis Anu oma kõrvades ikka ja jälle noorparuni häält. Jumal küll! Kuidas ometi sakstel võib olla nii lühike meelespidamine? Anu mäletas kõike selgesti, nagu oleks see juhtunud alles eile. Ja küllap mäletab elu lõpuni.

Oli see tõesti juba kolme aasta eest? Tol kevadel sai Anu leerist lahti ja suvel tuli noorhärja Gustav Peterburgist puhkusele. Oli samasugune südasuvi nagu praegu. Siis ei kandnud noorhärja küll veel nii uhket mundrit, kuid Anu meelest oli ta niigi kõige ilusam poiss, keda tüdruk elus oli näinud. Kui teda vaatasid, hakkas süda peru hobuse kombel ülejala lööma.

Aga kogu see silmailu ja südamepõksumine ei toonud mingeid mõtteid, sest noorhärja oli kaugel ja kättesaamatu nagu taevarannal liikuv pilvetutt, Näkimadalate tagant paistev puri või öösel särav täht.

Ühe pühapäeva ennelõunal olid härja ja proua läinud nooremate poistega kirikusse. Seal käisid nad küll harva, aga päris ära unustada ei võinud nad oma kantsliesist pinki ometi. Tuli ju näidata, et härrased pole paganad. Isegi armulaua käisid saksad vähemalt kaks korda aastas.

Anul, kes pidi sel pühapäeval kokkasid aitama ja keetmist õppima, jäi enne lõunasööki tunnike vaba aega ning kokk, hea inimene, lubas teda värske õhu kätte. Ütles, et kui kirik välja helistatakse, tulgu tagasi. Siis jõuab veel enne härraste laudaistumist toidud ettekandmiseks valmis panna.

Noorhärja Gustav oli hüpanud hobuse selga ja läinud metsa vahele ratsutama. Ka aednikul oli pühapäev ja küllap istus temagi kirikus, kus mujal. Nõnda siis oli mõisa suur park inimestest tühi. Seda enam tundsid end seal kodus linnud. Küll oli seal laulu ja vidistamist! Et nad ka väsiks või hääle üles ütleks, arutas tüdruk. Kuid ka ta ise tundis pärast kõõgiaurusid ja toidulõhnu end just nagu teises ilmas ning temalgi tekkis viis suhu:

«Lähem hakkam laulemaie,
sõnalõnga seadimaie,
viisivärtnat veeretama...»

Tüdruk astus igipõliste vahtrate all. Kogu tema olemises oli täna midagi kerget nagu tuulepuhang, mõtted kui-

dagi kurbvalusad, aga sealsamas jumalavallatud ja rõõmsad. Rada viis pargist läbi heinamaale, kus kasvasid harvad kased. Loog oli juba võetud, hein saadudesse kokku riisutud. Anu istus ühe sao juurde, vaatas kõrgel taevast sinas ujuvaid pilverünkaid, mille ääred vastu päikest helkisid, ning suvetuules kohisevaid põõsaid. Äkki hüppas ühe põõsa tagant välja jänes, tõusis tagajalgadele ja kuulatas. «Jänku, jänku!» meelitas Anu. Kuid ettevaatlik metsaelanik ei lähenenud, tegi hoopis pikad jäljed, kadus puude vahele. Jänese hirm paistis Anule naljakas, ta hakkas laginal naerma.

«Mis sulle lõbu teeb, tüdruk?»

See oli noorhärja Gustav Diedrich, kes tema ees seisis. Ratsapüksid jalas, piits käes.

Anu tahtis püsti tõusta ja kniksu teha, kuid noorhärja istus sinnasamasse ja tõmbas ka Anu tagasi. Tüdruk hakkas üle keha värisema ega teadnud, mis nüüd teha või kuidas olla. Noorhärja aga teadis. Ja Anust ei saanud vastuhakkajat. Mingi ennetundmatu võim halvas tema liikmeid, kõik mõtted lendasid peast. Noorhärjal oli vaba voli.

Ja nüüd... «Kas ta pole mitte sama tüdruk?»

*

Õhtuhämarikus jalutas härja veel sadamasse, et kiirustada «Moriatile» viljalasti laadimist, sest juba järgmisel hommikul pidi laev olema mereklaar ja minema purje alla, alustama reisi Madalmaadele. Sinna pidi ta jõudma veel enne uut lõikust, mil säärane kaup on kõige kallim. Hohenholmi mullune rukis ja oder ning Öselist juurdeostetud vili olid veel müümata. Ja miks müüa vilja sügisel poolmuidu või teiste mõisnike kombel seda aina viinaks ajada, mis võtab oma kulu, kui on laev ja säärane tubli kipper nagu Malm, kes selle eest välismaalt kahekordse väärtusega kulda tagasi toob.

Otto Reinhold Ludwig suvatses peaaegu alati pärast õhtusööki jalutada. Päeval, kui üks kiire ajas teist taga, laskis ta saduldada hobuse, aga nüüd, õhtul, oli nii rahulik ja lahe kõndida, sark kurgu alt lahti, merelt lõõtsuv nõrk suvetuul jahutamas pisut veiniõhetavat nägu. Metsatukk vaikis, ainult mõne linnu unine siutsumine ja veovankrite kauge kolin tunnistasid, et mets elas oma metsa-

elu ja sadamasse veeti vilja. See vedu, mis käis ladude ja laeva vahet, ei ulatunud siia tee.

Säärasel kaunil suvisel hilisõhtul oleks võinud end hoopis lõdvaks lasta ja elust mõnu tunda, kuid Otto Reinholdi pea ei tunnistanud puhkust. Mõtteid oli tal alati just sedavõrd, kui pea läbi lasta suutis, vahel enamgi. Aga läbi lasta suutis see palju.

Muret tegi too võõras laev, «Frau Sophia», mis sadamas seistes tarbetult ruumi raiskas. Ja kogu selles asjas oli süü temal endal. Miks ta sõitis mineval sügisel ära Revali just siis, kui see Näkimadalatelt päästetud laevavrakk oksjonile läks!

Lugu oli päris harilik, nagu neid sügisöödel vahel juhtub. Iseäranis siis, kui Dagerordi tuletorni puupinud on vihma käes rontvettinud ega taha tuld võtta. Eks katusealused ole seal juba ammu purumädad ja kokku langenud, puud päris lageda taeva all. Kroonu nõuab, et ehitagu mõisnik uued sarad, aga millega sa ehitad, kui kõige selle tuletorni eest hea seismise ja 2000 sülla puude muretsmise tasuks makstakse ainult kolm tuhat rubla aastas. Parun küsis viis, ütlesid ära. Olgu siis rahul, et tuletorni ots jääb vahel just sel ajal, kui laevadel oleks valgust kõige enam tarvis, niisama mustaks nagu sügisene tormiöö. Ja siis toovad Näkimadalatele heidetud laevad parunile sisse need puuduvad tuhanded, mis kroonu on kokku hoidnud. Kümme korda rohkemgi. Nii et kasu mõlemal pool. Ja ega sellestki suurt ole, et teda vandiraiujate pealikuks ja randröövliks kutsutakse. Tehku see tööks!

Nojah, toosama Lübecki purjekas «Frau Sophia» ajas 1793. aasta sügisel tühjalt Peterburgist tulles Näkimadalatele, ehkki polnud suuremat tormi ega udu. Lainet küll omajagu ning vihma sadas ka ja Dagerort ei paistnud. Ega seal tuld olnudki, nagu pärast selgeks sai. Ja küllap see alus siis ikka niipalju vastu kivisid peksis, et vesilasti läks. Kui ilm vähe ära klaaris, kogus parun mehed kokku ja sõudis paatidega sinna. Lootis kalli lasti peale, aga tühjagi — ballastis laev... Ka meeskond elus ja terve. Said siis avaristi varpankrutega lahti ja pukseerisid Hohenholmi sadamasse. Sealt sõitis kipper meestega Saksamaale, kaasas Ungern-Sternbergi tublisti ülesoolatud arve laeva päästmise ja vajamineva remondi kulude katteks. Aga mõne aja pärast teatati Lübeckist, et laevaomaniku ja kindrustusseltsi ühise otsuse põhjal jätavad

nad laeva päästjale, sest aluse parandus läheks liiga kalliks.

Kuid Vene riigi rumala seaduse järgi kuulub randunud vara kroonule, otsene päästja saab ainult veerandi ja sedagi siis, kui abivajav alus oli rannast rohkem kui versta kaugusel. Muidu antakse päästjale üks kuuendik. Ja nõnda tegid kroonumehed otsuseks laev oksjonil maha müüa ja saadud rahast kõigest ühe veerandi parunile anda. Ülejäänu riigile.

Hohenholmi Ungur oli siiski kindel, et oksjonil teisi pakkujaid peale tema ei ole. Sest Stenbockil raha polnud ja mandrilt ei võinud ostjaid tulla. Kes see teabki tulla, mõtles Ungur, või kui teavad, siis ei julge ikkagi ega pea sündsaks segada end Ungern-Sternbergi asjadesse. Kardavad sonkida teise kapsaaias. Nõnda lootiski parun laeva poolmuidu endale saada. Paneb uued mastid, laseb õmmelda purjed, ja laev missugune! Kõlbab Revali vahet halupuid vedama, hädakorral teeb isegi Saksamaa-reisi ära. Kui enda lastidest ei piisa, veab hea raha eest teistegi kaupu. Ning parun võttis kätte ja laskis juba enne ametlikku omanikuks tunnistamist laeva kiilhaalida, vahetada purunenud põhjaplangud ja triivtakkudega naadid tihedaks kopsida ning pigi peale säristada. Talveks aga aluse ankrud, rooliketid ja muu lahtise vara sadama aita luku taha panna. Et mine sa neid rannamehi tea, on teised iseoma käe all koolitatud...

Asjakirjad ja muu ametimeeste värk võttis kroonul nii palju aega, et oksjoniks oldi valmis alles 29. augustiks 1794, peaaegu aasta pärast päästmist.

Aga just enne oksjonit tuli Revalis ette too kohtuasi, millega parun nõudis oma vennalt Gustav Johannilt endale Vana-Kuuste mõisat, sest isa segasest testamendist võis aru saada nii ja teisiti. Otto Reinhold jättis oma valitsejale volituse «Frau Sophia» äraostmiseks, hinnaks määras 250 rubla, andis ka raha valitseja kätte ning sõitis rahumeeli minema. 250 rubla oli muidugi ehk ainult üks kümnendik laeva väärtusest.

Ning siis juhtuski nõnda, et Vana-Kuuste mõisa mõistis kohus küll talle, aga «Frau Sophiast» jäi ta ilma. Weissenfeldi mõisa omanik erupolkovnik Knorring oli oma kohtus teeniva venna kaudu oksjonist teada saanud ning pakkus seal otsemaid 455 rubla. Valitsejal polnud muidugi raha ega voli üle pakkuda ja nii see alus läkski teise

kätte. Ungur sai kõigest veidi üle 100 rubla päästmise eest ning pidi sellestki veel osa talumeestele andma, kes tal Näkimadalatel paadimeesteks olid. Ja lepi sellegal

Kuid päris lobedasti see asi Knorringil ka ei läinud.

Niipea kui valitseja oli parunile Revalisse oksjoni käigust teada andnud, pani härra teele käsu mitte lasta ühtki võorast jalga «Frau Sophia» pardale enne, kui pole välja makstud laevale Hohenholmi mõisa poolt tehtud remondi kulu — 500 rubla. Niisamuti mitte anda enne sadama aidast laeva ankruid ja muud Knorringile kätte.

Valitseja polnud Ungur vastust veel saanud, kui tulid kroonumehed ja nõudsid «Frau Sophia» ja selle vara ülevandmist Knorringile. Ähvardasid laot lahti murda ja vajaduse korral tarvitada mõisameeste vastu sõjariistu. Mida valitseja võis parata. Kask on ja jääb käsuks, kroonule vastu ei hakka. Aga saanud peagi korralduse oma päris-härralt, püüdis mees Knorringile vähemalt kätte maksta. Soldatid olid juba ära läinud ning valitseja palkas pool tosinat tugevat talupoissi, need sidusid laeval Knorringi kaks vahimeest kinni, heitsid vankrile ja küütsid Hohenholmi mõisa maadelt välja. Jätsid mehikesed Kärдали lähedale metsa vahele köidikuid lahti harutama. Ise sõitsid tagasi ja said mõisast oma päevatasu.

Vahimeeste küüditamine, niisamuti ka laeva parandamise kulude nõudmine olid Knorringi meelest liig mis liig ning ta andis asja kohtusse. Kuid kohus leidis, et Ungur on remondiraha peale õigus, ja mõistis selle Weissenfeldi peremehelt välja. Mis aga puutus vahimeeste küüditamisse, siis selle võtsid talumehed enda peale, tunnistasid töömeeli, et härrastel polnud sellega mingit pistmist. Olnud ainuüksi tüliasi tüdrukute pärast: Weissenfeldi omad käinud liiga sagedasti Hohenholmi piigade pool, mis on ju ometi siit poiste põline jahimaa.

Selle jutu eest said nad mõisast igaüks veel 20 hõbekopikat küüdirahale lisaks. Ungur ise aga pidi leppima Knorringi veksliga 500 rubla peale ega võinud seda kohtuvõitu muidugi küllaldaseks pidada. Septembri lõpupäevil olid tuulised ilmad ja just sel ajal, kui «Frau Sophia» vahimehed õhtul kõrtsis päid soojendasid, katkesid laeval kinnitustrossid, alus triivis sillast eemale ja sattus kivide otsa. Taas auk põhjas, laev vesilastis. Kui humalahäigused vahimehed hommiku poole ööd sadamasse tagasi tulid,

polnud nende «Sophiast» silla ääres enam muud kui katkenud trosside silmused posti ümber.

Taas kohus ja ülekuulamised. Knorring süüdistas Ungern-Sternbergi trosside katkiraiumises ja laeva kari-dele laskmises. Aga et sügisesel ööl on üheksa poega, kellest ühtki sa kohtusse tunnistajaks ei kutsu, ja et keegi teine miskit ei teadnud, läks asi tühja ning Knorring pidi oma kõhnast kaukast veel kohtukuludki välja maksma. Sest vekslit kohtus vastu ei võeta.

Nüüd siis remontis see raukvana ja pooltobe eruohviter, kes oskas veel ainult kanda kokku lüüa ja oma kitse-habet silitada, juba varsti aastapäevad toda mitu korda kivilidel käinud laevalogu ning ei mõtelnudki veel asjaga valmis saada. Ise sealjuures häbemata uhke, ei tee vastu tulles nägemagi, ja laskis oma meestel pealegi tema metsast puid varastada. Ungur andis omakorda asja kohtusse ning Knorringile mõisteti trahv ja sunniti omavoliliselt võetud puud topelt välja maksma.

Siis veel see Karl Gustav Aali lugu. Tema isa olnud Weissenfeldi mõisa pärisori, aga Knorring kinkinud talle mingi heateo eest vabaduse. Prii mehena lasknud isa oma pojalt lugemist, kirja- ja numbritarkust õppida ja Karl Gustavist sai pärastpoole Weissenfeldi valitseja ja arve-raamatute pidaja. Ning kui Knorringil läks Hohenholmis tarvis oskajat inimest, kes juhataks «Frau Sophia» paranduse töid ja märgiks kulusid üles, pani ta sellesse ametisse Aali. Kuid pärast kohtus kaotamist ajas Knorring kõik Aali süüks, et see polevat osanud õiget moodi varastada ega asja varjul hoida. Materdas kepiga vaese tööjuhataja läbi ja ütles lõpuks, et ta on küll Aali isa vabaks lasknud, aga see ei käi poja kohta. Ähvardas Aali taas päris-orjaks teha ja Weissenfeldi põllule härgi ajama saata.

Viimases hädas tuli Aal Hohenholmi härralt abi ja kaitset paluma. Otto Reinhold võttiski Aali oma toidule ja palgale, enne kui Knorring jõudis mehe vabaduse tühjaks tunnistada. Sellest sündis uus riid ja kohtuskäimine, milles Knorring taas alla jäi.

Kuid nüüd tahtis vana polkovnikuköbi sellega kätte maksta, et peab veel teise talve tema sadamasilda kinni. Ja sõidukõlbmatut vrakki ei saa sealt kuidagi ära sundida. Ei aita ka kohus ega seletamine, et oma laevad peavad seetõttu sagedasti reidil ankrus seisma, ilma ja mere armul olema, rääkimata veel seisupäevade kuludest ja

rahast, mis laeval silla ootamisega teenimata jääb. Sillamaksul aga, mida Otto Reinhold Knorringilt sai, oli kindel kroonu taks, see ei toida Ungrut ega vii Weissenfeldi mõisa haamri alla. Kopikad.

Jah, küllap jääb «Frau Sophia» tõesti veel tükiks ajaks siia. Enne talve Knorring Paralepa metsast mastipuid kätte ei saa ega vea neid ka üle väina ilma jääteeta kohale. Ja kui siis laev lõpuks valmis on, paneb vanamees selle nagunii Ungern-Sternbergi omadele konkurentsi tegema. Näppab paremad lastid nina alt ära, veab kiuste poolmuidu. Sina jäta siis omad alused kas või seisma, sest poolele tosinale laevale ju ainult iseoma kaupadest ei jätku. Kurat võtaks! Kuidas küll sellest «Frau Sophiast» lahti saaks?

Käsi mõnel ustaval mehel talle salaja augud põhja puurida ja las vajub... Aga sadam pole ulgumeri, mis ei lobise ega jäta jälgi. Tõstavad laeva üles ja augud on alles. Kes? Miks? Kuidas? ... Aga kui tuli appi võtta? ... Kes julgeks? Kes on see mees, kes pärast suu peaks? ... Karl Gustav Aal? See on mõte! ... Ja küll siis saaks kõigile selgeks, et kes julgeb minu kodaratesse kaikkaid visata, on kadunud mees, arutas Otto Reinhold. Dago saarel olen varsti kuningas, keiser ja jumal ainult mina!

*

Samal ajal, kui Hohenholmi härra parun von Ungern-Sternberg, sügavad ärimehemõtted peas, sadama poole astus, sündis tema mõisa katuse all üht ja teist.

Madle vend toapoiss Kaarel pidi härrat tagasi ootama, et teda magamaminekul teenida, ja Anule anti käsk kanda hoolt Gustav. Diedrichi otsatoa eest, noorhärja süng korra-kohaselt valmis seada. Päevatekk pealt ära võtta, padi puhevaks kloppida ja ööpott oma kohale valmis panna.

Polnud kaugeltki juhus, et noorhärja tuli just siis oma magamistuppa, kui Anu seal talitas. Gustavil olid juba õhtulauas pligat nähes mehemõtted peast läbi käinud ja nüüd kavatses ta need teoks teha. Seda, mis juhtus aastate eest, ei olnud aeg ta mälestustest siiski maha kustutanud.

Polnud veel nii pime, et oleks tarvitsenud küünalt põlema panna, ega enam ka nii valge, et noorhärja poleks julgenud oma jutuga lagedale tulla. Ta algas sellega peale parajas kaares:

«Sinust, Anu, on saanud päris ilus tüdruk.»

«Noorhärja pole esimene, kes seda ütleb,» ei tulnud meelitus Anule kuigi suure uudisena.

«Papa rääkis, et kipper Malm tahab sind endale naiseks, on see tõsi?»

«On küll, aga härra ei luba.»

«Küll papa lubaks, aga mamma on vastu, ütleb, et oled talle otse kullatükk. Kas sa tahad väga kangesti sellele kiprile minna?»

«Tahaks küll!» tunnistas Anu ausalt ja oli peaaegu nutma puhkemas, sest pärast tänaõhtust härraste omavahelist juttu oli tal igasugune usk kadunud. Ka see viimane lootus minna proua palvele.

«Ainult mina saan sind aidata, kui ma mammat palaksin. Mulle ei suuda ta ära ütelda.»

«Ja teie teeksite seda?» tekkis Anul taas lootusesäde.

«Muidugi, aga enne pead minu vastu pisut lahke ka olema...»

«Miks mitte, aga kuidas?» oli Anu otsekohe suu ja sülega nõus.

Säärane vastus andis noorhärjale niipalju julgust, et ta pani tüdrukule käe ümber piha ja tõmbas teda süngi poole.

«Ei, ei, mitte sedamoodi!» Anu jaksas end noorhärja käte vahelt lahti rabelda.

Siit otsatoast oleks piiga valjem hüüe teistesse ruumidesse ära kostnud ja seepärast ei hakanud noorhärja vägivalla peale minema. Tuli orjatüdruk sõnadega kuulekaks teha.

«Kuula nüüd, ega see ole meil esimene kord... Anu, ainult üheainsa korra oled veel minuga, ning ma annan oma ohvitseriausõna, et pärast seda saad kiprile mehele. Mis see sulle siis teeb? Aga ma ei sunni sind. Kui tahad Malmile minna, pead enne minu vastu lahke olema, ja kui ei, siis ei! Sundust ei ole. On see sulle täiesti selge?»

Anu jäi keset põrandat seisma, silmad maas. Noorhärja hakkas endal riideid seljast ära võtma.

«Kuidas on?» küsis ta enne teki alla pugemist. «Vanasti sa ei keelanud, miks siis nüüd?»

«Nüüd on mul peigmees.»

«Ja hoiad peigmehele seda, mida sul enam ei ole!» Gustav Diedrich puhkes naerma.

Kogu see jutt tegi Anu päris uimaseks. Ja kui nad

pärast Madlega aidamehe pisikeses küljekambris ühel ja samal nurgalavatsil lamasid, nagu nad juba lapsepõlvest peale olid kõrvuti maganud, polnud nende vahel ei sosis- tamist, tagasihoitud naeruturtsatust ega teineteise müksi- mist nagu tavaliselt. Madle küll proovis algul juttu teha noorhärja uhkest mundrist ja juukselokkidest, kuid Anu suul oli just nagu kümme lukku ees. Oleks ta siis vähe- malt magama jäänud, milleks tänane pikk, kogu aeg jal- gadel oldud päev tulise õiguse andis, aga ta hingamine oli kiire, sekka mõnikord pikad vahed, just nagu vaevaks teda soetöbi. Kuid haige ta ometi polnud ja Madle ei saanud millestki aru.

Kuidas võiski Anu uinuda, kui ta peas kihutas tuhat mõtet ringiratast. Noorhärja mäletab, ja ta ei valetanud, et proua ei suudaks tema palvele vastu seista. Seda oli Anu ukse taga piiludes proua suust ise oma kõrvaga kuul- nud. Ja noorhärja tõotas ohvitseri ausõnaga... Selline sõna oli Anule küll võõras, aga niipalju mõistis ta siiski, et see pidi olema väga kindel lubadus. Võib-olla koguni püha, samuti kui vandumine piibli juures või jumala ja hingeõnnistuse nimel.

Küll tahaksin olla noorhärja vastu nii hea ja sõna- kuulelik, kui vähegi oskan, arutas Anu, — kuid et just sedamoodi... Aga on mul üldse õigust talle vastu panna? Olen ju härraste oma kogu ihu ja hingega. Sunnismaine ori — saksa keeles *Leibeigene*. Leib tähendab ju ihu. *Leibeigene* — ihuomane...

Kui Anu lapsena koduõues Palmse mõisa vankrile pandi, et teda kaugele ära viia, seisid eite-taati tare läve- pakul. Hobused hakkasid liikuma ja ema silmis olid suu- red pisarad. «Andku jumal sulle head leivavanemad,» ütles ta.

Küll pidi Anu sõitma mööda tolmuseid teid, mis lõppeda ei tahtnud, küll purjetama õõtsuvas paadis, enne kui jõu- dia siia saarele. Aga ta juhtus heade inimeste juurde. Aidamees Rein ja tema naine Mari ei teinud vahet oma laste ja kaugelt toodud Anu vahel. Mari oli võõrastütre vastu isegi lahkem ning haletses mõnikord: «Oh sind, pisi- kest metsamarja raasukest, kuidas sa siin mere ääres küll jaksad seda elu omaks võtta!»

Ka sakste üle ei võinud nuriseda. Tööd tuli teha, aga güla sai härraste köögis palju isu oli ja seljariided anti missaugused. Rätist ning särgist saati. Nende puhtuse eest

pidi hästi hoolt pidama ja ka iseennast iga päev üle kere pesema. Selleks oli mõisa teenijatubade kõrval kohe omaette ruum, katel nurgas, tuli all ja keset põrandat toober, mille sees ümber aasta iga päev sooja vett hoiti. Puudekulust juttu ei tehtud.

Peksa polnud ta veel kunagi saanud, ei käe ega kepiga. Talumeestele vahel küll anti, aga ju neil siis ikka süüd ka oli. Kui härra väga vihastas, võis ta ükskõik kellele äiata, aga ta ei pidanud paha pikalt meeles, ei hakanud vana asja kunagi üles tõstma.

Ei, sakste üle nuriseda oleks patt. Aga see noorhärja... On tema, Anu, nüüd ainult proua ja härra oma või ka Gustav Diedrichi pärast? Kui nii, siis võib noorhärja teda ka sundida. Ehk ta küll ise ütles, et sundust ei ole...

Teisest küljest jälle — üksainus öö, ja selle eest pärast kogu elu vaba mehe naine. Ja oleks see siis tõesti esimene kord... Aga kõik peaks kindlasti ka Carlile ära rääkima. Nüüd kohe, enne pulmi. Kas ta lepib? See sünniks ju tema enda pärast. Ütles ju, et olgu ma kas kurtumm, lombakas, poolpime või ühe käega, ikka oleksin talle armas... Ei, tuleb siiski Carliga enne kokku leppida, et pärast poleks ütlemist ega süü mõistmist.

Selle kindla mõttega Anu lõpuks uinuski. Kuid järgmisel hommikul enne sakste ärkamist läbi kastemärja rohu paljajalu sadamasse lipanud, ei näinud ta seal peigmehe laevast enam jälgegi. Näkimadalate tagant paistis üle mereküüru vaid pisike valge purjetäpp. Miks küll ei puhunud täna vastane tuul, nagu vahel enne oli juhtunud, kui Carl pidi merele sõitma!

«See reis läheb kaugele, Madalmaadeni välja, kus suured tuuleveskid ööd ja päevad vett merre tagasi pumpavad, et see maad üle ei ujutaks. Kaugemal isegi Rootsist, Saksamaast ja Taani kuningriigist. Saksa keelgi ulatab sinna hädavaevalt. Purjetamine Madalmaadele ja tagasi kestab enam kui kuu, võib-olla koguni kaks,» oli Carl rääkinud.

Noorhärja aga jääb siia ainult mõneks päevaks...

Ikka oli Anu oma mõtetega üksi ega osanud otsa peale jõuda. Võttis viimaks nõuks rääkida Madlega.

Õhtul sõba all küsis Anu Madlelt:

«Ütle, kui sul oleks peigmees ja see on ühe mõisaproua jagu, nagu meie oleme Hohenholmi härraste omad, ja see proua ütleb sinu peigmehele, et lubab ainult siis teil paari

minna, kui peig magab enne ühe öö tema juures. Kas sa oleksid nõus?»

«On sul ka jutt!» naeris Madle. «Miks ma nõus poleks. Kõlbab poiss mõisaprouale, mis asja pärast peaksin siis mina ta ära põlgama?»

«Sa ajad pila, aga mul on tõsi taga,» ei läinud Anu Madle lõkerdamisega kaasa. Ja ta rääkis peaaegu kõik oma südamest ära. Jättis ainult ütlemata selle, mis neil noorhärjaga aastate eest oli juhtunud. Nüüd muutus ka alati naeruhimuline Madle tõsiseks.

«Kardan, et su peigmees ei oleks sellega küll päri,» ütles ta. «Lasta sind teise mehe sängi, ja veel niisuguse mehe, nagu on noorhärja...»

Madle hääl oli vist liiga valjuks läinud, sest teises toas lõi vanade lavats kägisema ja Mari manitses:

«Jätke nüüd, tüdrukud, kord oma lobisemine! Homme jälle päev ja tarvis vara tõusta.»

Vähe aega oli Madle vait, siis sosistas:

«Aga kui sa hoiaksid Carli eest selle asja salajas?»

«Kardan, et ei jaks kogu eluaeg...»

«Küllap jaksad. Unub ära ja mõne aja pärast ei mäleta enam,» püüdis Madle olukorda lihtsamaks teha. Lisas siis: «Kui noorhärja mind tahaks, mina küll kaksipidi ei mõtleks. Kellele ma ennast hoian, mehele nagunii ei saa, kes minusugust punajuukselist ja tedretäpelist võtab!»

«Mis sa endast nüüd niiviisi laidad, vaata kui saad veel üle küla poisi,» trööstis Anu. «Aga mina küll ei tea, kuidas olla...»

«Jääme nüüd magama! Mis sulle unes öeldakse, seda tee,» ei teadnud Madle enam targemat nõu.

Mida edasi-tagasi mõtetest ärakurnatud Anule unes öeldi või kas ta üldse und nägi, sellest ei rääkinud ta Madlele pärast ühtki sõna. Kindel oli ainult see, et järgmisel ööl polnud teda aidamees Reinu küljekambri nurgalavatsil. Kasuema Marile ütles Anu, et pidi proua juures valvama, too tundnud end pahasti.

Küllap tuli ta otsusele, et kui jaksas kõik need aastad oma esimese patu salajas pidada, jaksab ka teise. Ja mida enam ei ole, seda ei saa niikuinii peigmehele hoida, nagu noorhärjagi ütles.

«Frau Sophia»

Õõd muutusid aina pimedamaks. Reigi randa uhtuv vesi mustas, sadamas noolis rahutu lainelokse sammaldunud sillapostisid, lartsatas vastu paatide tõrvaseid pardalaudu.

Päeviti lendasid mustjashallid pilvelatakad üle taeva, sõeludes aeg-ajalt tuiskpeent uduvihma, vahel sekka jämedamaidki piisku, mis panid mõisapõllul kündvate härgade seljad läikima, veeresid raudkülmade pisaratena adra taga astuva talumehe särgikaeluse vahelt sisse.

Läksid kured, haned ja luiged. Otsima soojemat maad ja rikkamat toidulauda. Kuid inimesed on paiksed, kes vaba, kes sunnismaine, kes aadlimees, kes lihtne käsu-täitja.

See 1795. aasta sügis oli pikk ja porine. Kadrikuus tegi küll pisut külmakahu, sundis inimestele kasukad selga ja näitas lundki, aga siis läksid tuuled taas läände, loeveed ujutasid randu, meri kohises Näkimadalatel ning aeg-ajalt ulgus merekoer seal oma ulgumist.

Laevadele oli see sügis iseäranis õnnetusrohke, Hohenholmi härrale aga mereandide poolest õnnistatud aeg. Ja neid ande heideti talle sülle otse sel kombel, et polnud asja karta kroonu rannavahtisid, Grossenhofi Stenbocki ega muid näppude peale vaatajaid. Üks suur inglane ajas päris vaikse tuulega ja lauge lainega Näkimadalate peale krunti. Tõsi, udu oli küll tihe ja valge nagu piim ning Dagerort ei paistnud seegi kord. Madalat piiravate poide ankruköied oli härra lasknud läbi lõigata. Selle töö jaoks oli tal ustav mees, sadamakubjas Ranna Toomas, kelle suust ei varisenud liigset sõna ning kes selle ja paljude muude kasulike toimetuste eest sai härralt päris kenakest tasu.

Inglane istus kõvasti kinni, ning kui tuul nordvesti kantis ja mereküür juba udust paistma hakkas, oli Hohenholmi härra ise paatidega jaol. Aerude peal rannamehed nagu alati. Parun kauples endale päästetöö hinnaks mitu head tuhandet ning laskis siis mõisast tuua trossid, toud, lisaankrud, plokid ja kiinid. Hommikul alustati, õhtuks oli laev lahti ja taas purje all. Puhast ots ning kõik omaga rahul. Kipper sai õnnega mereselga tagasi, asi oleks võinud minna hoopis hullemini, härral aga ühe päevaga taskus nii palju, nagu mõni mees eluajalgi ei teeni. Ka

paadimeestel polnud nurisemist. Said oma tavalise peatäie viina ja igaüks veel kuldviielise, olid enam kui rahul ning tänasid jumalat, kes oli neid säärase helde härraga õnnistanud.

Tõsi, mis puutus härrasse endasse, siis jäi tema hinge küll pisike okas. Nimelt oli inglise kipper lubanud mereprotesti teha, tuues ette asjaolu, et Näkimadalate ümber polnud poisid, mis merekaardi järgi oleksid pidanud seal seisma. Kuid nende puudumise sai ajada tuulte ja tormide süüks. Kes nende juures valvas, et teaks, kuhu nad kadusid.

Peaaegu niisamuti jäid Näkimadalad jalgu Madalmaade pargale. See alus oli raskes soolalastis, sealt tuli hulk kaupa paatidesse lossida, enne kui laev niipalju kerkis, et merekoer laskis oma hambad kiilust lahti. Pärast laaditi need soolakotid muidugi laevale tagasi — peale paari paaditale, mille rannamehed oskasid salaja maale toimetada. Parun küll märkas nende tegu, aga ei teinud nägema. Best kaldale toodud soolaga olid mehed selleks korraks oma tasu kätte saanud ja randröövlite pealikul ei tulnud seda neile omast jaost maksta.

Ei, selle sügise üle nuriseda ei saanud. Ka mitte Dagerordi tuletorni valvurid. Nemad teadsid, et pärast seda, kui mõni laev oli Näkimadalatele sattunud ja sealt õnnega ära päästetud, saadeti neile mõisast alati ankur viina. Seejärel polnud neil vajagi härra meeldetuletust, et tuletorn võib vahel ka pime olla, kui seda annab pärast kuidagi välja rääkida. Hohenholmi Ungur ise ei teadnud asjast muidugi miskit ega tahtnudki teada. Kuid katki võis minna tõstepöör, millega puid üles vinnati, torm võis tule ja tuldiki kaasa viia, raske vihmaga ei võtnud halud tuld külge või oli tael märjaks saanud.

Kord juhtus küll tõepoolest säärane kentsakas lugu, et tõstepööra tross katkes ja samal ajal lõhkus raske iiling üleskäämaredeli, aga mees oli parajasti torni otsas tuld süütamas. Alla enam ei saa, sure kas või nälga seal maa ja taeva vahel. Õnn veel, et mehel oli otsas mõtleja pea, vihmakaitseks seljas nahkne pikk-kuub ja tupes terav nuga. Lõikas kuue kitsasteks ribadeks ja sõlmis kokku. Kuid sellest ei piisanud — maani oli oma üksteist ja pool sülda. Lõikas siis katki ka püksid ja särgi. Ise sügisese tormi ja vihma käes purualasti, sidus ta nüüd selle sõlmilise nõõri otsa rusikasuuruse kivi ja laskis alla. Teised

mehed kinnitasid nööri külge tugevama köie, mis inimese raskusele vastu pidas, selle tõmbas ta üles, sidus kinni ja saigi õnnega maa peale tagasi. Uue trepi tegemisega läks pärast oma nädalat kaks ja kogu selle aja oli tuletorn valgustamata. Rannameestel igal hommikul põhjust Näkimadalate poole sihtida...

Hohenholmi härral oli täna olnud kiire päev ja ega need tegemised-toimetused jõudnud veelgi ühele poole, ehkki öhtu polnud enam kaugel. Või paljuks seda päeva nüüd hilissügisel üldse enam oli. Paruni hea ratsu sai oma isanda kiirustamise tõttu tublisti kannuseid tunda, vahel koguni nuuti. Hommikul oli Ungur käinud Dagerordi tuletorni üle vaatamas. Selle alusmüüri olid tekkinud praod ning koguni suuri kive välja langenud. Muidugi oleks tulnud ehitada tugevamad ja paksemad tugisambad, kogu ülemine osa lammutada ja ümber laduda, aga kus selle kulu ots... Ja pealegi pidi jõudma töö ära teha üheainsa suvesüdamega, valgel ajal, mil tuld polnud vaja. Ei, tolle näruse kolme tuhande eest aastas, mis kroonu mõisale torni hooldamiseks maksis, ei tasunud seda tööd küll ette võtta. Tuleb taas Peterburgi kirjutada, et raha juurde antaks.

Nüüd tõttas parun Hohenholmi sadamasse, kuhu oli oodata Kukka Niglase «Mariat». Laev pidi tulema tühjalt Riistast ning halupuude lasti peale võtma, et enne suuri külmasid teha veel üks ots Revalisse.

Ja tõepoolest, laev oligi juba sadamasilla otsas ankru alla andnud. Kai äärde ta ei mahtunud, sest suurema osa sellest võttis enda alla «Frau Sophia». Silla teine külg aga oli paatide päralt, neid ei usaldanud parun nüüd, sügisel, lageda ranna all hoida. Pealegi võis paate kiiresti vaja minna — Näkimadalatelt mereõnnistuse toomiseks. Nõnda siis polnudki kipper Niglasel muud teha kui silla otsa ankrusse jääda ja see tähendas, et last tuli paatidega laeva parda äärde sõuda. Kuid sihuke töö võtab kaks korda enam aega.

Lähemale ratsutades nägi parun aitade juures seismas tõlda, kaks hobust ees lahti rakendamata, kaerakotid peas. Noorevõitu kutsar istus sealsamas lasipuul ja kõigutas jalgu.

«Kelle tõld see on?» hõikas Hohenholmi härra.

«Weissenfeldi Knorringi oma,» vastas kutsar hooletult ega kahmanud mütsigi peast.

«Kus härra on?»

Kutsar näitas pöidlaga üle öla laevasilla poole.

«Läks «Frau Sophia» peale.»

«Niisama häbematu kui su härra oled sa ka ise!» vihas- tas Hohenholmi Ungur ja hüppas sadulast maha. Viie- kümneaastasena oli Otto Reinhold Ludwig von Ungern- Sternberg ikka veel niisama kerge kondiga kui tol esime- sel kevadel, mil ta praeguse Grossenhofi isanda vennalt Karl Magnus Stenbockilt Hohenholmi üle võttis. Sellest sai aga nüüd mööda juba... jah, juba viieteistkümnes sügis siin käsil.

Härra köitis ratsmed lasipuu külge ja astus kärmel sam- mul sadamasilla poole. Kuid sealsamas tuligi Weissenfeldi härra Gustav von Knorring talle vastu. Ajast ja arust läi- nud saterkuub seljas, pea püsti, selg sirge, nagu oleks küünarpuu alla neelanud. Aga ise komberdas kepi najal, hall habe tudisemas, sammud vaksapikkused.

«Millal te suvatsete oma vraki siit ära koristada?» küsis Ungern-Sternberg tervituse asemel.

«Mitte enne tulevast jaanipäeva. Näete ise, et pole veel mastisidki peal, rääkimata purjedest, mille jaoks lina veel ketramata, kangas kudumata. Ega säärast laeva saa aeru- dega ära viia... Ei oska seda mina ega ka teie.» Vana polkovnik tonksis sõnade taktis kepiotsaga vastu maad.

Ungur püüdis tõusvast vihalainest jagu saada, asjaliku jutu piiridesse jääda.

«Kui ma lasen ise sellele laevale mastid paari nädalaga peale panna ja ka purjed õmmelda, kas te siis viite ta juba sel sügisel ära, Haapsallu või kuhu soovite? Masti- puud on mul olemas, sirged saja-aastased männid, kõlisev- kuivad.»

«Ja palju te nendest tahate ning mis töö maksab?»

«Kokku tuhat viissada rubla.»

«See on randröövli jutt! Teate ise, et sain kogu laeva okajonilt neljasaja viiekümne viie rubla eest. Pakun teile kõige enam sada viiskümmend. Olete nõus, lööme kauba lukku.»

Okajoniloo meeldetuletus polnud Ungrule sugugi meelt- mööda ning nüüd valgus Hohenholmi härra viha sõna- desse:

«Mina olen küsinud, teie pakkunud. Rohkem meil selle üle rääkida ei ole. Kuid pidage kõvasti meeles, et kui te

oma rumalat ja kiuslikku jonni ei jäta, siis ei teeni see laev meile kummalegi ühtainumatki kopikat.»

«Mis te sellega tahate ütelda, härra Ungern-Sternberg?» nõudis Knorring tõredalt.

«Seda, et sõitke nüüd jalamaid minu maa pealt minema ja enam ärgu teil siia asja olgu!»

«Niikaua, kuni mu laev on siin remondis, ei saa keegi mind keelata oma vara üle vaatamas käia!» vastas von Knorring nagu pilkamisi ja istus tõlda.

Tõld ja hobused näisid olevat Grossenhofi omad. Muidugi, seal oli Knorringil mõttekaaslasid. Ega vanamees siis hakanud sõiduloomi ja tõlda Weissenfeldist üle väina kaasa vedama.

Kuid Grossenhofi oli Ungur juba kirja saatnud, kus määras Stenbockile tähtsust kuus kuud — siis olgu krahv oma mõisast Neuenhofi üle kolinud. Kaup oli lõplikult koos. Ungern-Sternberg saab Grossenhofi ühes Partsil, Lojal, Vilivalla, Soonlepa, Vallipää ja Hiiesaare karjamõisaga. Vastu annab Stenbockile Neuenhofi ja tema võlakirjad 30 000 rubla suuruses summas.

Esimesed vankrid halukoormatega kolisesid mööda sadamakive laeva poole. Kipper tuli härrale vastu, ja saanud Kukka Niglaselt reisi kohta kõik vajaliku teada ning andnud talle oma käsud ja korraldused, ratsutas Ungern-Sternberg mõisa tagasi.

Oli juba hämarik, parun peaaegu hommikust saati sadulas, söömata ja joomata. Aga tööd tahtsid tegemist ja äri- asjad ajamist. Kõik oli lõpuks hästi. Malm oli oma «Moriama» õnnelikult Madalmaadele jõudnud, saanud sealt lasti Peterburgi, kust tagasi tulles pidi minema Haapsallu talvekorterisse, sest kõikidele laevadele korraga Hohenholmis ruumi ei jätkunud. Enam mitu kuud polnud Malm siiakanti saanud, kuid raha tuli ustava inimesega parunile kätte ja summa näitas, et Madalmaade volinik oli kauba päris kenakese kasuga maha müünud. Ka laeva kulud polnud üleliia suured. Tuleval aastal vaja Öselist ja Mooni saarelt veel rohkem vilja juurde osta, sest paistab, et see kaup hakkab Madalmaadel enam ja enam minema. Juba teatakse, et Eestimaa Ungern-Sternbergi rukis on alati hästi kuiv ja kasulik osta. Ja kuivatatud mitte päikese käes nagu lõunast tulnud vilja ega ka liiga järsus kuumuses, mis teradel poole väärtust maha võtab. Teavad, et Ungern-Sternbergi vilja on kuivatatud aegla-

selt, rehetoa suitsus, mis annab leivale eriti mõnusa ja küpse maitse.

Tubli kipper see Malm, mõtles parun, kahju, et mul pole võimalik Anut talle ära anda. Aga või minagi saan kõike, mida süda ihkab. Pole mul veel kogu seda pisikest saartki... Noh, sellega ei lähe siiski enam kaua. Aga kas ma veelgi rahule jään? Vaevalt. Ehk ainult siis, kui Stenbockid, Knorringid ja muud säärased mu ees põlvili on. Ka mu oma vennad. Näitan neile, mis võib teha mees, keda omal ajal peeti perekonna mustaks lambaks...

Aga üleüldiselt polnud parunil seni tõesti põhjust kurta. Ka teiste laevade reisirid olid läinud ootusekohaselt. Ning kui Näikimadalate õnnistus juurde arvata, oli vara-rikkust kohe hea tükk lisaks tulnud. Asjaajamistki kogu selle äriga juba nii palju, et Karl Gustav Aalil annab nuputada, kuidas kõiki tulusid õigetes lahtritesse kanda. Sest ka valgustkartvad kasud peab ta oskama pista sinna, kust kellegi silm ei oska midagi kahtlast välja lugeda. Aga ilma arvepidamiseta kah ei saa, sest pähe ju ometi kõik ei mahu, ja kui tekib küsimus, kust tuli, kuhu läks, siis on hea järele vaadata. Muidu koba nagu pimesi.

Kõik edeneb, kõik läheb kavakohaselt, oli Hohenholmi isand rahul, kui mitte see Knorring... Julgeb teise mehe maa peal häbematu olla. Veel täna panen asja käima! otsustas Otto Reinhold Ludwig ja laskis niipea, kui oli mõisa jõudnud, veel enne ümberriietumist ja iva suhu pistmist, Aali enda juurde kutsuda.

Väga tähtsate kõneluste puhul oli härral kombeks oma kirjutusetoa uks seestpoolt lukku keerata. Esiteks muidugi seepärast, et keegi kutsumata segama ei pääseks, teiseks aga teeb säärase lukutagune tunne ja olemine vestluskasutajale alati nagu taltsamaks. Vahest ka sellepärast, et toa seintel rippusid sõjariistad — mõõgad, pistodad, püstolid, nuudid. Ja noad, küll kõverad türgi omad, küll tavalised sirged, veresoonega teral. Aga veel rohkem mõjus igatühele teadmine, et viibib suletud ukse taga mehega, kes võib sind kas või ühe käega läbi tuuseldada või ainsa rusikahoobiga teise ilma saata. Sest Ungern-Sternberg oli kerge löömakaega, kui ta vihastas. Seevastu tuli harva ette, et ta kellelegi külma kaalumise järel kepi- karistuse oleks määranud.

Raamatupidaja Aal polnud tugevamate ega julgemate meeste killast. Alles teist põlve vaba mees ja sedagi ainult

Hohenholmi härra abist ja armust, kes ta Weissenfeldi Knorringi käest ära päästis ja tema pärast koguni kohut käis. Aal võttis härra ette tulles mütsi peast, seisis püsti, käed mööda külge rippu.

«Anna head nõu, Aal, kuidas me selle «Frau Sophia» jalust ära saame,» ei hakanud härra kaugemalt keerutama.

«Ega me ise või midagi parata... Härra teab, et kohus ka ei aita. Laeval pole mastisid, kuhu purje tõmmata, ja niimoodi merele ei lähe...»

«Vee käest päästsite ta ära, aga nüüd võta kas või tuli appi, et tast lahti saada.» Parun vaatas tähelepanelikult oma arvepidajale otsa, et näha, kas ta taipab öeldu mõtet. Taipas küll.

Kuid Karl Gustav Aalil olid kodus naine ja kaks last ning kolmaski tulemas. Ka nende peale pidi mõtlema. Kes nende eest hoolitseb, kui ta Siberisse saadetakse?

«Peaks olema julge mees, kes...» ei leidnud Aal õiget sõna. Mõtles veidi ja lisas: «Ja poissmees, et kui...»

«Muidugi,» oli parun nõus. «Ons säärastest puudu... Kas või sadamakubjas Ranna Toomas. Sinust, Aal, pole ju asja. Sul värisevad käed juba praegu.»

«Aga mida ma võin Toomale selle eest lubada?» tahtis Aal selgust.

«Kuule, mees, me oleme sellest asjast nüüd juba küllalt rääkinud. Sul on Knorringiga vanad arved ja minu õnnistusega mine klaari need ära. Pärast õnnepidi läinud tööd ehitame sulle parema eluaseme — võib-olla saad koguni iseoma tare. Aga kui viltu lased või asi välja tuleb, siis annan su Knorringile tagasi, ole sa nii vaba mees kui tahes. Nii et sinu mure on, kuidas sa Tooma nõusse saad, ja tema hooleks jäägu töö lõpuni viia. Luba talle minu nimel kas või kuu ja tähed. Mida tal ikka nii väga tarvis on või mida ta oskabki tahta? Seda ei pea teile muidugi ütlema, et asjaga külatänaval ei kiidelda. Aeg valige ise, kõige parem muidugi, kui Weissenfeldi vahimehed on kõrtsis või küla peal tüdrukutejahil. Ja töö olgu tehtud maatuulega, sest sadamasild on ju puust ja peab alles jääma. Niipea kui suitsu näha, andke kinnitusotstele kirvest, las triivib eemale. Selge? Nüüd mine, ja pea meeles, et täna õhtul mõisas käies rääkisid mulle ainult oma arvestest, tuludest ja kuludest. Mina kuulasin ega öelnud sulle midagi. Said aru?»

«Miks ma aru ei saa, aga...»

«Kõiki neid agasid aruta iseenda peas. Võid minna!»

Ja mis jäi Aalil muud üle kui minekut teha. Ega tal õieti olnudki enam miskit pärida. Kaks teed: tagasi Weissenfeldi Knorringi piitsa alla sunnismaiseks orjaks või... Kask on muidugi kask, olgu härra selle välja öelnud segaselt, selgelt, suuliselt või kirja teel. Ja praegusel korral ei töotanud käsu täitmata jätmise hoopiski midagi head. Läheb aga tegu õnneks, võis loota omaenda katust pea kohale. Tema käib mõisas tööl, naine talitab kodutares, lastel vaba jooksuruum. Mitte nagu praegu — aina vaata, et nad mõisa õues hobuste alla ei jää... Ning sügisõhtu pimeduses üle mõisa porise õue oma toapugeriku poole sammuv Aal tundis südames julgust kasvavat. Ärgu Knorring ikka tulgu temasuguseid mehi kepiga puutama! Küll vanamees saab veel näha, mis sellest kõigest välja tuleb. Kes pärast naerab, naerab paremini! Aga kui... Ei, Ranna Toomas on hakkaja ja julge mees, tema saab toime...

Aal astus häärberi pika ja kitsa teenijatekoridori lõpus asuvaist uksest sisse. Pisikeses toas istus lahtise pliidisuu valgel veel noorevõitu lopakas naine ja kussutas last. Sellel oli nututuju juba üle läinud ja nüüd püüdis ta oma pisikesega käega ema juuksetukka. Mis Aali naisel viga, temalt tööpäevi ei nõutud ja mehe palk hoidis leiva laual. Ela nagu mõni antvärgi proua. Oleks ainult rohkem ruumi, kas või kõige armetum rannamehe tare, mõtles naine ei tea mitmekümnenat või -sajandat korda. Aga mees on ju nagu tallesaba, hakkab isegi härra nime kuuldus värisema. Rääkimata sellest, et läheks miskit nõudma või palumagi. Praegu veel, pisikeses paned hälli, suurem magab isa-ema kõrval nurgalavatsil, aga kui nüüd jüripäevaks veel üks ilmale tuleb, siis... Ah, mis hädale vastu joosta! Annab jumal lapse, annab ka leiva ja koha sellesama päikese all, kus me kõik teised oleme ruumi leidnud.

Laual põles küünlajupp, ahju vahel laulis kilk. Toas oli soe, ehkki pisut umbne, pliidi kohal nõõril kuivavad lapse-lapid aurasis ainult neile omast lehka. Aal istus järile, toetas käed põlvedele ega leidnud ütlemiseks ühtki sõna. Naine pani seda väheke imeks, sest tavaliselt hakkas mees pärast mõisast tulekut kohe pajatama, mis seal oli räägitud, mis härra käest head või halba kuulnud.

Naine kiigutas lapse hällis magama ja küsis siis:

«Pahandused või?»

«Ei miskit,» oli kõik, mis mees endast välja pigistas. Sellega pidi naine leppima. Salaasjad — nojah. Eks seal mõisas ole sääraseid töid-tegemisi ennegi olnud, millest parem rääkimata jätta, mõistis naine ega käinud peale.

*

Alles pärast arvepidaja lahkumist oli härral niipalju aega, et kõhutühi meelde tuli. Laskis toapoiss Kaarlil oma rasked ja vettinud juhtnahast saapad jalast ära tõmmata, pani kodukuue selga ja läks söögituppa, kus proua teda ootas. Poisid olid nähtavasti juba magama saadetud. Nähes puutumata taldrikuid, imestas Otto Reinhold:

«Kas sina, Magdalena Charlotta, pole veel öhtueinet võtnudki?»

Proua ei vastanud. Haaras kella ja helistas. Veidi aja pärast tuli Madle, asetaski lauale praevaagna ja veinikannu. Leib, sai ja muu säärane oli juba enne ootamas.

«Söö nüüd, sa pole ju hommikust saati midagi hamba alla saanud. Pärast räägime ühe väga tõsise asja üle,» valmistas Magdalena Charlotta oma meest ette.

Otto Reinhold nägi juba proua näost, et jutt, mis tulemas oli, ei kuulu kergemasse sorti. Aga see ei võtnud tema isu vähemaks. Küllap jälle midagi poistega, kes on lastepreilile tuska teinud, või hakkab naine peale oma tavalise nutulauluga, kui surmani igav tal on ja pole kellegagi läbikäimist. Ole nagu vang üksikul saarel.

Suurem nälg möödas, küsis parun:

«Kus Anu on, et Madle lauda katab?»

«Ei tahtnud enne sööki rääkida, siis poleks sa vist ühtki pala alla saanud,» vastas proua, tõmbas pluusivarrukast ninaräti ja hakkas seda sõrmede vahel mudima. See oli härrale kindel märk, et täna on tulemas midagi enneolematut. Magdalena Charlotta polnud neid naisterahvaid, kes kergesti endast välja lähevad.

«Sellepärast katab Madle, et Anu ärgu enam minu silma alla tulgu! Ta ootab last!»

Härra kulmud kerkisid. Tõesti, uudis polnud päris tavaline. Tema esimene mõte oli: see on Malmi töö. Et paarminekuks kergemini luba saada.

«Või Anu... Temast poleks seda ju uskunud,» püüdis

Otto Reinhold näidata, et on asjast üle. Ehkki see häiris teda. Niisugune lugu mõisas, otse härraste silma all... Vaata et tuleb varsti kirikus pastori suustki ära kuulata, kuidas mõisa leivavanemad ei valva oma pere järele, lasevad noortel elada hooraeltu ja teha muid jumalavallatuid tegusid. Mõisa kodakondsed peaksid talurahvale ometi eeskujuks olema... Tõsi küll, ka kirikhärrale saab suukorvi pähe panna, aga see Pihla Forsmann pole vahel kuigi sõnakuulelik. Kui miski on talle otse vastukarva, ütleb välja. Ime, et ta on üldse nii kaua siin paigal püsinud. Juba Stenbocki ajal oli Pihla kiriku peal.

«Nojah, kui asi niikaugel, siis tuleb Anu ikka Malmile ära anda,» ohkas härra oma mõtete jätkuks. Kuid nüüd järgnes teine ja rängem hoop:

«Ütleb, et isa on meie Gustav Diedrich.»

Otto Reinhold Ludwigi põsearm löi punetama ning tema suur rusikas langes lauale nii raskelt, et praevaagen põrudes puruks läks ja taldrikud hakkasid tantsima.

«Kurat võtku! Magdalena Charlotta, see pole tõsi, ta valetab!... Räägi pikemalt, kuidas sa seda teada said?!»

Proua oli vahepeal rätiku silmle tõstnud, et ära pühkida suurt pisarat, mis põske mööda alla veeres. Oli see silmavee kaastundest vaese piiga vastu või vihapisar oma tüdruku suure patuteo pärast? Küllap vist viimane.

«Anu küsis minult, kas noorhärra pole mulle temast miskit rääkinud. Kui ma lähemalt pärsin, siis ütles, et Gustav Diedrich olla lubanud minult paluda, et tema saaks kipper Malmile mehele minna. Olla töötanud selle asja kindlasti läbi viia ja andnud kinnituseks koguni ohvitseri ausõna.»

«Vasikas!» ütles härra. «Ja edasi?»

«Edasi niipalju, et selle ohvitseri ausõna ja lubaduse eest olla käskinud piigal oma süngi tulla ja see häbematu tüdruk jäi kohe nõusse... Aga oleks Gustav Diedrich ise poollt sõna...»

«Valejutt! Tahab ainult kindlat meheleminekuluba välja pressida. Mõtleb, et me määrimme selle loo muidugi Malmi kaela ja anname temale lepituseks veel suure kaasavara.»

«Ei ole ainult jutt, juba näha... Enne ei osanud vaadata, aga kui nüüd ise ütles...»

«Poisilõntrus!» põrutas Otto Reinhold. «Veel täna õhtul kirjutan talle Peterburgi ja küsin selgust!»

«Aga kui on tõsi, mis siis?»

«Siis...?» sattus Otto Reinholdi kõikelahkav mõte ummikusse.

«Midagi ei oska peale hakata,» tunnistas ka proua. «Anu ütleb, et kui peigmees tuleb merelt tagasi, räägib sellele puhtalt ära ja löögu siis kas või maha. Ja mis tal enam muud üle jääbki.»

Otto Reinhold Ludwigil kulus nüüd mõtlemiseks kauget enam aega kui enne Knorringi laeva saatuse üle otsust tehes. Anu läheb ja räägib Malmile, ajab Gustav Diedrichi süüks. Tõe või valega. Malm võib esimese vihaga ta vigaseks või koguni surnuks lüüa. Siis tuleb kohus, kogu kihelkond kisa täis, asi otsaga konsistooriumis või koguni kubermanguvalitsuses. Vaenlased irvitavad: säh sulle Ungern-Sternbergide igivana ja auväärt suguvõsa! Aga veel hullem on see, et Malm teab Näkimadalate-ärist liiga palju. Kes saab tema suud kinni panna, kui ta nüüd kättemaksuks need lood päevavalgele toob? Vaba mees, pole ori, et peataie eest vait on. Vaata et nõuab kas või laeva ja tuhanded kulda takkaotsa. Aga kas sellestki abi oleks... Ei, siin tuleb valida teine tee. Ja Otto Reinhold Ludwig pea, mis ennegi oli väljapääsmatust olukorrast leidnud hiireaugu, ei jäänud hätta ka nüüd.

«Las Madle kutsu Anu siia!»

«Ütlesin juba, et ma ei taha teda enam näha! Libu säärane, kes mu poja ära võrgutas!» tõrkus proua.

«Kes keda võrgutas? Kui mängus on tõesti minu poeg, siis ära sa Anu süüks küll midagi aja. Ma selle poisiga veel räägin, kui ta end näole annab, teen tal kõrvad tüliseks! Aga nüüd kutsu kõigepealt Madle!»

Proua käsi tõusis vastu tahtmist kella järele. Madle tuli. Nähes laual puruksläinud vaagnat ja segipaisatud taldrikuid, vaatas ta hirmunult härra poole ja hakkas koristama.

«Vii sööginõud kööki ja tule tagasi ühes Anuga!» käskis proua.

Piigad tulid, Anul silmad nutust märjad.

«Sina, Magdalena Charlotta, ole nii hea, ära vahele sega, nüüd räägin mina,» alustas härra pisut liiga valjul häälel, kuid tema toon oli otsusele jõudnud inimese oma. Sääraseid sõnu ta harilikult oma prouale ei öelnud, aga ka olukord polnud tavaline. Siis pöördus parun Anu poole:

«Kuidas see sul juhtus?»

Ja piiga rääkis kõik ära. Ka selle, mis aastate eest oli olnud. Kuidas noorhärja nüüd lubanud hea seista, et Anu Malmile mehele antakse. Seda isegi ohvitseri ausõnaga kinnitanud ja siis tahtnud teda enda süngi tõmmata. Kuidas ta esmalt vastu hakanud ja mõtelnud minna Malmilt nõu küsima. Aga Carl jõudnud enne sadamast merele. Kuidas ta lõpuks otsustanud noorhärja tahtmist täita ja kõik enda teada jätta. Peaasi et saab Malmile naiseks...

Hohenholmi Ungur tundis inimesi ja mõistis, et Anu ei valeta. Pilgu aega omaette aru pidanud, küsis ta:

«Kas sa ikka veel Malmi endale meheks tahad?»

«Mis see tahtmine nüüd enam aitab...» nuuksus Anu.

«Aitab küll!» kinnitas härra. «Saadan teid Madlega Neuenhofi. See mõis läheb tuleval kevadel küll Stenbocki kätte üle, aga selleks ajaks on sul laps juba ilmale toodud. Siin ei tea keegi miskit, seal ütled, et oled mehenaine. Sealsed teenrid ja talupojad jätan mõisa uuele omanikule ja nii ei ole kogu saarel pärast ühtki keelekandjat. Tagasi tulete Madlega koos ja nii, et laps on Madle oma, nagu oleks ta sealt vaestelt sugulastelt minu loaga kasulapse kaasa toonud. Rein saab taas tündri vilja aastas rohkem nagu omal ajal, kui sa ise väike olid. Sina aga tüdruk nagu ennegi. Ja siis annan su Malmile naiseks. Temale seletan, et teid Madlega oli sinna Neuenhofi vaja abiks mõisa tubasid uue omaniku jaoks korda seadma. Niiviisi peaksid siis kõik rahule jääma. Malm saab ammutahetud naise, sina mehe, aidamehe pere lapse ja meie siin südame- rahu. Kuidas on, Anu ja Madle, kas olete nõus?»

«Nii äkki ei oska,» kogeles Anu.

«Omavahel räägime,» tuli Madlelt ja ta silmad läksid lõbusaks mõtte juures, et tema võiks selle sünnitamise süü endalegi võtta, saaks neitsist peast lapse just nagu piibli Maria.

«Hea küll, võite minna, kuid juba homme hommikul olgu mul vastus teada,» sõnas parun. Ise murdis ta juba pead selle üle, mis tüdrukuga siis teha, kui ta ikkagi otsustab peigmehele kõik ära rääkida. Jah, siis peab talle küll kas või surmaõnnetuse kaela saatma, enne kui Malm reisilt tagasi tuleb...

Sääraseid asju ei sündinud tüdrukutel arutada kodutoas ega ka kusagil mujal, kus võõrad kõrvad kuulda võisid. Seepärast võttis Madle teenijatubade vahikäigu kaudu

välja minnes Anul sõrmest kinni ja tõmbas teda üle pimedade õue töllakuuri poole. Seal leidsid nad mõisa sõiduriistade tagant nurgast kobamisi heinakoti, millel hea pehme istuda. Väljas puhus heitlik tuul, tüütav sügisvihm sahis katusele, lades räästast alla, kuid siin oli tuulevari ja mugav olemine.

«Mis sa härra jutust arvad?» võttis Madle asja käsile.

Kuid Anul oli raske sõna kätte saada. Ta vaikis nii kaua, et Madle pidi lõpuks küsima:

«Tummaks võttis või?»

«Silmajõgi on uputamiseks liiga madal, tuleb vist merre minna,» puhkes Anu nutma.

«Siis oled sa kahekordne mõrtsukas, iseenda ja lapse... aga ära unusta, et pead viimsel kohtupäeval kõigest aru andma,» pööras muidu asju kergelt võttev Madle seekord tõsise külje väljapoole. «Ja mõtle ka selle üle, et enne olid küll valmis noorhärja lugu Carli eest salajas hoidma. Ju arvasid, et jaksad. Aga siis suudad ehk ka pisut suurema asja hammaste taga pidada.»

«Säärast hirmsat pattu?»

«Kelle ees see siis nii suur patt on?»

«Jumala ja inimeste ees.»

«Kui jumala ees ka pisut on, siis langeb see kindlasti noorhärja peale, sest tema püüdis sind oma valega võrku. Ja oma Carli ees ei pruugiks sa kah ennast süüdlaseks pidada. Sest ütleme...»

«Ikka olen süüdi, räägi sa mis iganes,» ei jaksanud Anu lõpuni kuulata.

«Sa pea nüüd oma keel niikaua vagusi, kuni ma olen jõudnud kõik välja laduda,» manitses Madle. «Ise rääkisid mulle, kuidas Carl ütles — et kui sind talle ei anta, siis ta sureb ära. Ütleme, et ta saabki aastate pärast mis-kiitmoodi teada, kuidas sa temale minekuks loa said — kas ta tõesti suudaks sind hukka mõista? See kõik oli ju tehtud tema enda pärast.»

«Kardan küll, et ta lööb mu maha,» sosistas Anu. «Kas ma ikka jaksan kogu elu...? Tapakirves pea kohal...»

«Küll jaksad, ma aitan sind.»

«Sa arvad siis, et...» hakkas Anu nõtkuma. «Ega see lugu ei saa tõesti enam hullemaks minna.»

«Aga emale peame küll kohe ära rääkima,» ütles Madle.

«Juba teab,» sosistas Anu. «Pani tähele, et mind ajab iiveldama. Küsis: «Kuule, Anu, ega sul asjad ometi seda-

moodi ole?» Ma ise ei uskunud veel ja salgasin, aga teda ei peta.»

«Noh, siis rääkis ema kindlasti ka isale, aga seda parem. Nad kurdavad juba ammu, et jumal on neile vähe lapsi kinkinud, ainult minu ja Kaarli. Veel rammupõlves inimesed, aga lapsenuttu pole aastaid majas kuulda... Küllap võtavad vastu.»

«Aga ma kardan ikka, et sellest loost miskit head ei tule,» puhkes Anu taas nutma.

Hommikul andsid nad härrale oma nõusolekust teada ning juba ülejärgmisel päeval viis uisk nad üle väina Haapsallu, sealt posthobustega Neuenhofi. Oleksid võinud selle paar-kolm versta ka jala minna, aga härra maksis. Sest Otto Reinhold pidas asja nii tähtsaks, et sõitis ise kaasa. Nagunii oli tal Neuenhofis asjaajamist, ei tahtnud ta ju sealset tubast vara, millest suurem jagu oli toodud Vana-Kuustest, Stenbockile jätta. Palju oli sääraseid asju, mis tuli valmis pakkida ja esimese jääteega üle mere ära saata. Sest rasket mööblit on tülikas uisu peale laadida. Pealegi võib see tuulise ilmaga märjaks saada ning siis ongi liimist lahti, rääkimata merevee soolalaikudest. Ja lõpuks ei tahtnud Ungur ise Hohenholmis olla, kui Knorringi «Frau Sophia» oma saatusele vastu läks. Olin ära, ei tea midagi...

*

Hohenholmi mõisa arvepidaja Karl Gustav Aal läks laevasillale, et seal kokku saada sadamakupja Ranna Toomaga. Toomas oli noor mees, tükk maad alla kolmekümne, rässakas, tugev ja kärmete liigutustega. Tema lihtsakooline nägu oli sügistuultest ja vihmamärjast telliskivikarva, sellest vaatasid pisut pungis silmad, lõuga piiras harv hape. Märjakaitseks oli mehel seljas linaõliga immutatud pikk-kuub, säärsaapad jalas, peas torbikukujuline müts, mille saba kaela taga vee kraest mööda saatis. Meremehed kutsusid seda peakatet ilmakaare järgi — *süd-wester*. Küllap seepärast, et seda läks vaja just vesikaaretuultega, mis kõige sagedamini vihma toovad.

Praegu pühkis Toomas suure luuaga sillapealset, mis oli pärast halgude laadimist puukoori ja prahti täis. Kuid ega Tooma tööks olnud ainult silla pühkimine. Ta pidi ka valvama, et laevade kinnitusotsad oleksid tugevad ja

kõvasti kai küljes kinni, peaksid ka tormiga vastu; et alustel silla eest kaitseks vendrid parrastelt alla ripuksid; et vahimehed alati kohal viibiksid. Tal oli õigus tulla kas või südaööl järele vaatama. Ja leidis midagi, mis korra ja kommetega kokku ei käinud, võis kaevata härrale, kes siis süüdlasega nalja ei mõistnud. Seaduserikkuja võis saada koguni kepikaristuse, kuid seda määras Hohenholmi Ungur siiski harva. Ennemini äigas ta ise oma nuudiga või andis korda kaks lapiti käega, mõnel erakorralisel juhul ka rusikaga. Aga siis pidi ta väga vihane olema.

Toomaga püüdis igaüks hästi läbi saada. Tahtis vahimees minna külasse, kas või leiba ostma, oli Toomal voli teda keelata: «Kuidas, sa jätad laeva ilma valveta!» — «Ole mees, vaata ise, kuni ma lipates ära käin,» palus madrus ja Toomas lõi käega: «Hea küll, aga ainult siis, kui tood mulle kõrtsist kortli viina kaasa. Kähku!»

Toomas oskas lugeda ja tundis koguni kirja. Sest tema hooleks oli pidada ka pisikest raamatut, kuhu ta märkis sisse sadamasse tulnud laevade nimed, kust tulnud, kuhu läinud, mis lastiks ja kui kaua silla ääres seisnud. Ka kipri nimi tuli kirja panna.

Nii elas ja tegi oma töid-tegemisi sadamakubjas Ranna Toomas. Ja ega tema sadamast koju Palli külla kuigi palju saanud. Või mis tal, poissmehel, sinna suuremat asja oligi. Vahel läks tühja leivakotiga ning tuli täiega tagasi. Aju-tiseks eluasemeks oli tal sadamasilla maapoolsesse otsa püstipandud putka, mis vihma väljaspool pidas ja mere-tuule ära varjas. Logisev uks ees, lavats nurgas, selle kõrval järi. Keskpõrandal seisis koguni saviplönnidest laotud ahi, mis talvel sooja sees hoidis ja laskis süte peal kaalikaidki küpsetada.

«Tere, Toomas! Sind ma just otsingi!» tervitas Aal.

«Mõisast inimesi sadamas kohe järjepanu,» imestas Toomas. «Eile õhtul härra ise, vaata et oleks ääre-pealt Weissenfeldi Knorringile naha peale andnud. Küll oli vihane! Täna hommikul käis valitseja siin, midagi nuhkimas. Ja nüüd tuled sina. Mis uudist?»

«Või härra oli Weissenfeldi isanda peale kuri? Ei tea, miks?» küsis Aal uudiseid hoopis Toomalt.

«Eks ikka vana vimm. Knorring ei korista oma «Frau Sophiat» siit ära. Näe, siin ta seisab juba üle kahe aasta ja vaevalt tast sedamoodi tuleval kevadelgi merele mine-

jat saab. Hoiab sadamasilda kinni, Ungur laadigu oma laevu reidil.»

«Seepärast ma tulingi. Härra ütleb, et pangu me talle tuli otsa ja asi ühel pool.»

«Peaks tõesti,» jäi Toomas kohe nõusse. Aga kui ta aru sai, et parunil ongi niisugune plaan ja seda juttu polnud toonud tuul, lõi ta kõhklema.

«Aga kui... Mis ta lubas?»

«Ütles, et tehku Toomas ära, tema annab kõik, mis sa küsida oskad. Aga kui ei, siis müüb su maha säärasele peremehele, kes peksa annab kolm korda päevas, süüa ainult korra.»

«Omast peast veeretad,» ei uskunud Toomas arvepidaja sõnu.

«Just nii ta ütles,» kinnitas Aal. «Aga kuidas seda tulevärki oleks võimalik sinu arvates teha?»

«See on purulihtne värk...» Toomas vaatas vilksamisi «Sophia» poole ja nägi vahimeest ruhvist tekile tulevat. «Lähme õige pisut minu katuse alla, mis me siin vihma ja tuule käes...»

Toomas istus lavatsile, Aalile jättis järi.

«Küsisid, et kuidas,» jätkas sadamakubjas. «Sina viid vahimehed kõrtsi ning joodad purju. Mida rohkem, seda uhkem. Mina tulen sel ajal siia, tuust tõrva sisse kastetud õlgi ja küünlajupp kaasas. Tõrvased õled alla lastiruumi ja küünal peale põlema. Ise jooksega Pihla kõrtsi. Just siis, kui ma seal oma esimest kortlit kummutan, jõuab tuli küünlaga lõpule ja hakkab õlgi sööma. Varsti kogu laev leekides.»

«Härra ütles, et tuleb teha maatuulega. Ning trossid kohe põoleks, et «Sophia» otsemaid merele triiviks. Et tuli ei hakkaks sadamasilla ja paatide külge.»

«Pead mind tolaks või, nagu ma ise seda ei taipaks!» polnud sadamakubjas säärase pisiasja meeldetuletamisega rahul. «Aga härra andku kiri, siis on pärast ette näidata, kui peaks kuidagi hargnema hakkama. Las Ungur ise kannab kah osa süüst.»

See oli mõte, mille peale Aal ise polnud tulnud. Väärt mõte.

Aal ootas paar päeva, et härra kutsuks teda enda juurde, nagu ju päris sageli juhtus; ise end härra jutule küsida polnud tal muidugi julgust. Aga ülejärgmisel hommikul võttis härra hoopis kätte ja sõitis suurele maale, oma

Neuenhofi mõisa, kaks toatüdrukut kaasas. Ütelnud, et jääb ära pikemaks ajaks. Küllap kutsub veel prouagi sinna, miks ta muidu Anu ja Madle ühes võttis. Niisiis oli Aal oma muredega puruüksi. Kuid härra käsk tuli täita. Ja sellest võis õnnekombel ka temale palju tulu tulla: siis on ta mõisas tähtis mees, kel on härraga üks ja see-sama saladus, ja selletõttu annab Ungur talle kindlasti kõik, mida ta iial nõuab. Kas või kuu ja tähed, nagu härra Tooma puhul ütles.

Aali pähe tekkis julge plaan. Mis siis, kui ta kirjutab selle kirja ise? Tal oli ju voli lubada Toomale ükskõik mida, peaasi et saaks «Frau Sophiast» lahti. Pärast võib kirjaloo härrale äragi rääkida — et sai asja pärast tehtud, härra enda kasuks.

Läkski Karl Gustav Aal oma pisikesse kirjurituppa teenijate ruumi kõrval. Istus kahe ruuduga akna alla laua äärde, lükkas arveraamatud eemale, võttis lehe valget paberit ja hakkas kirjutama. Püüdis härra kaldus tähti ja nende alumisi harksabasid nii hästi järele teha, kui oskas. See ei tulnudki tal väga pahasti välja. Igatahes Ranna Tooma petab ta küll ära. Kirjutas:

Aal ja Toomas, nagu suusõnaliselt teada andsin, on meil hädasti vaja lahti saada «Frau Sophiast». Kuidas? Ka sellest oli juttu. Ranna Toomale luban selle eest uue tare jaoks palgid, eluajaks sadamakupja koha või mõne parema teenistuse, kas või vabadusekirja. Kui tema aga vastu hakkab ja käsku ei kuula, saab ta Venemaale maha müüdnud, kust ta kunagi enam tagasi ei tule.

Alla kirjutas Aal niisamasuguste konksude, sulekeerutuste ja kriipsudega nagu härra ise: O. R. L. von Ungern-Sternberg.

Viis ja näitas kirja Toomale ette. Aga kui sadamakubjas tahtis paberi endale jätta, ei saanud Aal seda kuidagi lubada, sest härra nõudnud kirja tagasi. Lubadus jääb aga sellegipoolest lubaduseks ja nüüd on Toomas seda otse kirjasõnas lugenud. Sadamakubjas polnud loll ja sai aru. Ütles ometi, et oleks parem, kui kiri jääb alles. Leppisid siis kokku: kui härra peaks unustama kirja tagasi küsida, ei lähe arvepidaja seda ka ise pakkuma.

Kuid siiski ei piisanud Ranna Toomal tarkust mõistmiseks, et säärast kirja poleks Hohenholmi Unguru käsi kunagi paberile pannud...

Näärid lähenesid niihästi Hohenholmi ümbruse küladele kui ka mõisale. Aeg ei teinud härra, vabatalupoja ega pärisorja vahel vahet. Igaüks ootas uuel aastalt seda, mis vanalt saamata jäi. Reigi tared elanikud lõikasid oma sirvilaudadele numbrit 1796 ja soovisid head kala-aastat, mereõnnistust, heldet lõikust sügisel. Mõisahärra jälle nägi juba vaimusilmas ülekolimist Grossenhofi ning oma voli ja võimu laienemist üle kogu saare.

Ka Weissenfeldi vahimeestel, kes pidid siin surmigavas Hohenholmi sadamas «Frau Sophia» heaolu valvama, olid oma plaanid peetud. Ehkki ainult uusaastaõöks. Nad kavatsesid minna küla peale näärisokku tegema. Sest siis saab ilma ühtki kopikat kulutamata nii palju õlut juua, kui kõht kannatab. Möödunud sügis oli odra poolest helde, jätkus mõisa viimiseks, jätkus talumeestele endilegi. Küllap nüüd oli humalamärga igas tares ja peaks olema väga ihnus peremees, kes näärisoku suu kuivaks jätab.

Kasukad ja sokusarved olid neil juba ammu valmis vaadatud, pahupidinahast püksid muretsetud, sõradki saabaste otsa seotud. Ja peaasi, neid ei tunta ei häälest ega riiete poolest, aga see ongi näärisoku peamine trump. Nendest peredest, kus nad toidupoolist ostmas käisid, hoiavad seekord kaugele.

Vahimeestele tegi kõige rohkem muret ilm — et see alt ei veaks. Sest valju meretuule ja loeveega sa laeva üksi ei jäta. Laine käib sadamasse sisse, võib kinnituseotsad katki rapsata või sillale viga teha. Kus selle pahanduse ots! Polnud ju sel aastal tavaline talv. Jõulud musta maa pees ja meres ei ühtki jäätükki. Tuuled lõunast või läänest, nagu polekski neil muud auku, kust puhuda.

Kuid justament vana-aasta lõuna paiku vaikis ilm kor-raks täiesti ära. Tuul otsis endale uut pesapaika. Pööras siis tasahilju maakaarde ja sinna jäigi. Ei tõusnud iilideks, puhus tasase ja sõbraliku nuhinaga. Taevasse tekkisid valgete lüürtega pilved nagu Näkimadalate jääkahvad, sealt võis õhtul lundki tulla. Paremat nääriilma ei saaks soovida, sokule kasukas päris kontimööda.

Enne minekut löid mehed siiski veel kõhklema. Kes ütleb, et õösel ei lähe ilm karvaseks? Ja laev ilma mees-teta... Kust saaks ustava inimese, kes jääks valvama? Loodeti sadamakupja peale, et ehk tuleb Toomas ööseks sadamasse, aga võta näpust, ei tulnud. Küllap oli femalgi sel ööl muud tegemist kui sillaputkas tukkuda. Öhtu eel

käis sadamas ainult mõisa arvepidaja Aal. Soovis head vana aasta ärasaatmist ja küsis suusoojaks meeste plaanide järele. Et kas nad kõrtsi ka lähevad. Ja kui kuulis «Frau Sophia» vahimeeste sokukavast, kiitis selle heaks. Arvas, et ilm ei muutu ja ega säärasel ööl ole ka järele-vaatajaid karta. Siitmõisa härra pealegi ära sõitnud, Weissenfeldi Knorring mere taga, sadamakubjas aga teab kus tarenurgas lakku täis. Nii et tema meelest võivad mehed päris julged olla.

Aali jutt andis vahimeestele hakkamist juurde ja öhtupimedas läksid kaks karvast näärisokku küla peale lapsi hirmutama, naisi naerutama ja meeste humalamärga ära jooma. «Frau Sophia» jäi üksi oma saatust ootama.

Vähe enne keskööd löödi sadamas hädalokku. Kui need mõned poolpurjus külamehed, kes seda läbi näärilõbu ja tralli kuulma juhtusid, oma sillalähedastest taredest sadamasse jõudsid, oli põlev laev maatuulega juba kaugele triivinud ja ujus tasapisi nagu leegitsev tõrvalont Näkimadalate poole. Varsti jooksis õnnetuskohale ka Hohenholmi mõisa arvepidaja Aal. Tema ärgitas küll mehi paatidesse minema, et «Frau Sophia» juurde sõuda ja katsuda aluse päästmiseks midagi teha, kuid tema nõu ei võetud kuulda. Ei sündinudki võtta, sest säärane lõom on juba kümne sammu peale nii kuum, et paneb habeme kõrbema. Mis sa veel laeva kustutad, kui ise põled. Sihukest koera hanna alla kõlbavat juttu võis rääkida vaid valgete kätega kirjamees...

Muidugi polnud Weissenfeldi meestel enam midagi valvata ja neil ei jäänud muud kui sõita uisuga üle väina ja viia oma härrale selle aasta esimene hiiobisõnum.

Aga ka palju hoolsamalt ettekavatsetud töödes võib juhtuda ikka midagi ettenägematut. Nii ka siin. Oli küll maatuul, vahimeestel külas kuplialune õlleauru täis, Ranna Toomal mureks ainult tõrvane õletuust ja küünla-jupp. Lihtne ja kindel. Polnud nägemas äraandlikke silmi ega kuulmas uudishimulikke kõrvu. Uusaasta hommikuks oli «Frau Sophiast» silmapiiril veel ainult pisike auru-pilv, mida tekitasid merre vajuvad tukid. Ning kui Weissenfeldi asjamehed enne kolmekuningapäeva ühes Haapsalu haagikohtu uurijatega kohale sõitsid ja leidsid sadama

kinnituspostide küljest läbiraiutud trossijupid, mis tähendas, et köied oli pooleks lõõnud inimese käsi, leidis Toomas ka sellele seletuse. Otsad olla tema ise katki lõõnud, et tuul põleva laeva sillast kaugemale viiks. Muidu oleks ka sadam tuleroaks langenud. Toomas, Aal ja paljud külamehed ajasid asja Weissenfeldi vahimeeste endi süüks. Neid oli sel öhtul nähtud küla peal purjuspäi, näärisokukasukad seljas. Küllap tahtsid kas või kolmekuningapäevakski koju jõuda, ja et ära pääseda, jätsid alusel tule omapead kusagile miilama, kust see siis pikapeale võimust võttis. Kellel teisel võiski tulla tahtmine laeva tukkideks ja tuhaks põletada? Muidugi võis see tahtmine olla Hohenholmi härral, kel Knorringiga mitu kana kitkuda, kuid Ungur viibis sel ajal Neuenhofis, tema ei saanud seda teha. Mine võta kinni! Nõnda et kõik oli läinud plaani järgi ja uurijad ei saanud kusagilt õiget otsa kätte. Kuid siiski oli üks väike kivi ratta alla jäänud, mis oleks Ungru koorma peaaegu kraavi ajanud. Kaks külapoissi, Jõeranna Paul ja Simmuna Peeter, olid näinud, kuidas tükk aega enne hädaloku lõõmist oli Ranna Toomas ühes Leigri Jaaguga sadamast Reigi poole jooksnud. Pärast oli aga Toomas ise lokku lõõnud. Siis pidi ta varsti sadamasse tagasi tulema. Millest sihuke edasi-tagasi rutt? Küla peal hakkas liikuma mitmesugust kumu.

Aal oli oma härrale kirja saatnud, kus seisis, et Weissenfeldi vahimehed panid uusaastaööl «Frau Sophia» põlema. Juba kolmekuningapäevaks oli parun Hohenholmis tagasi. Ja kuulis temagi Pauli ja Peetri juttudest. Varsti kutsuti poisid mõisa ning öeldi, et nad on mõlemad nekrutiks nõutud ja peavad juba järgmise päeva küüdiga teele minema. Ning nagu öeldakse: surm, püksikord ja kroonu käsk — nende vastu ei saa.

*

Carl Johan Malm jõudis oma «Moriاميةga» Sankt Peterburgist tulles Haapsalu alla talvekorterisse alles kadrikuu esimestel päevadel. Juba Madalmaade-reis kestis vastaste tuulte tõttu kauem, kui ette arvati. Ka Peterburgis läks lastiomanikul kauba müük aeglaselt. Ootas nädalate viisi paremaid pakkumisi, aga ladudesse kaupa ei lossinud, arvas, et laeval hoida tuleb odavam. Nii et kui Malm viimaks lastist lahti sai, oli viinakuu lõppemas ja kadri

käega katsuda. Laeva seisupäevad said küll kinni maks-
tud, aga kipper muretses, et külm võib Soome lahele enne
kaane peale tõmmata, kui ta laevaga välja jõuab. Iseära-
nis Neeva suudme magedale veele polnud kuigi palju
vaja. Ole siis kogu pika talve Peterburgis jäävangis! Endal
pruut ootamas. Ning ega härraste nõusolekut ka
siit kaugelt kuidagi tagant tõugata ei saa. Ja siis on
Ungur kevadel laeva suurte kulude üle pahane, nii et ära
üldse enam säärase õrna asjaga tema ette mine. Sest
Peterburgi sadamamaksud ja meeste ülalpidamine on mitu
korda kallimad kui Haapsalus. Rääkimata veel teistest
kuludest, nagu küttepuid sooja hoidmiseks, küünlad, tõrv
ja muu säärane, mille eest pealinna kaupmehed oskavad
hingehinda võtta.

Kuid olukorra päästis laisk sügis, mis kuidagi talveni
jõuda ei viitsinud. Tormitüki sai Carl merel küll ja muist
purjesidki viis tuul kaasa, aga lõpuks oli ta ikkagi Haap-
salu lahes, ankur sees ja purjetamisaasta ümmargune.
Laeva sissetulekud kaalusid kulud kümnekordselt
üles.

Ungru käsk meestele oli, et enne kojutulekut kõik
purjed ära parandataks, uusigi juurde õmmeldaks, et keva-
del, nagu jää hända näitab, oleks laev kohe mereklaar.
Ka tuli otsida paras sirge puu, et teha ahtrimastile uus
teng: vanal pehastunud kohad sees ja oli karta, et järg-
mise aasta purjevalule ei pea enam vastu.

Purjeriie oli juba kevadel ostetud Madalmaadelt, kus
säärane kangastelgedelt tulnud kraam on kõige vastu-
pidavam ja kus sellest ka ristikohtset hinda küsitakse.
Tengapuu leiti Haapsalu metsakaupmehe hoovist. Aastat
paar-kolm katuse all kuivanud noolsirge palk tahuti para-
jaks ja pandi paika. Purjede õmblemine võttis oma aja.
Sügisese vihma ja lumelörtsi kaitseks tõmmati puldanist
varikatus ja selle all pikkadel pinkidel istudes vihtusid
kõik neli «Moriama» madrust, tüürimees viies, kolmetahu-
liste nõeltega õmmelda. Valgest pimedani. Kuid paljuks
seda talvist päeva on, ja kus seinte tuulevari puudub, seal
pole ka küünlast päeva pikendajat — tuli ei seisa
otsas. Kui kipper asjaajamisest aega sai, istus temagi teiste
ritta. Koguni kokapoiss jõudis kahe keedu vaheajal mõnel
vanal purjel rebenenud augu kinni tõmmata. Paremat
tööd tema kätte ei usaldatud.

Enne uut aastat taheti purjetöödega valmis jõuda. Rutt

muidugi seepärast, et nääridekski koju pääseda — naise-
mehed lapsi üle lugema ja küljeluust rõõmu tundma,
poissmeestel jälle omad mured. Viimaseid oli «Moriamil»
peaaegu niisama palju kui neid, kellele mõni külatüdruk
oli juba jõudnud rõnga ninasse panna. Laevapere ülalt-
otsast kipper Malm ise, siis tüürimees Leigri Jaak ja alt
esimene — kokapoiss Paul. Madrused Paopa Tõnis, Nõmba
Mats, Unita Simmu ja Heigi Andres olid naisemehed.
Seega siiski perekonnainimeste võit.

Mõni päev enne uut aastat saadigi laeva purjedega nii-
kaugele, et võidi need rulli keerata ja seilkoisse kevadet
ootama panna. Iga puri sai ka sildi külge, et kevadel oleks
kohe teada, milline kuhu läheb. Töödest jäi järele veel
laeva kiilhaalamine, et ka põhi üle vaadata. Aga selleks
pidi ootama jääd — sinna peale on hea plokke-kiine kin-
nitada ja laev nendega nii kaldu tõmmata, et kiil näha
on. Enne üht, siis teist külge pidi, ning ongi kogu põhi
ära nähtud. Ja mitte ainult silmaga üle käidud — naadi-
vahedele tuleb tihenduseks värske triivtaku londid lüüa,
planguvahed pigitada ja veealusele osale uus tõrvakord
peale tõmmata.

Vähe enne vana aasta lõppu võis kipper hakata ette
lugema, kes saavad koju, kes peavad jääma laevale vahi-
meesteks. Ega seda olnudki kerge määrata, sest koju
tahtsid ju kõik, iseäranis naisemehed. Kuid siin vaatas
kipper asjale hoopis teistmoodi. Poissmeestel olla see elu
kõige suurem tegu veel tegemata ja seepärast peavad
nemad tingimata kodukandi naispere sekka pääsema, et
valida ja võtta. Kokapoiss Paul on muidugi veel liiga
noor, tema kont ei pea naistevalule vastu. Ja laevavanema
otsus oli. säärane: näärideks lähevad kodusaarele kaks
poissmeest — ta ise ja Leigri Jaak —, naisemeestest
Paopa Tõnis ja Nõmba Mats. Pärast kolmekuningat tule-
vad nemad tagasi ja siis saavad koju teised. Kuni küünla-
päevani. Kipper laevas, jumal taevas, neile vastu ei
vaidle. Carl Johan Malm oli kindla sõnaga mees, mis ütles,
see oli.

Üle väina mindi uisuga. Oma laeva paadiga oleks küll
saanud otse Hohenholmi alla välja, aga ilm ei meelitanud
väikese jullaga säärasele reisile ümber Simpernäsi ehk
talumeeste keelepruugis Tahkuna. Jõudnud Vahtre-
pale, otsiti sealt küüdimees, kes nad Reiki viis. Nõmba
Mats läks muidugi varem maha, kuid Paopa Tõnisel tuli

Hohenholmist veelgi edasi sõita. Mis puutus aga Leigri Jaagusse, siis temal õiget kodukohta polnudki.

Jah, Jaagul oli käsil juba neljas aastakümme, kuid naine ikka veel võtmata ja majapidamine rajamata. Jaagu ema oli omal ajal metsatarest rannaküla pooleadramaamehe juurde tööpiigaks tulnud, seal raisku läinud ja heinakaa-rel põõsa taga lapse ilmale toonud. Ja sinna sünnitaja jäigi, sest jooksis verest tühjaks ja heitis hinge. Poiss aga kisas nii kõvasti, et see kostis naabertalu heinalistele kätte. Laps korjati üles ja viidi ühes tüdruku surnukehaga peremehe taresse. Kuid seal ei tahetud asjast kuulda: piiga matame küll maha, aga lapsega tehke mis iganes tahate. Pakuti siis poisimaimu tüdruku isale-emale metsatares. Need samuti vastu, et kelle maa peal ilmale tuli, see ka toitku, nendel endilgi peent peret ülearu. Tassiti seda last siis veel korda kaks edasi-tagasi, kuni piiga peremees andis alla ja võttis poisi oma taresse. Küllap ehk tema enda jagu oligi.

Lehmapiima ja naeripudruga kasvas Jaak kaelakandjaks. Vahel harva anti tükk leibagi, kuid enamasti pidi ta seda perenaise tagant näppama. Muidugi siis, kui suuremaks sai.

Kolmeaastaselt koerapoiss, kuueaastaselt karjapoiss, kümneaastaselt künnipoiss. Teismetesse jõudnud, käis Jaak teomehe eest mõisas ja juba enne leeri suurte tööde vaheajal kalapaadis aeru või purjesoodi peal. Magamiseks oli tal talvel kütmata otsakambri küljepink, suvel laudapööning. Nii see Jaak kasvas, tugev ja terve kogu aeg. Kannatas kuiva ja kuuma, talus märga ja külma, visa nagu umbrohi.

Ühel sügisööl olid nad peremehega Näkimadalate all siiavõrgal. Püüsaid omapead jätta ei saanud, neid pidi kogu aeg lappama, et kalu välja korjata. Muidu on hüljes jaol, tema ju veelgi siiamaiam kui inimene. Pärast keskööd läks aga seni sõbra kombel silitanud maatuul valjuks ja ei aidanud mehi enam puri ega aer, tuul ajas nad välja merele. Varsti täitis laine paadi ja seal nad siis ligunesid raudkülmale vees mere armul. Siiski püüsid vajuva paadi pardad veel veest väljas ja niipalju olid mehed saanud teha, et tõmbasid võrgud sisse ning sidusid nende käbadest endile vee peal hoidjad võõd ümber.

Hommikuks oli peremees külm ja kange, silmad klaasist. Ka Jaagu meelemõistus muutus ähmaseks. Kõik oli

juba nagu unenäos, ei seletanud ta selgesti sedagi, kuidas suur laev, purjemets kohal, ligi ajas, kuidas sealt paat alla lasti ja juurde sõuti. Siis kadus viimane valgus Jaagu silmist, ta vajus nagu musta auku.

Ärkas laeva ruhvis puldanist rippkois, mis rappus ja õõtsus. Vahetevahel vajusid seinad nii kaldu, et ei saanud aru, kus põrand, kus lagi. Kuid pikkamööda jäi torm vaiksemaks ja lengerdamine laugemaks. Siis kostis äkki kusagilt kõrvurebestav viletirin, seejärel kellegi võõras keeles käratatud sõnad. Alles nüüd märkas Jaak, et ta pole ükski teistest koidest hüppas robinal mehi alla. Kergitanud pükse ja äianud une silmist, jooksid nad ummisjalu uksest välja. Tulid aga varsti tagasi, supimannergud ja lihavaagnad käes. Istusid põrandale ja hakkasid sööma: toidu renile panemiseks oli laeva kallak ikkagi liiga suur.

Supi lõhn pani ka Jaagu kõhu oma osa nõudma, ta tõusis istukile ja küsis:

«Kas mulle ei antagi?»

Teda märgati ja sedamaid tekkis läbisegi jutt mingis võõras keelemurdes, mida Jaak ei mõistnud. Kuid supimannerg talle ulatati. Vedelat Jaak rüüpas, paksemat õngitses sõrmega, sest koosta ei antud. Pärast ta mõistis, miks. See riistapuu pidi igaühel olema oma ja iseenda valmistatud, võõrale seda ei laenatud nagu piipugi.

Päeva paar lasti Jaagul puhata, kuid siis seletati märkide ja müksude abil, et söögi eest tuleb ka tööd teha. Ta oli laeval kõige noorem ja kõige alam. Igaüks võis teda käskida, igaüks anda trossiotsaga siraka. Ja seda enamasti sellepärast, et ta ei osanud laeva töösid ega saanud aru laevameeste keelest.

Laev oli Hamburgi park, kolm röögatu pikka masti peal. Purjesid mitukümmend. Küll nelja-, küll kolmenurkseid. Sellel laeval purjetas Jaak tükk aega. Sõitis Lääne-, Põhja- ja Vahemerel. Alus vedas mitmesugust kaupa, kõige rohkem vilja ja soola. Lõunamaadel aga laaditi ka veini, mis läks Saksa, Rootsi ja Vene riigi sadamatesse.

Jaak õppis selgeks nii saksa keele kui kõik laeva tööd ja tegemised. Peamine aga, mis talle sealt külge jäi, oli käsu-täitmine. Vastu ütelda ei lubatud tal kellelegi. Kuid see olukord polnudki talle raske, sest niikaugale kui ta mäle-

tas, ei olnud ta kunagi saanud miskit omanuhti teha. Ikka oli keegi, kes tema eest mõtles ja ütles.

Jaksu tal käskude täitmiseks piisas. Jäi ülegi. Jaak jõudis üles raadele enne teisi, tormis pekslev purjelina jäi tema tugevate käte all taltsaks, brasside ja vallide haalamisel oli ta kolme eest. Ainus, mida ta ei osanud, oli oma õigust nõuda. Ehk olgu siis sadamakõrtsides, kus ta vahel kohe ilma põhjusega, lõbu pärast rusikad käiku laskis, endast noore härja kombel liigset elulusti ja jõudu välja möllas. Joogimajades käimine sai talle sadamates päris omaseks. Ja miks ka mitte: seal tundis ta end teistega ühevõrdsena ja tema raha maksis karvapealt niisama palju kui teiste oma. Ka naistemajades käis Jaak. Õppis ära ja võttis omaks saksa meremeeste paljukuuldud sõnad «Andere Städtchen, andere Mädchen».

Siis tüdines ta sellest laevast ning jäi maha kuhugi rāpasesse Hispaania sadamasse, kus elas ligemale aastapäevad ühe meremehele juures, kes oli samuti nagu Jaak maias niihästi kodumaa veini kui ka iiri tulise peale. Kui jookide ostmiseks enam raha ei piisanud, läks Jaak vargile. Võeti kinni, istus türmis. Sai lõpuks lahti, vaatas endale uue aluse ja purjetas sinna, kuhu laev läks. Siis aga sattus kord Sankt Peterburgi ja võttis nõuks ära käia ka kodusaarel. Ning seal juhtus kokku Hohenholmi mõisa priiki «Moriām» kipri Carl Johan Malmiga, kes kauples ta oma laevale tüürimeheks. Tõsi, selle kaubaga sai juba aastaid priipõlve maitsnud mehest taas Hohenholmi mõisa pärisori, kes Jaak sünni poolest ju oli. Kuid ta ei hakanud seeütle pikemalt mõtlema: laeva peal on ikkagi vabadust omajagu ja tüürimeheau meelitas.

Jaak oskas kõike, mida laeval tuli osata, kõike peale kirjatähtede ja numbrite, sai aga hakkama selletagi, tehes kätega tasa, mis peas puudu jäi. Nii et merel oli Leigri Jaak mees kolme eest, kuid sadamates pidi teraselt vaatama, kuhu ta läks ja mida tegi. Sest ka juua võis Jaak kolme eest. Ning veel oli tal küljes lobisemise viga, iseäranis humalaspäi. Tõsi- ja luiskelood läbisegi.

Säärane oli «Moriām» tüürimees Leigri Jaak. Kõvasti viltukasvanud puu. Polnud veel pehastunud, kuid suuremate iilingute puhul tuli tal silma peal pidada, ja kui vaja, ka toetada.

Jaaguga koos astuski Carl Johan Malm mõni päev enne näärtsid Skalluse uksest sisse.

Muidugi oli tare külm ja rōske, sest kes oleks siia tulesooja sisse teinud? Seisis nagu seisis. Miks siis tõi kipper säärase elutu katuse alla ka Jaagu? Aga seepärast, et ta polnud veel kaotanud lootust Anu peale. Ja kui naine majja tuua, peab olema vähemalt puid, millega ahju kütta ja tuld paja all hoida. Kuid tare otsas oli vaid tunamullune oksahunnik, millest piisas küll mõneks saunakoraks, ehk ka paari nädala toasoojaks, aga ei enam. Tuli sae ja kirvega metsa minna, mõni süld häid kasehalge teha ja koju vedada, selleks oli aga vaja teist meest, sest plokksael on kaks otsa. Muidugi läks tarvis ka mõisa luba. Sest Skallusel oli küll paar tessatini päriseks ostetud põllumaad, kuid metsa mitte.

Ja teiseks võttis kipper tüürimehe enda juurde sellepärast, et Jaagul polnud nagunii kuhugi minna. Ei kodukollet ega omakseid. Küll aga tuttavaid, iseäranis kõrtsituttavaid. Kui laev talviti seisis, käiski ta nende pool külakorda. Kus õhtu, seal öömaja, kus kõhutäis, seal kodu. Perekonna asutamisele ega muule tõsisemale ta ei mõelnud — «Mis mul viga, händ koormaks,» oli tal kombeks korjata. Ja ega teda kuskilt ära aetud, sest Jaak oli muidu igati sünnis ja abivalmis mees. Oli just nagu kõikide teenner, kõikide sõnakuulaja. Aitas ühel heinu metsast ära tuua, teisel puid lõhkuda, kolmandale läks sae otsa peale appi. Vahel päris hea, kui säärane lahtine mees võtta on, räägiti küla peal ja Jaagul ei tulnud kunagi puudust ei kõhu- ega peataiest, ehkki tal endal polnud kopikatki hinge taga.

Juba järgmisel päeval läks Carl Johan mõisa puude pärast rääkima ja muidugi ka pruuti vaatama. Kuid härra oli ära sõitnud ning võtnud Neuenhofi kaasa ka toatüdrukud. Millal ta tagasi tuleb, ei teadnud isegi valitseja. Puude kohta aga lausus: «Kipper Malmile võin ilma härratagi lubada. Las metsnik näitab kätte, kust võtad ja mida jätab.»

Hommikul vara löid Carl Johan ja tema tüürimees seal samas ala taga vanas Skalluse koplis saed tüvedesse ja puud langesid raginal. Metsnik oli märkinud neile metsakuivad, mis võtavad kohe tule külge, pole enne vaja poolt aastat katuse all hoida. Metsas oli säärane puu aga putukate kasvataja, mis siis ka teistele puudele kahju võisid teha. Nii et nende mahasaagimine tõi kahepoolset kasu.

Vana-aasta päeval vedasid nad lõhutud halud kiriku-

külast laenatud härja ja vankriga õue, ladusid pika tare-räästa varju pinusse.

Pärast aga polnud neil, kahel poissmehel, sel kallil õhtul kuhugi minna. Kodutare seinte vahel ei õiget söömist ega joomist, laual vaid külast ostetud leiba-kala ja naerist, kõrtsist toodud mitmet-setmet kanti äraloksutatud õlut. Kortel viina kah ja kõik. Kuid tuba oli soe ja Jaak jõudis enne suurt pimedat põrandagi luuaga üle käia.

Nad olid parajasti küpseks saanud naeri ahjust välja võtnud ja söömatee õllega lahti teinud, kui uksest astus sisse sadamakubjas Ranna Toomas. Oli tulnud vaikselt nagu vaim. Tema telliskivikarva nägu paistis tavalisest veelgi punasem, nahkkuue hõlmad eest lahti. Soovis toidule jätku ja sai ka viisipärase vastuse, aga rohkemat tema suust ei tulnud.

«Oled kiisakala alla neelanud või?» küsis Jaak, kes oli Toomaga koos enam kui üks kord kortli viina ära joonud. Ka kipper Malm tundis Toomast juba aastaid. Või mis-sugune laevamees poleks tundnud sadamakubjast!

«Mh,» tegi Toomas ja istus küljepingile.

«Kalakont sul vist tõesti kurgus, et sõna suust välja ei saa?» päris Jaak uuesti.

«Nojah, kiisakala nüüd... Mul täna sihuke jutt, et igast kalakondist hullem... Ainult sinusuguse mehe kõrvade jaoks. Seepärast...»

«Tule aga julgesti lagedale, pole meil kipriga omavahel salaasju,» julgustas Jaak. «Säh, rüüpa kortliäärest suuta is tulist, siis pääseb jutt kergemini jooksma.»

«Vaata, see on Ungu salajane käsk ja... Kas sa, Jaak, ei tuleks vähekeseks välja?»

«Kui välja, siis välja, aga...» Jaak vaatas kiprile otsa.

«Mine, mine, ons mul vaja kõike kuulda. Härral vahel tõesti säärased jäljesegamise haagid, et parem on, kui igaüks neist ei tea,» ütles Carl Johan, löikas naeri pooleks ja hakkas sööma.

Toomas ja Jaak olid õues hea hulga aega. Tagasi tuli tüürimees üks ja rääkis asja kohe ära:

«Toomal kästud Knorringi «Sophia» põlema panna. Täna õhtul on vahimehed küll küla peal näärisokku tegemas ja õlut joomas, kuid Toomas tahab, et mina ikkagi laoräästa alt teed silmas peaksin. Kui juhtub keegi tulema või näen midagi kahtlast, siis vilistan. Peab mind kõige kindlamaks

meheks, sest mul pole siin südamesõpru... Lubas selle eest kõva peataie. Kerge teenistus, eks ole, kipper?»

«Kerge või raske, see paistab pärast,» sõnas Malm. «Mina sinu asemel...»

«Härra enda käsk... Koguni kirja olla teinud. Ülemad on jumalast seatud, kas pole tõsi?» jäi aga Jaagul õigust ülegi.

Kipper mõistis, et parem on vait olla. Ega temalgi olnud midagi selle vastu, et «Frau Sophia» sadamast kaoks. Silla külge päris kinni kasvanud teine otsekui konnasilm varbale. Kuid et just sedamoodi... Põletada... Aga suupidamine oli tal Ungruga kauba sees ja kas polnud keelatud asju temagi käest läbi käinud. Asju, mille eest mitte ainult härra, vaid ka tema vastust peaks andma, kui tuleks seaduse ette astuda.

«Sa siis ei luba, kipper?» küsis tüürimees.

«Jaak, sina oled minust vanem. Pead ise teadma, mida teed. Ise kannad oma tegude eest ka vastutust. Lõpuks pole minu asi härra käsku ei ümber lükata ega kinnitada,» oli kõik, mis Malm oskas vastata.

Mehed sõid kõhu täis, jõid õllekapa ja viinakortli tüh-jaks. Kipper heitis lavatsile puhkama, Jaak jäi laua äärde küünlavalgele istuma.

Kipper ärkas hädaloku löömise peale, kuid keeras vaid teist külge. Pole ta midagi näinud ega kuulnud.

Pärast kolmekuningapäeva kutsuti Malm mõisa härra juurde, anti käsk minna Öseli saarele ja seal ühes laevameistri Sepa Madisega välja valida ning ära osta kaaretammed uue laeva jaoks. Muretseda ka männipakku-sid küljeplankude väljavuhtimiseks ning otsida mehed, kes veaksid kogu materjali Triigininale. «Siis jääb sinna juhatama laevameister üks ja sina, Malm, tuled oma «Moriama» peale tagasi,» lõpetas härra.

Malm polnud selle pöördega hästi päri ja palus Ung-rul saata Öselisse kedagi teist. Ütles, et tema läheks hea-meelega kohe tagasi Haapsallu, kus laeva remont pooleli ja kust oleks hea ligi vahel Neuenhofis pruudi pool käia. Anu ju nüüd seal.

Nende Malmi sõnade peale tuli aga paruni suust ilmootamata uudis: Ungur ütles, et kipper võib juba järgmise jaanipäeva paiku pulmad ära pidada. «Kauplesin Anu sulle proualt välja. Proua sõdis küll vastu, aga kui ära seletasin, kuivõrd tubli mees ja usaldusväärne kipper sa

oled, jäi lõpuks nõusse. Kaasavaragi lubas anda,» rääkis härra, lõbus naeratus näol. «Aga mis puutub «Moriامي» remondisse, siis jäägu selle lõpetamine Leigri Jaagu hooldeks.»

*

Niipalju kui Haapsalu haagikohtu mehed asja ka ei uurinud, polnud sellel ikka veel näha õiget otsa ega aru. Tunnistajaks kutsutud sadamakubjas Ranna Toomas, kes oli kõige enne kohale jõudnud ja hädalokku lõi, seletas, et olnud sel ajal Pihla kõrtsis, kui põleva laeva tulekuma läbi akna kätte hakkas paistma. Juhatas mitu meest, kes olid teda seal näinud. Jah, Toomas oli küll kõrtsis, tuli vähe enne, kui kuma üle metsatuka taeva poole lõi, kinnitasid need. Ka üks esimesi tulekahju juurde jõudnud mehi, arvepidaja Karl Gustav Aal, kutsuti ette. Tema läks endast välja, kogeles ja ajas segast juttu. Kõneles enam Weissenfeldi vahimeeste näärisoku-tegemisest, nende pahupidi pööratud kasukatest ja sõrgadest-sarvedest kui «Frau Sophia» põlemisest. Lõpuks rääkis, kuidas tema palunud jumalakeeli talumehi paatidesse minna, et laeva juurde aerutada ja püüda tuld kustutada, kuid need argpüksid polevat tema sõnu millekski pannud.

Kõik näis tõepärane, kõik näis pisut kahtlane. Sõitsidki niihästi Knorring ise kui ka haagikohtu ametimehed suurele maale tagasi, ninad poole pikemad kui tulles.

Ots hakkas hargnema sealt, kust seda keegi poleks oodanud. Leigri Jaak oli ühes Nõmba Matsi ja Paopa Tõnisega pärast kolmekuningapäeva Haapsallu «Moriامي» peale tagasi läinud, et sealt teisi mehi omakorda koju lasta. Jaak tundis end nüüd niisama hästi kui kipri au sees, sest temast kõrgemat alusel enam polnud. Esimest korda elus ei olnud kedagi, kellele ta oleks pidanud aru andma, kelle käsku kuulama. Säärast ootamatult süllerkukkunud vabadust tuli võimalikult palju tarvitada, seniks-kuniks kui seda oli, ja ega Jaaku laeval palju enam nähtudki. Suurema osa aega istus ta nüüd Haki kõrtsis. Mis viga seal istuda, kui tema käes olid ka rahad, mis olid ette nähtud laeva parandamise kuludeks, niisamuti meeste söögikraami ja muu vajaliku ostuks.

Aga mida enam Jaagul humalamärga suust sisse läks, seda rohkem voolas sealt juttu välja. Sageli jahvatas ta keel päris omanuhti, mõistusest mööda.

Kord läks Jaak Haki kõrtsis humalaspäi vaidlema ühe

Weissenfeldi mõisa asjamehega, kummal on uhkem, vägevam ja targem härra. Noh, Jaak astus oma Ungru eest välja kas või rusikatega. Sest kes oli teda tõstnud kipri-
ausse, olgugi et ainult talvekorteris seisval laeval? Kes on kõige rikkam kogu Hiiu saarel, mida sakslased ja vene-
lased Dagoks ning rootslased Dagöks kutsuvad? Mis on Ungru kõrval Knorring, kes hoiab oma laevalogu Hohen-
holmi härra sadamasilla ääres, nagu peaks mõni metsa-
tare üksjalg oma lehma teise mehe laudas?

Ka Weissenfeldi mees polnud suu peale kukkunud. Ütles, et tema härra on jälle kavalam ja Ungrust hoopis targem. Näppas oksjonil Hohenholmi härra nina alt laeva ära, pealegi veel saiaraha eest. Ja Ungru protsessimine, et Knorring viiks aluse silla äärest minema, jooksis täiesti tühja.

«See jooksis tühja jah, aga tule otsapanemine läks täie ette,» ei jaksanud Jaak enam tõtt hammaste taga hoida.

«Siis pani ikka tõesti Ungur selle laeva põlema?»

«Milleks tema ise? Teda polnud sel ajal kogunisti saare pealgi. Tema annab ainult käsu ja küllap neid on, kes seda täidavad.»

«Siis ikka käskis?» uuris Weissenfeldi mees edasi.

«Käskis või mitte, aga näe, põlema see logu läks ja kurat temaga! Võib-olla panin mina ise talle tule otsa... See pole sinu asi! Aga nüüd pea oma suumulk kinni, va Weissenfeldi kiitsharakas, või muidu löön su sellesama rusikaga tummaks!» ähvardas Jaak.

Seepeale hakkas Weissenfeldi kiitsharakal üpris kiire, aega viitmata otsis ta puusepa jäetud augu seina seest üles ja lipsas selle kaudu minema. Kõigepealt muidugi kaugemale Jaagu rullikeeratud rusikatest, aga teiseks oma härrale ära rääkima, mis Hohenholmi laeva tüürimees Leigri Jaak talle oli pajatanud.

Ja selle jutu tagajärjed ei lasknud end kaua oodata. Juba järgmise päeva ennelõunal sõudis «Moriامي» parda äärde suur rannavalvurite luup, soldatid peal. Tüürimees Leigri Jaagul kästi kaasa tulla. Käsu vastu ei saa, liiati kui käsu taga on sõjariistad.

Sadamas ootas Weissenfeldi mõisa töld, kuhu mahtusid ka kaks soldatit. Üks istus ühel, teine teisel pool Jaaku. «Moriامي» tüürimees viidi Weissenfeldi ning pandi keldrisse luku ja riivi taha. Seal vaevas ta humalamärja tagajärjel saadud peavalu käes oma mõistust kuni hommi-

kuni — mitte kuidagi ei suutnud ta taibata, miks teda niimoodi nuhelti. Omateada polnud tal mingit pattu hingel. Kõrtsiloba ta muidugi ei mäletanud.

Hommikul tulid soldatid ning viisid Jaagu üles ühte tuppä, kus istusid Knorring ja kaks mustas mundris kohtuhärrat. Sääraseid ronki oli Jaak ennegi näinud. Need on igal maal ja igas riigis ühte nägu ja tegu. Soldatid jäid ukse juurde seisma, paljad mõõgad käes.

«Nüüd räägi, kuidas sa mu laevale tule otsa pistsid,» nõudis Knorring. Tema raugahääl värises, vihane pilk otse kraapis vaese Jaagu südant.

«Kõrtsis lobisesid juba välja, nüüd ainult kinnita oma tunnistust ja see saab protokolli üles võetud,» täiendas haagikohtu mees.

Oleks Jaak hingestki teadnud, mis ta oli purjuspäi kokku padranud! Aga ta võttis siiski nõuks tagasi ajada:

«Pole ma miskit rääkinud ega ühtegi laeva põletanud. Puha Weissenfeldi oma vahimeeste töö.»

«Sa keeldud siis üles tunnistamast?»

«Pole mul miskit tunnistada,» vastas Jaak taas julgelt. Aga see oli ta viimane julgus.

«Küllap saame niisugustestki jagu — on ennegi saadud,» lausus kohtuhärra vaikselt, rohkem nagu iseendale. Siis käskis soldateid: «Viige see lurjus talli ja tuletage talle meelde, et siin pole naljategemise koht.»

Tallis tõugati Jaak pika pingi peale kõhuli, üks sõjamees istus õlgadele, teine jalgade peale ja kolmas ladus talle vitstega paarkümmend tulist. Õnneks polnud vitsamehel just kõige kõvem löömakäsi. Ning soola ei pruugitud.

Siis viidi tüürimees tagasi kohtuhärra ette. Seal oli lauale siginenud kortel viina. Jaagu kõrisõlm tegi tahtmatult pisikese jõnksu: küll oleks nüüd pärast peksu hea võtta! Kuid viin oligi toodud Jaagu jaoks.

«Joo kortel tühjaks ja siis räägi, kuidas sa laeva ära põletasid. Kui mitte, saad hinge vitsad,» ütles seesama vaikse häälega kohtuhärra.

Jaak kergitas pükse, mis kippusid rebadele vajuma, sest head härjanahkset rihma talle pärast peksu enam tagasi ei antud. Vasaku käega pükse hoides tõstis ta paremaga kortli suule ja jõi mõne ahne lonksuga tilgatumaks. Viin läks mööda tühje soolikaid alla nagu tulejuga, ja varsti tundis Jaak, et peab tõepoolest kõik ära rääkima. Puhtalt

ja salgamata, kui tahab elu ja tervisega pääseda. Kohtuhärrad on ju ülemad, nende sõna peab kuulama nagu jumala sõna... Ja nad pole sugugi seda sitemat sorti ülemad — kortel viina kassiahastuse ja peksu peale on ju suur asi. Mõtelda, nad taipasid seda! Ütle mata head ülemad!

Ning Jaak rääkis, mis teadis, ja vähe enamgi. Seda, mida oli Ranna Toomalt kuulnud, mida ise oli mõelnud. Et Hohenholmi härra teinud Aalile kirja, kus käskis Knorringi laeva ära põletada; et Ranna Toomas omakorda käskis temal, Jaagul, teeraja otsas vahti pidada, kuni ta ise laeval asjaga hakkama saab. Kuidas nad siis Pihla kõrtsi jooksid, et endid teistele näidata. Ja kuidas siis laev kaugel merel põles.

Kohtuhärrad panid kõik ilusasti kirja ning lasksid Jaagu tulema.

Taas «Moriame» pardal, heitis tüürimees otsemaid puhkama, et peksuvalu ja joomaväsimust kontidest välja saada. Aga järgmisel hommikul asja peale tõsimeeli tagasi mõteldes sai ta aru, et oli kõik untsu keeranud. Eks ütelnud Malm juba vana-aastaõhtul selle Tooma pakutud teenistuse kohta: «Kerge või raske, see paistab pärast.» Ja nüüd ongi käes: juba on tulnud peksupingil iseenda nahaga maksta ja tea millega veel peab tasuma...

Mis edasi teha? Küsida polnud kelleltki. Jaak mõtles ja arutas ning võttis nõuks Hohenholmi minna, Ungrule kõik ära rääkida. Saagu siis mis saab, tulgu mis tuleb! Küllap see oli Jaagu elus kõige kaalukam omapead tehtud otsus.

Tüürimees jättis laeva madruste valvata ja sõitis juba esimese postipaadiga üle väina Vahtrepale, sealt edasi Hohenholmi. Mõisas ootas köögitrepil ja valutas südant hilisõhtu pilkaspimedani, kuni härra sai aega teda vastu võtta. Jaagu jutu ära kuulanud, äigas Ungur talle kõigepealt paar tulist nuudiga — just üle Weissenfeldi vitsakariatusest verekorpas taguotsa. Siis käskis minna ja üles otsida Ranna Tooma ning Aali. Ilmugu nad kõik kolm otsemaid tema ette.

Aali toapugerikku Jaak teadis. Arvepidaja istus pliidisuu ees ja tikutas naise kinga pooltalda. Naaskliga auk, tikk sisse, väikese haamriga naks-naks ja jõudiski taas kord naaskli kätte. Naisel olid sukavardad näpu vahel. Lapsed magasid nurgalavatsil.

Perekonna õhtust rahu oli patt segada, aga parata ei saanud. Jaak kutsus Aali välja, naise kuuldes ei tahtnud rääkida. Seletas õuepimeduses Aalile loo ära ja siis mindi Toomast otsima. Sadamavaht oli õnneks oma putkas: vesi tõusis ja ilm tõotas minna tormile ning Toomas pidi silla ääres seisvate paatide järele valvama. Neid kõiki ei võinud üles tõmmata, sest Näkimadalate õnnistuse aeg polnud selleks talveks veel läbi.

Sealsamas peeti nõu, kuidas asjast välja rabelda. Muidugi sai vaene Jaak taas kuulda üht ja teist, head ja paremat. Aga mismoodi nad ka ei mõtelnud, kust iganes pääsu ei otsinud, iga tee, raja ja rajakese otsast paistis Ungru nuut. Kolm meest tundsid ennast nagu hundid ussaia nurgas — ei edasi ega tagasi, ei alt ega üle. Ainult nii-palju nõudis Aal, et kirjast ei räägitaks härra ees ühtki sõna: härra andnud selle Aalile usalduse peale ega lubanud kellelegi näidata.

Ja siis mindigi Ungru palge ette, südamed sees värise-mas.

Paruni viha polnud muidugi veel üle läinud ja meeste kohale saabudes lõi see taas leekidesse. Ungur vaatas sadamakubjast ja kärkis:

«Sina, Toomas, oled üks viimane kõlupea! Kas sa siis tõesti endale paremat abimeest ei leidnud kui selle Jaagu, va lakkekrantsi, lobamoka ja argpüksi? Ja sina, Aal, miks sa ise Toomale appi ei läinud?» Härra haaras veel kord lauale jäetud nuudi järele, kuid sai siiski pidama, enne kui käsi löögiks tõusis.

Ükski kolmest ei julgenud piuksugi teha. Ootasid, mis edasi tuleb.

Kuid härral oli vahepealsel ajal, kuni Jaak käis teisi mehi otsimas, juba iseendaga nõu peetud — ja mitte ilma-asjata edasi-tagasi. Ta jätkas karvavõrra vaiksemalt:

«Nüüd on kohtumehed varsti kohal ja kuulake hästi, mis te peate neile rääkima. Sina, Jaak, ütled kas vande all või ilma, et kõik see, mis sa läbipekstult ja purjuspäi neile rääkisid, oli surmahirmus inimese hädavale, et nende käest ära pääseda. Nad ähvardasid sind ju hingevitsadega, kui sa asja omaks ei võta. Aga õigupoolest ei tea sa sellest loost tuhtagi. Ära neid karda, küll mina sind kaitsen. Kui vaja, oskan ma ka neile hirmu naha vahele ajada, ega nendegi südamed puhtad ole. Ja teisest küljest on nad ka rahamaiad. Nii... Sina, Toomas, ei tea muud kui seda,

et Weissenfeldi mehed käisid tulega väga hooletult ümber, sa hoiatasid neid selle pärast mitu korda. Nad jätsid laevaahju pahatihti omapead küdema ja läksid kõrtsi purjutama, ning küllap see võis vana-aastaõhtulgi nii olla. Tuli miilas ja miilas, kuni lahvatas... Aga sina, Aal, räägid ainult sedasama juttu, et sundisid mehi paatidesse minema, aga nemad ei kuulanud. Midagi muud sa ei tea. Kas on selge kõigile?»

Mehed noogutasid. Aalis ja Toomas tõusis lootus, et pääsevad tõesti nuutimata minema. Jaak oli oma osa juba kätte saanud.

Kuid Ungur teadis, et nuut ei muuda enam miskit, parem mehi veel kord tõsiselt hoiatada. Ütles pikkamööda, et ähvardus igaühele kolu sisse jääks:

«Ja nüüd, mehed... Kui te kohtu ees suu kõrvalt muud lobisete, siis müün Jaagu ja Tooma Venemaale, Aali aga annan Weissenfeldi Knorringile tagasi, nagu juba korra enne sai öeldud. Nüüd mingel!»

Paari päeva pärast kutsuti «Moriامي» tüürimees Leigri Jaak, Hohenholmi sadamakubjas Ranna Toomas ja Hohenholmi mõisa arvepidaja Karl Gustav Aal Haapsalu haagi-kohtusse. Nendega läks kaasa Hohenholmi mõisaomanik ja Poola kuninga kammerhärra Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternberg.

Kohtus tunnistas Jaak vande all, mis härra talle oli õpetanud. Toomas ja Aal kinnitasid, et võivad selle peale kas või topeltvande anda, et Weissenfeldi vahimehed pistsid ise endi laevale tule otsa. Kuid ka vahimehed olid kohale toodud ja need ütlesid, et just Aal oli see, kes andis neile julgust minna külasse näärisokku tegema. See jutt viis Tooma ja Aali endast välja ning nad hakkasid Weissenfeldi laeva madruseid otse kohtu ees joodikuteks, hoorajäägriteks ja laevapõletajateks sõimama.

Kohus tegi õiglase otsuse. Leigri Jaagule vasturääkivate tunnistuste andmise eest kümme paari vitsu. Ranna Toomale kohtus vääritud ülalpidamise eest viis paari vitsu. Karl Gustav Aalile Weissenfeldi madruste au haavamise eest — kaheksa päeva türmi vee ja leiva peal. Teda kui vaba meest vitstega ei karistatud.

Kuid neid kohtu poolt määratud nuhtlusi ei viidud siiski täide. Lükati edasi, kuni unustati. Jäidki ainult kohtu protokollidesse, mis hoolsasti kaante vahele kokku köideti.

Kolm kirja

Ega talv taeva jää, öeldakse. Ja sinna ei jäänud see ka 1796. aastal. Tuul pööras maakaarde, taevasse tekkisid valendavate äärtega lumepilved ja õhk oli korruga kuiv ja ütle mata lahe hingata. Algul andis mõne öö alasti külma, võttis metsaalused ja soopealsed kõvaks, tegi väinale kirrekorra peale. Soome lahe sügavad veed aga võttis kõigepealt aurama nagu katlavee leelõkkel. Kuid muidugi ei hakanud see vulisema ega üle ääre ajama, vaid tõmbas selga jääkaane, mille alla laht kuni kevadeni vangi jäi. Nagu alati tuli pakane ja siis lumi suurel maal nädalat paar enne, saartele jõudis sedapuhku alles näärikuu lõpul. Aga juba varsti pääsesid kelgud ja reed üle väina. Sel talvel teenisid Vahtrepa hobusemehed üleväinavoorides iseäranis head raha, sest Hohenholmi Ungur tõi Neuenhofist ära kõik oma majakraami ja muu vara, mida polnud hoopiski vähe. Suured reelaiused kastid, mille kõrgus ulatus üle hobuse selja, kõik hoolsasti mähitud heintesse ja hõövlilaastudesse, nagu laudade vahelt paistis. Juba neid üksi oli kümme-kond koormat. Väiksemaid pakkisid ja rullisid äraarvamata hulk.

Kraami ei veetud Hohenholmi, vaid pandi Grossenhofi mõisa suurte varikatuste alla, kust loomad olid juba jõudnud põhu ja heinad ära süüa. Varsti teadsid talumehedki, et Stenbockil pole selles mõisas enam pikka pidu. Noh, olgu Hohenholmi härra mis ta on, ega ta hullem ikka ole kui see Stenbock või maakeeli Kivijäär, arvati külataredes. Sest krahvi tallides peeti vitsad alati toored, ja kes härra meele järgi polnud, sellele anti just niipalju, kui härra parajasti heaks arvas ja meeleolu talle ette ütles. Ungur seevastu olevat ise küll kerge löömakaega, kuid ka kiire unustama ja vitsakaristust määravat harva. Mis aga puutub töösse ja orjusesse, siis see on iga härra ajal niikuinii üks ja sama ning küllap jääbki nii. Head isandat on loodetud ajast aega, on oodanud eeslänud esi vanemad ja küllap ootavad ka tulevad sugupõlvad, kuid ikka ilmaasjata. Ikka on härra oma orjadele jumal, keiser ja kohtumõistja, kelle vastu ei tohi olla mingit ütle mist.

*

Ka Hohenholmi põllulagedad olid valged nagu metsade vahele tõmmatud suured palakad. Ei inimese häält ega härja astumist. Külatared lume sees veelgi väiksemad ja madalamad, mõnel hanged kuni räästani. Mitmel tarel oli peal ka korsten, aga enamik suitse tõusis ikka veel unka aukudest nagu muistegi. Naiste jaoks olid roogitud kaevuvahe- ja laudateed, mehed ja veoloomad läksid hommikuti mööda reejälgi kas metsa või mõisa poole. Elu hingitses edasi, ehkki tal polnud seda hoogu mis soojemal ajal.

Hohenholmi härra polnud viimasel paaril nädalal pea aegu sadulast alla saanudki. Sest majakraami, iseäranis kalli mööbli vedu ei usaldanud ta isegi valitseja hoolde. Ega need olnud siis tavalised sohvad, sängid, lauad, toolid jaapid. Esiisadelt päritud, kauge mineviku hõng küljes. Need oli parun toonud Vana-Kuustest ja nüüd ootasid neid Grossenhofi suured saalid ja toad, kus nende keskel elavad tulevikus tema järeltulijate lugematud põlvkonnad. Grossenhofi veeti ka paruni vanemate, vanavanemate ja nende esiisade portreemaalid. Tõsised ja väarikad ätid, küll habemetega, küll ilma, kõrgete soengutega ja vooruslikkude palgejoontega esiemand, mis muidugi ei tähendanud, et nad olid vooruslikud ka oma südames. Kuid igal juhul oli neil maalidel perekonnale hindamatu väärtus.

Küünlapäev tuli tormi ja tuisuga. Sel päeval, mil niihästi ilm kui ka poolpüha, milleks seda peeti, ei lubanud suuremaid töid ja vedusid ette võtta, istus mõisahärra oma toas laua taga ja kirjutas kirja. Sulg krabises, lennates tekkisid paberile read. Kaldus tähed ajasid üksteist taga nagu kihutavad ratsud.

Mu poeg Gustav Diedrich Otto!

Üle poole aasta pole ma Sulle tähtegi saatnud — mitte seepärast, et mul poleks olnud tahtmist ega aega, aga ma ootasin, et mu meeled rahuneksid ja ma saaksin Sulle kirjutada sooja isasüdamega. Kuid pahameel Sinu vastu mässab minus edasi — ja kuidas ma võiksingi Su häbitegu unustada! Sina, kes sa põlvned Baltimaade kõige vanemast ja auväärsemast aadlisuguvõsast, kelle ürgmadest on võrsunud kuningaid, võisid end alandada sellehi, et heitsid ühte orjapiigaga. Tema ei saanud Sulle ei vastu hakata ega nõus olla, sest oma õigust ega tahet pärisorja-

del ju pole. Järelikult langeb süü ainuüksi Sinule. Ja veel tõotasid Sa talle ohvitseri ausõnaga, et korraldad tema abielu, ehkki niihästi mina kui ka Sinu ema olime juba tema peigmehe palve tagasi lükanud. Andsid ohvitseri ausõna orjatiidrukule! Lubasid meie seljataga, et aitad teda asjas, mis käib meie, Sinu vanemate tahte vastu! Sa peaksid teadma, mida ütleb sellise teo kohta pühakiri. Ning kolmandaks ei pidanud Sa oma sõna ja tegid enda orjatiidruku ees alatuks petiseks.

Muidu unustan ma kõik halva kiiresti ja olen valmis paljugi andeks andma, kuid Sinu häbitegu ei saa mul meelest minna veel ühel põhjusel: see orjapiiga ootab nüüd Sinult last. Ja mina olen sunnitud Sinu pärast kavaldama, et Sind, ennast ja kogu meie suguvõsa sellest häbist päästa. Pidin Anu siit ära saatma, et sinne rahvas asjast teada ei saaks, kõige vähem veel tüdruku peigmees Malm, kes on vaba mees ja usaldusväärne kipper. Kui Anu on lapse ilmale toonud, annab ta selle ära ega tohi kuskil rääkida, et see on tema laps. Ja siis paneme ta Malmile mehele, sest muud üle ei jää, mõisa teenistuses ei saa me teda enam pidada. Sinu pärast pean ma ka Malmi petma, andes talle süütu neitsi asemel naiseks Sinu hoora. Näed nüüd ise, millisele pettuste ahelale Sa oled oma teoga alguse pannud. Meie emaga võtku oma ausale südametunnistusele Sinu pattusid!

Aga see pole veel kõik. Mis siis, kui kogu lugu tuleb ikkagi päevavalgele? Anu võib lubadust murda ja ise Malmile ära rääkida. Või saab pettus ilmsiks nende pulma-ööl. Või imbub muu kombel läbi. Kes oskab arvata, mida Malm siis ette võtab! Ta võib oma naise kas või tappa, võib käe koguni oma leivavanemate vastu tõsta. Ja siis tuleb kohus ning kogu see asi saab avalikuks. Küll mu vaenlased juba hoolt kannavad, et sellest tõuseks hästi palju kära, ja mina ei julge enam silmigi üles tõsta. Mina, kes ma pean kõige kallimaks varaks oma au.

Teine niisama väljakannatamatu lugu on Sinu meeletu rahapillamine. Olen otsustanud Su ulaelule lõpu teha. Tänaest päevast ei saa Sa minult enam ühtki kopikat, Sa pead jalamaid erru minema ja tulema pealinnast ära. Sinusugusel, kes Sa oma ohvitseriaue orjatiidruku ees jalge alla tallasid, pole õigust kanda kaardiväelase paguneid. Varsti saan mina endale ka Grossenhofi mõisa, Sina tuled koju ja jääd Hohenholmi valitsejaks.

Tõe huvides pean tunnistama, et ka mina polnud oma vanematele mitte kõige sõnakuulelikum poeg, kuid meie arvamused läksid lahku selles, mil viisil ma saaksin kõige paremini hoida suguvõsa au ja kuulsust, suurendada selle rikkust ja vara. Oma rada käies lõpetasin mina kõrged koolid ja sain seadusetundjaks, Madalmaade sõjalaevastiku kapteniks, Poola kuningakoja kammerhärriks, ma olen Baltimaade kõige rikkam aadlimees, kelle väge ja võimu kõik teised kadestavad. Aga ütle, mis saab Sinust? Oled rikkunud oma elu juba enne selle alustamist!

Praegu ma Sind veel pojaõigustest, tiitli ja vara pärimisest lahti ei tee, aga kui Sa nüüd ei talita mu käsku mööda, siis pean selle karistuse küll tõsiselt kaalumisele võtma. Sinu häbitegu ja raharaiskamine põletab mu südant iga päev ja iga tund.

Olgugi et parun alustas oma kirja sõnadega Mu poeg Gustav Diedrich Otto, kirjutas ta alla täie nime ja tiitlid — kammerhärri parun Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternberg — nagu oleks tegu mõne ärikirjaga. Sedavõrd oli ta end kirjutamise juures üles ärritanud. Sulge käest pannes oli ta oma pojale palju suurem süü- mõistja kui laua taha istudes ja esimest lauset sõnastades. Jah, nüüd tundis ta täie selgusega, et Gustav Diedrich Otto pole väärt kandma tema ausat nime. Oleks pidanud poisi tõesti juba sellessamas kirjas kõigist õigustest lahti ütleva. Aeg öeldakse küll haavu parandavat ja sageli näib mõni esimesel pilgul hull asi hiljem hoopis tähtsusetu ja tühine, kuid praeguses olukorras ei maksnud vist ajale loota. Kuidas võiks ta kunagi leppida sellega, et tema enda poeg on üks lontruste lontrus!

Talvine päev hämardus õhtuks. Ikka veel keerlesid valged lumevihurid akna taga ja eemal pargivahtrate raagus okste vahel. Õhtuti enne küünalde süütamist tavatses mõisahärri toas edasi-tagasi jalutada ja mõtelda. Enamasti küll äriasjadest, laevachitusest Öseli saarel ja mõisa töödelt. Nooremas eas läksid mõtted ka teistele, avaramatele aladele, nagu seaduste keerukus ja nende rakendamise, filosoofia sõlmküsimused ning muu säärane. Kuid aastatega oli paruni mõttering ahenenud, laiema kaare haaramiseks ei jätkunud selles enam ruumi. Sel küünla-päeva õhtul pärast kirja kirjutamist oli siiski teisiti: Otto Reinhold ei saanud veel tükil ajal poja häbitegusid peast

välja ning pikkamööda libises ta mõte nende juurest üldisele moraalile, selle vahekorrale seadustega, inimeste kommete ja arusaamade vastuoksustele. Miks peetakse moraalseid üleastumisi raskemaks kui näiteks ärialaseid või koguni kriminaalseid kuritegusid? Ohvitseri ausõna murdmine toob kaasa kustumatu häbi, niisamuti loetakse surmapatuks kaardimänguvõla maksmata jätmist, ehkki seda ei saa sisse nõuda kohtu teel ega võlglast ka võlavanglasse panna. Kavaldab aga keegi äritehingus teise üle, peetakse teda nutikaks meheks. Tapab keegi kahevõitluses oma vastase, leitakse teda olevat oma au mehiselt kaitsnud. Paljud seaduseraamatutes karistuse alla käivad kuritööd loovad seaduserikkuja ümber kuulsuse sära, sünnitavad tema suhtes koguni aukartust. Eriti kui tegu on hulljulge ja kavalalt plaanitsetud kuriteoga. Nagu kas või seesama Knorringi laeva lugu. Kõik, kohtuametnikkudest saati, teadsid, kelle kuju sealt tulekahju suitsu seest välja paistab, aga kas mõistis keegi teda, parun Ungern-Sternbergi, seepärast oma südames hukka? Knorring ise muidugi, kuid teised... Küllap mõtles ka Weissenfeldi mõisa rahvas, et paras vanamehele, mis ta segab ennast teise härra asjadesse! Knorring jäi tolaks, aga Ungern-Sternberg korjas sellest laevapõletamisest veelgi kuulsust juurde. Küllap räägitakse ka temast tulevikus legende nagu tema vanaonust Jacob Engelhardtist, kes siinsamas Näkimadalatel randröövlite pealikuks tõusis, vantisid pooleks raius ja merehädast pääsenud laevamehi korstnas küpsetas.

Parunile meenus veel üks legendi väärt lugu, mis juhtus paari aasta eest.

Suur inglise ulgumerepurjekas «Scotland» ajas sügistormiga Näkimadalatele. Dagerordi tuli küll põles, aga kui palju puid seal just viitsiti üles vinnata, seda keegi ei teadnud ega tahtnudki teada. Sest neil, keda tuli tõesti huvitas, kes said kahju sellest, et armetu tornilõke kuigi kaugele ei paistnud, oli veri soontes juba hangunud ja suu vett täis. Laeva lastiks olid pärsia vaibad, lõunamaine tubakas, Madalmaade kangaskaup ja muu kallis kraam. Tormiööle järgnenud hommikul, kui silm algavas päevavalguses enam-vähem seletama hakkas, paistsid pikksilmaga vaadates ära niihästi karilejooksnud laev kui ka merehädaliste paat, millega laevamehed kõigest väest püüdsid kaldale jõuda. Aga paat triivis rannakividele ja

läks puruks. Mõned mehed püüdsid veelgi maale sumada, kuid karme vahutav murdlaine löi nad jalust maha ja sinna rahnude otsa nad jäid. Kõike seda vaataja nägi, aga ootas ära, kuni paadi ümber ja kivide vahel enam vähimatki elu ega liikumist näha polnud. Siis kutsus kokku mõisamehed ja ka külast kõik need, kel olid paat, puri ja aer rannast võtta. Lõuna paiku, kui torm juba veidi talitus ja laine laugemaks jäi, sõuti avaristi juurde. Merehädaliste saatust ei läinud kellelegi korda.

Laev oli karidel, põhi puru, taglas tormist maha murdud. Peelepuud pekslesid trosside otsas vastu parrast. Kõigepealt raiuti läbi vandid, et mastidest ja raadest lahti saada, sest muidu võisid need lainega vastu laeva külge lüües aluse vigastusi veelgi suurendada. Kui presendid luukide pealt maha tõmmati, leidis nende all veel ka kuiva lasti, milleni vesi ei ulatunud, sest laine oli heitnud laeva kõrgele kivikaridele, kus vett polnud enam kui paar jalga.

Onneks viibisid randrüütlid Tiefenhafeni kordonis, rand oli neist valvekoertest täiesti tühi. Kogu päeva vedasid paadid kaupa Hohenholmi aitadesse, alles õhtu eel saadeti ratsamees Tiefenhafenisse teatega, et Näkimadalatel on avarist, tulgu ja vaadaku.

Randrüütlid tulidki, tegid kindlaks, et laev on tõepoolest karidel, leidsid kaldalt laibad. Käskisid mõisameestel tormiohvrid maha matta ja parunil korraldada kauba päästmise. Aga Ungur arvas, et peab ootama, laine on veel liiga kõrge selleks, et ta võiks oma inimeste elu mängu panna. Ootaski siis niikaua, kuni läänekaarest tõusis uus tormitükk ja teisel hommikul polnud «Scotlandist» enam jälgegi. Üle Näkimadalate tuiskasid taas valgehambulised lainemurrud, merekoer ulgus oma ulgumist... Mis teha, jumala ilma vastu ei saa! ohkasid niihästi Ungur kui ka randrüütlid.

Osa päästetud kaubast müüs parun pärast Revali kaupmehele Hermann Gottlieb Klementzile, kes oli Ungrul ennegi aidanud rannaõnnistust rahaks teha. Ungur saatis kipper Malmiga talle sõna ja Hermann Gottlieb Klementz tuli Hohenholmi kaupa takseerima. Lepiti kokku, mida, kui palju ja mis hinnaga ta võtab, ning Klementz maksis raha välja.

Tavaliselt viis kauba Revalisse ära Carl Johani «Moriama», aga hiljaegu oli Ungur saanud ustava tolli-

mehe kaudu teate, et Hohenholmist tulevad alused kavatsetakse Revalis läbi otsida, sest keegi olla ära kaevanud, et need veavad teinekord kahtlast kraami. Sellepärast soovitas Ungur viia kauba seekord hoopis paadiga Hohenholmist Ryckholdi ning sealt edasi hobustega, peidetuna heinakoormate alla. Klementz tänas hea nõu eest ning oli iseäranis rõõmus, kui Hohenholmi härra lubas veoks üllahkelt oma kõige suurema merepaadi.

Viinakuu õhtuhämarikus laaditi kaup paati. Niihästi Ungur ise kui ka Revali kaubasaks valvasid sadamasillal, et oleks kohale toodud kõik, mille eest kallist raha saadumakstud. Seejärel kutsus parun Klementzi mõisa õhtust sööma ja kauba õnneliku kohalejõudmise nimel selleksamalt «Scotlandilt» saadud lõunamaist veini maitsma.

Vein polnud mitte ainult mõnus juua, vaid tõusis ka üpris ruttu sinna, kuhu üks õige vein tõusma peabki. Algul tegi meele rõõmsaks, pärast väsitab pead ja võttis jaladki põlvist nõrgaks, roiutas kogu keha. Ja varsti oli Revali kaupmees nii küps, et vajus mõisa otsatuppa valmisseatud sängi rahulikku ja sügavasse unne.

Ungur aga ratsutas joonelt sadamasse ja laskis kaubad paadist tagasi aitadesse toimetada. Seal olid juba valmis pandud teised kastid, välispidiselt samasugused, kuid täidetud heinte ja paekiviplaadidega. Need laaditi paati õigete kastide asemele ja pealt vaadates näis kõik nagu enne. Kui siis kaupmees tuli hommikul veiniuimase peaga oma laadungit teele saatma, kinnitas paadi kipper Heigi Matse Pent, et kõik on nagu peab, mingu aga kaupmehehärra rahumeeli Ryckholdi ning palgaku seal hobused ja ustavad mehed, kes varanduse edasi toimetavad. Pendiga koos ei soovinud kaubasaks sõita, sest tal polnud mingit tahtmist keelatud kraamiga ühes sisse kukkuda, kui paat peaks randrüütlite kätte sattuma. Paat oli Hohenholmi mõisa oma, kipper samuti, ja las Ungur vastutab ise. Nagunii kooris parun kauba eest ülekohtuse hinna, sest temal oli see ju saadud jumalamuidu.

Kuid ka Ungur ei tahtnud kroonu seaduse küüsi jääda ja seepärast läkitaski ta Ryckholdi poole teele vaid paar sületäit heinu ning mõne paekivi, mida ei saanud kuidagi salakaubaks pidada.

Niisiis saatsid need kaks ausat kaubategijat paadi merele ning jätsid teineteisega südamlilikult hüvasti. Kumbki soovis samasugust head äri ja koostööd ka tulevikus.

Saatsid paadi merele, kuid sügav vesi on üks väga kindel salaasjade varjaja ning mahavaikija. Paadi kipper Heigi Matse Pent oli saanud oma härralt karvapealsed näpunäited selle kohta, kus ta peab oma «kaubakastid» merre viskama. Tahkuna ja Osmussaare vahele kõige sügavamasse hauakohta. Parun juhatas ka kätte karid, kuhu Pent peab oma paadi puruks sõitma, samuti õpetas, mida tuleb pärast rääkida. Muidugi soovis Ungur seejuures kõigest südamest, et Pendist ega teistest paadimeestest pärast enam rääkijaid ei olekski: tema plaani järgi ei pidanud neist keegi sellelt sõidult eluga tagasi tulema.

Kuid ehkki kaubakastid olid heinu täis, polnud seda mitte Heigi Matse Pendi pea. Kastid heitis ta üle parda küll õiges kohas, aga paadi pani hakkama hoopis mujal — seal, kus meestel pääsemine kindel.

Õnneks või õnnetuseks, kuidas kellelegi, oli tõusnud säärane paras tuul, et kõik sai ajada ilma süüks. Kipper vandus pärast piibli juures, et majakõrgused lained uhtusid lasti pardalt minema ja triivisid paadi Harilaiule, kus see kivi otsa puruks läks. Sealt saanud nad ära alles pärast mitut päeva külmetamist ning elu ja surma vahel vaakumist ühe siiapüügipaadiga, mis oli juhtumisi sinna sattunud.

Hermann Gottlieb Klementz ootas asjatult Ryckholdi rannas, Ungern-Sternberg aga otsis oma kaubale uut ostjat.

Kogu see lauspettus ja oma paadimeestele surmasõidu kavatsemine polnud Ungur meelest mingi kuritöö, nagu oli tema poja häbiväärt tegu. Säärase kavala ja kordaläänud äri võib julgesti sõbrale ära rääkida ja selle peale temaga koos südamest naerda. Ei mõista tema sind hukka. Kohus muidugi küll, kui asi hargneks. Aga Heigi Matse Pent ja teised said oma osa ja on ka edaspidi vait nagu puupakud, lõõ kas või kirvega lõhki. Kuid kas julgeks see lurjus Gustav Diedrich Otto kah kellelegi iitsatada, et vedas orjatüdruku sängi, andnud enne talle ohvitseri ausõna, et aitab teda ja tüdruk võib peagi oma peigmehega altari ette astuda. Aga pärast unustas oma lubaduse ja jättis piiga saatuse hooleks. Ei, niisugust asja ei julgeks ka kõige häbematum inimene kellelegi rääkida. Ning teda ei mõistaks õigeks ükski aadlimees, kes on vähegi kasvatust saanud, kellel õigluse- ja autunne on alles või sellest kas või ähmanegi arusaamine jäänud.

Enne kirja postisaaniga ärasaatmist tahtis Otto Reinhold seda ka prouale ette lugeda. Ta läks ja koputas Magdalena Charlotta uksele. Proua oli juba süngis ja arvas, et Otto Reinhold tuleb tema juurde meheliku vajaduse pärast. Kuid viimastel aastatel oli naisele üha vastumeelsem mehega oma magamisaset jagada. Rikub ainult öörahu ja siis ole hommikul pooluimane. Lausa häda, et Otto Reinholdi tahtmised on ikka veel samasugused tormakad nagu kolmekümneselt.

«Ma magan, palun mine ära!» vastas Magdalena Charlotta unisel häälel.

«Luba, et ma loen sulle ette, mis ma Gustav Diedrichile kirjutasin.»

Seepeale sai mees loa sisse tulla, Magdalena Charlotta aga tõmbas endale öösärgi peale laia hommikumantli ja istus süngi äärde toolile. Enam ammu ei jaganud Otto Reinhold temaga midagi peale abieluvoodi ja prouale oli meelepärane, et seekord lastakse tal ka millestki muust osa saada. Mees otsustas ju enamjagu üksinda ka perekonda puutuvad küsimused, haruharva taheti teada tema arvamust.

Otto Reinhold võttis istet peeglilaua ees ja luges äsjakirjutatud kirja prouale ette. Kirja sisu võttis Magdalena Charlotta esialgu kõik sõnad suust. See oli ju peaaegu niisama hea kui oma lihastest pojast lahtiütlemine. Aga kui Otto Reinhold selle ette luges, siis ta tahab ehk veel nõu pidada, kahtleb, kas ikka maksab olla nii vali? Otseteed mehele vastu ütelda ei võinud, seda oli Magdalena Charlotta oma peaaegu veerandsaja aastase abielu kestel õppinud. Oma sihi poole pidi minema ettevaatlikult ja mööda ringradu. Ja praegu ei saanud sihiks olla muu kui oma esmasündinud poja päästmine isa needusest.

«Otto Reinhold, kas sa pole mitte liiga karm oma poja vastu? Kes meist patuta on, see heitku esimene kivi,» tõi Magdalena Charlotta ettevaatlikult näite pühakirjast. «Ja veel on kirjutatud: «Kes teise üle kohut mõistab, ka selle üle peab kord kohut mõistetama.»»

«Kristuse ajal polnud olemas ei aadliseisust ega ohvitseri ausõna. Ja seda kiviviskamise juttu rääkis õnnistegija ühele nõrgale abielurikkumise naisele, sest küllap ta nägi, et kivitõstjate seas leidis ka sääraseid varisere, kes ise polnud mitte sugugi paremad. Ega need sõnad ei tähenda

ju seda, et Kristus oli abielurikkumise poolt, kuues käsk jäi ikkagi jõusse. Seda esiteks. Aga teiseks ei olegi meil praegu tegu abielurikkumisega, vaid hooraeluga, pillamisega ja ohvitseri ausõna kuritarvitamisega.»

Säärase pika jutu peale arvas Otto Reinhold, et proua ei hakka enam vastuväiteid tooma. Kuid ta eksis.

«Mina tuletasin pühakirja sõnu meelde just sellepärast, et sa ka oma elu üle mõtleksid. Oled sa ise tõesti mööda käinud kõigist nendest pattudest, milles sa meie poega süüdistad? Pane käsi südamele ja vasta, kas sul on kogu elu elatud nii maapealsete kui jumala seaduste järgi. Kas ka sinul ei ole valgustkartvaid tegusid? Iseäranis veel neil aastatel, kui olid niisama vana kui Gustav Diedrich Otto praegu. Ja ka nüüd, kui sa oled juba varsti vanaisa... Ma pole ju enam nii lapsik, et usuksin, nagu oleksin mina sul esimene olnud... Kõiki neid enda üleastumisi ja eksimisi ei pea sa millekski... Teise silmas näed pindu, aga... Pada sõimab katelt...»

Suurivaevu hoidis Otto Reinhold end vaos. Miks ta polnud kunagi enne märganud, et tema Magdalena Charlotta on nii visa vaidleja? Aga naine ei oleks siiski pruukinud meelde tuletada, et varsti on neil lapselaps siinsamas mõisas aidamehe pere kasvatada.

«Olid sa mul esimene või polnud, see ei puutu siia. Igatahes ei ole mina kunagi heitnud ühte orjapiigaga ega loopinud oma ohvitseriausõna vasemale ja paremale. Ning lapsed, mis ma olen ilma sigitanud, on tulnud ainult sinu kaudu.» Selle viimase lause oleks Otto Reinhold heameelega tagasi võtnud, sest — mine sa tea. Aga sõnal ju saba ei ole, millest sikutada.

«Mis puutub orjatüdrukusse, siis peaksid sa mäletama, et kui jumal pani Jakobi naiste Lea ja Raheli lapsekojad kinni, heitis Jakob oma ümmardajate Pilla ja Silpa juurde ja sai lapsed neilt. Kusagil pole öeldud, et seda patuks peeti. Ja oled sa tõesti nii kindel, et sinulgi ei ole kusagil ilmas sääraseid järeltulijaid, kes mitte pole sigitatud pühas abielus?»

«Mina sa tahad kogu oma jutuga ütelda?» läks mees põlema, sest tema ettevaatamatu lause oligi prouale kõrvu kinni jäänud. «Sina võtad piiblist sõna siit, teise sealt ja katsud mulle selgeks teha, et hooraelu pole üldse patt; et olgu orjatüdruk või aadlineiu, ühed head mõlemad; et aadlimees võib lapsed saada igalt ettejuhtuvalt naiselt, kelle

ta oskab endale süngi meelitada. Ei, nii see küll ei ole! Tea seda, proua paruness Magdalena Charlotta von Ungern-Sternberg, sündinud von der Pahlen!»

Proua nägi, et oli üle soolanud.

«Kallis Otto Reinhold, ära võta mu sõnu nii tõsiselt! Ma ei süüdistas sind ei abielurikkumises ega muus säärases. Pole põhjust, tuli lihtsalt mõtlematult keelele. Ja mis me nüüd endi vahekordi arutame, kui asi on meie pojas. Mõtle, Otto Reinhold, ta on ju meie esimene laps. Kuidas me omal ajal sinuga arutasime, et temast tuleb kord suur mees. Kõige targem, kõige kaunim. Kuberner, senaator või vähemalt kindral. Leidsime temas meie suguvõsade kõige üllamaid jooni...»

«Miks ma ei peaks mäletama! Selles asi ongi, et ma mäletan, nüüd on pettumus seda suurem!» ohkas Otto Reinhold.

Prouale paistis juba, et mehe silmad muutusid leebemaks, nagu polnud enam vihane, pigemini kurb. Kuid sealsamas tekkis Otto Reinholdi suu ümber taas vali ja terav korts, mida naine nii hästi tundis ja mis viimastel aastatel ikka sügavamaks muutus. Ning muidugi ei olnud sõnad, mis nüüd sealt suust tulid, põrmugi pehmemad:

«See kiri läheb tee, ja peaks poiss ainult mu silma alla sattuma, saab ta kõigepealt nuuti nagu kuriteo pealt tabatud kõige armetum talumees. Maaorja tasemele on ta ennast viinud ise ja ärgu siis pahaks pangu, kui teda niiviisi koheldakse.»

Naine teadis küll, et ei maksa enam vaielda, kuid siiski tegi ta veel kord katset:

«Aga mõtle, Otto Reinhold — kas vanematel kõlbab oma kaua kodust eemal viibinud poega sel kombel vastu võtta? Kas meile ei peaks eeskujuks olema üks teine isa, kes tappis üleannetu poja tagasituleku puhul nuumvasika, kostitas poega kuidas oskas ega heitnud talle midagi ette? Oli ainult ütle mata rõõmus, et teda taas nägi, kõik paha unustas ära.»

«Oodaku ainult!» heitis Otto Reinhold proua emalikud soovid tagantkätt kõrvale.

Veel ei andnud Magdalena Charlotta alla. Võitles poja eest niisama vapralt nagu kõik emad aegade algusest saadik. Aga lõpuks, kui ära nägi, et temast ei taheta aru saada, hakkas mehele ette heitma asju, mis jutu tuumast hoopis kaugele viisid.

«Mäletad, Otto Reinhold, kui me siia tulime, valitses meie vahel üksmeel. Vaatasime elule hoopis teise pilguga. Ka talurahva peale. Tol ajal pidasid sa neid inimesteks, kavatsesid nendega hea ja sõbraliku vahekorra luua. Olla säärane härra, et sinust lugu peetaks. Nüüd aga...»

«Miks ma ei mäleta, aga sina oled ära unustanud, et siis oli meil tegemist rootslastega, iidsetest aegadest vabade inimestega. Nemad oskasid endast lugu pidada ning tegid ka härra ja härra vahel vahet. Oli ju näha, kuidas nad said läbi Stenbockiga ja kuidas minuga. Aga nüüd on meil eesti soost orjad, kellel on kõigi sakste vihkamine juba niivõrd vere sisse läinud, et ei aita ükski püüdmine neid inimesteks pidada, ikka vaatavad hundi kombel metsa poole... Kuid sellest hoolimata ei ole ma neile sugugi ülekohut teinud. Maksud ja andamid pole meil suuremad kui teistes mõisates, pigemini väiksemad. Ja kes talumeestest on osa võtnud Näkimadalate päästetöödest, on saanud oma töö väärset tasu või rohkemgi. Nii et meil elavad talupojad jõukamalt kui kusagil mujal. Ei karista ma neid kah iga tühja asja pärast. Aga muidugi peavad nad mu käsku kuulama, nagu on iga orja kohus oma härra vastu.»

«Kas ka siis, kui härra käsib valet vanduda?!» lipsas proual suust.

«Kust sa säärast asja oled kuulnud?»

«Ka mul on kõrvad. Ja meelemõistus, mis oskab siit-sealt juhtumisi kuulnud sõnad ritta panna,» ütles proua vaikselt ja puhkes äkki nutma. «Usu, Otto Reinhold, need Näkimadalad viivad ükskord su hinge hukka ja sind ei päästa enam keegi.»

Ka neile õnnetust kuulutavatele prohvetisõnadele oleks Otto Reinhold leidnud sobiva vastuse, kuid naise pisarate tõrjumiseks tal relva polnud. Astus aeglaselt uksest välja.

Veel selsamal ööl kirjutas kirja ka Magdalena Charlotta:

Mu kallis poeg Gustav Diedrich Otto!

Jumal õnnistagu Sind ja valvaku iga Su sammu! Kaitsku ja hoidku Sind! Hoidku Sind ka Su enda isa viha eest, sest tema on Sinu suvise juhtumise ja suure rahakulutamise pärast väga- väga pahane. Arvan, et saad ka temalt kirja üheaegselt minu omaga. Mina leian, et tema süüdis-

tused Sinu vastu on kui mitte täiesti õigustamatud, siis ikkagi tublisti liialdatud. Et Sina orjapiigaga ühte heitsid, oli kindlasti hoopis selle alatu Anu enda süü, kes lootis seeläbi saada endale vabalt sündinud meest, laevakipper Malmi, ning niiviisi ka ise orjaseisusest ära pääseda. Sinul polnud sellest juhtumisest ju mingit kasu oodata. Ja lõpuks ei ole Sinu libastumises midagi ennekuulmatut, sest kes meist poleks neis aastates teinud ettemõtlematu tegusid. Noorus ei ole ainult voorus...

Mina vaatan emaliku arusaamisega ka selle peale, et Sa ohvitseri ausõnaga lubasid toda tüdrukut tema mehelemineku asjas aidata. See lubadus näitab Su head südant ja ligimese muredest osavõtmist. Ohvitseri ausõna tuli Sul sealjuures kindlasti mõtlematult keelele, sest Sa kandsid oma aukraadi siis ju alles esimesi päevi, ei olnud jõudnud uude seisusesse sisse elada ega osanud seda ausõna veel võtta nii tõsiselt nagu peab. Samuti on täiesti mõisteta, et Sa pärast kogu loo unustasid, sest Sinu vanuses ollakse tuulepea. On juba kord nii ja sinna ei või keegi parata. Ei saa mina Sind kuigi suureks süüdlaseks pidada.

Anu ärasaatmine lapse ilmaletoomise ajaks ja asja varjulhoidmine Malmi eest on muidugi hädavajalik, sest säärase loo avalikukstulek ei tooks midagi head. Su isa kardab, et Malm võiks hakkama saada mõne äraarvamatu teoga.

Gustav Diedrich, kui ka kõik teised peaksid Sind hukka mõistma, siis tea, et Su ema saab Sinust aru ja annab andeks. Mis aga puutub isasse, siis oleks parem, kui Sa ei satuks nii pea tema silma alla. Olete mõlemad ägeda iseloomuga ja teie enneaegsest kokkusaamisest võib sündida suur õnnetus. Seepärast ära tule koju enne, kui ma ise märku annan. Küll ma ütlen Sulle, kui isa meeled on rahunenud. See võib aga kesta kaua — koguni aastaid. Sest tema viha Sinu vastu on väga suur.

Nüüd aga tuleb mõelda ka sellele, kust saad Sa raha seisusekohasteks kuludeks. Ma mõistan ju, mida üks noor ohvitser vajab. Pean Sulle ütlema, et tol ajal, kui ma sain Su isa tundma, oli tema Sankt Peterburgis sõjalaeva komandör ja temagi ei armastanud kopikaid lugeda. Ma kirjutan veel täna ka Su onule Peter von der Pahlenile, et ta Sind seal raha poolest aitaks. Sest nagu arvata võib, täidab Su isa oma ähvarduse ega saada Sulle enam ühtki punast krossi. Ehkki tal pole rahast puudust. Sai ta

ju Grossenhofi endale ja lubab edaspidi ära osta kõik saare mõisad. Grossenhofi kolimist ootan ma küll pikisilmi, loodan end seal palju lähedamalt tunda ja saame ka Näkimadalatest kaugemale. See laevade päästmine sealt karidelt ja sellega kaasas käivad askeldused, mis nõuavad isalt nii palju aega ja vaeva, on mulle väga vastumeelt, sest on teinud Su isast hoopis teise inimese ja mitte paremuse poole. Ta teenib selle tööga küll hästi, aga mulle paistab, et säärane teenistus ei saa olla päris sünnis, mis inimese peale niiviisi mõjub.

Näed nüüd, et minulgi on siin muret ja meeleheidet, kuid jumal aitab meid. Looda ka Sina tema peale! Küll tema vaigistab ka Su isa meeli, ning kui Sa kunagi, kas või aastate pärast, tuled tagasi koju, siis on see lugu Anuga juba ammu olematuks vaibunud.

Loodan kindlasti, et mul läheb korda Sinu onu kaudu Sulle seisusekohast ülalpidamist muretseda. Natuke ehk annab Sulle näpistada ka sellest rahast, mida me onule Su nooremate vendade jaoks saadame, aga seda jääb Sulle muidugi väheks. Poisid on praegu mõlemad ikka veel onu juures ning ma ei saa ka neid nii pea näha. Peter Ludwig astub ju varsti paažikorpusesse ja Heinrich Georg kirjutab, et seal on tal paremad õpetajad ja onupoegadest seltsi, siin sureks ta üksinda igavuse kätte.

Teata vahetevahel endast kirja teel.

Sinu alati arusaav ja armastav ema

Järgmine kiri, mis Hohenholmi mõisaproua sel ööl paberile pani, kõlas nii:

Kallis vend Peter!

Küllap Sul on veel meeles, kuidas me omal ajal kodumõisa pargis jooksisime, peitust mängisime ja oravaid taga ajasime. Kuidas lastepreilil hinge seest sõime, sest ta oli hea inimene ega läinud kaebama. Veel praegugi on mul temast kahju ja noomin iseennast kõigi nende lapsea vallatuste pärast. Mäletad, meil oli suur saksa lambakoer Wolf, kelle selga Sa mind kord ratsutama tõstsid, aga mina kukkusin maha ja pärast oli mu käsivarrel suur sinine plekk, mida püüdsime ema eest varjata. Tol ilusal ajal ei saanud me olla teineteiseta ühtegi päeva. Kust tuleb siis see, et me nüüd ei viitsi enam kirjavahetustki ülal hoida?

Varsti juba pool aastat, kui ma Peterburgis käisin ja nooremad poisid Sinu juurde tõi. Sestsaadik olen küll nendega sõnumeid vahetanud, aga Sina ei tea minu elust kuigi palju. Kuid juhtunud on üht ja teist.

Nimelt oli Gustav Diedrich Ottol, kui ta mineval suvel puhkusel käis, siin veidi piinlik lugu ühe minu toatüdrukuga. Seepärast läks ta isaga vastamisi ja nüüd on nende vahel juba säärane, et Otto Reinhold keeldub talle andmast ülalpidamiseraha. Sa elad ise Peterburgis ja tead, mis seal kõik maksab, kui tahad vähegi seisusekohast elujärge.

Sina oled teinud karjääri, Sul on hea palk ja lisateenistused, kuid tema saab kroonu poolt haledaid krosse. Ole nüüd talle vastutulelik onu ja aita oma õepoega! Palun anna talle igas kuus mõnisada rubla, muidugi nõnda, kuidas Sul võimalik on. Aga tingimata kuude kaupa, sest suurema summa võib ta liiga kergemeelselt ära kulutada. Kes meist poleks olnud noor ja rumal.

Kuna see rahakulu on Sulle ehk liiga koormav, siis püüan oma kaasat mõjutada, et ta annaks noorematele poistele, kes Sinu juures on, ülalpidamist võimalikult lahtisel käel, vahest saab siis sellest rahast osa Gustav Diedrichi jaoks näpistada. Teiseks mäletad Sa kindlasti, et meie isa pärandas testamendiga osa oma varast mulle ja selle osa andsin ma kõik Sinule. Olid ju tol ajal Peterburgis alles oma ametiredeli alumistel pulkadel ja karjääritegemisel. pole raha mitte viimasel kohal, nagu Sa siis ütlesid. See minu osa on rahasse ümber arvates üle kahekümne tuhande rubla, ja kui nüüd juurde liita ka protsendid, peaks sellest Gustav Diedrichile piisama kas või mitmeks aastaks. Ehkki loodan, et nii kauaks polegi tarvis, sest Otto Reinholdi viha ei kesta ometi igavesti.

Praegu tuli meelde, et selle vara seas olid ka mitmed vanaaegse meistri maalid, mida ei peaks olema kuigi raske ära müüa. Seda juhul, kui Sul muud nõu üle ei jää.

Pean Sulle ka ütlema, et Otto Reinhold sellest minu pärimisest ja päranduse Sulle loovutamisest seni midagi ei tea. Ta arvab, et sain isalt ainult kaasavara. Aga kui ta teada saab, võib ta selle pärandiosa lugeda samuti mu kaasavaraks, mille üle valitseb seaduse järgi teatavasti mees, mitte naine. Ja siis võib ta mu päranduse Sinult kas või kohtu teel välja nõuda. Rahaasjus on ta väga pedantne ja parem on olla ettevaatlik. Luban omalt poolt seda sala-

dust edasi hoida, kui ainult Sina oled nõus Gustav Diedrichit aitama.

Elan oma igavat maamõisa-emandat elu. Pole nii nagu vanasti Palmses, kus maja külalistest kihvas ja igal õhtul oli midagi huvitavat. Kuid sel kevadel saame endile Grossenhofi mõisa ja siis on meie kasutada Stenbocki loss, mis neile nii kalliks läks, et maksavad tänaseni võlgu. Sellest rääkisin Sulle küll juba sügisel. Rõõmustan ette, et Grossenhofis võime endale lubada suuremat teenijaskonda ja üldse avaramat elamist kui Hohenholmi kitsastes oludes. Aga mis puutub läbikäimisesse naabrite ja teiste mõisnikkude ning sugulastega, siis on Otto Reinhold peaaegu kõigiga vahekorrad ära rikkunud. Seda põhjustab tema rahakogumise kirg ja teiste pidamine endast rumalamaks, mida nad tõtt-ütelda ongi. Kuid loodan, et Grossenhofis muutub meie elamine paremuse poole. Ja ehk võõrdub mu abikaasa seal oma randaheidetud laevade päästmise tööst, mis on saanud talle just nagu haiguseks. Grossenhof on avamerest kaugemal ja sealt ei ulatu tema silm enam valvama Näkimadalaid, kuhu laevad sagedasti kividele purjetavad ja puruks lähevad. Oma meeles ja mõttes olen seda madalat sageli pärapõrgu neednud. See on võtnud mult mehe, säärane, nagu ta enne oli.

Kallis vend, loodan, et kui me oleme Grossenhofi üle kolinud, ehk saad siis oma tähtsalt ametikohalt mahti meid külastada. Nüüd lõpetan oma kirja, tuletades Sulle veel kord meelde, et kui Sinul oli vaja raha karjääritegemiseks, siis tulid ma Sulle vastu ja andsin oma mehe seljataga Sulle kõik, mis mul võimalik oli. Seega võtsin ma hinge suure patu, sest oleksin pidanud sellest rääkima ka oma abikaasale. Kuid poleks ma hoidnud seda salajas, poleks Sina mu pärandust saanud. Nõnda siis on osalt ka minu teene, et Sul on nüüd kõrge ametikoht ja hea sissetulek. Selle eest võiksid Sa nüüd küll Gustav Diedrichit aidata tema karjääritegemisel. Nagu Sinul omal ajal, nii ei ole ka temal raha selle juures viimasel kohal.

Olgu Sinuga jumala õnnistus ja keisrikoja soosing!

Seda saab Sulle Sind alati armastav õde

Magdalena Charlotta.

P. S. Noorematele poistele ole karmi isa eest ja ära neid liiga hellita.

D.

Sepa Madise juures

«Kuule, Carl, sa vihu õige seda ristluudepealset kohta kohe nii kõvasti, kui jaksad. Kadakaviht on sealt alati valu vähemaks võtnud,» juhatas laevameister Sepa Madis kätte, kuhu teine mees pidi lööma. See teine mees polnud keegi muu kui Hohenholmi paruni laeva «Moriām» kipper Carl Johan Malm. Aeg oli laupäeva õhtu, paar nädalat pärast külma ja tuisust küünlapäeva, koht Leisi küla Sepa tare saun. Madis oli kõhuli saunalaval ja Carl Johan peksis keevas vees hautatud kadakavihaga vana laevameistri elus mitut välku näinud luudest-liikmetest jooksvat välja. Kogu vanamehe keha oli nagu keerdukasvanud kadakatüvi, selgroog kõver ja jónklik kui männijuurikas, jalad sitked ja soonilised. Pea aga kõhna kere jaoks liiga suur. Või paistis see nii tema karvakasvanud kukla tõttu. Ja ega nägugi karvakasvu poolest kuklale alla jäänud. Madise juuksed olid hallid nagu kevadine kulu metsa all, habe vähe tumedam, põuaga pruuniks kõrbenud sambla karva. Kui vana Madise käest küsiti, miks habeme hall juuste omast maha jääb, oli tal vastus varnast võtta: «Kas sa siis ise sellest lihtsast asjast aru ei saa? Habe on ju oma kakskümmend aastat noorem.» Nii või teisiti, aga elu oli nende vanade kontide vahel ja karvases peas veel küllaga.

«Kas sul, noorel mehel, polegi siis käe sees rohkem rammu? Anna julgesti, löö kohe vihatsi!» ei jäänud vana-mehe ikka veel rahule.

«Küll jõudu jätkuks, aga mul on kahju niihästi vihast kui ka sinu seljast,» ütles Malm, lüües juba nõnda, nagu oleks ta ees kõige suurem vaenlane.

«Niimoodi jah, sähma nüüd sedasi veel kümme-kond korda, siis ehk hakkab aitama,» ägas Madis.

«Millega mina nüüd ennast nuhtlen? Sellest peotäiest ju ainult raagus oksad järel,» näitas Carl Johan kadakaviha jäänuseid. Aga pisike klaaskarpi põlema pandud küünlajupp ei suutnud leiliauruses saunas suuremat valgust teha ja seetõttu pidi Madis Carl Johani juttu raagulöödud vihast niisama uskuma. Ja küllap ta siis uskus, et juhatas:

«Saunavaja katlas neid veel kolm tükki haudumas. Mine võta sealt kas või kaks. Viimane jäägu Liisule.»

Väljas oli ilm selge ja küünlakuiselt pakaseline. Tähed virvendasid üleval ja all sätendas täiskuu paistel lumi. Kuid saunaleil oli olnud nii särtsakas kuum, et selle saja sammu kestel, mis oli oja ja tare vahet, ei jõudnud külm meestel veel ihu otsima.

Nädalase töövaeva kehist välja peksnud, istusid mehed Sepa Madise suurtoa reni äärde. Humalamärjudest oli möödunud jõuludest koguni kaks kehatäit kaevu uputatud, küünlapäeva ootama, ja sellest jaost oli Madisel tänaseks veelgi pisut pärmipealset järel. Tõi kibutäie saunajärgse janu kustutuseks.

«Liiga kaua seisnud, latvatõusjat tast ei saa. Aga eks ta kalja eest käi,» arvas Madis õllest.

«Pole sel veel häda miskit, näe, vahukirmegi peal teisel,» ei tahtnud Carl Johan peremehe jooki laita. Võttis kibu ja maitstes. «Viha ja väge ka veel omajagu.»

«Sööмага saate oodata, kuni ma saunast tagasi olen, ajage niikaua oma õllekapaga läbi.» Need viimased sõnad ütles otsakambrist tulnud perenaine Liisu. Pesupamp kaenlas, rätik kõvasti ümber pea ja kasukahõlmad kokku tõmmatud, astus ta uksest õue. Liisu oli Madisest hea tükk maad noorem ja karme pööruga inimene. Kuid muidugi mitte enam nende aastate sees, mil lapsed majas kilkavad. Küll neid oli kah omal ajal, aga pojad kadusid üksteise järel merele, tütreid said tanu alla. Nüüd jälle va Madisega kahekesi nagu pärast pulmi, oli Liisu ütlemine.

Sepa Madise katuse all elas Carl Johan juba ligemale kuu. Laeva ehitamine pole osmiku üleslöömine ega kalapaadi kokkuklopsimine. Selleks on vaja head hulka välja valitud puid, oskajat meistrit, tervet rodu kirve-, sae-, hõõvli- ja sepahaamrimahi ning hunnikute viisi raha. Laevameistri kõige esimene töö oli leida talve jooksul uue aluse ehitamiseks kõlbavad puud ning need metsast välja Triigininale vedada, et kevadel, kui koorealused mähele lähevad, palgid ja saepakud ära koorida, laudadeks-plankudeks vuhtida ja varikatuse alla kuivama panna.

Südatalviseid küünlakuu päevad, mõnikord pooled ööd takkapihta, sõitis kipper Malm ühes laevameistriga mööda külasid, valdu ja kihelkondi, mööda metsavahelisi taliteid. Tuli leida parajalt kõveraks kasvanud kaaretammed ja

saja-aastasi tõrvamändisid, mis kõlbasid küljekaarte, kolmetolliste pardaplankude ja tekipaaridele laudade tegemiseks. Sumbati sügavas lumes ja märgiti puid, millele töömehed löid siis kohe saed sisse, langetasid ja laasisid. Varsti veeti puud hobuse või härja järel lohistades tee äärde välja. Seal tõsteti tüved reele, ladvaots palgikelgule, seoti köitega kinni ja veolooma rakmete naginal hakkas koorem liikuma. Lumi hüüdis päti tõrvatud talla all appi, raud naksas märjast sõrmest kinni nagu tangidega. Öhk oli kuiv ja lahe hingata. Härgade-hobuste sõõrmetest tuiskasid valged aurujoad.

Metsakaupa tuli teha mõisahärradega, taludest leida puude mahavõtjaid ja hobusemehi. Hea, et Hohenholmi Ungur polnud ihnus välja andma selle jaoks, millest ta pärast lootis saada kümnekordset kasu. Meister pidi siiski vaatama, et iga kopikas läheks asja ette, sest tema oli ühtlasi töö ettevõtja. Oma raha eest nõudis Ungur tingimata, et töö oleks hoog sees ja asi liiguks järjest edasi lõpliku sihi poole, milleks praegusel korral oli suur ulgumerekaljas emapuu pikkusega sada jalga.

Carl Johan Malm elas oma töödesse sisse. Tundis, et mitte ainult merel, vaid ka kuival maal võib töö olla mitmetahuline ja meelepärane, niisugune, mille juures läheb vaja kogu jõudu ning mõistust. Aga siiski rändasid tema mõtted mõnikord, iseäranis pärast õhtust leent, kui ta Sepa Madise tare küljekambris lavatsile heitis, ka Anu juurde. Küll oleks hea, kui tüdruk kirja mõistaks! Siis võtaks kätte ja saadaks talle sõnumi. Ütleks, et härra luba on juba käes. Küllap mõni kutsar või postipoiss võtaks kirja kaasa ja annaks muu posti seas edasi. Aga näe, mõisas õpetasid nad Anule küll, kuidas prouat riidesse panna, kuidas kniksu ja koogutusi teha ning veel üht ja teist tarbetut, kuid mitte kirja. Sest tähtede tundmist ja sõnade veerimist pole toatüdrukul vaja. Otse vastupidi — tuleb teisel äkki veel pähe minna härraste paberitesse sorima ja uudiseid otsima. Ometi õppisid isegi talutarede lapsed pastoraadi pühapäevakoolis, õpetaja käis neid koguni kodus järele katsumas ja tõreles vanematega, kui lapsed tähti sõnaks ei saanud. Ähvardas, et niisuguseid noori ta altari ette ei lase, kui neil paarimineku aeg käes. Sest mis see siis olgu, kui abielurahvas ei oska oma hinge harimiseks lugeda katekismust ja pühakirja! Anu aga kooli ei pääsenud, käis ainult leeris, kus ta küll

jumala kümme käsku ja usutunnistuse pähe õppis, kuid ei muud. Ning seetõttu ei saanud kipper Anule kirjutada. Et keegi teine loeks tema paberile pandud sõnad tüdrukule ette, see mõte oli kiprile vastumeelt. Niisamuti ei tahtnud ta lugeda oma pruudi kirja, mille oleks kirjutanud võõras käsi. Peiu ja mõrsja vahelised ütlemlised pole teiste silmade-kõrvade jaoks.

Seega tuli tahes-tahtmata oodata kevadet, mil ta läheb tagasi «Moriامي» peale. Haapsalust pole Neuenhofi ju enam kui mõni verst. Aga äkki kukub nii välja, et tema on siis küll Haapsalus, kuid Anu juba tagasi Hohenholmis või sealt ühes härrastega Grossenhofi läinud? Sel juhul tuleb küll enne laevaga reisi minekut katsuda saarel ära käia. Tunda ühes Anuga rõõmu sellest, et pulmadel ei ole enam ühtki tõket ega takistust ees.

Jah, jüripäeva paiku saab mõisate vahetus teoks, Ungur saab Grossenhofi ja Stenbockile jääb kogu saarel ainult Putkaste. Kindla peale võtab proua ka Anu kaasa. Aga peaasi, et härrastelt on luba käes. Oma otseselt antud sõna Ungur ei söö — niipalju Carl Johan parunit tundis. Pulmad oleksid jaanipäeva paiku... Pole küll just kõige parem aeg, sest siis jäävad Skallusel külvid sellelgi aastal maha tegemata, kõik põllutööd tuleb veel ühe kevade võrra edasi lükata. Põld on umbrohtu ja ohakaid täis, hakka otsast peale nagu metsatare alepõletaja. Noh, nii hull see asi siiski ka ei ole: puid-põõsaid pole selle mõne aastaga põllulappidele veel kasvanud... Aga ehk ongi mõn-laviisi parem, et tänavu põllule ei lähe, jääb aega loomade muretisemiseks, need sügisel odavamad osta. Heina jõuab teha ka pärast jaani. Karja- ja heinamaad Ungur talle ei kosta, on koguni juba pakkunudki, kuid seni polnud Skallusel kedagi, kes oleks vikati või reha kätte võtnud. Aga kui naine majas, siis on su elamisel-olemisel jalad all. Tuled merelt koju, kõigepealt jookseb vastu koer. Eemalt ei tunne sind ära, haugub. Siis saab aru, kellega tegu, tormab juurde, kargab käppadega õlgadele, püüab keelega üle näo limpsata, niutsub ja palub haukumise andeks. Koera järel jooksevad lapsed. Kõik nad tahavad kaugelt tulnud isale sülle, kõiki peab ta järe-mööda kõrgele üles tõstma. Uksel aga ootab Anu, pühapäevane undruk ja valged käised üll, puhas põll ees. Ta oli juba kaugelt «Moriامي» purje merel ära tundnud. Või ehk on Carl siis juba kipper selsamal kaljasel,

mille ehitamiseks ta praegu siin puid metsast välja veab...

Eespoolne elu paistis Carl Johan Malmile üksainus helevaigete päevade ja pime-pimedate ööde rodu. Jah, öödegi peale mõtles ta, ehkki need ettekujutused polnud niisama selgepiirilised.

Kuid juhtus ka silmapilkusid, kus Carl Johani pähe tekkisid imelikud mõtted. Miks oli Ungur-härra ta üleüldse siia saatnud? Polnud ta ju kunagi enne laeva ehitanud ega selle töö juures viibinud. Ei teadnud ta puude valimisest enam kui seda, mis laevameister talle ette ütles, samuti käisid rahalised kulud Madise kaudu. Ja kevadel, kui veed lahti lähevad, jääb nagunii kõik ainuüksi meistri hooleks. Või saadab Ungur siis Madisele appi kellegi teise? Nüüd, talvel, oli nende töödega isegi lihtsam. Talumeestel aega laialt käes ning veoloomi käidi lausa pakkumas. Sest mõisas polnud muud kui ainult vähene heinavedu ja põletispuude tegemine. Kuid kevadel sõnnikuveo, suvel heinatöö ja sügise poole viljalõikuse ajal on raske mõisahärrade käest töömehi välja meelitada.

Aga tõeliselt pole Madisel selleski asjas abi vaja, ta ise tuleb sellega kõige paremini toime. Oma vahekordi sakstega seletab ta niimoodi: «Mina olen paljude härradega juba tuttav, tean nende tahtmisi ja oskan nendele meele järgi olla. Olen neile igaühele laeva või paati ehitanud ja küllap tuleb üks või teine veelgi minu palvele. Aga iga võõram mees jääks siin tööga püstihädasse. Kui mõni härra ei taha meestele õiglast palka maksta, ütlen, et kaubelgu ja tehku ise, mina näitan ainult kätte, kuidas ja kuhu iga pruss, palk ja plank tuleb paika panna. Olen ma selle ära ütelnud, läheb ka kõige innsamal härral suu kinni ja kukkur lahti. Tundmata ja nägemata mehi mina tööle ei võta. Nende käest võib laev tulla säärane, et ei seisa üleüldse vee peal või läheb ta sul ümber esimese purjetõstmisega.»

Madis siin, Madis seal, aga milleks siis kipper Malm?

Kuid nüüd, pärast sauna, oodates õllekapa juures pere-naist ja õhtust söömakorda, tuli kipril korraga meelde, et üks asi on tal Sepa Madisega veel õiendamata. Nimelt oli Ungur andnud talle kirjaliku kokkuleppe, millele ta

pidi laevameistrilt allkirja võtma. Praegu oli just paras aeg sellest juttu teha.

«Kuni perenaine saunas vihtleb, on mul sulle üks paber ette lugeda,» ütles Malm, pani õllekapa renile tagasi ja läks tõi küljekambrist rullikeeratud kirjalehed.

«Mis paber see sihuke on?» küsis Madis, vaadates umbusklikult lehti, mida kipper reni peal sirgeks tõmbas. Vana laevameister oskas küll lugeda trükisõna, aga kirjatähti ei tundnud ta enam kui oma nime jagu. Ja seepärast ei tahtnud ta nendega ka mingit tegemist teha. Liiasi et oli niisuguse asjaga kord petta saanud... Ta oli mõisahärra von Harpele ehitanud võrklaeva, kuid enne tööde algust nõudis parun kirjavandud kokkuleppimisele allakirjutamist. Suusõnal oli neil kõik juba räägitud ja härra ütles, et kirjas on karvapealt seesama. Aga tuli välja, et parun pettis. Kirjas oli ehituse peale lubatud raha väiksem ja meister pidi seetõttu oma palgast täiesti ilma jääma. Teistele sa ju maksmata ei jäta. Vaba mees, nagu ta oli, andis ta asja kohtusse, aga paber jäi sõnadele peale ja miskit ei aidanud. Ei alt ega pealt.

Nojah, Madis oli vaba mees juba kolmandat põlve. Tema vanaisa ehitas kord parun von Gilsenile hea minekuga laeva. Nii väleda jookuga, et jättis merel kõik teised purjekad ahtrisse, nagu oleksid need ankrus seisnud. Laev teenis Gilsenile merevedudega kõvasti raha ja varsti käskinud härra veel teise niisama tubli laeva ehitada. Aga vanaisa vastanud, et seda ei saa ta küll lubada, sest laeva headus oleneb omajagu ka sellest, missugused on ehituspuid ja purjeriie, kui osavad on ehitusmehed ja veel mitmetest muudest asjaoludest. Ei kuku perenaisel kaks tegu leiba ühtemoodi välja, ühe ja sellesama mehe õllelaarid võivad olla päris erisugused niihästi maitse, kanguse kui karva poolest ning niisamuti on ka laevadega. Võta kinni, millest säärane vahe tuleb. Seepeale ütelnud härra: «Kui teed mulle veel teise sihukese laeva, saad vabaks meheks.» Ja vanaisal tulnud uus alus veelgi kiirema edasiminekuks ja veelgi vettpidavam. Kas pumpa on peal või ärgu olgu ollagi, kahe põhja vahel kogu aeg kuiv. Vanaisa ei osanud ühtki kirjatähte, ometi hindas härra teda nii kõrgelt, et andis vabaks.

«Loen selle sulle ette. On küll saksa keeles, aga ma panen siinsamas kohe ümber.» Ja Malm hakkas lugema:

KOKKULEPPIMINE

Meie, Hohenholmi mõisahärra parun Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternberg ja Öseli saare Leisi külas elav laevameister ja vaba mees Matthias Sepp ehk Sepa Madis, leppisime omavahel kokku alljärgnevas: Matthias Sepp otsib üles ja veab Triigininale välja kõik puud, mida läheb tarvis kaljastaglasega laeva ehitamiseks emapuu pikkusega ükssada jalga. Laeva kiil ja kaared peavad olema tammest, pardad, laed ja pealmised ehitused männipuust. Purjede jaoks tarvitada linnast toodud kõige paremat purjekangast. Parun von Ungern-Sternbergil on õigus pidada ehituse juures oma usaldatud meest, kes tööde järele valvab, et kõik oleks nii nagu peab. Sellele mehele annab Sepa Madis ulualuse ja söögi. Kui laev saab valmis, peab see olema igati tiht ja viss, vähemalt niisama tubli ja hea purjetaja kui «Moriām», mille Sepa Madis ehitas 1782. aastal. Ehituse juures tarvisminevate puude ja raua ostmiseks, töömeeste palkade ja muude kulude katteks saab Sepa Madis 10 000 rubla, olenemata sellest, kui palju ehitus talle endale maksma läheb. 3000 rubla seejärel, kui kõik puud on välja veetud, kooritud ja varikatuse alla kuivama pandud, 3000 rubla pärast laeva merreajamist ja viimase osa siis, kui alus on valmis minema purje alla.

Selle kokkuleppimise lisalehtedel on ära näidatud, kuidas tuleb töö tegelikult läbi viia, niisamuti on ette joonistatud laeva plaan.

Neid kokkuleppimisi on kaks, mõlemad karvapealt ühesugused. Mõlemale kirjutatakse alla ja üks neist jääb laevameister Matthias Sepa kätte.

Kammerhärra parun Otto Reinhold Ludwig
von Ungern-Sternberg

Näärikuul Anno 1796

Veel enne, kui Carl Johan lugemise lõpetas, hakkas Madis oma saunapuhtaid habemekarvu näppima ja kipus midagi vahele ütlema. Kuid sai sõnal sabast kinni ja kannatas lõpuni kuulata. Aga kui Malm silmad paberilt üles tõstis, pääsesid meistril sõnad paisu tagant lahti:

«Mis häda tal oli seda paberile panna, kui ometi suusõnal sai karvapealt niisamuti ära räägitud. Ütleb, et laev

tulgu sama hea ja tubli kui «Moriām» üle tosina aasta tagasi. Ma rääkisin sulle oma vanaisa lugu, mis tal oli mõisahärra Gilseniga. Vastan Ungrule sedasama — et kaks leiva- ega õlletegugi ei juhtu üheks ja samaks, liiati siis veel kaks laeva. Uus alus võib tulla halvem, aga võib-olla tuleb veelgi parem. Kahju, et suur osa puid on juba ära veetud ja palju kulu tehtud, muidu oleksin palunud sul oma härrale teatada, et kui ta mind enam ei usu, siis pole mul tema tööd ega raha vaja! Elan ja saan korda ilma selletagi. Aga nüüd ütle talle sedamoodi: tubli laeva ma ehitän, aga mingile paberile ei tee ma ei risti, ei õue-märki ega kirjuta ka nime. Mina usun teda rahaasjades, ärgu siis temal olgu minu töö ja tegemise üle kaksipidi-arvamist. Või mõtleb Ungur, et ma olen nüüd vanas eas tolgusemaks läinud ega tea enam, kuidas plankusid kaarte peale kinni panna?»

Vanamehe põsenukid olid löönud punetama, tema silmad kulmupöösaste all löid välku.

«Jäta siis vähemalt selle kokkuleppimise ärakirjutus endale,» lükkas Malm pooled paberilehed Madise ette.

«Pole mul neid vaja. Mis ma nendega teen, kui ma ei oska neid lugeda? Liiasi on nad saksa keeles, mida ma pole kunagi osanud ega hakkagi oskama. Kümneaastaselt läksin isaga laevahituse juurde kaasa. Ajasin aurukasti katelde alla puid. Teismeselt sain kirve kätte. Millal oli mul aega kirja õppida.» Ja meister lükkas paberid äkiline käega tagasi.

«Ei siia renile täna õhtul enam muud mahu, kas hakkate paberit sööma või?» küsis saunast tulnud perenaine. Tema leiliõhetav nägu oli veel kümme aastat noorem kui sauna minnes. Lõbus ja naeru täis.

Kipper korjas oma kirjavärgi ära. Pidi leppima, et ka see ainus asi, mis Ungur talle südamele pani, jäi ajamata.

Laevameister Sepa Madis oli veel kaua pahane ja torsis. Leidis, et teda peetakse vargaks ja petiseks. Miks Ungur siis muidu kokkuleppimise kirja pani ja temal käskis sellele alla kirjutada?

Oma mitutpidi mõtteid mõeldes küsis Carl Johan Malm endalt rohkem kui ühel korral, kas võis Ungur teda siia saata ainult sellesama allakirjutamise pärast. Tolle kokkuleppimise oleks parun võinud anda ükskõik kelle kätte. Nüüd aga jäi «Moriām» remont-Leigri Jaagu hooleks, kes on küll hea käsutäitja, aga mitte teistele töö kätte-

juhataja. Kõigega Jaak üksi toime ei tule. Ning kas ta jaksab end kaugel hoida kõrtsist? Kuid eks parunile pidid Jaagu vead ka ometi mingist nukast selged olema?

Jah, ega Ungru-suguse mehe tahtmistest iga kord aru ei saa, jättis kipper viimaks ajusoppides urgitemise ja tegi oma töid-tegemisi noore mehe lõbu ja lustiga edasi. Poissmehe moodi, kel iga uus päev viib pulma poole, mitte surma poole nagu hallpäid. Või õigemini, noortel meestel on enne surma ees veel naisevõtmine.

Niisiis viis iga algav päev ka Carl Johan Malmi pulma poole, ja mida kõrgemalt hakkas käima päike, seda kannatamatumaks muutus tema ootamine. Millal ometi tuleb Ungru käsk: «Tagasi «Moriame» peale!»

*

«Moriame» tüürimees Leigri Jaak oli haagikohtuniku käest pääsenud kerge hirmuga. Seda muidugi tänu Ungrule, kes pani ta valet vanduma. Kuid lisaks talle Weissenfeldis kättemöödetud kümnele vitsapaarile pidi ta siiski veel saama paraja lisakeretäie, ilma et ükski härra selleks oleks käsku andnud või ükski kohus seda määranud.

Nimelt, tahtis Jaak pärast haagikohut, kus tal hing sees värises nagu tallesaba ja südametunnistus teda noomis niihästi Ranna Tooma aitamise kui ka vaelevandumise pärast, taas rõõmu tunda oma kiprivõimust ja vabadusest. Mis möödas, see möödas. Küllap ta käib kunagi armulaual, tunnistab oma süü üles ja siis kuulutab pastor: «Mine rahus, mu poeg, su patud on sulle andeks antud! Sest Tema on pika meelega ja rikas heldusest.» Aga misugune koht on vabaduse ja muu hea-parema maitseks parajam kui Haki kõrts? Seal võib kõrtsimees sind peenemate külaliste puudumisel koguni saksakambrisse kutsuda, koogutab nagu härra ees.

Kuid needsamad Weissenfeldi mehed, kes olid Knorringi laeval vahti pidanud ja keda Jaak oli otse kohtuhärrade ees laevapõletajateks, lurjusteks ning veel kolmandaks neljandaks mananud, ei võinud kuidagimoodi leppida, et Jaak oma süü nende kaela veeretab. Teda ei jäädud küll täiesti uskuma, kuid nagu öeldakse, tühi jutt toob igas peres pojad. Knorringi-härra vaataski vahimeestele üpris viltu silmaga — et mine sa tea —, ja kui see vana polkov-

nik kedagi juba kurja koera kombel altkulmu vahib, siis ta kunagi ka hammustab. Varem või hiljem. Kui mitte just «Frau Sophia» süütamise pärast, siis küllap leiab muu põhjuse. Ja kõik puha nende hiidlaste süü. Leigri Jaagu, Ranna Tooma ja Hohenholmi mõisa arvepidaja Aali süü... Üle väina Tooma ja Aali külge Weissenfeldi meeste käsi ei ulatunud, kuid Leigri Jaak oli siinsamas ja käis õhtuti Haki kõrtsis. Ja ühel lumesajusel õhtul, just siis, kui laulujoru ajav Leigri Jaak kõrtsist tulles läbi metsatuka Haapsalu poole astus, võeti ta mitme mehega kinni ja laoti talle sealsamas säärane keretäis, millest oleks piisanud kolmele. Ka Ranna Tooma ja Aali jagu langes vaese Jaagu osaks.

Tüürimehe pea oli paras jagu humalasegane ja jalad kiskusid keerdu nagu köieotsad. Polnud temast suuremat vastuhakkajat ega plehkupanijat, võttis aga vastu, mis anti. Weissenfeldi mehed olid võsast lõiganud just niisugused nõtked toomepuust udjakad, mis ei murra luid, aga valmistavad koledat ihupiina ning jätavad järele hullemad vorbid kui haagikohtu soldatite vitsad. Kusjuures soldat on laisk lööma, tal kroonu töö, aga Weissenfeldi mehed olid väljas oma asja eest.

Lõpuks seoti Jaagul käed rangiroomaga kinni ning jäeti ta suure kuuse alla oma pattu kahetsema. Saatuse hooleks just niisamuti nagu Knorringi laeva vahimehi endid omal ajal Kärдали lähedale metsa. Taas sai tõeks rahvasõna, et küla saunad köetakse kordamööda.

Õnneks polnud pakane tol ööl kuigi kõva. Jaagu paks pikakarvaline kasukas hoidis külma ihust eemal ja suure kuuse allapoole rippuv oksakatus varjas teda suurema lumesaju eest. Kuid rangiroom oli head rasva saanud, ning kui Jaak seda hammastega lahti päästis, ajas traani maitse tal südame läikima. Või tuli iiveldus sellest, et ta oli kõrtsis liialt palju head-paremat kõrist alla lasknud.

Viimaks andis sõlm järele ning mehe käed olid jälle vabad. Rangiroomast sai Jaak endale pärast püksirihma. Ta võttis selle puhta südamega omaks, sest oli ju tema enda rihm Weissenfeldi mõisa tallis pärast nuhtlust kätte saamata jäänud ning sellest saati oli ta oma keskmise koha ümber kandnud nõõriotsa. Nüüd siis tõi teine keretäis talle uue rihma — pole paha ilma heata.

Kuid see kõrtsiskäimine jäi Jaagul talve viimaseks. Enam ei julgenud ta jalgagi maale tõsta — ei tahtnud

veel kord oma nahka turule viia. Ega oleks ehk vastugi pidanud. Abimehi polnud tal kah kuskilt võtta, sest «Moriame» madrused ei hoolinud kõrtsiskäimisest. Olid rohkem kopikakorjajad ja teadsid ka, mille jaoks korjasid. Küll tahtis tare kohendamist, küll naine-lapsed paremat riidehilpu või oli tarvis uus härg osta. Aga Jaak va üksik ilmahulgus, saba koormaks, olgu siis temalgi oma mure ja häda, tõgasid mehed tagaselja ja pigemini muigasid habemesse, kui et tundsid ligimesele kaasa.

Jaak paranes keretäiest varsti. Ja mis tal seejärel muud üle jäi kui tööle pihta anda. Kipper oli õigesti arvanud, et Jaagust ei saa teiste kamandajat ega käskijat, aga seda polnud tarviski. Selle osa võttis enda peale kõige vanem madrus Paopa Tõnis. Temal oli niihästi kätt kui ka sõna ja töö läks. Kõige enam suutis rügada Leigri Jaak.

«Moriame» küljed raiuti jääst lahti ja arvata kümne sülla kaugusele pardast tehti jäässe augud. Aukude kaudu aeti vette palk, selle taha käis varpankru käpp. Ankru külge kinnitati saalingust alla tulev tali ja kõik mehed asusid tõmbama. Kui jõud napiks jäi, võeti appi teinegi tali. Ja pikkamööda kaldus laev niipalju, et kiil hakkas paistma. Seepärast kutsutigi seda tööd kiilhaalamiseks. Ja seal siis nähti, et laeva veealusele osale oli kasvanud vaksapikkune rohekas sammal. See merejumala habe, nagu mehed seda kutsusid, kraabiti suurte roobitsatega maha ja siis hakati naadivaheid triivrauaga üle kopsima ning pigitama. Kõige lõpuks veel kepi otsa seotud kalguga kuuma tõrva peale. Kokapoiss Paul pidi nüüd toidutegemise vaheajal jõudma ka tõrva ja pigi kuumaks ajada.

Jaak keelitas küll madruseid minema Haapsalust viina ostma, aga neil polnud tahtmist omagi nahka turule viia. Mine sa neid Weissenfeldi kaikamehi tea... Leiba, kalja ja muud söögikraami saadi Hobulaiult, kus elasid kaks vaba rootsi peret. Kummaski tares lahke ja sündsa loomuga rahvas. Laid oli ennetatel aegadel olnud Ungru mõisa ja Rohuküla meeste noorhobuste karjamaa ja sellest tema nimigi oli tulnud, aga nüüd elasid inimesed seal juba mitmendat põlve. Püüdsid kala, mida oli väinavetes küllaga, ning hülgeid. Nende karvakalade järele pidi muidugi minema kaugemale. Oma saagi eest, olgu see siis sile või karvane, said nad leivavilja ja kõike muud, mida Haapsalu turult võis leida, kuid kummalgi tarel oli ka oma põllulapp ja vilja peeneks laskmiseks koguni tuulik.

Nüüd oli «Moriame» meestel niihästi tööd kui ka leiba. Ainult Jaagul puudus kangem kraam, milleta tal sugugi kerge polnud läbi saada. Seda enam, et alles oli veel mõni rubla Hohenholmi härra kaasaantud raha: Weissenfeldi kaikamehed ajasid Jaagul enne nahavahe hirmu täis, kui ta jõudis kõik hakkama panna. Kuid viina- ja õllenälga pole veel keegi ära surnud, ei surnud ka Leigri Jaak.

Carl Johan Malm

Ja oligi käes jürikuu. Jää hakkas kaldaid kartma, lõi end randadest lahti. Veelinnud tundsid rõõmu lahvandusest, pidasid pidu ja pulmi hommikust õhtuni. Munesid oma munad rannakruusale või mätaste vahele peidetud pesadesse ning hakkasid poegi välja hauduma. Varakevadine päike sulatas väinajää urbseks ning nüüd oli jürikuu tuultel ja tormitükkidel vaba voli seda liikuma panna, pragusid sisse puhuda. Kuid alles siis, kui mõni Vahtrepa või Heltermaa mehe hobune enam ei jaksanud neist lõhanguitest üle hüpata ja ära uppus, jäeti üleväinasõit mööda Hilumaa ja Haapsalu vahelist taliteed järele. Ei aidanud muud, kui tuli oodata, kuni pääseb uisuga. Seda kahevaheilmist aega, et ei jalg, hobu ega uisk, oli mõnel aastal nädalat kaks ja enamgi.

Üks viimaseid, kes veel taliteega üle väina Haapsallu jõudis, oli Hohenholmi mõisa prikklaeva «Moriame» kipper Carl Johan Malm. Jää ei kandnud enam hobust, aga kipri kannatamatus ei lubanud uisuvett oodata. Sepa Madise peavangutusest hoolimata võttis Malm ühel varahommikul kätte ja tuli Triigininalt jala mööda rannajääd Pammanakka, sealt üle seitsme versta laiuse Soela väina Tärkmale. Laenas tuntud mehe Niidi Hansu käest hobuse ja ratsutas läbi kevadise lumelobjaka Hohenholmi. Aga härra ja proua olid parasjagu Neuenhofis. Carl Johan magas öö kütmata kodutare lavatsiõlgedel, hobusele leidis laudilt kaenlatäie ammuseid heinu. Järgmisel hommikul enne kükke ja koitu hüppas taas hobuse selga ning sõitis Heltermaale. Seal andis ühele külapoisile kakskümmend kopikat ja käskis hobuse Tärkma mehele tagasi viia.

Jällegi tuli minna jalgsi mööda jääd, seekord mitte

seitse, vaid kakskümmend seitse versta. Pragudest ülesaa-
miseks oli Malm ostnud külast kelgu ja selle peale pani
kaks süllapikkust lauajuppi. Lõhedest ulatusid need lauad
üle, jäässe tekkinud lahvandustest läks mees kaarega
ümber. Ainult päris Rohuküla kaldast oli jää jõudnud
mitukümmend sammu eemale sulada ja siin tuli kipril
rannakivide vahel kubemest saati sumada lumeseguses
vees, enne kui maale jõudis. Ligikaudu samas kohas, kus
tema emavend Bore aastat kakskümmend tagasi, kui läks
Revalist õigust nõudma. Aga sellest ei teadnud praegune
Skalluse kipper enam suuremat midagi. Nüüd oli tema
aeg tegusid teha, vanad asjad olid vajunud silmapiiri
varju. Niipalju oli Carl Johan kuulnud, et emavend sai
tookord kubermanguvalitsuselt küll õiguse kätte, kuid
kasu ei tulnud sellest tuhkagi. Mõisa ülekohus kestis ikka
edasi. Lõpuks saadeti Bore Clemetsson ühes kogu Hohen-
holmi mõisa vabade rootsi soost inimestega kaugele Uus-
Venemaa kubermangu ja küllap oli nüüd juba manala-
mees.

Õomaja leidis Carl Johan Malm Rohuküla mehe tares,
kus püksid partel ära kuivasid. Ta oli võtnud nõuks käia
enne laevale minekut Neuenhofis pruuti vaatamas. Oli
kannatanud küllalt kaua, Sepa Madise tares pidanud
nädalate kaupa leppima päeval mõtete ja öösel une-
nägudega. Kui siis Ungern-härralt tulnud sõnum käskis
Malmil tagasi «Moriama» peale minna ja laev mereklaariks
seada, oli mehel otsekui aebja seljas. Ei meelerahu ega
lähemist oodata.

Ungern-Sternbergi ja Stenbocki mõisate vahetamine
pidi sündima jüripäeval ja sinna oli veel oma paar nädal-
at aega. Vaevalt võis uisk enne seda üle väina pääseda,
nii et Hohenholmi härrased pidid Neuenhofis püsima ja
koos nendega ka Anu. Säärane oli kipri vankumatu loo-
tus.

Rohukülalt Neuenhofi oli oma viisteist versta. Lume-
lörtsise päeva lõuna paiku jõudis Malm päralt. Võttis
nõuks minna kõigepealt valitseja jutule, leidis opmani
madala majanässi üles ja astus sisse. Valitseja, kikkis vur-
rudega noorevõitu sakslane, istus laua taga, tema ees sei-
sis, müts peos, vanaldane talumees.

«Ma ütlesin sulle, et Ungern-Sternberg ei võta siit
Grossenhofi ühtki maaorja kaasa. Isegi mind mitte. Ka
mina ei tahaks Stenbocki alla jääda,» seletas valitseja

plaut lärmakalt. Talumees ohkas ja tegi minekut. Uksel
pööras veel kord valitseja poole:

«Räägitakse, et seal saare peal saavad nad vahel kee-
latud kaubaga head raha — tea, kas on tõsi või?»

«Ei tea mina sellest midagi, hakka aga astuma! Näed
ju, et teine mees ootab jutulepääsemist,» tegi opman
järsu lõpu.

Kipper teatas, et soovib rääkida härra endaga, ja küsis,
millal võiks temaga kokku saada. Et jutulesoovija polnud
lainud seda küsima köögiukse kaudu või toapoisi käest,
siis pidi ta vististi olema mingi ametimees. Ka saksa keele
oskus, uuevõitu kasukas ja tublid juhtnahka saapad and-
sid küsitajale omajagu kaalu juurde.

«Mis asjus härra endaga, kui küsida tohib?» pööras
valitseja väljapoole oma kõige lahkema külje. «Ja kes
tema jutule soovija on?»

Kuulda saanud, et tegu on Hohenholmi mõisa priki
«Moriama» kipriga ja et ta seletab oma asja otse härrale,
ei hakanud valitseja pikemalt pärima.

«Härra on praegu Revalis. Ütles, et ei tule enne nädal-
at.»

«Aga proua?»

«Sõitis Palmse mõisa. Seal on tema sünnikodu. Jääb
sinna, kuni Grossenhofis on elamiseks kõik korda seatud.
Stenbock tuleb siia niipea, kui meri lahti läheb.»

Valitseja oli jutukas ja rääkis kipriga nagu omasugu-
sega. Kuid Malm tahtis teada vaid üht: kus on tema
pruut?

«Kas proua võttis kaasa ka oma toatüdrukud?»

«Jah, üks Anu-nimeline saadeti juba tüki aja eest sinna
ette. Noh, on kaunis piiga! Teine, Madle, sihuke punase
peaga ja matsakas, tema läks nüüd alles mõne päeva eest
ühes prouaga.»

«Nii et Anu on Palmes...» jäi kipper nõutuks.

«Mis teil siis temaga oli, pruut või?» küsis valitseja
sõbramehe kombel.

«Sedamoodi jah.»

«Ära kurvasta, kipper, küll ta tuleb varsti tagasi. Jüri-
päevast on mõisad vahetatud. Siis läheb Ungern-Stern-
berg Grossenhofi ja valmistab seal väheke ette proua
vastuvõtuks, ja vaata et lehekuu lõpuks saad oma pruudi
sealt kätte,» trööstis valitseja. Pärast natukest mõtlemist
lisas: «Sina saad pruudi ja pulmad, aga kuidas mul Sten-

bockiga hakkab minema... Küll rääkisin Sternbergile, et ta võtaks ka mind Grossenhofi kaasa, aga tema: leping ei luba! Kõik inimesed peale härrastemaja teenrite tuleb siia alles jätta... Valitseja ilmtingimata, sest tema olla ju härra parem käsi.»

Tee Neuenhofist tagasi oli Carl Johanile palju pikem kui sinna minnes. Saapad tundusid rasked, lumelörtsist läbiligunenud kuub rõhus õlgu. Tee ääres kasvavate kuuskede okstelt tilkus vett, nagu oleksid nad nutnud. Mees astus ja astus. Kõik need pikad ja pimedad talvekuud ootamist ning nüüd korraga — plauhti! Nagu oleks küünla otsast tule ära puhunud. Küll püüdis Carl Johan oma südamele selgeks teha, et ega Anu surnud ole, veel ainult mõni kevadine nädal ja siis saavad nad ikkagi kokku. Varsti võib ta nooriku Skalluse tare uksest sisse viia, kaua perenaiseta seisnud leelõugas saab leemeliigutaja. Aga ikkagi ei jäänud süda päris rahule. Mis siis, kui Anu võtab äkki kätte ja mõtleb ümber? On kaunis piiga! ütles valitseja. Ei säärasel tüdrukul tule tahtjatest puudust... Liiasi on ta nüüd oma sünnikodu lähedal ning võib-olla mõtleb sinna jääda? Ja saab ka proua nõusse... Oleks tahtnud kinnitust Anu enda suust, et sõna jääb sõnaks, lubadus lubaduseks.

Haapsalu lossiplatsi lähedal turu ääres seisvast kõrtsist mööda minnes tundis mees korraga säärast nälga, et mitte kuidagi edasi sammuda ei saanud. Astus kõrtsi sisse. Toas pika laua ääres istusid paar nahkpõllega veovoormeest ja mõni poesell, vatmanist püksid jalas ja nahkvest üll. Õllekortlid ees. Luugi taga seisis paljaspäine kõrtsmik, kes polnud veel endale jõudnud õllekõhtu ette juua.

«Mis teil täna ka söögipoolist on?» küsis Malm kuunenõõpised lahti päästes.

«Leib ning kõrvaseks just suitsust võetud seasinki — liiga soolane ei ole, võib süüa küll,» vastas kõrtsimees varmalt.

«Olgu siis kaks naela leiba, pool naela sinki ja toop õlut. Napatäis viina kõige alla.»

Viinatilk tühja kõhu peale läks mööda ihu laiali nagu seestpoolt visatud saunaleil. Kipri kolmkümmend kaks tervet ja tugevat hammast asusid ahnelt söögi kallale. Leib oli veel värskevõitu ja ka lepapuusuitsu saanud singi

üle ei võinud nuriseda. Aeg-ajalt rüüpas Malm lonksu õlut vahele, et suutäis lahendamalt alla läheks.

Juba mitu päeva oli ta olnud pingul nagu vinnatõmmatud vibu. Küll sõitnud ratsa mööda sissetallamata teid, küll astunud kümneid versti jala mööda urbset jääd. Elanud lumelobjakases vees, hing paelaga kaelas. Öösiti tukkunud vaid poolunes. Kuid rahutu hing oli andnud kehale jõudu vastu pidada, tahtmist edasirühkimiseks, peletanud väsimuse, koguni nälja. Meest oli tagant sundinud mõte, et peagi näeb ta Anut. Aga tühja oli läinud see lootus ja nüüd korraga nõudis keha tagasi kõik, mis tal oli need päevad ja ööd saamata jäänud. Niihästi toitu, puhkust kui ka hingerahu.

Jah, näljast saab ta jagu, ihulise väsimuse puhkab välja, kuid rahu hingele... See ei tule küll enne tagasi, kuni ta on näinud Anu selgeid silmi, mis on merekarva sinised ja võivad vaadata otse hinge põhja. Mitu korda oli Malmil tulnud mõte, et säärane pilk nagu Anul oskab lugeda su kõige salajasemaid mõtteid. Hoolimata sellest, et kirjatähti need silmad ei tundnud. Ja siis lõi mees kahtlema, kas ta elu on ikka olnud säärane, et Anu võiks ta mõtteid hukka mõistmata lugeda.

Oma emal oli Carl Johan viimane laps. Sündis siis, kui enam ühtki ei osatud oodata, sest eelmine oli juba ligemale kümneaastane. «Vana inimene, sulle kuluks kohe viitsa anda, mis tükki sa teed!» hurjutasid teised Kärdali külla naised, kui Agneta poole katsikule tulid.

Kui Carl Johan oli teismetesse jõudnud, elasid nad ema Agnetaga Malmi tares veel ainult kahekesi. Isa oli surnud, õed-vennad laiali, kes kus, ainult kõige vanem vend Björn oli läinud siiasamasse Kärdali külla Nordi tallu koduväiks. Björnil oli kari lapsi ja säärane naine, kes vaatas Carl Johanit nagu võorast. Kui poiss nende pool oli, tõreles Hulda tihtilugu, vahel otse söömakorra ajal, et miks küll jumal on teda nüiviisi nuhelnud, tee nüüd võhivõõrale inimesele süüa ja too veel renile kah. Nagu endal lapsi vähe oleks. «Võtaks sind katk!» ütles ta mõnikord lausa vihatsi. Ning ka viiendasse kümnesse astunud Björniga ei saanud Carl Johan läbi nagu vennaga. Kõigepealt muidugi vanusevahe. Aga ka elu peale vaatasid nad kumbki omamoodi. Björn rügas härgadega põllul, käis mõisas hooneid ehitamas, põletas lupja ja telliskive, kuid Carl Johani elu sihtmärk oli meri. Poiss

uitas ühtevalu Kärdali jõe suudmes, vaatas sadamas halupuid laadivaid laevu, iga valge purjenukk mere ja taeva piiril tõi ta südamesse magusa valu: kas kunagi peaksin ka mina... Seal kaugel oli unenägude maa, suured linnad ja sadamad ning uhked ulgumerealused, mille kiil künnab nii sügavalt, et Kärdali jõe suhu ei saa üldse sisse ujuda.

Ühel päeval, kui Carl Johan oli jälle sadamas, kukkus üks halukaljase «Rosalinde» madrus just purjede tõstmise ajal vantidelt alla tekile ja murdis jalaluu. Mees kanti maale. Kuna õnnetu polnud siit saarelt pärit, siis tuli talle mereseaduse järgi leida kohase tasu eest põetaja, kes mehe eest hoolt kannaks, kuni see terveks saab või siis ära sureb. Aga kui jääb eluks ajaks vigaseks ega saa enam tööd teha, siis maksab laeva omanik talle ülalpidamiseraha ette kuni kuuekümnenda eluaastani, mis on inimese iga. Seda kõike tuli õiendada laeva ja laadungi volimehel, kuid kipri asi oli merele purjetada. Ta nägi sadamasillal tervet ja tugevat poissi, kes kasvu ja väljanägemise poolest võis olla umbes kaheksateistkümneaastane, ning küsis:

«Rooliratast keerata oskad?»

«Suurem asi see keerata ei ole!» hooples Carl Johan.

«Kui oled vaba mees, siis tule ja tee «Rosalindega» ots Revali. Nägid ise, mul kukkus mees vantidelt alla ja sai viga.»

Ja sealsamas, kodus käimata, kellelegi sõna hingamata, võttis Carl Johan pakkumise vastu ega näidanud end pärast seda Kärдали üle viie aasta. Tagasi tulles oli paberitega kipper. Kirja oskas ta ennegi, kuid numbritarkus, saksa keel, kompassi tundmine ja laevale koosi panemine olid talle merel külge hakanud. Poiss oli sattunud teadja kipri käe alla, kes sai aru, et selle noore mehe pea lõikab ning kätes jätkub nii jaksu kui tahtmist. Koolitas Carl Johanist algul endale tüürimehe ja pärast andis talle paberi, mis tunnistas, et selle omanik võib juhtida laeva, mis purjetab meredel Sankt Peterburgist kuni Inglismaani välja.

Kuid peale nende teadmiste tuli Carl Johanil tutvust teha ka palju muuga, mis kuulus mereelu juurde. Tõsi küll, viinajoomine ja raharaiskamine naistemajades ei hakanud talle suuremat külge, aga kui neis aastates noor mees ennast kõigest ilmalikust eemale hoiaks, peaks ta olema lausa apostel või munk. Käima kotiriides ja tuhk

pea peal. Ei, sellest oli Carl Johan niisama kaugel kui iga teine hea tervisega mees.

Kord ühes Madalmaade sadamas läks Carl Johan vahist vabal õhtupoolikul linna uhkemat kaubamaja vaatama. Raha kulutada ta just ei mõelnud, oli niigi lõbus näha, mida seal kõik müüdi. Ka Revali raeesist turgu ei saanud väikeseks pidada, kuid nii palju kaupu seal küll korraga polnud kui siin üheainsa katuse all. Ja see kaubamaja võttis enda alla küllap oma tessatini maad.

Carl Johan kõndis omaette, kui tema juurde astus äkki üks puhvitud varrukatega ja maani ulatuva undrukuga üpris kaunis naisterahvas ja ütles midagi. «Ei saa aru,» vastas Carl Johan saksa keeles. Proua aga oskas ka seda keelt ning küsis, kas noormees oleks nii lahke ja tuleks temaga kaasa sinna, kus müüakse meesterahvaste riideid. Tema tahtvat oma vennale üllatuse valmistada ja pühadeks püksid kinkida, aga ei ole kellelegi jalga proovida. Noormees olla just sedasama mõõtu kui tema vend.

Carl Johan hakkas nõusse. Aega oli ja miks siis mitte teist inimest aidata. Säärane nägus noor proua pealekauba.

Ka proua ise tuli eesriide taha, kui Carl Johan pükse jalga katsus. Mis sellest, et noormees pidi oma koivakatted tema nähes maha ajama, proua tahtis ostu headuses kindel olla. Püksid olid parajad, just nagu Carl Johani jaoks tehtud, proua silistas neid alt üles ja ülalt alla. Parajad mis parajad. Seejärel valiti ka ilus kalevist kuub. Kui Carl Johan tahtis rõivad jälle ära võtta, arvas proua, et need võivad pakis kortsu minna. Tulgu meremees ja toogu need iseoma seljas ning jalas talle koju.

Pakki keeratigi hoopis Carl Johani riided, ja pamp näpu otsas, hakkas meremees proua kõrval astuma. Varsti viis proua ta ühe suure maja jalgväravast sisse ja joonelt trepist üles. Tuba, kuhu ta meremehe juhatas, oli arvata niisama suur kui Malmi tare kaks otsakambrit kokku ning seal seisis söökide ja jookidega kaetud laud. Proua läks väheks ajaks teise tuppa ja tuli siis tagasi, ümber ainult pikk õhuke hõltsak, mis midagi varjul ei hoidnud, ennemini näitas. Carl Johanile pakuti peekritäit punast veini ja mingit tundmatut rooga, mis maitstes mõruvõitu, aga oli sellegipoolest mõnus süüa. Veini peale oleks olnud küll tahedam hammustada soglast siiakala, aga seda ei hakanud Carl Johan lahkele perenaisele ütlema. Toitu

pidi laogeselt võtma kolmeharulise hargiga. Ka proua ise maitstes veini ja pistis suhu linnunokatäie rooga.

Vein läks Carl Johanile latva ja varsti istus proua talle nii lähedale, et noormehel mitte ainult silm ei näinud, mis proual selle harva hõltsaku all oli, vaid seda võis tunda kogu kehaga. Pärast sööki juhatati Carl Johan teise tuppa, kus seisis ilmatu lai sammasjalgadega süng. Siin käskis proua tal ostetud riided seljast ära võtta. Kui aga meremees oli juba paljas ja ootas enda pükse-kuube, võttis proua tal kaela ümbert kinni ega tahtnudki enam lahti lasta.

Veel mäletas Carl Johan, et süng oli nii pehme, just nagu polekski sel põhilaudu olnud. Ja imekombel sai ta ka kohe aru, mida proua tahtis.

Kui meremees minema hakkas, sai ta kuulda, et proual polnudki venda. Need ostetud püksid ja kalevist kuue võis ta endale uuesti selga panna ja selga jätta.

See oli Carl Johanil esimene säärane lugu, kuid viis aastat on pikk aeg ja ei saanud meremees end edaspidigi naisterahvastest päris eemale hoida.

Kuid nüüd pidi ta mõtlema, et Anu silmad näevad teda läbi, näevad ära, et ta on üks harilik patune. Ainult niipalju võis Carl Johan küll kas või kätt piibli peale pannes ütelda, et kõik need naised tulid, olid ja läksid, südamesse kinni nad ei jäänud. Anu oli esimene, kes jäi ja jääb igavesti.

Samas lahvatas kipri pähe jahmatav mõte: aga Anu? Mis siis, kui ka temal on olnud enne keegi? Ei, säärane asi ei ole võimalik! Kui aga ometi, siis...? Siis tõesti ei tea, mis teeks...

Kunagi oli Carl Johan näinud, kuidas üks madrus teisele äkkvihas pussnoaga rindu lõi, mille tagajärjel teine hinge heitis. See lugu juhtus merel. Kipper laskis surnukeha merre matta, mõrtsukas pandi raudu ja anti järgmises sadamas kohtu alla. Mis oli siis nende vahel juhtunud, et ei saanud asja muudmoodi selgeks? Tuli välja, et mängus oli naine, keda kumbki pidas omaks. Mehed olid hakanud teineteise võidu hoopema ja siis selgunud, et jutt on ühest ja sellest samast naisest.

Pärast arutati laeval seda lugu üht ja teist kanti pidi. Mõned olid mõrtsuka poolt, sest ühel naisel ei või olla kaht meest — emb-kumb peab kaduma. Teised jälle vaatasid asja peale sedamoodi, et ilmas jätkub naisi kõiki-

dele — ole aga mees ja krahma! Pole üks teisest parem ega halvem. Võta vett siit pardast või sealt pardast, üks soolane mõlemal pool, ja nii on ka naistega. Carl Johan oli siis ütelnud, et tema meelest ei saa küll keegi teisele nii suurt ülekohtu teha, et sellepärast peaks oma ligimesel hinge välja võtma. Aga nüüd, Anu peale mõeldes, ei teadnud ta enam, kas tal oli tookord õigus. Anu on siin ilmas ainus, tema ei ole siit pardast või sealt pardast... Ja korraka sai Carl Johanile selgeks, et igal inimesel võib olla miskit, mida ta mingil tingimusel ei taha teisega jagada. Pigemini saab temast mõrtsukas...

Akki märkas kipper, et akna taga on juba kottpime öö. Ta maksis oma kopikad ära ja astus õue. Läbi akna langes kõrtsitoast ähmast valgust lasipuudele, kus hobused etteheidetud heinu nosisid, mõnel oli peas kaerakott.

Haapsalu sadamas selgus, et sel ööl enam kuidagi laevale ei pääse. Suure otsimise peale leidis Malm ühe sadama-paadimehe küll üles, aga see polnud nõus säärase pimedusega jääsupi sisse minema. «Olen ma oma paadi vaenlane või on mu elu nii odav? Ei kumbagi, kulla kipper! Triivib sind kivide otsa ja siis ole mees ja vaata, kuidas sa sealt veel välja saad. Kui sina küll endast ei hooli — aga mina tahan veel hommegi elada ja ka uut paati ei anna mulle keegi hea mehe poolest. Oota hommikuni, siis vaatame...» Mees nõtkus ainult niipalju, et võttis Malmi ööseks oma taresse. Seal siis tukkus kipper hommikuvalgeni küljepingil, puuhalg peaaluseks. Lae peal ja laudpõranda all nagistasid hiired, ahjukivide vahel kriiksusid kilgid. Õiget und Carl Johanil ei tulnud. Hea seegi, et katus oli pea kohal, säärase märja varakevadise ööga, kus talvine külm veel maast kinni hoiab, pole lageda taeva all kuigi lõbus. Ning Malm püüdis olukorra ja olemisega leppida.

Hommikul paistis kogu ilm heledama poole pealt, öised mõtted ja kahtlused olid läinud oma teed. Paadimees sõudis kipri laevale ja Carl Johan nägi, et seal on kõik nii, nagu olema peab. Pardad ja tekk triivitud, pigitatud ja värsket tõrva all, mastid, raad ja reelingulatid värnitsaga üle käidud ning jürikuu päikeses läikimas.

Mehed olid juba hargid alla saanud ja tirisid seilkoist purjesid välja. Ka kipper tundis tahtmist otsekohe töö sarvist kinni võtta.

«Jõudu, mehed!» soovis ta. «Ma näen, et sa, Jaak, oled

osanud kõik tööle panna ja ka ennast kõrtsist kaugele hoida. Muidu poleks te jõudnud vanast «Moriast» sää-
rast leeritüdrukut teha.»

See kiitus tõstis Jaaku kõrvust, ta suurustas:

«Või mis siis sina arvad, kipper! Kui juba mina...»

Paopa Tõnis muigas ning teisedki ei jõudnud end tõsi-
sed hoida.

Pärast, kui mehed olid laeva tekil päikese käes Pauli
keedetud kala ja kaalikat söönud ning Hobulaiult toodud
kalja peale rüübanud, lausus Unita Simmu taskunuga
saapasääre peal puhtaks pühkides:

««Moriast» remondi eest tuleks sul, kipper, enam küll
Weissenfeldi meestele aitüma ütelda.»

«Mis sa, Simmu, ajad!» läks Jaak turri. Seletas siis Mal-
mile: «Knorringi omad tulid metsa vahel mulle kallale —
aga ma neile näitasin, kuidas vanasti löödi! Ikka mats ja
mees.»

«Lõid mis sa lõid, meid seal polnud, aga sa ise said ka
oma jao ja pisut rohkemgi. Niipalju küll, et enam ei jul-
genud jalga maale tõsta,» ütles Heigi Andres ja kiprile
oligi kõik selge. Kuid ta ei tahtnud, et mehed Jaagu kallal
veel edasi võtavad, ja tasandas asja ära:

«Kuidas see kõik oli või olla võis — ükskõik. Peaasi et
laev on mereklaar. Veel nädal või kaks ja läheme purje
alla. Täna aga harutame kõik trossid ja toud välja tekile,
las tuul ja päike kuivatavad neist talvise rõskuse välja.
Muidu lähevad all kaabelgaatis läppama.»

Kõik näis korras olevat. Ainult rahadega oli Jaagul
nagu oli. Kuid kipper ei hakanud iga kopikat taga tuh-
lama, ehkki mõni rubla tuli muidugi Jaagu suvisest pal-
gast maha arvata.

Kammerhärä

Niisama aeglane, kui oli oma minekuga olnud mullune
sügis, sama visa oli tulema selleaastane kevad. Jüripäev
jõudis kätte, kuid väinas ujusid jäälaamad. Need võisid
iga paadi, mis nende vahele sattus, ainsa raginaga just
nagu labakindaks kokku suruda. Kogu Stenbocki lahtine
vara, mida ta polnud jõudnud talitee ajal Neuenhofi
vedada või mida tal Grossenhofis viimastel kuudel veel

hädasti vaja läks, ootas nüüd Tiefenhafeni sadamasillal ja
paatides lahtist purjevett. Aga öösiti tegi ikka veel külma-
kahu, ja mis päevane päike sulatas, selle tõmbas öine
külm taas kõvaks. Öhtul oli maanteedel vett ja soppa kuni
kederkondini, hommikuti pragises jala all klaasjää koorik.

Kuid talutarede sirvilauad ja sakste paberkalender ei
hoolinud vanajumala vihmast, sulaveest ega külmast.
Need mõõtsid päevi omasoodu, tulgu lund, rahet või muud
hullemat.

Ka ei hoolinud taevataadi jonnist Ungern-Sternbergi ja
Stenbocki vaheline kokkuleppimine, mida oli mitu lehte
head kriitpaberit täis teravanukilist gooti kirja. Seal oli
selge sõnaga öeldud, et Grossenhofi ja Neuenhofi mõisa
vahetamine sündigu jüripäeval. Ei sõnagi väinajääst ega
muust, mis võis sellele paberi peale märgitud tingimusele
kaika kodaratesse visata.

Ja niisiis sõitis au poolest Poola kuningakoja kammer-
härä ning Hohenholmi mõisahärä parun Otto Reinhold
Ludwig von Ungern-Sternberg jürikuu kahekümne kol-
manda päeva hommikul koiduhakul oma mõisast välja,
kaasas suur saatkond. Kõige ees ratsutas mõisa metsade
jälgermeister, paremas käes ratsmed, vasakus pasun, et
selle puhumisega vastusattuvaid talumehi ja nende hobu-
seid teelt metsa peletada. Tema taga tuli kaelakurinate
helinal kolmehobusetõld, pukis littervööga kutsar. Kutsari
kõrval oli koha sisse võtnud paruni toapoiss Kaarel, nõela-
silmaast tulnud uhke teenrimunder seljas. Tõllas istus
Ungern-Sternberg üksi. Reisimantli all targeldatud kaela-
kroogete ja kätistega peokuub, sulega kübara ääre alt
paistmas paruka lainjad lokid. Ise tõsine nagu kirikus.
Sest üks tähendanud see teekond mitmete aastate une-
nägude täidaminekut: täna läheb ta vastu võtma Grossen-
hofi ja tänasest päevast on ta suurema osa Dago saare
valitseja. Küll oleks tahtnud, et sellest võidukäigust olek-
sid osa võtnud ka proua Magdalena Charlotta ja pojad.
Aga siin see oli — ainus tõrvatilk tänases meepotis.

Parun raputas tuskategevad mõtted endast välja. Veel
mõni aeg, ja ta on kogu saare isand — nagu keisrinna
Venemaa üle. Ja Dago on suuremgi kui mõni saksa vürsti-
riik.

Ungru tõlla järel tuli valitseja kaless ning kõige lõpuks
kaks plaanvankrit majakraami ja kümme konna turske
talupoisiga. Sest juba täna tahtis parun hakata oma ela-

mist Grossenhofis sisse seadma. Olgu seal ees kas või kümme Stenbocki.

Ungur teadis küll, et Stenbock ei saa väinast üle, aga kokkulepe oli ju säärane: jüripäevast. Ja sellele paberile polnud alla kirjutatud purjuspäi.

Olgugi et tööhobustel plaanvankrite ees oli raske sammu pidada paruni traavlitega, jõuti siiski pärastlõunal veel heal ajal Grossenhofi. Sõideti joonelt peahoone treppi. Mõis ja loss olid nüüd ometi Ungern-Sternbergi omad ja miks siis mitte peremeheks olekut alla kriipsutada. Ukse avas valgeis sukis ja poolpika sinise kuuega toapoiss, kes oli poisieast juba ammu välja kasvanud. Pika halliseguse põskparraga.

«Olen tänasest päevast Grossenhofi omanik, juhatage mind otsekohe krahv Stenbocki juurde!» käskis Ungern-Sternberg, silmitsedes uhket rokokoo stiilis nikerdustega peaust, millest ta täna esmakordselt peremehena sisse astub.

«Härra suvatses ratsutada Tiefenhafeni sadamasse ja jättis minule käsu mitte kedagi sisse lasta.»

Hohenholmi Ungur lükkas kõhetu teenri ainsa käeliigutusega kõrvale ja astus oma suurte rautatud reisisaabaste kolksudes eesruumi, kust kaks trepiharu viisid üles teisele korrusele, kus nad jälle kokku jooksid. All olid mõlemat kätt ukсед.

Härra järel tuli valitseja. Tõsi küll, tema oli veidi arglikum, sest juba siinse lossi uhkus ja ilu pani ta jala ettevaatlikult astuma. Äkki läheb midagi katki! Nikerdustega trepikäsipuid kandvad postid, läikimahõõrutud tamme-liistudest põrand ja kiiskavad seinapaneelid tegid ta kohmetuks. Hohenholmi härrastemaja ei saanud sellele hoonetele ligi — päris hurtsik selle kõrval...

«Härra kindel käsk,» püüdis toapoiss veel kord meelde tuletada, võttis siis kogu oma julguse kokku ja astus sissetungijale ette.

Kuid Ungur tõstis härjakara, millest ta kunagi ei lahkunud ja mis oli tal arvatavasti isegi magades padja all, ning kõmistas säärasel häälel, mis oleks araks lõõnud isegi palju kangema mehe kui krahv Stenbocki toapoiss:

«Ütlesin sulle, tohmanile, et mina olen tänasest päevast Grossenhofi härra! Ja minu seadus on: inimesele sõna, koerale kepp! Kui sina, lurjus, tuled mulle liiga lähedale

ja koera kombel haugud, siis näed ise, mida saad! Nüüd kasi mu silmist!»

Toapoiss astus vihase härra eest tagurpidi ära, komistas ja kukkus. Aga tõusis silmapilk ning lidus nii kiiresti trepist üles, nagu poleks tal ei aastate koormat ega otsekui halljänese seljast löigatud põskhabet.

Grossenhofi saalid ja muud ruumid, mis polnud lukku pandud, olid majakraamist lagedad. Kuid suuremasse osasse tubadesse parun sisse ei pääsenud. Stenbocki teenijaid polnud näha, ka toapoiss ei andnud end enam näole. Võib-olla rääkis kusagil teistele teenritele uuest vihasest härrast ja tema härjakarast.

Ungur käskis valitsejal otsekohe hakata plaanvankritelt koormaid maha võtma ning ka varjualustest varem sinna veetud mööblit sisse kandma. Hohenholmist kaasavõetud kaks naist pidid prahi kokku pühkima.

Just enne, kui päike hakkas tee taga kasvava tammesalu latvadesse vajuma, tuli krahv Jakob Pontus Stenbock Tiefenhafenist ehk rootsi keelepruugis Djuphamnist tagasi. Sadulas istus ta veel sirgelt ja kõrge kübar lisas ta kujule hea hulga uljust. Jah, hobuse seljas võis ta küll välja näha niisama uhke nagu tema kuulus vanaisa Magnus, kes Rootsi Karl XII ajal kolmekümneaastaselt kindraliks tõusis ja Anno 1700 Narva all ajaloomatutusse läinud tegusid tegi. Kuid ratsu seljast alla ronis Jakob Pontus üsna vaevaliselt. Katsus saapaninaga mitu korda maad, enne kui usaldas jalale toetuda. Kas olid tema varbad sõidu ajal kangeks jäänud või kartis ta, et põlved nõtkuvad kere raskuse all? Kuid kõige tõenäolisem oli, et krahv kaalus Hohenholmi omasid eest leides, kas üldse sadulast alla tulla või otsemaid minema kapata.

Ei, Stenbock otsustas siiski vastu võtta, mis nangunii kord kätte pidi tulema. Nii valus ja häbiväärne kui see ka oli. Heitis ratsmed vasturutanud tallipoisile ja ütles kaks sõna: «Lasipuu külge!» See tähendas, et hobune olgu tal iga silmapilk taas võtta, kui vajadus tuleb. Trepist üles astudes tõmbas krahv selja vimma, ta pea oli õlgade vahel ja käed rippusid lõdvalt alla. Ungern-Sternberg, kes tuli talle trepimademel vastu, näis Stenbockist vähemalt aastakümne võrra noorem, ehkki nad olid ühevanused.

Välisuksel Sternbergi kohates tundis Stenbock endast läbi jooksvat isesugust ehmatuseviirgu, ehkki ta oli end mitu kuud selleks päevaks ette valmistanud. Krahv Jakob

Pontus Stenbockile oli see niisama suur languse ja kur-
buse päev, nagu Ungern-Sternberg sellest rõõmu tundis.
Muidugi oli langus alanud juba ammu, kuid just täna käis
mürts. Kas saabki enam jalgu alla? Ta oli lasknud käest
Grossenhofi ehk Storehovi, nagu nende perekond seda
varem nimetas, ta polnud enam Eestimaa kõige kaunima
lossi ega sinna juurde kuuluva mõisa omanik. Läänud on
vara, mille saamiseks tema ema krahvinna Ebba Marga-
reta oli protsessinud, vaeva ja muret näinud ligemale
kakskümmend viis aastat. Müünud oma Rootsist asuvad
mõisad, teinud kõik selleks, et tema poegadel oleks juba
elu alguses kindel põhi jalgade all.

Nüüd puhkab krahvinna Ebba Margareta Stenbock,
sündinud De la Gardie, juba üle kahekümne aasta siin-
samas Põhalepa kalmistu hauakabelis. Krahvinna, kelle
vaarisale Jacob De la Gardie'le kuulus kogu Dagö saar.
Kas oskas ema ette arvata, et nüüd on nii, nagu on... Ja
et ta saab poegadelt mõisate ja losside vastu ainult haua-
kabeli ning seegi on hooletusse jäetud, ümberringi umb-
rohi ja ohakad... Mida ütleb ema, kui nad teises ilmas
kokku saavad?

Noh, seal üleval on arvatavasti kõik ükstapuha, kuid
siin, maies ilmas, paneb ikka vanduma küll! Mõelda, et
seesama Hohenholmi vandiraiujate pealik ja randröövel
hakkas juba ammu kopikat kopika, rublat rubla kõrvale
koguma, ostis tema võlakirjad üles ja pidas nagu
raisakull oma ohvrit silmas. Ning nüüd siis oligi Stern-
bergil paras aeg kergelt saaki küünte vahele haarata.
Olgu ta igävesti neetud!

Omal ajal teenisid nad koos Katariina laevastikus. Olid
olnud peaaegu sõbradki. Kuid juba seal laskis Ungern-
Sternberg tituleerida end kammerhärriks, andes sellega
teistele tunda, et ta pole lihtne maamõisniku poeg kusa-
gilt Eestimaa kolkast, vaid et talle on osutanud soosingut
isegi kroonitud pead. Sternberg käis sel ajal koguni Kata-
riina õukonna vastuvõttudel. Aga hiljem teda millegi-
pärast enam keisrinna ette ei lastud, küllap ei andnud siis
ikka mõõtu välja. Teised ohvitserid ei sallinud Ungern-
Sternbergi tol ajal tema uhke ning tõrjuva oleku pärast.
Kuid praegu peab ta end vist juba kõigist peajagu kõrge-
maks.

«Olen väga rõõmus, võttes teid esmakordselt vastu oma
mõisas Grossenhofis,» pakkus parun Otto Reinhold Lud-

wig von Ungern-Sternberg krahv Jakob Pontus Sten-
bockile terekätt.

Ainult tänu oma väga põhjalikule kasvatusesele suutis
Stenbock sõrmeotstega selle vandiraiujate peamehe kätt
puudutada.

«Härra parun, te vabandate muidugi, et ma pole jää-
olude tõttu saanud kogu oma mõisa sisseseadet ja kõiki
teenreid tähtajaks üle väina Neuenhofi toimetada ja
Grossenhofi üleandmine seetõttu hilineb.»

Stenbock pani sõnale «parun» erilise rõhu, mis pidi
alla kriipsutama, et Sternbergil on tegemist krahviga. See
rõhutamine ei läinud Ungri kõrvust mööda. Ta vastas
paraja tõgamisega:

«Jah, päike ja tuul on jumala juhtida, soe ja külm tema
teha, aga muude asjadega peame ise toime tulema. Palun,
härra krahv, astuge edasi, istume kuhugi ja siis räägime
sellest asjast põhjalikumalt. Mu inimesed pole veel jõud-
nud siin ahjusid kütta, loodan, et teil ei hakka liiga
jahe.»

Härrased astusid peauksest sisse trepisesse jalutus-
ruumi, kuhu Hohenholmi isand oli lasknud juba paraja
hunniku majakraami kokku tassida. Tagumise, pargipoolse
ukse kaudu kanti suuri juurtest punutud kohvreid, kasti-
sid ja nõõriga rulli seotud vaipu üha juurde.

«Kas ei saaks seda ülekolimist nädalaks edasi lükata,
sest nagu ütlesin...» Krahv Stenbock takerdus sõnu otsi-
des.

«Ei, mitte kuidagi, härra krahv, sest siis hakkate teie
mind süüdistama, et ma rikun kokkulepet, mis näeb ju
üleandmise ette tänasel päeval. Palun andke kohe kor-
raldus, et mulle toodaks kõik võtmed, sest nagu näete, on
mööbel ikka veel lahti pakkimata ja laokil. Isegi istuda
pole kuhugi,» lausus Ungern-Sternberg üpris tõsiselt,
ehkki ta süda sees naeris.

«Aga, härra parun, minu kabinetis on osa sisseseadet
veel alles, istume sinna.» Krahv Stenbock juhatas Stern-
bergi lossi paremasse tiiba, võttis taskust võtme ja tegi
ukse lahti. Kabinetis leidis laud ja mõni tool. Seinad olid
lagedad, ainult tumedamad kohad nende pinnal näitasid,
kus olid rippunud maalid.

«Palun, härra parun!»

Ungern-Sternberg istus kärmelt laua taha, üleskeeratud

teravate vurrutstega roigaspikk ja kahvatunäoline Stenbock tema vastu otsekui külaline.

«Nüüd siis, härra krahv — kui palju teil on siia veel majakraami ja kodakondseid jäänud?»

«Kõik lossi teenrid ja ka perekonna saatsin Putkaste mõisa. Ise jäin siia kogu seda kolimist järele vaatama. Siin on ainult mu toapoiss, välistöolistest aednik ja veel mõned. Mööbli vedasin Neuenhofi suuremalt jaolt juba talvel, nagu isegi teate. Mis siis maha jäi, on praegu sadamas paatidesse laaditud, ja niipea kui jää on lõplikult läinud, purjetame üle väina. Nii et peale selle laua siin ja nende toolide on kõik ära viidud.»

«Väga hea,» kiitis Ungern-Sternberg. «Tingimata laske veel täna õhtul minu toapoissile üle anda kõik lossi võtmed. Hommikul aga vaatab mu valitseja järele, kas mõisa veised ja muud loomad on alles ning kinnisvarad niisuguses seisukorras, nagu leping ette näeb.»

«Olge mureta, härra parun, kõik on alles ja heas korras.»

See «härra parun», mida Stenbock kogu aeg rõhutas, hakkas Ungrule juba hinge peale käima.

«Esimeseks on mu tiitel kammerhärra, nagu teate, ja alles siis parun. Teiseks...» Ungern-Sternberg jättis Stenbockile veidi aega nende sõnade seedimiseks. Talle tegi lõbu sellele upsakale kõrendile näidata, kes on kes — sest mis maksab üks tühipaljas krahv kammerhärra kõrval! Krahvisid on Eestimaal teisigi, aga ei ühtki, keda oleks ülendatud õukonnanõunikuks, pealegi välisriigi kuningakojas. «Ja teiseks... Kas neis kaheksa neljakümne kaheksa tares, mis kuuluvad Grossenhofi ja karjamõisate alla, on ikka veel alles need üks tuhat viiskümmend neli hinge, kes said seal mineva aasta mihklipäeva ülelõgemise ajal kirja pandud? Ja loomad: hobused, härjad, lehmad, lambad? Ma olen kuulnud, et te lasksite mineval sügisel pärast mihklipäeva osa karja maha tappa, tünnidesse soolata ja Haapsalu turul rahaks teha. Ka olevat te talvel müünud mõned inimesed Lätimaale — kümnekond tüdrukut, kui ma ei eksi. Mis on teil, härra krahv, selle peale ütelda?» Nüüd tähendas torget juba «härra krahv».

«Niihästi inimeste kui ka loomade arv on seesama mis lepingus, härra kammerhärra,» ülerõhutas Stenbock oma korda seda tiitlit. «Selle peale vaatamata, et talve jooksul

gurid mõned inimesed kui ka loomad ära. Kuid neid sündis ka juurde. Just lastega on kaetud puudujääk, mis võis nende naiste müümisest tekkida. Niisamuti on loomadega. Veised tõid vasikaid, hobused varssu ja lambad tallesid.»

«Teie, härra krahv, arvate siis, et laps on niisama hea kui täiskasvanud tööinimene? Vasikas seesama mis härg, varss käib hobuse eest ja tall annab sama palju villa kui vana lammas? Teie vend Karl Magnus müüs mulle omal ajal pettuse kombel Hohenholmi ilma talupoegadeta. Teie, härra krahv, teete oma tegusid väiksemas määras, kuid ikkagi...»

«Aga teie, härra kammerhärra, peate minu soovile ja ilmaoludele vaatamata kõvasti kinni lepingu sellest punktist, mis näeb ette mõisa üleandmist just tänasel päeval. Mina jälle tean, et olen kohustatud üle andma üks tuhat viiskümmend neli hinge. Kas siis lapsel hinge ei olegi? Niisamuti on vasikas, varss ja lambatall loomad. Kokkuleppes on kirjas kindlad arvud ja need on kuhjaga täis,» muigas Stenbock. «Mis aga puutub mu vennasse, siis vastutab tema oma kaubateo eest ise. Niipalju kui mina tean, oli see Katariina, kes Hohenholmi rahva ära saatis. Ja seda ka ainult nende rootsi soost vabade talupoegade endi soovil.»

«Härra krahv, nii teie venna kui teie enda tegusid saab nimetada ainult pettuseks ja varguseks!» Ungern-Sternbergi põsearm lõi punetama.

Kuid igipõlise krahvitiitli kandja andis sama mõõduga vastu:

«Säärase auhaavamise eest võiksin ma nõuda teilt vabandamist või veelgi rohkemat. Aga vaatame selle asemel, kuidas on lood teie aususega. Kas mitte teie ei lasknud Neuenhofi metsadest talve jooksul raiuda mitutsada sülda puid ja need Haapsalu sadamasse vedada, kust need kevadel laevadega Revali viiakse? Ja üleüldse, kui rääkida teie tuludest... Ainult teie suur kavalus ja õnn on teid seni päästnud kohtu alla andmisest. Aga tulevikus võib ka teisiti minna. Õnnejumal on kapriisne, nagu teame.» Krahv Stenbocki silmavaade oli veelgi teravam kui tema sõnad.

Kuid Ungern-Sternberg ainult naeratas selle ähvarduse peale. Täna oli tal nagunii suur võidupäev ja miks mitte olla võidetud vastase sõnadest üle.

«Mis puutub puude raiumisse, siis on iga kännu kõrvale

kasvanud noor võsu, mida võib sama hästi nimetada puuks, nagu teie, härra krahv, loete last täisnimeseks ja vasikat härjaks. Kuid aususe ja au kohta arvan mina, et kaardimänguvõlgade katteks vanemate päranduse mahamüümine on kõige suurem häbi, mis ühele aadlimehele üldse võib juhtuda. Oma au päästmiseks tehtud häbi-väärne tegu... Või kuidas, härra krahv? Kõike seda ei saa kuidagimoodi võrrelda minu laitmatu äritegevusega.»

Krahv Stenbock tõusis.

«Kuhu nüüd nii kiiresti, härra krahv? Lasen teile üleval toa korda seada, olge minu külaline!» Ungern-Sternberg lausa sulas lahkusest.

«Täna, teiesugusega mina ööseks ühe katuse alla ei jää... Aga seda ütlen teile küll, et kui peaks kord tulema aeg, kus mina olen teist üle, siis olgu jumal ise teile armuline, härra kammerhärrel!»

Krahv Stenbock läks ukse poole, selg vimmas, pea ette kaldu. Tal oli nii kiire, et pikad jalad ei tahtnud kuidagi kerele järele jõuda. Kuid lävelt vaatas ta tagasi ning ei paistnud sugugi lõplikult löödud mehena. Ta silmad olid kurjad ja vuntsid sõjakalt kikkis.

Tallipoiss ei tulnud hüüdmise peale välja, krahv pidi hobuse iseoma kätega lasipuu küljest lahti päästma ja ilma abita ka ratsule selga saama. Pärast mõnda hoovõtmist aga oligi ta sadulas ja asus vastu ööd paari penikoorma pikkusele teekonnale Putkaste mõisa.

Toapoiss Kaarel

Parun Ungern-Sternbergi toapoiss Kaarel oli päris kena noor mees. Kui pilk peale sattus, siis silm lausa puhkas. Tema juuksed polnud punakaspruunid nagu ta isal ja õde Madlel, vaid valkjad. Ja kui Kaarel neile korra kohaselt harjaga vasakule poole lahu sisse suges, siis läikisid need ilusti, ilma et oleks tulnud rasva või muud libedat peale panna. Ka polnud Kaarel säärase jämeda kondiga ja toekate kadakajuuri jalgedega nagu Madle, tema oli ema Marilt pärinud peene, pika ja sirge ihulise olemise, mis ennemini küll oleks kasuks tulnud tüdruklastele. Kui mitu korda oligi vend pidanud õelt kuulma sinnapoole ütlemist. Madle ei uskunud, mis ütleb rahvasuu, et isa

moodi tütar ja emasse läinud poeg on õnnelikad lapsed. Vähemalt enda puhul ei pidanud ta seda tõeks.

Kui aga nüüd keegi hakkas asja lähemalt vaatama, siis oli ka tütrele hea hulk emast ja pojalt isast. Sest Madle oli rõõmsameelne ja laheda loomuga nagu ema, Kaarel jälle meelelaadilt otse isasse. Ei iseoma tahtmist ega jonni — mis ülemad ütlesid, see oli. Ainult mõtted kippusid vahel minema peas omanuhti, aga harva sai neist sõnu, veel vähem tegusid. Ja ega need mõtted sageli kõlvanudki ei sõnadeks ega tegudeks.

Üks omapead läinud mõte oli Kaarlit säärase, et varem või hiljem peab tema saama oma ratsahobuse. Kuidas ja mismoodi ta selle saab, seda ei osanud ta oma peas mingil kombel selgeks teha. Aga ometi oli tal suisa silma ees, milline see hobune peab olema. Rõngas kael, lai rind, tahapoole ahenev keha ja nii pikk saba, et lausa lohiseb mööda maad järel. Ja mära olgu ta. Tingimata. Mära toob kunagi varsa ja sellest kasvatab Kaarel niisama ilusa looma edaspidiseks. Hobusel pidid olema vasknaastudega valjad ja kollasest nahast sadul. Sõnaga, see hobune oli Kaarli vaimusilmas karvapealt samasugune ja mitte kriipsu võrragi halvem kui härra ratsaloom, kelle Malm hiljaaegu laevaga Revalist tõi. Olla ostetud kellegi krahvi, vürsti või veelgi kõrgema seisusega isanda tallist. Maksnud üle saja rubla puhast kulda. Kaua mõtles Kaarel, mis nime ta oma hobusele paneks, lõpuks otsustas: Printsess. Säärase ratsu seljas istub kord ka tema, Kaarel. Millega ta teda toidaks, kuhu sõidaks ja milleks tal üldse on ratsalooma tarvis, seda toapoiss veel ei teadnud. Aga küllap ta koha leiab, kuhu kihutada, ja mis puutub kaertes, heintesse ning hobuse ulualusesse, siis seda näitab samuti tulevik. Annab jumal lapse, annab ka leiva, ning niisama hästi võis loota, et saab Kaarel hobuse, küllap muretsseb kuidagi heinagi...

Jah, annab lapse, annab leiva... Ei tea, mis eidele ja taadile küll sisse läks, et hakkasid äkki nagu ühest suust rääkima: olgu peres ka üks vääks! Mõelda — kellel teda siis õige vaja on? Aga ema Mari võttis kätte ning küsis härralt, et see lubaks tal minna suurele maale kasulast tooma. Et temal seal sugulasi, kellel ennegi peenemat peret liiga, ja nüüd olnud kuulda, et üks tulnud veel juurde. Aga leivaga on vanajumal hoopis ihnsam kui lasteõnnistusega. Nii et kui härra lubaks, siis tema läheks ja

küsiks, ehk annavad pisikese temale kasvatada. Ja härra imekombel lubaski — selle peale vaatamata, et emal olid mõisa talvised kedrused poole ketramisega!

Voli käes, ei teinud ema endale isegi sellest muret, kes niikaua isa Reinu eest hoolt peab, muudkui saba selga ja ajama... Nojah, ema on pärit suurelt maalt. Isa käinud vanasti, poissmehepõlves, Rakvere-mail kindlusetööl ja seal saanud nad tuttavaks. Põhjaranna kandis need sugulased emal elavadki... Võõrast last majasse... Aga mis siis ikka. Ka Anu oli kunagi võõras, kuid nüüd niisama oma nagu Madle. Nii et toogu kas või terve pesakond külast juurde, kui ise enam lapseteoga hakkama ei saa. Tema, Kaarel, on nagunii enam aega härrastemajas kui kodus. Iseäranis nüüd, pärast Grossenhofi ületulemist.

Siin on kõikidel ruumi elamiseks rohkem, niihästi härrastel kui ka teenijatel. Aidamehel tiibhoones koguni kaks omaette tuba, laudpõrand all ja korsten peal. Pole nagu Hohenholmis, kus kogu pere elas pead-jalad koos. Kuid säärase suure mõisa aidamees pole ka ükskõik kes. Moonagi pandi talle juurde ja peale selle antakse koguni rahapalka. Vähe küll, aga pikapeale saavad ka kopikatest rublad.

Kaarli endal on elu samuti hoopis lahedam kui Hohenholmis. Seal pidi kogu härrastemaja ahjud kütma, kööki puid tassima, vahel koguni aednikule appi minema või siis hobusetalli... Tallis käis ta küll hea meelega. Juhtus, et ratsaloomadel oli sõitused vähe, siis kästi teda, Kaarli, minna tunriks-paariks hobuseid tammutama, et neil jalad sõnniku peal kangeks ei jääks. Igale hobusele niipalju sõitu, et karv langeks. Sellest tuli aru saada sedamoodi, et hobune pidi higistama hakkama. Ja sealt paruni ratsaloomade tammutamise juurest see Kaarli mõte oma hobusest alguse saigi.

Muidugi pidi ta Hohenholmis jõudma ka härra toad korras pidada, vahel koguni ootama tema tulekut kuni hilisööni, mõnikord hommikuni. Iseäranis siis, kui Näkimadalatel oli miskit lahti. Siis oli parun sageli kadunud päevade kaupa. Kui tuli, oli ära nälginud ja väsinud, aga heal tuulel. Kus ta käis, mis tegi? Eks ta ise teadnud.

Nüüd aga, Grossenhofis, on Kaarli tööks ainult härra kabinet, riiete hoidmise ruum, mida nad garderoobiks kutsuvad, magamise- ja pesutuba. Ja ongi kõik, mis korras tuleb hoida. Enesest mõista peab igal ajal valmis olema

ka härra muid käskusid täitma, aga need tööd ja käsud on tühised. Kutsuda valitseja härra juurde, anda edasi korraldused aednikule, viia külasse mingit sõna. See ei käi kondi peale. Ja süüa võib Kaarel ühes teiste teenritega keldrikorruse suures söögiruumis nii palju, kui keresse mahub. Ainult naist võtta härra veel ei luba. Ütles korra selle kohta: «Sa oled alles vähe üle kahekümne, varavõitu. Kui aeg tuleb, vaatan sulle ise paraja pruudi. Seni oota!»

Muidugi, eks härra tea kõige paremini, millal õige aeg kätte tuleb. Ja milleks seda naist nii ruttu tarvis ongi? Vahel küll ihu vaevab, nõuab oma, aga...

Kõik see käis Hohenholmist Grossenhofi toodud toapoiss Kaarli läbi pea, kui ta härra kabinetis lapiga põrandat üle võttis. Seda põrandat andis muidugi üle võtta: kabineti seinad olid teineteisest nii kaugel, et Hohenholmis ei andnud isegi kõige suurem tuba sääraseid mõõtusid välja. Tervelt kuus tugevat mehesammu risti ja põigiti. Kaks ilmatu kõrget akent nagu kirikus.

Ei olnud härra kabinetis puudust ka säärastest asjadest, mille pealt tuli tolmu pühkida. Kirjutuslaud nagu lahmas käsi tuba. Sellel hõbedased küünlajalad, mis olid ilusad küll, aga tahtsid iga päev nühkimist. Suled kirjutamiseks, tindipudelid ja pliatsipulgad. Siis veel sirged liistud kriipsutõmbamiseks ja palju muud kribu-krabu, millel ei tohtinud olla tolmu kübetki. Laua kohal nõõri otsas rippus katla moodi asi, klaas peal ja selle all ümmargune papist rõngas, millel olid kiilukujulised märgid ümberringi. Ja kõige imelikum selle katla juures oli, et ükskõik kuidas sa seda nõõri otsas ka ei keeranud, too paksust paberist tehtud rõngas ühes ei tulnud. Jäi, nagu oli. Seda imelikku asja kutsuti kompassiks. Olla tarvilik meresõidu juures. «Mälestus laevalt,» seletas härra ükskord.

Lauataguse seina peal konksude otsas rippusid püssid, küll jahi, küll sõjaväe omad. Mõõgad, muist kõverad, muist sirged, mõlemast äärest teravad pistodad, ühe ja kahe toruga püstolid. Oli isegi kaks paari käte kinnipannemise raudu, lukud küljes. Härjakarad ja piitsad. Peale nende jahipasunad, pussnoad, koguni vanaisadeaegne karuoda oli seal tiideviltu kahe seina löödud varna peal ning veel palju muid jahi- ja sõjariistu, mida ei osanud nime alla viia. Kabineti nurgas seisis kaks laternat, mitu

küünalt klaaskastis, et härral oleks pimedal ajal alati valgus võtta, kui öösel mõni käik ette tuleb.

Iga kord, kui tolmutühkimise järg jõudis raamaturiijuliteni, ohkas poiss: «Kui härra on tõesti kõik need sajad raamatud läbi lugenud, siis pole maailmas vist küll temast targemat meest!» Raamatuid oli seal kohe mitmes-setmes reas, peaaegu põrandast laeni. Küll riidega kaetud kaante vahel, küll nahka köidetud. Kaarel ei mõistnud neid lugeda. Mitte seepärast, et ta poleks tähti tundnud, ta oskas sõnugi kokku veerida — seda oli talle õpetanud pastor pühapäevakoolis. Kuid ta ei saanud aru nende raamatute keeltest. Ka saksa keelest mitte. Rääkida ta seda küll tõnkas kuidagimoodi ja taipas härraste juttu päris hästi, aga raamatutes jäid pooled sõnad ainult tähtede roduks.

Kord oli härra tulnud koristamise ajal sisse. Siis oli Kaarel võtnud südame rindu ja küsinud, mis raamatud need kõik on. Parun ei pannud pahaks ja seletas ära:

«Siin on neid igasuguseid. Ühed õpetavad merd sõitma, teised põldu kündma, kolmandad kirjutavad sellest, kuidas inimene peab mõtlema, sõdima, kauplema ja kuidas oma hinge harima, et see hukka ei läheks. Paljud on seaduseraamatud, need ütlevad, kuidas tuleb kurjategijate üle kohut mõista. On isegi ajaviitmise juttusid, mida oskavad kõige paremini kirja panna prantslased. Aga sina, Kaarel, ei saa neist aru.»

«Mis keeles need raamatud siis räägivad?» julges Kaarel veel pärida.

«Saksa, prantsuse, inglise, ladina, mõned ka Madalmaade flaami keeles,» vastas härra. Sellega jutt lõppeski, sest toapoiss nägi härra näost, et edasi küsimine läheks liiale.

Vahel oli Kaarel juhtunud kuulma, kuidas parun ajas juttu võõramaa meremeestega. See kõlas temale justkui vee solin, millest oli raske isegi üksikuid sõnu välja noppida, veel võimatum aru saada. Aga härrale pidi see kõik olema mõistuse järgi, niihästi inimeste jutt kui ka kirja-sõna. Miks ta muidu vahel talveõhtuti tundide kaupa silmi tõstmata raamatulehti vahtis.

Järgmine oli magamisetuba. Seal seisis madal sammasjalgadega süng. Ilmatu lai. Lesigu kas või kolm meest kõrvuti. Põhilaudade asemel raudvedrud ja nende peal

sulekott nii tihedast riidest, et tolmgigi ei pääsenud läbi. Jumal tänatud, et süngis polnud õled ega roohelbed! Kes oleks siis jõudnud seda prahti hommikuti süngi alt harida. Ainus imelik asi oli see, et härra ei maganud prouaga ühes. Tüüdis nad ka polnud. Või kui, siis ei näidanud seda välja. Proua magas hoopistükkis härrastemaja teises tiivas. Aga lapsed olid nad kuidagimoodi saanud... Nojah, kes nende öiseid käimisi teadis või teada tahtis. Võib-olla oligi härrale niiviisi rohkem meeltmööda, et käis just nagu ehal...

Ka siinse peegli pidi hoidma nii puhta, et kiiskas. Samuti tuli selle ees oleval laual iga pudeli ja karbi pealt lapiga üle käia. Ööpäti viis Kaarel hommikuti välja, kallas kraavi tühjaks ja nühkis rohtuustiga puhtaks.

Kolmandas toas, garderoobis, seisis kapid täis riideid. Neid jätkus ka seintele nagide otsa. Seal pidi aga kogu aeg olema lina üle riputatud, et püksid-vestid, lühikesed ja pikad kuued ära ei tolmuks. Riulitel oli reas lugematuid paare kingi, saapaid — pika ja lühikese säärega —, toatuhvleid. Kõik need tuli korras hoida. Teada, missuguse määrdega sisse hõõruda ja läikima lüüa. Kübarad rippusid nagides. Neid oli seal kõrgeid ja madalamaid, sulega ja ilma. Riidest, vildist ja nahast.

Garderoobist edasi viis trepp kolm astet alla mõisa ametimeeste söögiroomi. Sinna kogus härra nad kokku ka siis, kui tahtis neile kõigile korraga midagi teatavaks teha. Kui tahtis neid laita või kiita. Rohkem küll ikka laita, sest kiitusega polnud ta kuigi helde. Ja lõunasöögi ajal võis härra sealt ruumist leida igaühe, keda parajasti tahtis enda juurde kutsuda. Kas valitseja, arvepidaja või kellegi teise. Kõigile anti siin lõunane söömakord mõisa poolt ja aasta lõpus võeti selle järgi igaühel üks osa moonast maha. Hohenholmis ei peetud säärast ühist söömakaega, sest polnud kohta, kuid siin keldrikorrusel jätkus ruumi veel ka rõõgatu suurele köögile ja toidu panipaikadele ning kokkade, nende abiliste ja muu lihtrahva elutubadeks. Oli isegi pisike kong, raudvarvad akende ees. Kongi võis pista kurjategija — keda härra selleks pidas...

Kaarel sai kõik jälle korra ja kombe kohaselt koristatud ning lükkas igas toas ühe aknapoole lahti, laskis kevadisel tuul tubadesse värsket õhku tuua. Aknast lendas sisse suur, õietolmuse taguotsaga kumalane. Kaarlil andis

hulk aega käega vehkides teda taga ajada, kuni kumalane leidis taas tee välja jumala ilma kätte.

Eks olnud ka härrastemaja esisel õuel palju säärast, mis vaatamist väärt. Peatrepi laial kiviplaatidest mademel seisis kummaski nukas pisike suurtükk. Need tõi kipper Malm hiljuti Revalist. Kas nad ka pauku teevad, seda Kaarel ei teadnud, aga siia nad üles pandi. Küllap niisama uhkuse pärast. Kuid suur tulpnumbritega kell välisukse kohal tiksus küll õiget aega. Hakkas varsti saama kaks — lõunalokk polnud enam kaugel.

Peaukse ees seisis veel kivist postid, otsas vaasid kevadiste lilledega. Nende eest pidas hoolt kärner oma pois- tega. Kivist olid ka kaks purualasti naist kummalgi pool treppi, käed risti paljastel tissidel, pea allapoole pööratud, silmad maas, nagu häbeneksid nad oma alasti ihu.

Kaugemal viis mõisast mööda suur maantee, selle taga laius lage rohumaa, ümberringi ridamisi tammed ja saared. Need puud olid veel noored, istutatud lossi ehitamise ajal, paar-kolmkümmend aastat tagasi. Nende taha jäid tiigid.

Ei, mis seda rääkida, hoopis teine elu kui Hohenholmis! oli Kaarel omadega enam kui rahul. Ka härra kohta ei saanud paha ütelda. Löönud polnud ta Kaarlit veel kunagi, valju sõnagi ütles harva. Oma kõige suuremas pahameeles võis sind kutsuda rumalaks, lontruseks või siis lurjuseks, ei enamat.

Kaarel pani aknad taas kinni ja sellega oli ka viimane töö tehtud. Ta kõndis põiki läbi vahekäikude härrastemaja pargipoolsesse külge. Päike säras kevadiselt ja näis, et sel oli maast, ilmast ja inimestest sama hea meel kui toapoiss Kaarlil omast elust. Toapoiss teeb oma toimetused ja on rahul, päike liigub oma liikumist ja mis temalgi muret.

Kaarel tahtis just minna pargipuude vahele pandud pingile istuma ja tunda end niisama hästi kui mõni krahv või vähemalt parun, aga märkas sealsamas, et ühe puu all korvtoolis istub härra ise. Toapoisi käed kukkusid nagu iseenesest püksitaskust välja, ta pööras kiiresti otsa ümber ja lidus lähema majanurga taha peitu. Ungur ei salli tööajal logelemist, nagu ta ise ütleb. Ja toapoisi tööaeg on hommikust õhtuni ning sageli ka õhtust hommikuni. Luid- liikmeid lõdvaks lasta võib ta ainult varastatud ajal. Tänu jumalale, et härra teda praegu ei märganud!

Vanaisa ja pojapoeg

Kui juba toapoiss Kaarel tundis, et Grossenhofis on elu hoopis miskit muud ja paremat kui Hohenholmis, siis seda enam võis rahul olla parun Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternberg. Kõigepealt oli mõis talle sülle kukkunud — kui mõtlema hakata — päris poolmuidu. Neuenhof oma pehkinud hoonete, väljakurnatud põldude ja viletsate heinamaadega polnud veeranditki Grossenhofi väärt. Ning vahet ei tasandanud kaugeltki ka see kolmkümmend tuhat rubla, mis parun Stenbocki võlakirjade näol peale maksis. Aga Stenbockil oli teist ostjat raske, kui mitte võimatu leida. Ei tule ju mandri mõisnik või mõni linnas rahahunniku otsas istuv aadlik elama keset merd asuvale saarele. Niisugusel mehel ajab judinad üle ihu juba mõte, et seal peab vahel nädalate kaupa küll jää-, küll tormivangist pääsu ootama. Rääkimata veel merehaigusest ja muudest piinlikkudest olukordadest, mis tal võivad üle väina purjetamisel ette tulla.

Ja mis oskaks mandrimees, kes vett pole näinud enam kui pesukausis, peale hakata Dagerordi tuletorni hooldamisega või Näkimadalatelt laevade päästmisega? Muidugi on need tööd ainult Hohenholmi omaniku mureks, kuid või siis asjatundmatu ostja oskab vahet teha. Ning Näkimadalate mereõnnistusest ei tea nad samuti tuhkagi. Teiselt poolt aga on jutud Ungern-Sternbergist kui randröövlis ja vandiraiujate peamehest laialt teada ning säärasele ei tahaks keegi ka naaber olla, veel vähem segada end tema äriasjadesse.

Niisiis polnud sel pankrotti läinud krahvil muud teed kui vastu võtta, mida pakuti. Ja nüüd on Ungern-Sternbergi päralt loss, mis ei jäta varju mitte ainult Hohenholmi mõisa poollagunenud peahoonet, vaid on kõige kallim ja ilusam härrastemaja üle kogu Eesti- ja Liivimaa kubermangu. See barokkstiilis väljapeetud mõisamaja mahutab kolme korruse peale kokku tervelt kuuskümmend neli tuba, all on veel kelder kogu hoone ulatuses. Köökides vägevad pliidid, kus võib ühekorraga kas või terve härja ära küpsetada. Esimesel korrusel on peale härra ja proua eluruumide ning lastetubade saal külaliste vastuvõtuks, mis kannab Sinise saali nime, teisel korrusel võõraste üksiktoad ja suur banketisaal, kus mahub kadrilli tantsima kas või sada paari. Kolmanda, põõningu-

korruse võtavad enda alla magamistoad ning panipaigad voodiriiete ja muu säärase jaoks. Veel oli uus omanik leidnud, et teise korruse lae ja kolmanda korruse põranda vahel on enam kui arssinase läbimõõduga talad, mille vahekohtades lähedalt tühja ruumi. Teha põrandasse luugid, peita need vaipade alla — ja paremat paika keelatud kaupade jaoks ära otsigi... Ainult seda Ungur veel ei teadnud, kas on ikka tõsi, nagu räägiti, et mõisast läheb maa-alune käik Põhelepa kiriku altari alla ja jõe äärde niinimetatud Ussikoopasse.

Säärast koosi uitasid paruni mõtted, kui ta sel kaunil kevadpäeval pargipuu all korvtoolis istus ning jälgis, kuidas väike rähn suurt puutüve toksis. See vana mänd oli seisnud siin juba enne mõisahoonete ehitamist ning jäetud pargi rajamisel nagu isa laste sekka. Park asutatigi siis, kui hakati härrastemaja ehitama, ja nüüd oli siin peale selle männi Engelmanni igirohelisi kuuski, valgeokkalisi mändisid, palsami- ja valget nulgu, põhjatammesid ja palju lõunamaalt toodud puid, mis olid siin kõledal saarel ometi püsima jäänud. Radadeäärsetel peenardel kasvas maikellukesi, metstulpe, sinililli, nurmenukke ja muid lilli. Kogu selle silmailu eest kandis hoolt kärner Aadu oma kümme-konna poisiga. Aadu oli küll talupoja-soost, aga oma asja ta tundis. Ebba Margareta ajal käinud ta koguni välismaal õppimas. Millega võis sunnismaine ori säärase au ära teenida? Küllap läks see saladus krahvinnaga ühes hauda. Nüüd oli Aadu juba üle kolmekümne aasta, pargi rajamisest saati, siin puude-põõsaste ja peenarde eest hoolt pidanud. Grossenhofi uus omanik märkas kohe esimestel päevadel, et Aadu polnud oma tegemisi nii südamesse võtnud mitte Stenbocki pärast, vaid iga taim, rohukõrs ja lill oli talle otsekui elav olevus, nendega ta kõneles, need olid tema sõbrad. Ainult nende pärast ta elaski. Tähtis polnud mitte mõisa omanik, olgu ta krahv või parun, vaid see, et puud läksid igal kevadel ikka uuesti lehte, ladvad kasvasid iga aastaga üha kõrgemaks. Nii vaatas asjadele Aadu. Võib-olla oli Ebba Margareta omal ajal Aadu puhul sedasama tähele pannud.

Rähn sai oma ürase männi koore alt kätte ja lendas uut jahimaad otsima. Pargis jäi vaikseks, ainult kevadine tuul sahises puude ladvus, kuldnohk vilistas kusagil ja eemalt, kus istutati noori puid, kuuldus Aadu ja tema abiliste häält. Park oli suur ja lai, enam kui kakskümmend

tessatini. Siin tuli veel palju tööd teha, et kõik saaks niisuguseks, nagu paruni peas oli valmis mõeldud ning ka paberile pandud.

Muidugi, nende kavade täideviimine võtab ränka raha. Kuid küll seda saab siinsete põldude, heina- ja karjamaade abiga, mis ulatuvad kuni Põhelepa kirikuni välja ning kaugemalegi veel. Hohenholmi ja Grossenhofi põldudel oli kevadel sõnnikuveo, künni ja külvi ajal tööl korruga üle saja härjapaari. Loja, Vilivalla, Soonlepa, Hiiesaare ja Vallipää karjamõisas on kokku oma kolmsada lüpsilehma, rääkimata härgadest, hobustest, lammastest. Siis kõrtsid ja hollandi tuuleveski, mis toovad ka midagi sisse. Piim, juust, õlu, viin. Ja laevad, millega saab kaubad ülemereturgudele viia.

Omaette varandus on Tiefenhafeni sadam. Sinna saavad silduda suure mere alused, sest vesi on sügav ja sissesõit lihtne. Nüüd võib ehitada suuremaid laevu. Siis osta igal aastal kokku kogu Dago, Öseli ja Mooni vili ja saata siit otse Saksamaale või Madalmaadele. Seal on hind kolm korda kõrgem kui siin. Juba see vähene, mis «Moriām» möödunud suvel Madalmaadel ära müüs, andis ilusa raha.

Ka on Tiefenhafeni sadama lähedal hea järsk kallas, mis sobib laevaehituseks. Pärast seda, kui Triigininal saab uus alus valmis, tuleb vana Sepa Madis Öselist Grossenhofi tuua, las paneb maha emapuu säärasele laevale, nagu siin rannas enne pole nähtud.

Ja see ei ole veel kõik. Kätte peab saama ka Putkaste mõisa. Stenbock mõtleb selle küll endale jätta, aga küllap tal tekib varsti jälle võlgasid — ja tema elu siin saarel saab muulgi kombel võimatuks teha. Grossenhofi piir pole ähmane mitte ainult Hohenholmi, vaid ka Putkaste pool küljes. Võib alustada uusi ja hullemaid võsalahinguid, uusi vaidlusi talupoegade üle: kumma maa peal elavad, kes on omanik? Kellel on õigus andamit ja teopäevi nõuda? Ja ühel päeval ongi Ungern-Sternberg kogu Dago saare ainuvalitseja. Siis pole tal ka enam kedagi näppude peale vaatamas, kui jumal Näkimadalate kaudu õnnistab. Randrüütlid muidugi, aga need on kroonumehed ja neile aitab paarist rublast või peataiest... Jah, juba praegu võib ta omaks nimetada ligemale kolmveerandit saart. Talupoegi üle kahe tuhande hinge. Peale selle mõisamehed ja teenrid.

Teenritega oli parunil jüripäevast siinamaani omajagu

vaeva ja tegemist. Kõigepealt Stenbocki-aegne valitseja, kes kavatses oma lodevat korda edasi pidada. Ei teadnud ta viljakülvist ega karjapidamisest. Jonni täis pealekauba. Tuli teine minema kihutada. Parun kirjutas prouale ja Magdalena Charlotta saatis talle Palmse naabermõisast väga heade soovitusetega noore saksa soost mehe, Christoph Heinrich Preissi. Ungur pani Preissi ülemopmaniks kõigi oma mõisate üle. Jätkub ühest, et valitsejatel silma peal hoida. Preiss näis igati tubli ja asjatundlik mees olevat, kuid üks asi Ungrule siiski ei meeldinud: nimelt et ülemopman kippus iga talumeeste suust kuulnud sõna ja ütlemist temale ette kandma. Iga tühja-tähja rääkimist. See on ju niigi teada, et ori oma isandat tagaselja siunab. Talupoegade tõul on salakaval iseloom ja mõnel peale sõnade suus ka rusikas taskus, aga kui kõigi säärase ütle-miste puhul midagi ette võtta, siis koguneks talliuste taha peksuootajate järjekord. Ei, jäägu neile armetuile seegi väike lõbu, et saavad endast ülemaid kiruda, arutas parun. Eks tee meiegi sedasama nende aadressil, kes on meie üle pandud. Koguni keisrinna enda ja tema seaduste kohta ütleme mõnikord viltusi sõnu, aga kas me sellegipärast ei ole tema kõige truumad ja alandlikumad vasallid, nagu me iga keisrikotta saadetud kirja lõppu kirjutame? Oleme küll! Väljaöeldud kirumissõna kergendab alama inimese südamevalu ja tusk ning sellest peab ülem aru saama. Muidugi, kõikide mõtlemine ei küüni niikaugele ja ega tohi Preissilegi süüd mõista, kui tema aru selle koha pealt ei löika.

Peale Preissi tuli sel kevadel Ungern-Sternbergi teenistusse veel palju uusi ametimehi, nagu juustumeister, õllepruulija, viinapõletaja, puuseppi, kingseppi, parkaleid ja teisi. Ning säärasele hulgale oli ka üht tohtrit vaja. Kõigepealt muidugi härraste jaoks, aga ka teenrite ja isegi muu alamrahva tarvis. Kes tohterdaks parunit varitsevat luuvalu, aitaks proual jagu saada südamevaevustest ja üleliigsest rasvast ning paneks lahasesse mõisateenri või talupoja murtud luu. Õnnetusi on ikka juhtunud ja võib ka tulevikus ette tulla. Paraja mehe tohtri ameti peale soovitas Ungrule Revali linna kaupmees von Glehn. Suure turu ääres asuva kaubamaja omanik. Temaga oli parunil aetud mitu kasulikku äriasja. Glehn kirjutas, et Christian Friedrich Baumann on kõrges koolis väljaõppinud kirurg, aga tema paberitest sai selgeks, et hoopis

endine sõjaväevelsker. Kuid parun võttis ta ametisse, sest need vanad velskrid teavad vahel enamgi kui keisrikoja ülemtohtrid. Ungru lubatud palgaga kakskümmend viis rubla kuus jäi Baumann rahule, aga üks mure oli parunil tema pärast ometi. Nimelt anti nüüd harilikult igas mõisas arstile koht härraste söögilauas, kuid velsk-riga toitu jagada paistis Ungrule siiski seisusevastane. Ta lahendas asja nii, et määras Baumannile elukohaks Soonlepa ja lubas seal tema jaoks hobust pidada. Mis tal see kuus versta Soonlepast Grossenhofi ratsa tulla on. Nii vana ta ka veel pole, et ei jaksa sadulasse ronida.

Veel palkas parun kangur Andrese, kes oskas kududa koguni vaipasid — niihästi seintele kui põrandale. Siis potissepp Riemer. Mitme mõisa peale on niipalju ahjusid küll, et ühel meistrimehel jätkub tööd ümber aasta. Aga selle Krippendorfiga soolas ta vist küll üle. Mees oli omal ajal Haapsalu lossikiriku orelimängija, kuid oma koha maha joonud, ja nüüd võttis Sternberg ta Grossenhofi kapellmeistriks. Krippendorf otsis endale kaks mustlasest viulimeest juurde, ta ise mängis kõiki pille, mis kätte juhtusid, orelist plokksaeni, ja nii oligi orkester koos. Aga kas ta suudab ennast viinast eemale hoida, nagu lubas? Noh, eks see paista varsti. Igatahes on kapell Magdalena Charlottale ja poistele suur ootamatus. Muidu kogu aeg üks virin ja nurisemine, et pole mingit meelelahutust...

Millest see siis ikkagi tuli, et säärasel töötahtelisel ja alailma askeldaval mõisahärral jäi korraga nii palju aega üle, et lossipargis rähni toksimist kuulata ja mõtteid uitama lasta? Põhjus polnud kuigi keeruline. Nädala eest sai parun Magdalena Charlottalt kirja, kus naine teatas, et asub varsti koos poistega koduteele. Oli need Peterburgist Palmesse toonud ja suveks tulevad poisid Grossenhofi. Ning tänase postipaadiga pididki nad kõik saarele jõudma. Muu hulgas kirjutas Magdalena Charlotta veel, et ka toatüdrukud on mõlemad hea tervise juures ja aida-meies Reinu naine toob kaasa kasupoja...

Teadmine, et juba mõne tunni pärast on proua tagasi, tegi selle päeva paruni meelest erisuguseks. Päike paistis kirkamalt, lindude laul oli tavalisest rõõmsam. Korraga tundis Ungern-Sternberg, et ta on veel noor ja täies elujõus mees, kuigi talle oli vahel unetutel hommikutundidel viirastunud vanadus ja ka valu liigestes polnud talle enam

võõras. Jah, viiskümmend juba seljataga... aga mis sel-
lest! Noor või vana — kes ütleb, kus on nende piir?

Virtinale, koristajatele, kokkadele ja teistele teenritele
oli antud käsk proua ja noorhärrade vastuvõtuks kõik val-
mis panna. Endale võttis parun puhkust, kohe hommikust
õhtuni, olgu peale, et kalendri järgi oli kõige tõsisem
argipäev, — ja nüüd siis ootas ta maanteelt hobuste
kaelakurinate kõla. Tõlla oli Otto Reinhold juba varakult
Tiefenhafenissee paadile vastu saatnud. Oleks õieti
pidanud ise sellega kaasa minema, aga... Magdalena
Charlotta ei kirjutanud, kas tulijate seas on ka Gustav
Diedrich. Ja selle poisiga ühes tõllas tema küll ei sõida,
kuni asjad klaarimata. Või kuidas see olekski välja kuk-
kunud: kammerhärri parun Otto Reinhold Ludwig von
Ungern-Sternberg, tema parunessist abikaasa, kaardiväe-
ohvitserist poeg, pärisorjast pojapoeg ja tolle samuti sun-
nismaine ema kõik kenasti koos ühe ja sama tõlla istme-
tel! Kus on alles kirju perekond, niihästi seisuse kui ka
hingehariduse poolest!... Või oli neil siiski niipalju sünd-
susetunnet, et võtsid alamrahvale mõne talumehe veo-
vankri?

Need mõtted tegid Ungri hea meeleolu korruga ole-
matuks. «Kurat ja põrgul!» vandus ta päris kõva hää-
lega ja vaatas siis kähku ümber. Ei, kuulmas polnud
kedagi.

Kuid parun oli mees, kes oskas oma mõtteid suunata.
Polnud kohane just nüüd, enne perekonna kohalejõud-
mist, end üles ärritada. Ja nii ta siis püüdis sellel pahan-
daval olukorral mõnda lahendamata külge välja pöörata.

Seda tegi aidamehe Mari muidugi hästi, et võttis kätte
ja läks ise last ära tooma. Oleks poiss kogunisti Madlele
jäänud, vaevalt oleks siis usutud, et see on tal ainult
kasupojaks võetud ja mitte ta oma laps. Ning siis oleks
ikkagi ka härrastele jäänud pisike plekk: kuidas nõnda,
lasete otse oma silma all mõisas hooratööd teha! Ja tei-
seks poleks proual sobinud sihukest hukkaläinud toatüd-
rukut enam mõisas pidada, oleks pidanud Madle ülekoh-
tuselt minema kihutama. Aga kui teedki südame kõvaks
ja lased ta lahti — siis läheb ja latrab oma meelekibedu-
ses kogu kihelkonna täis... Jah, see oli Maril hea plaan.
Isegi talunaise pea võib midagi mõelda ja koguni miskit
välja mõelda.

Löödi lõunalokku. Ning just siis, kui viimane likat-

lõkat kadus pargipuude vahele, kostis läbi tuuleõhu paruni
kõrvu hobuste kaelakurinate kauge kõla.

Ungern-Sternberg hüppas püsti, astus pika sammuga
pargist välja, läks tagatrepist üles ja põiki läbi lossi
paraaduksele. Tõmbas kätised varrukatest enam nähta-
vale, kohendas kaelakrookeid. Lükkas istumisest kortsu-
nud õhukese suvekuue peopesadega siledamaks. Proua
kojusaabumisest oli tal tõsine heameel, olgugi et pika
kooselu kestel oli tulnud ette üht ja teist. Noorematest
poegadest ka. Kuid Gustav Diedrich... Pillaja, oma nime
teotaja... «Isa, pea kübar peas, kuni elad laste seas,»
meenud parunile maarahva ütlemine. Ja tema näole tek-
kis karm ilme, palgejooned muutusid korruga järsuks.
Tulgu ainult näole — see kaardiväehvitser! Andku aru,
millest ta on kõik need kuud elanud, kust seisusekohaseks
ülalpidamiseks raha saanud?... Võib-olla taas emalt? Ei
või olla. Esiteks pole Magdalena Charlottal selleks vara,
teiseks ei jätkuks tal julgust otse oma mehe käsu vastu
toimida.

Tõld kihutas joonelt treppi, nagu härrastele kohane.
Hobused olid kergesse vahtu aetud. Puristasid sõõrmetest
tolmu ja hingeldasid kiirest sõidust.

Kõigepealt hüppas tõllast maha Peter Ludwig Constan-
tin, kes vaatamata kuueteistkümnenele eluaastale andis oma
paažikorpuse kursandi mundris päris noore mehe mõõdu
välja. Ka Heinrich Georg Eduard oli talve jooksul pike-
maks kasvanud. Poisid löid isale patsi ja jooksid trepist
üles uut kodu vaatama. Siis ilmus tõllaukse vahele aida-
mehe Mari, süles tekki mähitud laps, ning seejärel toa-
tüdrukud Madle ja Anu. Anu näis peaaegu endine. Võib-
olla pisut vähem puna põskedel ja pisut nagu tõsisem,
kuid muidu Anu mis Anu.

Nähes lõpuks uksele Magdalena Charlottat, taipas parun,
et Gustav Diedrichit polnudki tulijate seas. Ta tõttas
prouat tõllast alla aitama. Suudles teda ja kehast käis läbi
pisike mõnus säde nagu muistegi mehel, kes üle hulga aja
taas naise pehmet keha enda vastu surub. Vanema poja
järele pärima ta ei hakanud — seda jõuab, milleks jälle-
nagemiserõõmu kohe ära rikkuda —, seeasemel küsis
proualt:

«Kuidas reis läks?»

«Õnnelikult, nagu ise näed.» Magdalena Charlotta kin-

nastatud käsi viipas eemalduva Mari poole. «Ja kuidas sinul siin on?»

Otto Reinhold tegi otse õukondliku maani reveransi, püüdis näida lõbus ja ülemeelik.

«Kogu Grossenhof sinu jalge ette!» ütles ta. Kuid naerata ta seejuures ei suutnud.

Pulmad

Jürikuu viimasel päeval sai «Moriambi» kipper Carl Johan Malm Ungern-Sternbergilt käsu laadida Haapsalu sadamas peale halulast ja viia see Revalisse. Sadamasillal ja selle lähedal oli üles laotud sadu süldasid põletispuid, mis parun oli lasknud talvel Neuenhofi metsadest lõigata. Muu hulgas oli ta teinud lagedaks terve lopsaka kasesalu, süda lihtsalt ei lubanud seda Stenbockile jätta.

Revalis ostis kaupmees Glehn terve lasti korraga ära ning juba lehekuu keskpaiku jõudis «Moriambi» Tiefenhafeni sadamasse, kust Grossenhofi oli vaid vähe üle kümne versta. Kipper lootis, et Anu on juba Palmsest tagasi jõudnud, kuid mõisas, kuhu Malm läks parunile reisist aru andma, sai ta teada, et niihästi prouat kui ka toatüdrukuid on oodata alles selle kuu lõpu poole või jaanikuu algul. Proual vaja enne veel Peterburgis ära käia ja see võtab oma aja. Parun oli seekord õige heal tuulel, iseäranis seepärast, et puhast araabia tõugu täkk, kelle kaupmees Glehn oli talle vürst Golitsõni tallist ostnud ja Malmi laevaga ära saatnud, jõudis vigastamata päralt. Loom oli Ungrule meele järgi, ehkki läks maksma peaaegu poole laevalasti küttepuid hinna. «See hobune ei astu, vaid tantsib kadrilli — paremini kui mõni keisrikoja keigar,» kiitis parun, kui esimeselt prooviratsutamiselt tagasi tuli.

Tiefenhafeni sadamasillal ootas «Moriambi» juba uus last — soolatud kala tünnid. Rannameeste räimeloomus oli sel aastal nii hea, et ole mees ja tõmba välja, sageli käidi noodameestel vastas koguni hobuste ja vankritega. Kuid parun ei tahtnud ei värsket ega ka harilikku soolatud kala, vaid nõudis, et räimed olgu kõigepealt päikese käes pulkkõvaks kuivatatud ja alles siis pandud

tünni kerge soola alla. Säärane silk on üpris hea õlle peale hammustada ja otse sulab suus. Ning tekitab janu uue kannutäie järele. Kuigi paastuaeg oli ammu möödas, anti kala eest Peterburgis ikka veel head hinda.

Enne teeleminekut käis kipper mõisas paruni käest viimaseid korraldusi saamas ja lastipaberitele alla kirjutamas. Pärast äriasjade arutamist küsis ta Ungrult kinnitust naisevõtuloa kohta — ega härra viimati ole ümber mõelnud?

«Tuled Peterburgist tagasi, on ka Anu siin. Jääb, nagu räägitud,» ei taganenud parun oma sõnast.

Tuuled olid sel kevadel «Moriambi» koosidega ühel nõul ja ka Peterburgi jõudis prikk kiiresti. Seal aga sai Malm hoopis uue korralduse: mitte pöörduda koju tagasi, vaid laadida last saelaudu ja viia see Lübeckisse. Peterburg, kuhu vanaisa Clemeti ajal veeti ehituse jaoks metsamaterjali sisse, oli nüüdseks nii palju kosunud, et võis palkisid ja laudu sakslastelegi müüa. Vandus Malm mis ta vandus, kuid käsk jäi käsuks. Muidugi polnud kipril nüüd lootagi, et ta enne heinakuud kodusaarele jõuab. Sest juba säärase reisi peale kulub vähemalt neli nädalat, aga millal ta ükskord Peterburgi sadamast välja saab, kui laadida tuleb niisugune last? Saelauad pole ju vili ega kalatünnid, mille võtad pardale paari lühikese päevaga. Ei, lauad peab kõik ükshaaval laeva lastiruumi paika panema ning laepaarideni kinni kiiluma, et ka tekk koorma välja kannataks. Sest ligi kolmas osa laudu tuleb laadida laevalaele. Siis veel tekilast kõitega sorida, talidega tiiviks tõmmata, kogu mastidelt allatulev köiestik ümber seada. Ja iga asi võtab oma aja — ruttu tehtud rumal töö, kaua tehtud kaunis töö.

Niisilgi võiski kipper Malm Peterburgis alles nädal enne jaani purje alla minna ja Neeva suudmest koosi läände võtta. Kunagi enne polnud Carl Johan palunud tormi ja vastatuult, aga nüüd lootis ta kodusaarest möödudes seda tõesti. Tuleks vahi särtsa läänest, oleks «Moriambil» mõistlik põhjus purjetada Tiefenhafenis tormivarju. Ning kuni laev ootab vagusamat tuult, võtaks tema Grossenhofist Anu kaasa ja nad läheksid kahekesi otsema teed Põhelepa pastori juurde lugema. Siis jõuaks pastor sel ajal, kui tema Saksamaal ära käib, nende nimed kantslist maha kuulutada — kolm korda, nagu komme nõuab. Ja pärast Saksamaalt tulekut võiks ta Anuga kohe altari

ette astuda. Sedaviisi saaks vähemalt heinaaja lõpuks asjad ühele poole. Nii soovis kipper Malm. Kuid inimene mõtleb, jumal juhib: tuuled püsisid maakaares ja «Moriām» tegi kogu aeg head sõitu lääne poole. Saarest ja Näkimadalatest mindi kohinal mööda. Vööri ees vahumöll, ahtris kokkulangev kiiluvesi, iga puri, soot ja halss laeva jooksure kaasa aitamas. Kiprile jäi ainult see lõbu, et sihtis kogu aeg pikksilmaga kodusaare kallast. Kuid polnud seal näha midagi peale puulatvade, nende vahel mõni madal tarekatus. Harva sekka üksik kõrgem kaevuvinn või taevasse torkav lipuvarras. Asjatult otsis kipper Grossenhofi kõrget härrastemaja, kuid see asus oma poolteist penikoormat rannast eemal metsa varjus ning nägemata jäi isegi katus, mille all Anu oma toimetusi tegi.

Seesama tormitükk, mida kipper kodusaare all nii härdalt soovis, tuli siis, kui «Moriām» oli Näkimadalatest ammu möödas ja hakati Gotlandi ootama. Muidugi polnud kesksuvine tuul säärane vali, nagu sügisel annab, samuti oli laine kerge, mitte talvine raske ja lõhkuv, kuid siiski tampis «Moriām» tormipurjede all peaaegu ühel ja samal kohal ligemale kolm päeva, enne kui tuul lubas taas edasi minna. Ja see aeg, mille võrra reis pikemaks venis, lükkas ka kipri pulmi edasi. Hea vähemalt, arutas Malm kodule mõeldes, et Leigri Jaaguga sai talvel aastajagu põletispuid valmis tehtud. Jätkub Skalluse toaahju ja pliidi alla, saab laupäevaõhtuti saunasooja. Leivavilja ja muud söömakraami võib muretseda raha eest. Aga loomad peab vist sel aastal küll veel ostmata jätma. Sest kes heina ära teeb? Aeg jookseb edasi ja ega sügisel kõlba enam vikatiga metsa minna... Kuid lõpuks on peaasi, et saaks Anu Skalluse katuse alla. Ei tunne ju ka taevalindude paar enne suuremat muret, kui pesapaik leitud, alles siis hakkavad muule mõtlema... Või teistpidi vaadates: küllap on inimese saatuse ette määratud, ja mis tulema peab, tuleb kah. Kõik see kiirustamine ja rutt ei loe selle juures midagi.

Niiviisi käisid kipri mõtted, aga ometi võttis ta laevast viimase välja. Pidas juures nii palju purje, kui «Moriām» parras vähegi kannatas. Lõikas koosiga otse madalate ja karide vahelt läbi, kust lõigata andis. Ei säästnud iseennast ega mehi.

Lübeckis lossis ta lauad välja ja sai peale soolalasti, millega pidi taas Peterburgi minema. Nagu kiuste, siu-

nas Malm, kõik paruni teised laevad sõeluvad halupuude ja muu säärasega Revali vahet, aga «Moriām» antakse pikad otsad! Muidugi, teiste laevade vanemad koguni kadestasid teda seepärast, sest suure mere reisidele igaüht ei lastud. Kõllu Simmu, Harju Mihkel ja Kukka Niglas olid Malmist aastate poolest vanemad, nende alusedki polnud «Moriāmist» palju viletsamad ega väiksemad, kuid neid parun pikema reisi peale välja ei saatnud. Sest kauges sadamates, kuhu omaniku sõna ja silm ei ulatu, tuleb kipril paljugi teha omapead. Malmi võis parun usaldada. Tal oli niihästi mõistust, kätt kui ka kindlat sõna. Oskas keeli ning tema aususel polnud ühtki mõra. Kadestusest oli tema peale mõnikord küll kaevatud — et Malm võtnud endale lastist koti või kaks jahu, teinekord löönud viltu vaadi viina —, kuid asja järeleuurimisel sai selgeks, et Malm oli need ostnud enda raha eest, polnud seal pettuse ega varguse varjugi.

Alles heinakuu viimasel nädalal sai «Moriām» pärast soolalasti äraviimist Peterburgist Tiefenhafenis tagasi, pardal Grossenhofi mõisa jaoks sadakond kotti nisupüüli, mõni vaat veini, kangaskaupa ja peale selle üht-teist säärastki, mida Ungur lootis rahvale tulusalt maha müüa. Ka oli tal rahapalgalisi mitme mõisa peale nüüd juba üle saja inimese ja neile oli kasulikum kaubaga tasuda.

Tiefenhafeni reidile jõudis «Moriām» õhtu eel. Andis ankru alla ja tõmbas purjed kokku. Malm mõtles juba hakata silda varpima ja see oleks võtnud aega vähemalt keskööni, kuid sadamast sõudis välja kuueaerupaat, Ranna Toomas tüüripinni pidamas. Paadi oli saatnud parun laeva alla ärde pukseerima. Kiiruga saadi ankur põhjast uuesti kätte, Leigri Jaak ja madrused otse jooksid ankrupööra ümber, sest kõik tahtsid nii ruttu kui võimalik tunda taas jalgade all kodusaare tuttavat pinda.

Meri oli tüüne ja tuul tasane ning sadamasilla ärde saadi veel heal ajal. Siia mahtus mitu laeva. Mitte nii nagu Hohenholmis, kus tuli sageli reidil järke oodata. Ungern-Sternberg oli ise laevale vastu tulnud. Seisis sadamasillal, hobune kaugemal lasipuu küljes. Mitte see Revalist tõodud täkk — säärast niimoodi omapead ei jäta. Näeb mõnda määra või ehmu millestki ja siis on ta sul ratsmed puruks tõmmanud või lasipuust tükid järel ja kappab oma teed. Ei, seekord tuli Ungur tasase laugu määraga, kellel vallatuseajad seljataga.

Õhtu oli selge ja õhk lämbe, loojuv päike oli varjud juba pikaks venitanud. Kipper astus laevalt alla sadamasilale, kus Ungur teda ootas. Parunil oli seljas valge linane kuub, mis ulatus kõigest puusadeni, jalas ratsasaapad ning nuut käes nagu alati. Oli kübara peast ära võtnud ja kuivatas taskust võetud rätikuga otsaesist. Kui talle sadamast sõna toodi, et «Moriامي» purjed paistavad, oli ta pidanud märale nuuti näitama, et veel õigeks ajaks laevale vastu jõuda. Kiire sõit oligi niihästi ratsu kui ka paruni enda naha mähele võtnud. Muide, kui härral vähegi võimalik, tuli ta ikka ise laevale vastu. Sest meri oli talle siiani olnud peamiseks sissetulekuallikaks, ka polnud tal verest kadunud noorpõlvearmastus vee vastu, polnud meelest läinud vanaonu muinasjutud randröövlitest ega aastad, mil ta ise küll Madalmaade, küll Kataariina sõjalaevadel purjetas.

Seal nad seisisid — pikk, tugev ja sirge parun ning poole pea jagu madalam, kuid laiade õlgadega kipper. Paruni näol polnud ühtki habemekarva, aga need siledad õlekarva juuksed oleksid kõlvanud ükskõik millise talupoja pähe. Võib-olla pärinesid need kunagise Liivimaa kuninga Kaupo tütrelt Hedvigilt, kes kümneid põlvkondi tagasi oli olnud üks Ungern-Sternbergi esiemasid. Kipri juuksed, mis meremehe tuttmütsi alt välja vaatasid, olid seevastu mustjaspruunid ja hoidsid pisut lainesse, nagu oleks selle rootsi verd mehe suguvõsast kunagi mõni lõunamaalane läbi lipsanud. Ka habe polnud Malmil heledam. Pak-sud kulmud paakspuukarva silmade kohal ja järsuvõitu näojooned ütlesid, et tegu on mehega, keda liiga õrritada ei maksa. Ja tõepoolest, tavaliselt heatahtlik ja rahulik Malm võis vahel olla äkiline nagu püssi otsast. Kuid oma laevameestega sai ta hästi läbi, ja kui ütleski mõnikord karvase sõna või äigas trossiotsaga, siis oli see asja eest ja seda ei pandud pahaks.

«Räägi, kipper, kuidas reis läks?» küsis parun, rahul-olev pilk raade alla kokkutõmmatud purjedel, mida mehed hakkasid parasjagu liinidega kinni siduma.

«Tuuled andsid joosta, last on kuiv ja korras. Niipea kui luugid lahti saame, võib hakata lossima. Kas saadate vankrid juba täna õhtul?»

«Ei, alles hommikul. Pole vaja öösel vedada, sest see kaup ei karda valgust,» muigas parun.

Malm oli härra äriasjadega tuttav ja teadis niisama

hästi kui Ungur, mida võis teha päevavalgel, mida tuli toimetada ööpimeduse varjus.

«Siis pole härra parun vist selle vastu, kui ma laeva õhtul tüürimehe hoolde jätan?»

«Ei, kipper, võid julgesti minna mõisa pruudi poole. Sinu Anu on seal ja ootab.» Parun paistis olevat lausa harvanähtavalt heal tuulel, tavaline härralik tõredus puudus tema sõnadest täiesti.

«Aitüma, härra parun!» tänas kipper ja oli juba astuma hakkamas. Kuid sai siiski niipalju pidama, et Ungru viimased sõnad ära kuulas.

«Homme hommikul päikese tõusu ajal on mehed hobuste ja vankritega kohal, olgu siis laev valmis kaupa välja andma.»

«Saab tehtud!» kinnitas kipper.

Parun läks lasipuu juurde. Sadamakubjas Ranna Toomas oli ette jõudnud ja tegi mära ratsmed lahti. Hoidis jalust paigal, kuni härra jalg selle üles leidis. Sadulasse saamiseks Ungern-Sternberg veel abi ei vajanud.

«Jaak!» hüüdis Malm tüürimehele. «Ma lähen maale. Vaata siis, et tõstepöörad ja plokid oleksid valmis, hommi-kul hakkame lossima.»

«Küll saab, ennegi saadud!» hõikas Jaak laevalaelt vastu. Ja lisas pisut vaiksemalt: «Ega sind sealt enne hommikust söomakorda tulema lasta. Peigmehe asi...» Kipri südame-mured polnud laevaperele saladuseks.

Noore mehe jõudsa sammuga astus Carl Johan sadamast metsatukka mineva rööbastee poole. Kuid Ranna Toomas seisis talle ette. Tutiga meremehemüts peas nagu Malmilgi, takuse särgi pöörad rinna eest lahti, telliskivikarva nagu naeru täis.

«Nii kiire sul nüüd ka ei ole, et jätad vanale tuttavale linna- ja mereuudised rääkimata. Oled seni oodanud, jaksad vähekeste aega veel.»

«Sina oled siis nüüd kohe päriselt siin?» küsis Malm.

«Nagu näed. Juba Ungu enda tulekust saati.»

«Elu parem?»

«Ega halvema poole küll ole läinud, aga...»

«Mis aga?»

«Lubati krunt ja tare anda, aga nüüd sain ainult sauna-osmiku,» ohkas Toomas. «Sealtsamast metsa äärest. Aga...»

«Jälle aga?»

nud jahedamaks. Oli küll alles heinakuu lõpp, kuid polnud raske aimata lähenevat sügist. Iseäranis säärasel ööl nagu täna, kui kuu on vana ja paistab ainult hommiku poole ööd. Tuul magas, rohi, lilled ja puud, kogu jumala loodus, elav ja elutu, oli puhkama heitnud. Ainult oksal uinuv lind, kelle öörahu kipri jalaastumine oli seganud, tegi mõne rahutu siutsu, siis valitses taas vaikus.

Kui Grossenhofi mõisa valgeks krohvitud härrastemaja viimaks puude vahelt paistma hakkas, polnud aeg enam keskööst kuigi kaugel. Loss oli suveöö sumeduses silmale vaadata nii unenäoliselt ilus, uhke ja kõrge, nagu polekski see ilmsi. Nagu võiks kogu hoone korraga õhku tõusta ja pilverünkana minema ujuda. Muidugi oli Malm näinud linnades palju suuri maju ja kõrgeid kirikuid. Kuid seal olid need hulgakesi koos kiviste uulitsate ääres, kaugel maarohelusest ja talutaredest. Seal ei hakanud ei nende suurus ega kõrgus silma. Siin seevastu: mets, mets — ja korraga inimkäte imetöö. Nagu taevast alla toodud, otsekui kuhi valgeid pilvi maa peal. Akende tumedad täpid sees just nagu laugudega suletud silmad. Ei, siiski olid peatrepist paremal kaks silma valvel: sealt paistis läbi etteriputatud riide nörka valgust. Küllap seal võis olla härra ise, istub veel oma raamatute taga või kirjutab kirja. Kellel teisel on nii palju vara, et raatsib suvisel ööl küünalt põletada, kui päeval valget aega küllaga.

Alles nüüd tuli Carl Johanil korraga pähe, et ta siin mõisas ei oskagi Anut leida. Ju on piiga aidamees Reinu perega ühe katuse all nagu enne — kuid kus on see katus? Kui Anu oleks praegu veel härrastemajas prouat või mõnda külalist teenimas, siis peaks lossis rohkem aknaid valged olema. Aga võib-olla on valgust häärberi pargipoolsetes tubades, mida siit ei näe?

Malm oli juba minemas ümber tiibhoone, et järele vaadata, kui äkki prahvatas mitu koera ühekorraga haukuma ning kipri selja tagant kostis vali, pisut nagu rooste läinud hää:

«Kes seal kõnnib? Tagasil!»

Kipper jäi seisma. Tema juurde astus pikas kuues mõisamees, nõorijupp ümber, käes jäme okslik kepp.

«Otsin aidamees Reinu,» teatas Malm.

«Ega aidamees öösel pargis maga, et sa sinnapoole kipud. Ja aidamehe juurde minnakse päevaajal.»

«Mul on seal Anu...»

«Niimoodi siis, et naistenälg? Aga ei kõlba ka see jutt. Anu magab Madlega koos ühel lavatsil, ei sina sinna mahu. Ja nad pole säärased piigad, kellel täna üks ning homme teine. Anul olla peigmees koguni suure ulgumere-laeva kipper. Nii et ei ole sinul sinna midagi asja, hakka parem rammupõlves astuma, muidu...» Mõisamees kõhatas tähtsalt ja käratas siis koertele: «Massa ja Mahmed, vait!»

«Mina ise olengi see laevavanem — Anu peigmees. Ole hea ja juhata mulle õige uks kätte, küll siis näed, et mind lastakse sisse,» pidi kipper nüüd oma kaardipeotäie lauale laotama.

«Kui nii, siis mine sinna,» näitas öövaht kepiga tiibhoone otsa poole. Ise vaatas kiprile järele, kas sel võõral mehel, kes end Anu peigmeheks nimetas, ikka tõesti ei ole midagi muud nõuks võetud. Härra kindel käsk oli sihuke, et mõisamaja trepi lähedale ei tohi mitte kedagi lasta, aga tiibhoonest polnud juttu.

Kipper lõi koputusrõngaga korda kaks vastu ust. Teda oleks nagu oodatud, sest mehe süda ei jõudnud teha enam kui paar tukset, kui Anu hää küsis:

«Kes seal on?»

«Mina, Carl.»

Haak naksus ja uks läks lahti. Hingede kägin sagaratel oli kõige ilusam heli, mida Carl Johan oma elus kuulnud. Ja seal nad siis seisis. Käsi leidis kae, Anu pea langes vastu Carl Johani õlga ja tüdruk puhkes nutma. Kohe kogu südamest, nii et ei saanud ega saanud pidama. Nõndapalju kui kipri silm ööhämaruses seletas, oli piiga täiesti riides. Valged käised üll, lammaspruun undruk ümber ja kingad jalas. Ainult pea oli katmata ja neid heledaid juukseid sasis nüüd Carl Johani meremehekämmal.

«Aitab juba nutust, Anu! Ega ma nüüd enne merele lähe, kui oleme õpetaja juures ära käinud... Või oled sina ümber mõelnud?» küsis kipper ja pani ise imeks, kuidas ta sai seda nii rahulikult öelda.

Anu oli ukse enda järel lahti unustanud ja küllap oli toas teisigi ärkvel. Kostis lapse nuttu.

«Kuulsin juba sadamas, et Mari oli endale suurelt maalt kasupoja toonud. See teeb siis nüüd juba päris peremehe häält,» püüdis Carl Johan naljaga Anut südameleigutusest

üle aidata. Tüdruk lükkas ukse kinni, jäi jälle mehe ette seisma, kuid ei saanud ikka veel sõna suust.

«Nutad sa rõõmu pärast või on sul millegi üle nii suur kurvastus?» küsis Carl Johan.

«Mõlemad,» sai Anu lõpuks endast jagu. «Hea meel, et sa lõpuks ikka tulid, aga kahju sellest pikast aastast!»

Anu võttis Carl Johanil käest kinni ja viis ta ümber tiibhoone pargi esimeste puude vahele. Seal istusid nad pingile. Vahimees nägi ära, et pettust pole, sest võõral mehel oli tõepoolest Anu kaasas. Ja kuna toatüdruk on omainimene, siis ei saa ka tema peigmees kurjategija olla. Ega laevavanemaks pandagi igäüht, kes pükse kannab. Ka koertelt ei tulnud enam ühtki haugatust, küllap said nemadki aru, et Anul ei või paha inimesega tegemist olla. Ja oma koerakohuse olid nad ju auga ära täitnud — siis, kui ei teadnud, kes on kes.

Veel enne, kui koit uue päeva algust kuulutas, olid Anul ja Carl Johanil plaanid peetud kogu eluks.

Hommikuse varavalgega läks Malm Tiefenhafenis tagasi. Nägi, et Leigri Jaak oli madrustega koos kõik lossimiseks korda seadnud. Juba laotigi koormaid vankritele. Jahukottide tropid tõusid plokkide naginal ruumiluugist üles, poolalasti meestel seljad tõstepööra vāntamisest märjad. Mis siis veel keskpäeval saab, kui lõunapäike lausa kõrvetama hakkab, mõtles kipper. Vastas aga endale samas: ega see ole neil esimene kord. Kui võhm väljas, puhkavad pisut ja hakkavad jälle. Kubjast neil ju kukil pole nagu teolistel mõisapõllul. Küllap nemad juba toime tulevad, parem mõtle, kuidas sa ise vastu paned, kui kaks ööd ja päeva uneta oldud ja nüüd vaja keskhommikuks Põhelepa kiriklasse jõuda, et Anuga õpetaja ette lugema minna.

Kuid jahukoormad sõidavad ju kirikust mööda, tuli kipuril äkki pähe. Ruttas oma kajutiuberikku, tõmbas jalga kõige uuemad, Lübeckist ostetud püksid ja kontsaga poolsaapad, selga pani nahkvesti ja pähe musta kübara. Peigmees missugune! Mis sellest, et polnud pruudi õmmeldud peiusärki ega kõladel kootud vööd. Ei olnud tema ju Anule ka seni ühtki kingitust viinud. Viisipärane kosjareiski käimata, sest Anu on vanemateta. Nagu Carl Johan öösel

piigalt kuulis, polnud Anu oma isa-ema Palmses enam näinudki. Olid juba jõudnud silmad kinni panna ning surnuaiale puhkama viidud.

Jahukottide koormale laotati hobusesõba ja selle peal istudes oli päris mõnus mööda kruusateed kiriku poole kõristada. Ohjahoidjaks oli noorepoolne talumees, hästisöönud nagu peas. Linane pikk-kuub paljal ihul, selle ümber kootud pael. Ka hobune polnud nälginud loom, astus üsna lustaka sammuga. Aga egas tal koormatki liiga olnud. Kümme-kond kerget jahukotti, rõõbasteta tee kappade all.

«Ütlesid, et kirikuni, aga täna argine päev ja jutlust ei peeta. Kas kipuril on ehk aja-aru segamini läinud või?» tegi hobuseajaja naljajuttu.

«Pruudiga lugema,» vastas Carl Johan tehtud hooletusega, nagu oleks kõne all päris igapäevane asi.

«Seda ma ise arvasin ka. Nahkvesti ja kübarat ei kulutata naljapärast. Kes su pruut siis on, kui küsida tohib?»

«Mõisa Anu. Aidamehe perest.»

«Miks ma ei tea... Kirikuteel nähtud, ja ükskord, kui mind kärner Aadule rohtaeda abiks kutsuti, siis oli tema seal peenra pealt maasikaid korjamas. See tüdruk on ise ka otsekui maasikmari. Aga mina küll ei julgeks teda kodutare seinte vahele viia.»

Mees ootas vähe aega, mida kipper selle peale kostab, aga kaasasõitja ei kõssanudki. Ei head ega kurja. Küllap ootab seletust, miks ma ei julgeks säärast võtta, arvas ohjade hoidja. Ja jätkaski:

«Viga on see, et mõisa tubades kasvanud tüdruk. Mis teab tema kangakudumisest, põllutööst või lehmälüpsmisest? Vaata et teda ajab lauda haiski iiveldama. Sakste moed ja kombed külge hakanud.»

Selle otsekohese jutu peale oleks teine ometi pidanud oma suu lahti tegema. Ära seletama, miks tema siiski just mõisa Anu võtab ja mitte mõnda teist. Mõnda säärast, kes on maast-madalast kaelkookudega kaevu vahet jooksnud, juba enne leeri endale talviti kaasavarakangaid kudunud, suvel vikatiga heinakaare peal hõõritanud ja looreha varrega peopesad kontkõvaks kulutanud. Kuid samas taipas mees, et oli oma jutuga teise mehe pruuti otse kirikuteel maha teinud. Kähku püüdis ta lausunud sõnu pehmemaks muuta:

«Aga noh, sina oled kipprimees, ega sinu naine peagi

hobuse kombel rakkes olema. Las mängib prouat. Silma-
iluks ja...» Pidi ütlema ka «sängilõbuks», aga sai veel
õigel ajal pidama.

Kui kipri suust ikka veel sõna ei varisenud, heietas
küüdimees edasi:

«Ka minul oleks aeg naine ära tuua, aga pole tema
jaoks ei karjamaad ega laudaruumi, nagu öeldakse. Isa-
ema veel rammupõlves inimesed. Ma lastest kõige vanem,
minust nooremaid on tükki kümme. Tuba peret tuubil
täis. Õhtul, kui magamaminekuaeg käes, lao neid lavatsile
kas või kahte korda. Hommikuks on õhk nii paks, et lõika
noaga. Kuhu sa veel nooriku tood. Käisin parunilt maad
küsimas, see käskis minna metsa alet põletama. Nojah,
seal siis ela enne paar-kolm aastat kuuse all, kuni üks-
kord katuse pea kohale saad ja niipalju maad mustaks,
et leib oleks omast käest võtta... Rassi ennast vigaseks
ja oma naine kah... Aga mis mul niigi häda. Kõristan
jahukoorma otsas, ja kui saab mõnest katkisest kotist
miskit ka hõlma alla kahmata, on mul paariks päevaks
niisamasugune sai laual kui parunil endal.» Mees jäi vait
ja vaatas kõrval istuva kipri poole. Aga selle silmad olid
looja vajunud. Nii ärevil kui peigmehe mõtted ka olid, ei
saanud ta oma kehalt ometigi võtta rohkem, kui see anda
suutis.

Hobusemees taipas, et kogu tema ilus jutt oli täiesti
tühja jooksnud. Ta äigas niigi karme astumisega veoloo-
male ohjajaruga ja muigas siis: kes on enne näinud, et
peigmees jääb kirikuteel tukkuma?! Kusjuures pole vii-
nast ega õllest möödagi käinud. Kõike siin ilmas ka juh-
tub!

Kiriku kohal pidas küüdimees hobuse kinni. Raputas
kiprit õlast:

«Kui sa pole meelt muutnud, siis astu maha!»

Carl Johan ärkas, kissitas unesegaseid silmi ja vaatas
ringi. Märkas siis puulatvade kohal kirikutorni teravat
tippu ja taipas. Käega üle näo äiates hüppas ta kähku
koorma otsast alla ja tänas oma küütijat:

«Ole meheks!»

«Magasid nii rontraskelt, et oleksin küll võinud sind
ühes kottidega aita viia ja virna laduda,» naeris mees ja
nõõtas hobuse taas astuma.

Anu seisis juba kirikla trepil ja ootas. Piigal oli seljas
peenest riidest maani rüü. Sinakat karva ja kurgu alt

mõlega kinni. Pitside ja satsidega. Küllap proua vanast
ümber tehtud, käis peigmehele läbi pea. Kuid see riie oli
Anule päris keha järgi ja tüdruk näis nagu rammusa maa
peal kasvanud noor sirge kask. Ööhämaruses polnud Carl
Johan Anu muutumist märganudki, kuid nüüd, päeva-
valge ajal, paistis talle, et piigast oli selle aasta jooksul
saanud küps naine. Pihast terake täidlasem, palgejooned
mitte enam nii lapselikud nagu enne, põsed koguni pisut
lohku vajunud. Silmad küll endised ja nende pilkki sama.
Tõsi, nüüd, kui Carl Johan piigale otsa vaatas, värisesid
Anu laud, nagu kahlaks ta läbi pöösaste, kus oks või puu-
leht võib silma riivata. Küllap ta vaene ikka nii palju
nutnud on! haletses mees mõttes. Aga nüüd on südame-
valul lõpp ja asjad varsti ühel pool.

Põhelepa kiriku õpetaja Magnus Johannes Jahn oli juba
vana mees. Selle kihelkonna pastor alates 1777. aastast.
Oli teeninud oma kogudust tões ja vaimus. Püüdnud ini-
mesi võõrutada patuelust, hoolitsenud nende hinge eest
alates ristsetest kuni hauani. Tilgutanud lastele pähe
pühitsetud vett, heitnud elust lahkunute kirstule kolm
mullapeotäit kaasa. Tuletanud seejuures meelde: «Põr-
must oled sa võetud ja põrmuks pead sa saama, kuni...»
Õpetanud lapsi lugema pühakirja, noominud noori nende
üleannetuste eest, kuulutanud armulaua pattude andeks-
andmist. Önnistanud leerilapsi, laulatanud pruutpaarisid
pühasse abielusse. Aga vahel juhtus ka nii, et seesama
naine, kes just äsja oli töötanud oma mehele kuni sur-
mani truu olla, tegi juba mõne aja pärast teisega pattu.
Rääkimata tüdrukutest, kes ei jaksanud suvel oma maga-
miseaida ust võrgutaja eest haagis pidada. Issanda abiga
olid need patud siiski harvemaks jäänud või ehk olid
inimesed kavalamaks muutunud ja oskasid oma üleastu-
misel paremini varjul hoida? Aga jumal tänatud, seda kõige
raskemat pattu, tite metsaviimist, polnud siin ette tulnud,
nagu mõnes suuremas koguduses.

Säärase vana, tõlise ja väärika jumalasulase ette astus
nüüd Carl Johan oma Anuga. Ootama nad ei pidanud,
sest õpetajal oli vastuvõtuaeg ja teisi jutule tahtjaid
polnud.

Pastori töötoa seinal rippus ristipuule naelutatud õnnis-
tegija kuju ja õpetaja ees laual lebas lahtilöödud piibel.
Magnus Johannes Jahn ise aga oli küll enam Revali linna
rikka kaupmehe kui kihelkonnakiriku hingekarjase moodi

mees. Ja käisid jutud, et ta ei ütelnudki heast ärist ära. Ei halvastki. Laenas intresside ja obligatsioonide peale, ostis ja müüs. Koguni niisugust kumu oli kuuldud, et pastor hoidvat oma kiriku käärkambris mõnikord Ungern-Sternbergi tollimata kaupa peidus. Seda, mis parun Näki-madalatelt maale toonud. Aga võib-olla olid need siiski niisama jutud.

Õpetaja juuksed polnud enam hallid, vaid otse lumi-valged. Kuid jõuetuks raugaks ei saanud teda veel sugugi pidada: pösenukid punetasid ja külmsinised silmad särasid valjult. Aga valjuse kõrval oli tema vaates ka pisut nagu kavalust ja kaalutlemist ning just see rebasepilg tegigi pastorile kaupmehe näo pähe. Jahni lopsakas täishabe oli hoolikalt siledaks soetud ja juustest hea tüki maad tumedam. Suu ümber aga olid karvad kollakaspruunid, mis tuli tubaka suitsetamisest. See suitsetamiskomme oli sakste seas päris moodi läinud ja juba tossas mõnel talumehelgi tobi hammaste vahel. Siin, pastoraadi vastuvõutuas, olid otse Kristuse ristikuju alla seinale löödud varnad, millel pikas reas pastori piibud. Vasakul suuremad, paremal väiksemad. Neid võis olla tükki kümme. Laua peal piibli kõrval seisis tubakatoos.

Pastor võttis piibu suust ja pani lauanurgale klaasist laogese peale.

«Mis on teil südamel, mu noored?»

«Tahame paari minna,» vastas Malm lühidalt.

Õpetaja takseeris kogukat kiprit, kes polnud sisse tulles küürutadagi osanud, ime, et kübara peast ära võttis. Seejärel langes ta puuriv pilk Anule. Puhkas pisut tüdruku kootud mütsil, siis nihkus allapoole, kuni rindadeni, ja sealt kätele. Pastor nägi, et piigal polnud näpu vahel ei kinda- ega sukapaari kingituseks. Tühipaljad sõrmed. Ka ei pannud see mees, kes tahtis olla peigmees, lauanurgale hõberaha, nagu oli kombeks iidsetest aegadest. Lauatuse tasu käis peale selle. Vanasti, kui peremees naise võttis, pidi ta pastorile andma koguni härja. Aga nüüd... Hea, kui saad rubla.

Mari oli küll Anule sokipaari kaasa pakkunud, kuid piiga süda ei andnud vastu võtta. Nagunii oli aidamehe naine teinud tema heaks enam kui küllalt. Antu lootis, et ehk paneb pastor nimesid siiski ka ilma kingituseta kirja. Carl Johanil aga ei tulnud pähegi, et jumalasulasele tuleks

raha pihku pista nagu linnas jooksupoisile või rannas paadimehele kannu õlle jaoks.

«Tahate paari minna... Aga kõigepealt — mis on teie nimesid ja seisus ja kas olete selle koguduse hingekirjas?» tahtis õpetaja teada.

«Mu pruudi nimi on Anu, ta on siit mõisaproua toatüdruk, talupojasoost, sunnismaine ori. Mina olen Carl Johan Mattsson, priinimega Malm, kammerhärja parun Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternbergi laeva «Moriām» kipper, vabalt sündinud mees. Mu pruut leeritati Pihla kirikus. Mina ise olen sündinud Kärдалис, mis peaks käima sellesama Põhelepa kiriku alla. Eks mu hing peaks siis ikka kah siin kirjas olema.»

Õpetajal oli imelik ja pahandav kuulda, et temaga räägitakse niisugusel kombel. Tavaline peigmehehakatis keerutab mütsi peos, tammub jalalt jalale, kogeleb ja härratab pastorit ette ja taha.

«Khm... Sinu pruut toogu kõigepealt oma hingekirjad Pihla kiriklast siia minu kätte. Muidu ei tea ma sedagi, kas ta ikka tõesti veel ausasti neitsipõlve peab või on tal juba mees olemas. Niisamuti saab siis selgeks, kas temal mitte juba lapsi ei ole.» Pastor võttis vastasseinalt riiulist paksu raamatu ja hakkas selle lehti pöörama. Kastis vahepeal oma kollaseks suitsunud nimetissõrme suus ja pööras edasi. Lõpuks sõrm peatus, õpetaja jäi üht lehekülge uurima.

«Mnjaa... Siin seisab küll, et Carl Johan Mattsson Malmi perest on Kärдалис sündinud, aga kus oled sina, Carl Johan Mattsson, leeri käinud? Siit ma seda ei leia.»

«Ei kusagil. Läksin enne leeri merele, ja kui viie-kuue aasta pärast tagasi tulin, olin selleks juba liiga vana, ja muudki tegemist oli küllaga. Ei tulnud lihtsalt meelde... Aga kümmet käsku ma tean ja...»

«Sa oled siis veel leeritamata! Pole käinud armulaul... See on niisama hea kui poolpagan,» pahandas pastor ja vaatas kiprit nagu kurjategijat. «Minu koguduses!» Õpetaja oli pisut aega vait ja küsis siis juba tasasemal häälel: «Ütled, et kümmet käsku sa tead, aga usutunnistus ja katekismuse viis peatükki?»

«Ju ema need mulle kunagi ette luges, aga meeles enam küll ei ole,» tunnistas Carl Johan.

«Siis pead sa järgmisel kevadel leeri tulema. Enne ei saa ma sind paari panna.»

Ja oligi peigmees pastoril seks korraks kaelast ära. Hakkas tüdrukut usutlema:

«Sina, Anu, kuidas on lood sinu usuliste teadmistega? Kas sinul on meeles veel kõik need katekismuse käsusõnad ja muud jumala tarkused, mis seal on kirja pandud? Mis ütleb jumala kuues käsk?»

Juba enne, kui õpetaja oli rääkinud hingekirjadest ja pruudi ausast neitsipõlvest, oli Anu veri põskedesse tõusnud, ja kui tüdruk veel kuulis, et Carl Johanil tuleb pea-aegu aasta leeri järele oodata, läksid tal mõtted täiesti segi. Kuid pastorile pidi siiski vastama ja käske ta ju ikka teadis.

«Sina ei pea... Sina pead... Sina ei pea mitte...» alustas Anu, aga edasi ei saanud, kõik oli lootusetult sassis.

«Mis ütleb jumala kuues käsk, kas sina pead või ei pea mitte abielu ära rikkuma?» katsus pastor pea kaotanud piigat järje peale aidata. See Anu oli nii kaunis ja abitu. Pisut nagu õige pruudi moodi, kes õpetaja ees seisab.

«Sina pead...»

«Säh, siin on katekismus! Võta ja loe ise, siis jääb meelde kogu eluks.» Pastor võttis raamatu ja ulatas Anu poole.

«Ma ei oska lugeda,» ütles Anu sosinal ja tema silmad valgusid vett täis. Ei võtnud raamatut kättegi.

«Ei mõista lugeda!» ehmatas pastor hoopis ära. «Kuidas sa Pihla kirikus leerist lahti said?»

«Õppisin kõik pähe ja sellega lepitati.»

«Oi-oi-oi! Õppisid pähe — ja siin see siis nüüd on! Oled ära unustanud ega oska seda enam kusagilt tagasi võtta. Kas sa viisid õige Forsmannile meelehead või, et sind niimoodi kirja tundmata ära õnnistati?»

«Proua ise käis õpetajaga rääkimas. Ütles, et toatüdrukul pole vaja kirja tunda.»

«Ja antigi armulauda, ja saidki leerist lahti! Oi-oi-oi! Puha hirmuasjad armuriigis!»

Pastor võttis seinalt kõige suurema piibu ja hakkas mustast toosist tubakat kahasse toppima. Jätkas siis:

«Aga mina sind niimoodi peigmehega kokku ei laulata. Enne õpid lugema. Kuidas sa mõtled oma lapsed jumalakartuses üles kasvatada, kui sa ei oska neile pühakirja ega katekismust ette lugeda? Kes õpetab neile kirjatahti?»

Pastor täksis tule taela ja pani piibu tossama. Tõmbas mõne hea popsu ja tegi siis oma pika seletuse tõlbiks:

«Sina, peigmees, tee enne leer läbi ja su pruut õppigu lugema. Seejärel võite uuesti tulla. Minge, mu lapsed, ja jumala rahu olgu teiega!»

Kuid Carl Johan ei liigutanudki. Tema veri lõi kõrvus kohama.

«Kas tõesti mina, täismees ja laevavanem, pean hakkama ühes poisikestega veel leeritoa pinki nühkima? Ei, ma võtan oma pruudi kaasa, lähen Revalisse, kas või Peterburgi, ja lasen meid seal ära laulatada. Piiblis seisab, et abielud sõlmitakse taevas, laulamine on ilma komme. Meremeestele tehakse see talitus suurtes sadamates enne reisile minekut paari tunniga ära. Ei mingit leeri, lugemist ega mahakuulutamist... Võin ju veel ütelda, et pruut ootab last ja mul ees aastapikkune reis.» Malm oli kuulnud, et säärase jutu peale on mõni mees tõesti oma mõrsjaga kähku altari ette saanud.

«See võib Revalis olla, ja siis, kui on kirikukirjad ette näidata, aga mina neid siit välja ei anna! Ka Pihla pastorile teatan. Sest nüüd on mul selge, et teie tahate petta niihästi inimesi kui ka jumalat, kes ometi kõik läbi näeb. Katsub läbi inimlaste südame ja neerud. Võite minna!»

«Mis nüüd küll saab!» hädatses Anu, kui pastoraadi raske uks nende taga kinni langes.

«Ma lähen paruni enda jutule. Tema on ainus, kes võib ka pastorile valjad pähe panna,» oli peigmehele otsus juba valmis.

«Ehk räägiks prouaga?» arvas Anu.

«Ei, see on enam meestevaheline asi. Võin sulle ütelda, et pastor on Ungrul peos. Ja kui Ungur pigistab, siis on Magnus Johannes Jahnil püksid täis.»

«Mis juttu sa ajad?!»

«Küll mina tean, mis ma räägin!» Malm oli tuliseks läinud ega suutnud valida sõnu, mis oleksid kõlvanud ka naisterahva kõrvadel kuulda. Ja kes teadis asja paremini kui Carl Johan: ta oli ise ühel hilissügisel ööl, kui laev talvekorterisse pandud, voriga kaasas käinud Põhelepa kiriklasse Näkimadalatelt toodud kirikuküünlaid ja veiniyaatisid viimas. Siia kiriklasse need peideti ja küllap laskis pastor Jahn pärast nii küünlad kui veini endale kiriku kassast välja maksta. Sest ega kogudus, veel vähem konsistorium ja randrüütlid teadnud, et lühtrites põlevad

küünlad on salakaup ja armulauavein merehädalistelt poolt saati väevõimuga võetud.

Kui hommikul suurte lootustega kiriklasse läinud ja nüüd tuseselt vaikiv pruutpaar mõisa jõudis, löödi parasjagu lõunalokku. Anu läks oma häda kurtma aidamehe Marile ja Madlele, Carl Johan aga astus häärberi paraaduksest sisse. Kuid toapoiss ütles, et härra istub lõunalaual. Malmil polnud südames isegi niipalju rahu, et oleks end trepinukale toetanud ja pisut puhunud, käis edasitagasi sissekäigu ette veetud õuekruusal ja ootas, kuni Ungur tuleb oma kirjutusetuppa. Malmil oli õigus igal ajal härra juurde kabinetti minna, oli see siis hommik, keskpäev või õhtu, nii tähtsaks pidas Ungern-Sternberg laeva äriasju ja meresõitu.

Lõpuks ilmus toapoiss Kaarel peaukse vahele ja tõstis sõrme üles. See tähendas, et Ungur läks just oma töötuppa. Malm teadis isegi, et nüüd peab ta olema kiire mees: vaja jõuda härra ette enne, kui too suvatseb sängi heita leiba luusse laskma.

Ungern-Sternberg seisis keset oma suurt kabinetti ja päästis parajasti kurgu alt särginööpised lahti. Kipri tulekul võis ta endale säärast vabadust lubada, sest Malm oli talle nagu omainimene — igapäevane.

«Mis mureks?»

«Härra parun, õpetaja tahab, et ma enne paariminekut veel leeri läheksin ja Anu toogu Pihla pastoraadist oma kirikukirjad ning õppigu lugemine selgeks.»

«Vanamees on kogu oma piibliga ogaraks läinud,» imestas Sternberg.

Olles aga Malmi loo ära kuulanud, puhkes parun naerma. Läks siis ja lükkas kabinetiukse lahti.

«Kaarel!»

«Jah, härra!» oli toapoiss sealsamas.

«Lase kohe hobune kalessi ette rakendada ja sõida pastoraati! Käsi minu nimel õpetaja Jahnile jalamaid mõisa tulla. Ütle, et küsimuses on üks väga kiire äri.»

«Jah, härra!» Ja toapoiss ruttas jooksupalu käsku täitma.

«Ja sina, Malm, mine laevale ning aja oma asju. Homme hommikul tuleb käskjalg ja toob sulle sõna, kuidas lugu lõppes. Selge?»

«On küll, härra parun.»

*

Järgmisel hommikul kihutas toapoiss ratsahobusega Tiefenhafeni sadamasse. Tõi kiprile paruni kirja.

«Kui sa teaksid, Malm, kui kaua ma pidin parunit paluma, enne kui ta mulle selle noore hobuse andis! Kartis, et see viskab mu sadulast maha ja murrab oma luud-kondid. Oh, mismoodi ma metsa vahel nelja sõitsin! Kuused tee ääres olid üksainus roheline sein, puude vahet enam ei saanud. Nii kiire jooksupala hobune. Oleks endal säärane loom laudast võtta!» ohkas Kaarel, kuid kipper ei pannud ta juttu tähelegi. Talle oli tähtsam see, mis seisis kirjas. Ja sinna oli Ungur oma vigurite ja konksudega, millest ainult kirjakogenud silm oskas tähti ja sõnu välja lugeda, tähendanud järgmist:

Kipper Malm, lubasin pastor Jahnile selle eest hea seista, et sina veel enne oma pruudiga altari ette minekut kogu katekismust peast oskad. Niisamuti andsin sõna õpetada Anu lugema. Enne ei ole teil vaja tema juurde minna kui laulatusepäeval kirikusse. Ka Anu hingekirjad toob tema Pihla pastoraadist ise ära. Esimest korda hõigatakse teid kantslist maha juba tuleval pühapäeval ja kuu aja pärast pidage oma pulmad. Täna õhtul lõpetage lossimine ja siis tule mõisa, ma ütlen, kuhu sa laevaga siit lähed.

O. R. L. von Ungern-Sternberg

Õpetaja Jahn, oma pastoraadis ja kiriku seinte vahel oled sa küll jumala sulane, aga mõisas pead täitma paruni käsku, rõõmustas Malm. Korraga oli suvine hommik taas ilus ja selge ning tuulevirves meri sadamasilla taga säras ja säntendas.

Õhtul, kui Malm Ungern-Sternbergi kirjutusetuppa astus, paistis parun talle üpris tõsine. Vaatas teine oma kiprit säärase uuriva pilguga, nagu näeks ta võhivõõrast.

«Kõigepealt äriasjad,» alustas mõisnik. Ning juba nendest sõnadest oli kiprile selge, et pärast ametlikku juttu tuleb veel midagi.

«Siit purjetad Haapsallu, võtad sealt lasti halupuid peale ja viid jälle kaupmees Glehnile nagu kevadelgi. Siis tuled Tiefenhafenis pulmi pidama. Pärast viinaga Peterburgi.»

Ungur pidas pisut aega vahet. Käis toas edasi-tagasi,

seisatas korraaks sõjariistade seina juures. Võttis ühe kõvera mõõga ja proovis küünega selle tera. Jäi rahule. Pani mõõga tagasi ja silmitses seejärel tükk aega raamaturiulit. Kulm kortsus, nagu otsiks jutule jätku. Siis naeratas äkki.

«Oled endale vaenlase saanud, Malm. Pastor on sinu peale kuri, et lubasid minna kas või Peterburgi ja lasta end seal oma pruudiga paari panna. See oli sul muidugi ilusasti mõeldud ja sa oleksid võinud selle teoksiki teha, kui muidu poleks saanud. Aga temale seda suisa suhu ütelda... Olgu, sellega on korras. Kuid kas sa oled ka mõtelnud, et sul pole oma naist tõeliselt kusagile viiagi? Skalluse tare peale sul ju õigust ei ole. Niisamuti pole sinna juurde kuuluv maa sinu oma.»

«Kuidas nii?» imestas kipper.

«1781. aastal müüsin mina Reigi Skalluse tare ühes paari tessatini põllumaaga Getter Bertillsdotterile, kuid tema ei olnud sinu vanaema ega üleüldse sugulanegi.»

«Aga minu vanaisa oli ometi Getteri mees? Ja naise vara kuulub ju ka tema mehele.»

«Jah, aga Clemet Bengtsson oli siis juba surnud, kui Getter Bertillsdotter maja ja maa päriks ostis.»

«Kes seda teab, millal mu vanaisa suri, sest ta jäi laevaga kaduma. Tema hauda ei oska keegi ette näidata. Võib-olla elab ta tänapäevani.»

«Hea küll, Malm, ütleme, et ta on saja-aastane ja elab tõesti kusagil üksikul saarel edasi... Aga nüüd sulle säärane uudis: Clemet Bengtsson ei olnudki üldse sinu vanaisa. Sest ta polnud su vanaema Walborgiga abielus. Nende laulatus tunnistati tühjaks, kuna neid oli paari pannud ainult kiriku kellamees. Ja sinu ema loeti seega tüdrukulapseks.»

«Olen sellest kuulnud...»

«Niisiis on mul õigus Reigi Skalluse tare ja maa sinult ära võtta kui omanikuta jäänud vara. Võtta kõik enda hoole alla, kuni pärija välja ilmub. Sellel Getter Bertillsdotteril oli pärija olemas, üks Jürgeni-nimeline pojapoeg, aga see saadeti 1781. aastal koos teiste rootslastega Uus-Venemaa kubermangu ja pärast pole temast miskit kuulda olnud. Küllap suri teel ära nagu paljud teised, kes siis välja saadeti... Noh, mis sa arvad sellest loost?»

«Mis minul arvata...» läks kipri otsaesine kipra. «Nii-

palju saan aru küll, et olen parunil peos. Otsus on härra enda teha.»

«Kuula siis hästi,» manitses parun. «Siamaani oleme läbi saanud. Sina oled teinud oma tööd nagu tubli mere-mehe kunagi ja «Moriām» on toonud mulle enam raha kui ükski teine alus. Nii et kui see samamoodi edasi kestab, ei puuduta mina su elamist ega olemist, nagu ma seni pole puudutanud... Sa ise ütlesid, et oled mul peos. Sul on ehk õigus. Sest sa ei saa mulle mingil kombel vastu töötada ega miskit endale ülekohtuselt võtta. See on laeva kipril ju mõnikord võimalik ja koguni pakutakse. Küllap tead isegi.»

«Tean,» vastas Malm.

«Nüüd võid minna. Pärituult ja kiiret reisi!»

«Pean ju pulmadeks tagasi olema,» vastas kipper, tänas parunit leerist päästmise ja muu eest ning läks ka pruudile head uudist kuulutama. Et aga Skalluse tare ja maa ei kuulugi talle, selle tuska tegeva tõe otsustas ta esialgu enda teada jätta.

Anu istus aidamehe toas, Mari pisike kasupoeg süles. Kunagi on meilgi säärane, nägi Carl Johan vaimusilmas tulevase päevi, mil Skalluse tare vibuhäll taas asja eest käib.

*

Malm arvas, et neljast nädalast on Revali-reisiks enam kui küllalt. Päev head purjetuult ja «Moriām» ongi Tiefenhafenist Haapsalus. Laadib kõige rohkem nädalapäevad. Revalisse jõuab, kui tuuled vähegi aitavad, kolmenelja päevaga. Ja seal võtab kaupmees Glehn korraga kogu lasti ära, pole vaja süldhaaval müüa. Kaua Glehn seda oma suurte vankritega ja kaerusöönud loomadega ikka veab. Kõristab halud puuhoovidesse ning sina tõmba aga seilid taas juurde, purjeta tagasi Tiefenhafenisse ja vii oma Anu altari ette.

Säärasel kombel tegi kipper oma peigmehepeas selle pulmaeelse reisi juba ette ära ja arvas, et aega jääb küllaga veel järelegi — kaalumiseks, kus ja kuidas pulmi pidada, keda peiupoisteks-pruuttüdrukuteks kutsuda. Mörsjakingi ja muu niisuguse eest tuli muidugi hoolitseda Revalis, kus raha eest võis saada kõike peale hingeõnnistuse. Ka pidi sealt ostma paraja vaadi head õlut, sest

kusagilt mujalt seda ühtäkki ei võta. Pöhelepa kõrtsi oma kõlbab küll kõhuloputamiseks, aga mitte pulmaõlleks.

Jah, Carl Johani pähe pidid tahes-tahtmata mahtuma ka need hooled, mis tavalises talutares on mitme peale ära jagatud. Suures põlises peres teeb õlle ja veristab oinad isa, naised korraldavad kaasavarakirstu, ehivad tuba, hoolitsevad toitude eest. Mis puudu jääb, laenatakse naabritelt. Pruut õmbleb peiusärgi, käib kosjaviinaga mööda küla ja korjab ande. Sõnaga, pulmade ootusel on jalul kogu küla, jõudumööda aitavad kaasa kõik, rääkimata sugulastest ja lähematest omastest. Aga Carl Johan oli üks, omakseid ega sugulasi polnud tal ligiduses kedagi. Vanem vend Björn, kes oli elanud Kärdaalis, leidis juba mitme aasta eest oma otsa palgimetsas. Jäi langeva puu alla. Naine elas küll veel, aga temast polnud Carlil häid mälestusi. Teised õed-vennad olid läinud kaugemale, enamik suurele maale. Ning ka oma pruudi peale ei saanud Carl Johan pulmamuresid jätta: tüdruk kogu eluaeg olnud käsualune, enda otsustada peaaegu ei midagi. Isegi mitte see, mida selga-jalga panna. Nagu proua ütles, nii oli. Seepärast ei võinud Anu mõtlemistelt nõuda laia kaart ega ettenägemist. Tema Palmse-sugulastest aga ei hakka küll keegi pulma tulema, abiks olemisest rääkimata. Iseäranis nüüd, rutulisel lõikuseajal, kus iga kätepaar, mis suudab sirpi hoida, on valitsejal paberi peal kirjas. Ei lasta paariks päevakski ära, ammugi siis nädalaks. Aga lühema ajaga ära ei käi, kui pealegi meri vahel. Tuleb vali tuul, oota uisku mitu päeva, kuni ükskord üle pääsed.

Niipalju oli Carl Johanil ja Anul siiski kokku räägitud, et kirikusse minnakse jala: mis see verst maad noortel inimestel käia ei ole. Ning üldse tehakse paariminemisega nii vähe kära-müra kui võimalik. Iseäranis Anu oli selle poolt. Milleks suurt kulu? Pärast Skalluse tares uue elu sisseseadmisel nagunii vaja palju juurde osta. Carl Johan jäi nõusse ja tal oli koguni hea meel, et Anu oskas niigi palju ette näha. Jah, Skallusel polnud veel hänga ega hobust, sara all ainult vana regi ja poollagunenud van-ker. Majakraamiga oli sama lugu: piimapütist, koostast-kulbist saati kõik juba aastatepikkusest tarvitamisest kulu-nud. Oli ju tare mitu aega ainult naispere päralt ja midagi uut juurde ei tehtud. Tühjad olid ka riideaidad. Omaaegsed minejad võtsid kaasa, palju said, ja pärast enam keegi kangaid ei kudunud. Selleks polnud vana-

inimestel silmanägemist ega kätejõudu ning õieti vaja-dustki mitte: niipalju kui endal tarvis läks, oli rammupõl-ves ette kootud. Ema Agneta oleks ehk veel suka- või kindapaari varrastel valmis saanud, aga neidki rippus õrtel siis veel mitu tosinat.

Heinakuu lõpu- ja lõikuskuu alguspäevadel pidas väga ilusaid kuivi ilmu ning tasast maakaaretuult. Kuid just maakaarde tuligi Malmil oma alusega minna. Prikktagla-sega laev aga oma raapurjedega suuremat vastale ei võta ja kitsas väinas ei saa säärase suure laevaga loovida: kiil künnab oma kaksteist jalga sügaval. Tuli ära kasutada iga vähegi aitaja tuulevirve ning vastase tuulega jääda ankrusse, et mitte madala peale triivida. Ankru ülespeli-mine võttis muidugi oma aja. Ja nii siis läkski, et otsad saadi Haapsalu sadamasilla postidesse kinni alles pärast kolmepäevast purjedega rassimist.

Malm mõtles kaotatud aega kas või osaltki tasa teha kiire laadimisega, aga nüüd heitis kaika kodaratesse Jakob Pontus Stenbock. Krahv oli teada saanud, et Ungern-Sternbergi laev laadib Haapsalus just neidsamu halupuid, mis parun oli enne mõisate vahetamist Neuenhofist sohi-kombel lõiganud, ja läks kauples kõik Haapsalu linna veovoorimehed kahekordse hinna eest endale teede sillu-tamiseks kruusa vedama. Oodaku «Moriām» silla ääres noort kuud või veetagu neid puid käsikärudega — see on Ungrule üsna paras selle eest, et jättis krahvile Neuenhofi kõige paremas kaasikus ainult kändude kokkulugemise vaeva.

Ega Malmil muud üle jäänudki kui kärud appi võtta. Õnneks polnud puupinud kuigi kaugel, vaevalt pool versta. Pandi lauad maha ja neid mööda lükati kogu last laeva pardale — linna kärumehed rassisid päeval, kipper oma madrustega öösiti. Lisapalga selle töö eest maksis Carl Johan laevameestele omast kukrust. Mehed pidid küll tublisti higi valama, kuid nurinat ei kostnud: teati ju, kui tuline rutt kipril taga on.

Mõne päeva asemel võttis säärane laadimine siiski üle nädala aega. Kui laev taas purje alla saadi, oli lõikuskuu varsti poole peal.

Laev saadi küll purje alla, kuid teda sa käterammuga tagant ei tõuka nagu sadamas käru. Peab aitama jumala ilm. Ning kui ilm on vaikne ja vastane, pole sul parata

miskit. Muidugi võib veel abi otsida vilistamisest ja tuulesõnadest, aga «Moriamil» ei olnud niisugust meest, kes oleks neid õigeid tuulesõnu teadnud. Üks oli kuulnud ühte, teine teist, kolmas arvas, et kõik jääb ikkagi õnneasjaks. «Või kui just kurja ennast appi kutsuks,» ütles Leigri Jaak. «Aga vanatühi nõuab ju aitamise eest hinge.»

«Las nõuab, kutsu sellegipoolest,» hukutasid teised mehed Jaaku. «Põrgu lähed nagunii, üks patt rohkem või vähem.»

Kuid oli Jaak mis ta oli, tegi mis ta tegi, vanakurjaga mesti hakata ta ei tahtnud. Ja nõnda ei jäänud meestel ikka muud teha kui oodata, mida jumal annab. Vahel oli tuuleõhk nii vaikne, et kasta näpp märjaks ja tõsta püsti, et aru saada, kustpoolt ilm hingab. Ning kui siis lõppude lõpuks tuligi paras purjetuul, puhus see taas poolpöiki vastu.

Aga igal asjal on oma algus ja ots, nii ka «Moriambi» purjetamisel Haapsalust Revalisse. Sinna jõuti just nädal enne seda pühapäeva, mille peale parun Ungern-Sternberg ja pastor Jahn olid kipri laulatuse kokku leppinud. Või õigemini oli see ainuüksi Ungru määratud.

Revalisse Stenbocki käsi ei ulatunud ja siin vedas kaupmees Glehn laeva paari päevaga tühjaks. Juba tekkis Carl Johanil lootus, et ta jõuab siiski veel õigeks ajaks koju.

Kui tagasitööle asuti, püsis ilm endiselt ilus. Nüüd oli maakaarde pidama jäänud tuul «Moriatile» tagantpöntsana ning kipriga ühel nõul. Iga lainehari tõukas laeva Tiefenhafeni poole. Aega polnud aga enam kuigi palju: kui Gräsgrundist mööda saadi, oli käes pulmaeelse neljapäeva hommik.

Ja siis lõi ilm vembu sisse. Pilved ajasid end hunnikusse ja tuul hakkas siia-sinna lentsima. Meestel oli purjedega tükk tegemist, et neid vaos hoida. Ning pärast lõunat tõusis vesikaarest must pilvesein, tormivall ees. Mattis päikese, mis seni oli kõrvetanud otsekui tulise rauaga, ja varsti oli ilm niisama pime nagu öösel. Siis sähvatas pilvest välg vastu merd ja mööda vett veerev mürin lõi meestel kõrvald lukku. Allalangev vihmavalang kattis silmapiiri kinni, taevast ja meri haarasid teineteisel tutist. Sündis üksainus veemöll. Ülemised purjed jõuti eest ära korjata, aga kui esimene tormitükk juurdejäetud seili-

desse ropsas, kastis tühi laev ikkagi reelingulati vette. Et vastu pidada, tuli tormile pöörata achter ja lasta laeval vesikaaretuulega Revali poole tagasi joosta.

Alles Suurupi poolsaare kohal hakkas torm taltuma ja päike ilmus taas pilve tagant välja. Tuul jäi aga edasi vesikaarde ning «Moriamil» tuli hakata loovima. Üht halssi pidi Soome ranna poole, teist halssi tagasi. Kuid tühi alus on kõrge nagu korv, kogu parras tuule käes. Laev triivib alla ja suuremat võitu loovist ära looda, hea seegi, kui koha kinni pead.

Kuidagi ei suutnud Carl Johan leppida mõttega, et ta enda pulma ei jõua. Siis peaks laulatuse lükkama järgmisele pühapäevale. Aga kes võib teada, millise tõkke pastor Jahn niisuguse viivituse peale veel välja nuputab? Äkki nõuab uusi mahakuulutamisi? Loeb eelmised tühjaks, sest pruutpaar ei ilmunud õigel ajal ette. Ja oota taas terve kuu. Selleks ajaks tuleb aga Ungru viinalastiga Peterburgi poole teele minna ja siis on hea, kui jõuluks pulmadeni jõuad. No kas pole! siunas Carl Johan ja sihtis taevast, kust ei andnud miskit tuulemuutust välja lugeda.

Aga vanad meremehed ütlevad, et kui ilm on ka kogu nädala su vastu olnud, siis laupäeva õhtuks parandab ta ikka meelt. Nii läks seekordki. Laupäeva hommikul keeras tuul lõpuks maakaarde tagasi. Sinna, kust oli puhunud peaaegu kogu heinakuu ja poole lõikuskuud takka-pihta. «Moriambi» soodiplokid ja halsid löid lõbusalt nagisema, täävi ette tekkis vahumöll, kiiluvesi kees ja kobrutas. Nüüd võis varsti oodata, et kodusaare tuttavad metsatupsud ja rannatarede katused hakkavad mereküüru tagant paistma.

Õhtul veel valgevaluga saadi küll Vormsist mööda, aga enne kui laidude vahele jõuti, langes pimedus peale. Tuli ankur alla anda ja hommikut oodata. Kuid see oligi juba pulmapäeva hommik.

Muidugi ei saanud kipper sel ööl sõba silmale. Pruut pole kaugemal kui paar miili mereteed ja kümmekond versta mööda maad, aga sina pööra ühes oma «Moriamiga» siin ankruketi otsas ja miskit ette võtta ei saa. Carl Johan käis mitu korda väljas ilma vaatamas ja tuult peilimas. Sest veel oli lootus hommikuse koiduga sadamasse pääseda, sealt viskab kas või jala Grossenhofi. Kui aga pärast keskööd hakkas tekile päris parajat vihma

ladisema, oleks Malm tõesti kas või vanasarviku enda appi kutsunud.

Vihmane hommik läks valgemaks aegamööda ja vastu tahtmist. Sadu oli muutunud veelgi kõvemaks, kogu ilm ja meri tusesalt halli karva. Kuid pikapeale tõusid lähemate laidude kühmud ometi veest välja, ujusid udus nagu samblatutid, ja hädapärast võis nende järgi siiski sadama poole sõita. Keskhommikuks saadigi ankur põhjast kätte. Tasane tuul andis koosi pidada.

Silda varpimise jättis kipper Leigri Jaagu hooleks ning laskis end reidilt paadiga maale sõuda. Seal oli tal vastas Ranna Toomas, kes teadis Malmi ja Anu pulmapäeva niisama hästi nagu pruutpaar ise. Sest mis juba kirikukantslist mitu pühapäeva järgemööda maha on hõigatud, pole enam ühelgi inimesel kuulmata.

«Juhata mulle mees ja hobune, kes mind Grossenhofi viiks!» hüüdis kipper Toomale juba kaugelt.

«Selle peale mõtlesin minagi, kuid pole siin üheski talus säärast looma, kes jaksaks tublist jalakäijast mööda astuda. Võib-olla siis, kui selga istuks, aga kust sa sadula võtad? Ilma selleta on su pulmapüksid karvu täis,» vastas Toomas ja kohendas oma torbikmütsi, et vihmavesi krae vahele ei valguks. Linaõlis immutatud pikk-kuub hoidis kere kuiva.

«On lugu!» siunas Malm. Mis tema pulmapükstesse puutus, siis ega ta küll olnudki oma laulatusepäeva hommikul sugugi peigmehe moodi riides. Visalt allaladisev vihm oli temalegi pika säärega meresaapad jalga ja õliriided selga ajanud.

«Ja ütleme, et lähedki praegu kuskilt hobust küsima, võtab enne oma tunni, kuni pühapäevahommikune mees lavatsilt lahti saab. Siis läheb ta sul koplimestast hobust otsima, tahab veel vankril assisid määrada ja kõige enne on tal tingimata tarvis püksikorral ära käia, et tee peal häda ei tuleks. Selle ajaga oled juba jalagi ammu Grossenhofis.»

Nii leidis Toomas ning sedasama arvas lõpuks ka kipper ise. Lausumata enam ühtki sõna, hakkas ta astuma. Sadu oli veel tihedamaks läinud, taevast ei paistnud ühtki heledat laiku. Teeäärsed kuusedki vaatasid altkulmu, tuulelilid raputasid nende okstelt vett. Vihm leotas teetolmu taignaks ja see hakkas kipri saabaste külge, muutis need tinaraskeks. Aga mehel jõudu jätkus. Saabaste sääred põl-

vist saati maanteeopaga koos, vihmakuue hõlmad vöö vahel, mõõtis ta poolesüllaste sammudega sadama ja mõisa vahelist teed.

Carl Johan jõudis aidamees Reinu ukse taha just siis, kui kiriku kellad hakkasid kogudust sisse kutsuma. Tuppa astudes nägi ta Anut ja Madlet lavatsil istumas, Anul silmad nutust punased, Madle trööstiv käsi peigmehe mürsja piha ümber. Mari aga kärpis rahumeeli lamba-raudadega Reinu habet. Tema saigi esimesena sõnad suust välja:

«Mis ma ütlesin, tüdrukud, — et tuleb just viimasel tunnil! Ja näe, siin ta ongi.»

Ei olnud pruudil-peigmehele mahti teineteisele teregi öelda. Kiiruga saadi Anule laulatuseriided selga: proua õmbleja tehtud valge ülalt-alla-rüü, mida saksad ise kleidiks kutsusid, sama karva kingad ja linik. Seplit pidas proua liiga talupojapäraseks, Anu oli ju ikkagi mõisast. Vihmakaitseks andis Rein Anule oma villase kuue, mis oli pika kasvuga piigale üsna paras. Liiga lai muidugi, aga see palju ei seganud, hõlmad pandi enam vaheliti ja vöö kõvasti ümber. Märja ilmaga oleksid hädasti ära kulu- nud hobune ja kinnikaetud vanker, kuid laulatuse aeg jõudis varsti kätte ja polnud enam mahti minna küüti küsima ega oodata, kuni kutsar hoogu võtab.

Härä oli sõitnud Hohenholmi ja toapoisil hommikused tööd-tegemised tehtud. Nii võis Kaarel kah kaasa tulla. Kirikusse jõuti just õigel ajal. Rahvast polnud kuigi palju, sest tänane ilm ei meelitanud tarekatuse alt välja. Pealegi olid kipper Malm ja tema pruut Anu kui Hohenholmist tulnud inimesed siinkandis enamikule teadmata-tundmata. Las lähivad paari kuidas oskavad, mis meil neist, arvasid külamehed ja -naised.

Pruutpaar astus altari poole. Anu noor, ilus ja valge, nagu õige pruut peab olema, kuid Carl Johan tema kõrval poriste säärsaabastega, vett tilkuv vihmakuub üll. Hõlmad oli ta siiski vöö vahelt alla lasknud. Kipper õieti tahtiski säärane olla, nagu ta oli, et kas või sel moel pastoriile oma lugupidamatust näidata. Ei ole ju pühakirjas öeldud ega kantslist kuulutatud, kuidas peab üks õige ja jumalakartlik peigmees riides olema.

Nende järel sammusid Madle ja Kaarel, kes käisid pruuttüdruku ja peiupoisi eest.

Kui pastor Jahn poleks oma vaimusilmas näinud pruutpaari selja taga Ungern-Sternbergi ähvardavat sõrme, oleks ta selle häbematu kipri ühes tema kirjaoskamatu piigaga kindlasti pühakojast välja kihutanud. Teinud piitsa paelust nagu Kristus, kui ta Jeruusalemma templist kaupmehi ja rahavahetajaid välja ajas. Kuid nüüd võis Jahn üksnes laitvalt oma põõsaskulmusid kergitada. Ka koguduse naised vasakul panid pead kokku ja sosistasid, mehed paremal vaatasid ja kehtasid õlgu. Noh, on ka elatud, üht ja teist nähtud, kuid et peigmees tuleb laulatusele niisuguste vandiraiujuja riietega... Või mis sa ikka tahad, kui parun ise on randröövlite pealik.

Aga jah-sõna kõlas niihästi mõrsja kui ka peiu suust selgelt ja südamest. Kiriku uksest välja astusid Anu ja Carl Johan juba pühasse abielusse õnnistatud paarisrahvana. Ning Anu elus oli toimunud veel teinegi suur muutus: sellest silmapilgust polnud ta enam sunnismaine ori, härral-proual siia-sinna saata, müüa või kinkida, vaid prii inimene, kes võib ise oma elu üle otsustada. Muidugi ainult niipalju, kui mehenaisel üldse voli on.

Ka mõisaproua Magdalena Charlotta oli peigmehe tulekust teada saanud. Ja imekombel polnud temal oma truu orja kaotusest enam sugugi kahju. Sel ajal, kui pruutpaar laulatusel ära käis, käskis ta köögirahval mõisa ametimeeste söögiruumi katta pulmalaua. Aidamehe Mari ja Anu olid küll vahepeal omad plaanid teinud, kuidas pulmi pidada, aga nüüd saatis proua sõna, et Mari toitude üle muret ei tunneks. Mari sai pärast mitu päeva oma juba valmistehtud supilaari soojendada ja muist tuli ikkagi pörsakünasse kallata, sest lõikuskuud kutsutakse ka mädakuuks. Ära sa mõtle, et sul sel ajal söömakraam üle kahe-kolme päeva seisab.

Ja kui siis noorpaar koos Madle ja Kaarliga kirikust tagasi jõudis, juhutati nad söögiruumi, kus ees ootasid südikausid, leib ja õllekannud. Õlu polnud muidugi see, mis kipper Revalist kaasa tõi, linna humalamärg jäi hommikul Tiefenhafeni reidile. Carl Johan oli isegi unustanud Leigri Jaagule ütlema, et mehed võivad endale sealt kannutäie lasta ja kipri naisevõtu üle niigi palju rõõmu tunda. Pulma nad ei jõudnud, sest varpisid sel ajal laeva silda. Aga ega Revalist toodud vaat neil eest ära jookse, arutas Carl Johan. Laevale minnes laseb ta

selle tekile tuua, kirvega põhja sisse lüüa ja las mehed peavad siis oma kipri pulmi tagantjärele.

Nõnda olid pulma külalisteks ainult mõisa pühapäevased teenrid. Ka proua ise käis pruutpaarile head käekäiku soovimas. Kuid aidamehe Mari, kes oli ju Anule ema eest, tulla ei saanud, sest laps oli üles ärganud ja miskipärast rahutu.

Pärast lõunat jõudis Ungur Hohenholmist tagasi ja käskis anda pruutpaarile Reiki sõiduks valitseja kalessi. Aga alles vastu ööd saadi niikaugele, et võis sõitma hakata. Naiste jutud, naiste rutud, naiste nutud. Anule oli kaasa anda tuhat õpetust, tuli siduda kokku kingituste kompsud, kinnitada pisarsilmi, kui hästi elati üheskoos ja kui raske on lahkuda. Selle kõige tähtsama oli Anu aidamehe Marilt juba ammu tallele pannud — kuidas noorik peab end pulmaööl hoidma, et mees oma eelkäija jälgi ei märkaks.

Carl Johan oli pruudile Revalist ostnud ilusa kallitest kividest kaelakee ja hõbedase sõle. Polnud ju Anul senini veel ühtegi ehteasja.

Ja siis olidki Carl Johan ja Anu esimest korda kahekesi kui mees ja naine. Tõsi küll, esialgu alles kalessis, mis veeres mööda kruusateed, pukis torisev kutsar, kes polnud sugugi rahul, et pidi vastu ööd säärase pika sõidu ette võtma. Ja veel missuguse koerailmaga! Sest vihm ei tahtnud ega tahtnud otsa lõppeda. Vahepeal küll jäi nagu pisut harvemaks, aga sealsamas kallas taas uue hooga. Kalessil oli tihe puldanist kate üle ning noorpaarile otse kaela ei sadanud, aga kutsar, vaene, pidi vastu võtma kõik, mis taevast tuli. Purjeriidest kuub ja müts hoidsid ihust eemal ainult suurema vee.

«See on meie pulmaöö,» ütles Carl Johan.

«Kas kogu meie elu tuleb sihuke vihmamärg, pime ja pilves? Mis sina arvad?» küsis naine.

«Otse vastupidi — iga päev päike, ei pilvetutti ega tormijutti,» kinnitas Carl Johan naljaga pooleks.

«Lootma peab!» ohkas Anu.

«Kahju ainult, et Skalluse tare pole pärast talve enam tulesooja sisse saanud,» muretses Carl Johan. «Ei jõudnud ju enne pulmi sealt läbi. Kuidas me nendes elamata tubades nüüd oleme? Aega kah vähe, et kõike korda seada, Ungur lubas mul kõigest nädalapäevad noorikule seltsiks olla, siis tuleb minna viinalastiga Peterburgi.»

«Eks ma siis harju üksi elama. Ega mina ole ainus naine, kes peab suurema osa elust läbi ajama meheta,» leppis Anu juba ette.

«Üksi sa ei jää, muretseme sulle kohe koera ja kassi,» trööstis Carl Johan oma noorikut taas naljasõnadega. Siis lisas juba tõsisemalt: «Kuke-kanad toome kah ning tuleval aastal ostame lehma, lambad ja seapõrsa. Ehk koguni hobuse, kui Ungur niipalju karjamaad annab.»

«Muidugi on sul õigus, Carl, ei see inimene üksi ole, kel loomad laudas,» sõnas Anu. «Kuid mina ei mõista veel lehma lüpsata, ei ole ma elus ühtki vasikat vastu võtnud. Kordagi käinud vikatiga heinakaarel.»

Jah, selle peale polnud Carl Johan mõtelnudki. Et mõisa toatüdruk ei oska sääraseid purulihtsaid töid, mis igale talupiigale lapsest saati selged. Anu on mõisas küll õppinud prouale meele järgi olema, aga selle pärast ei tundnud keegi muret, et kord tuleb tüdrukul mehele minna ja hakata iseoma majapidamise eest hoolt kandma. Ning ka aidamehe pere, kus Anu kasvas, oli võõrdunud maa nisadest — põllust ja metsast. Mari küll ketras mõisale, aga kangaid ei kudunud, Rein sai oma aastavilja mõisa aidast, piim toodi piimakojast. Riidepalk käis muu moona juurde. Niisamuti jalavarjud. Anu elas otsekui taevalind, ei muret söögi, joogi ega riiete üle. Kõik teiste kätevaevast. Tema ainus hool oli ette arvata proua meeleolu, seada end selle järgi ja täita tema käskusid.

Anu märkas, et Carl Johan ei kostnud tema jutu peale sõnagi, ja arvas, et küllap mees juba kahetseb oma naisevõttu. Ning noorik ruttas enda suure vaevaga saadud meest lohutama:

«Ära nüüd sellepärast muretse, Carl, küll ma pikapeale õpin. Lähen vaatan, kuidas külamoored lehma lüpsavad, sukki-kindaid ja kangaid koovad. Ja ega sirbi- ja vikati-töö saa ka kuigi keeruline olla...»

«Anu, Anu!» Carl Johan võttis oma noorikul abude ümber kinni. «Ole nagu oled! Enne ei muretse ma ühtki looma, kui sina ei taha. Ei sunni sind lina kasvatama, lõnga ketrama ega kangast kuduma. Mina võin oma naisele lubada kas või prouapõlve... Aga küllap sa näed lõpuks ise ära, et loomata laudas, koerata kuudis, kukekanata õues ja kilgita ahju vahel pole inimesel õiget elamist.»

Nii oligi neil kõige tähtsam räägitud. Nüüd kostis veel vaid kalessi ühetasast kõrinat, hobuse astumist kruusatatud teel ja vihma sahinat vastu varikatust. Meest-naist toetusid teineteise najale. Jäid tukkuma. Nägid und loomadest laudas, kanadest õues ja ahjuvahe kilkidest.

Kui nad hommikuhämaras Skalluse tare ette jõudsid, oli suur vihm järele jäänud, kuid koit varjas end pilveseina taha ja mööda maad roomas hall udu. Anu ja Carl Johan tõstsid kimpsud-kompsud räästa alla varjule, kutsar sõitis Hohenholmi oma hobuseid söötma-jootma.

Carl Johan võttis akendel õlgmatid eest maha ja tegi ukse pöörast lahti. Mees ees, naine järel, astusid nad üle kõrge künnise. Üle hulga aja oli Skalluse tares taas rammupõlves paarisrahvas, kes alustas oma ühist elu.

Mees mõtles, et kõik pikka aega nagu unes nähtu oli nüüd lõpuks ometi käes. Tundis end seisvat elu harjal. Anu mõtted aga olid suure sasipuntra moodi. Jah, saanud oli ta palju. Tubli ja hea mehe, vabaduse orjapõlvest. Oma tare, kus võid elada ja olla, nagu ise tahad. Aga... Kas ei olnud ta selle kõige eest siiski mitte liiga kallist hinda maksnud? Lasknud oma südame kaheks kiskuda, toonud ohvriks hingerahu...

Anu

Need mõned päevad, mis parun oli kiprile lubanud mesinädalateks, möödusid noorpaaril nagu lühike hommikueelne unenägu — jõuad ainult alguse ära vaadata, kui juba ongi aeg ärgata. Mitu korda tuli Carl Johanile jumalavallatu mõte, et kui panna kõrvu tema praegused päevad ja igavene elu paradiisis, siis pole viimane küll suuremat väärt. Paradiisis, nagu ütleb pühakiri, on su ümber puha pärlid, kalliskivid ja kuld, lõputa kiituselaul ja pasunakoored; õndsad hinged on seal jäädavalt vabad maistest muredest, igatsustest ja ihuvaevadest, aina hõljuvad kehata ja soota olevustena taevastes kõrgustes, kus ei ole vihma, pakast ega leitsaku. Kui palju enam aga tõmbaks meest taevase elu poole lubadus, et seal saad

niihästi ööl kui päeval igavesti tunda noore kaasa ligi-olemist. Öösiti maitsta tema sülesooja, päeval tunda rõõmu ta naeratavatest palgejoontest, jooksumulistest jalgadest ning teotahelistest kätest. Ei kaalu seda üles ei taevane kuld ega ka maapealne vara.

Nii seadis Carl Johan oma maise õnne igavesest elust ettepoole. Aga Anu pead täitsid endist viisi kaksipidised mõtted. Juba Skallusele jõudmise hommikul tarepliidi alla tuld tehes oli ta peaaegu valmis kõik südameelt ära rääkima. Tegema selgeks enne, kui mees ise pärast esimest ööd aimama hakkab. Ja sealsamas pliidi ees istudes ning tuld taela täksides alustaski ta komistamisi:

«Carl, mul on sulle midagi tõsist ütelda... Miskit, mis...»

«Juba ma tean, mida sa ütelda tahad,» lausus mees naljaga pooleks. «Et sattusid uhke mõisamaja katuse alt siia hämara ja kõleda külatare seinte vahele, kus on praegu hullemgi veel kui laanes kuuse all. Aga pole viga, küllap harjud ka nende nurkadega.»

See mehe vahelekiilumine lõi naise jutul pea otsast ja Anu pihtimine jäigi pooleli, enam ta edasi ei saanud. Juba paistis talle, et sellest praegu rääkida oleks sama mis heita selge veega kaevu ämbritäis tõrva. Pealegi õpetab ka vanarahva tarkus, et hädale ei maksa meelega vastu joosta.

Päeva kestel pesi Anu puhtaks Skalluse põrandad, mille lauad oli päringutele lõõnud juba Clemet Bengtsson. Tõmbas seinad ja koguni ahjupealse märja lapiga üle. Sumbunud õhk ja rõskus hajus läbi lahtiste akende välja, kus vihmgi oli keskhommikuks päriselt üle jäänud. Anu tahtis ka magamiselavatsile uued õled panna, aga neid polnud kusagilt võtta, pööningutel ainult mõni sületäis aastate eest tehtud tolmunud heina. Kuid ega see Anut kurvastanudki. Siin oli ju kõik oma, ei proua kellahelinat ega hirmu härra ees. Ja see tegi tasa, mis Skalluse tares ilust ja uhkusest puudu jäi.

Carl Johan ajas talvel Leigri Jaaguga koos tehtud puudega sauna soojaks. Öhtul pesid nad end seal puhtaks ning pärast sõid aidamehe Mari poolt kaasaantud tangudest keedetud putru. Ja siis oli Anul keha kuni suure varba otsani värinaid täis: Mari antud tangud käisid küll asja eest, aga see õpetus...

Asjata oli Anu kahelnud aidamehe Mari nõuannetes. Kõik läks õnnemööda ning Carl Johan oli oma noorikust hommikul tõustes niisama heal arvamusel kui öhtul lavatsile heites. Ungru antud nädal otse sulas neil käest ja ühel hommikul ärkas Anu Skalluse otsakambri magamiselavatsil puruüks. Carl oli juba eelmisel päeval läinud Tiefenhafenis, kus teda ootas laev, mis pidi minema reisile Peterburgi. «Moriambi» väljaminekuga oli päris tuli taga, Ungern-Sternberg pidas nii kiiret, et saatis kiprile koguni kaheksa järele.

Alles nüüd, kui ühtki häält ega kõrvalist sõna segamas polnud, sai Anu mahti oma mõtete sasipundart harutada. Mehele oligi kõik rääkimata jäänud, ehkki naine oli veel mitu korda alustamas. Aga ikka tuli julgusest puudu ja nii jäigi valekoorem Anu südamele. Või oli siiski õigem hoida oma abielurahu ja maapealset õndsust vaikimise vaelega? Vähemalt lähemate aastate jooksul ei või ta Carl Johaale sellest tõesti hingata. Ehk kunagi siis, kui on talle juba kaua olnud hea naine, lapsekari toas ja... Või pigemini ka siis mitte.

Aga kui äkki kumab kusagilt ometi läbi? Kuskilt, kust ei tea arvatagil... See kartus jääb muidugi ja sellest lahti ei saa. Kuid mida aeg edasi, seda kaugemale asi nihkub ning kes see hiljem enam hakkab aastate eest juhtunud lugu üles soojendama...

Sel kombel rahustas Anu ennast, nii hästi-halvasti kui see tal korda läks. Nüüd tuli ainult olla oma mehele lahke ja sõnakuulelik naine. Kõigiti tasuda sellega Carlile tema abikaasaliiku hoole ja headuse eest. Püüda igal viisil oma pettust lunastada.

Carl Johan oli rääkinud loomade muretsemisest ja põldude ülesharimisest. See kõik pidi muidugi jääma edaspidiseks. Tänavu oli juba hilja heina teha ning selletõttu ei tulnud loomade ostmisest enne järgmist aastat miskit. Kuid talu töid-tegemisi õppida kõlbab igal ajal.

Skalluse talu piirid jooksid kokku Duskase omadega. Kaugele aastakümnete taha oli vajunud aeg, mil selle tare katuse all elas rootsi soost Bertill Thomasson, kiriku fermildar, oma naise Kristina ning tütarde Berta ja Getteriga. Hiljem, pärast katku, Marta ja Ruben. Nende

kepi ja karistuse alt tuli Getter 1711. aasta kevadtalvel elama Skalluse Clemeti juurde. Pärast Martat ja Rubenit kündis-külvas Duskase põldudel veel mitu peremeest, kaevu ja lauda vahet ruttas mitme põlvkonna noorikuid. Kuid talu nimeks oli ikka Duskase nagu endisel rootslaste ajal.

Nüüd karjatas seal oma lapsi ja loomi alles noorevõitu Liisu-nimeline eesti soost naine. Tema mees Siim oli mõisa lubjapõletaja ja kodust ära kõik päevad, vahetevahel ka ööd, sest lubjaahju juures oli tegu ja hoolepidamist enam, kui kaks valitseja poolt määratud meest jõudsid. Niisiis jäid kõik kodused tegemised Liisu hooleks. Pidi üksi jõudma toas, õues, laudas ja põllul, rääkimata laste kantseldamisest. Kuid Liisu oli ihurammu poolest rohkelt õnnistatud ning teda jätkuski kõikjale — ja mitte nii, et töö oleks teda taga ajanud, vaid tema ei andnud tööle asu.

Liisu palvele Anu läkski, et üleaedne teda niitma õpetaks.

Duskase perenaine vaatas Anut nagu imetegu. See oli temale esimene inimene külatare katuse alt, kes ei osanud säärast kõige lihtsamat maatööd. Kuid Liisu teadis juba, kust Skalluse kipper oli oma naise toonud, ja kui inimene tõesti õppida tahab — ja seda ta pidi, kui mõtles oma elamist-olemist õigel kombel sisse seada —, siis ei saa talle ometi ära ütelda. Ning Liisu jäigi nõusse:

«Mul tahab kraavikallaste ädal tõesti veel kord vikatiga üle käia, eks me siis katsu.»

Ja hommikuti varavalges, kui Liisul lapsed veel magasid ning kastemärg rohi vikati ees kerge vaevaga loogu langes, läksid naised niitma. Anu sai teada, mis on vikati lüsi, kark ja kand, kui lai peab olema vikati suu ja et niites ei tohi teravat otsa maa poole kaldu hoida. Ennemini tuleb suruda kann peale. Sest läheb sul tera kas või korra liiva, on lõikamisel lõpp, hakka taas luiskama. Luiskamisega aga oli vähemalt niisama suur häda kui niitmisega. Kui mitu korda veristas Anu selle juures oma sõrmi, kui mitu korda pidi Liisu uuesti ette näitama, enne kui luisk Anu käes samamoodi likat-lõkat hakkas tegema nagu Liisul ja nagu Anu oli varem mõisas pargitaguselt heinamaalt kuulnud.

Kuid lõpuks sai Anu selgeks nii luiskamise kui niitmise

ja Duskase kraavikallastel kukkus rohi tema vikati ees ühtlaselt loogu nagu heinalistel muiste. «Kasugi sinust!» kiitis Liisu. Jättis aga meelde tuletamata, et Anu oli kaks vikati vastu kive ja kändusid pooleks lõõnud, ning muidugi võttis õpetamine Liisul kaugelt enam aega, kui tal üksi niites selle töö peale oleks kulunud.

Reha oli lihtsam tööriist. Ainult tõmba kerge käega, et pulki ei murra, ja ära riisumisel varrele sõlmesid sisse tee. See tähendas, et rehavaras tuli kogu pikkuses ühe jutiga, ilma peatuseta läbi pihkude libistada.

Aga see polnud veel kõik, Anu tahtis ka kündmise ära õppida. Liisu näitas, kuidas härgadele iket sarvi siduda, seletas, millal tuleb neile hüüda «Vagu!» või «Vaost välja!», millal «Nöö!» ja mismoodi neid pidama saab. Anu astus oma paljad jalad odratüü ja põllukivide otsas veriseks, adrakurg kulutas ta käed rakku. Kuid naine tahtis varsti merelt koju tulevale mehele oma uute oskustega head meelt teha ja selle nimel ei pannud ta ühtki vaeva paljaks.

Ühel päeval tõi Duskase Liisu Anule külast koerapoja, kelle Bastubacka peremees oli tahtnud ära uputada. Mustal penil oli valge vööt pea ümber ja Anu ristis kutsika Krantsika. Sest see valge triip paistis just nagu valgetest lilledest pununud pärg, mis saksa keeli on *Kranz*. Nii siis juhtuski, et Skalluse peremees oli rootsi soost, Anu eestlane, koer aga kandis uhket saksa nime, mis teda tavalistest külapenidest nagu pisut kõrgemale tõstis.

Koera sai Anu jumalamuidu, kuid kassipoja eest küsis Duskase Liisu sukanõela. Nii oli kombeks, sest nõela vastu anti ju ära kümme teravat kassiküünt. Hiirepüüdjale pani Anu nimeks lihtsalt Kiisu.

Kuke ja kolm kana tõi noorik ühelt kirikuküla rootslaselt. Nüüd oli siis Skallusel juba kaks neljajalgset ja neli tiivulist. Ning Anu ei tundnudki end enam nii üksi nagu enne. Koerast ja kassist said talle päris majakondsed. Krants ei tahtnud kuidagi õöseks öue jääda, niikaua nuttis ukse taga, kuni Anu ta tuppa laskis, ning sama lugu oli Kiisuga. Või kust Anu pidigi kassile tööd leidma, kui kambrites ega ahtades ei olnud ühtki hiirt. Hiir elab seal, kus ta midagi hamba alla saab, aga siin seinte vahel oli pärast Carl Johani ema Agneta surma talitanud üksnes Carl ise ja ega kipril, kes rohkem aega merel kui kodus,

olnud mõtet toiduvarusid soetada. Nii ajaski Kiisu ainult põrandal ja aknalaua käreid taga ning mängis pliidisuu ette toodud oksaraagudega. Öösiti hüppas Anu kõrvale lavatsile, puged koguni sõba ääre alla, kus inimese ihusoojas oli nii mõnus nurru lüüa. Kutsikas magas toanurgas pehmel riidekaltsul.

Ainult tiivulised elasid nii, nagu pidid. Hommikul lendas kukk hirsia peale üles, ajas pea selga ja kires uhkelt, öösiti teatas õrrelt inimestele õiget aega. Sest kella polnud veel paljudes taredes, isegi mitte Skallusel. See vaskkähvidega ajanäitaja, mis oli jäänud vanaemade ajast, ei tiksunud enam aastaid, rippus seinal veel vaid silmailuks. Ja nii oligi, eeskätt pilvise ilmaga, kukk ainuke, kes öösel ajast midagi teadis. Kuid tema puuduseks oli, et ta ei andnud mitte kuidagi märku, kas laulis parajasti esimest, teist või kolmandat korda. Kes tahtis kindlal ajal ärgata, see pidi magama nii kerge unega, et kuulis kõik kuke-laulud ära. Siis oli selge, kas kell on kaks, viis või seitse, — enam-vähem neil aegadel need kiremised kostsid.

Päeval oli kuke peamine kohus muidugi kanade eest hoolitsemine. Kui need pesalt tulles kuulutasid, et järjekordne muna on munetud, siis ruttas kukk otse jooksupärale neile õrnust avaldama ja paremaid teri otsima. Anule aga ütles kanade kaagutamine, et õhtul tuleb pesa vaatama minna.

Carl oli rääkinud ka ahjuvahe kilide kodusest kriiksumisest. Kuid Skallusel neid polnud nagu hiirigi, sest kütmata tubade talvine külm oli nad viimseini ära hävitanud. Ja neid küll naabrite käest küsima ei lähe — või kes neid püüda oskab. Küllap edaspidi sigivad ise.

Laudas oli puudu veel seapõrsas, kuid seda Anu nüüd vastu talve muretsema ei hakanud. Ja need paar tähtsamat tööd, mis tal veel õppimata jäid, olid hobuse vankri ette rakendamine ja lehmaliipsmine. Sest Duskase noor hobune ei lasknud end naistel mitte kuidagi vankri aisade vahele lükata, lehm aga ei andnud peale oma tuntud Liisu kellelegi piima kätte.

Niimoodi siis rassis Anu nädalate viisi, õhtuti heitis rampväsinult magama. Enne und mõtles veel Carl Johanile ning päevale, mil mees tuleb ja talle kõige selle vaeva eest hea sõna ütleb. Ei pea Carl kahetsema, et tõi nooriku mõisatubadest. Ei pea mõtlema, et tal on sihuks

naine, kes midagi tõsisemat ei oska ja võib-olla ei tahagi osata... Töö aitas Anu unustada ka oma südamevaeva. Ainult pühapäevase jõudeajaga oli häda, seda polnud kusagile panna, ja siis rändasid Anu mõtted ikka ja jälle Grossenhofi. Mitte lossi kõrgete lagedega tubadesse, vaid tiibhoonesse, aidamees Reinu koju. Sinna, kuhu jäi väike Gustav... Tekkis otse valus tahtmine minna ja võtta süle see pisike pamp. Poiss juba varsti pooleaastane...

Kuidas oli proua algul selle vastu, et panna poisile nimeks Gustav! «Just nagu nimme tähad Gustav Diedrichi järgi nimetada!» tõreles ta.

«Jah, tahan tõesti,» kostis Anu. Esimest korda elus julgus ta prouale vastu ütelda. «Kui temal küll oma isa seisust ei ole, aga...»

«See pole üksi sinu laps. Ka teisel poolel on selle kohta ütlemist,» lausus proua. Päris ime, et ta otse pahaseks ei saanud.

«See teine pool tunnistagu end enne jumala ja inimeste ees lapse isaks, alles siis tulgu kaasa rääkima!» ei nõtkunud Anu.

Ja nüüd oli proual esimene kord oma orjale alla anda. Pastor ristiski poisi Gustaviks. Üks vaderitest oli paruness Magdalena Charlotta von Ungern-Sternberg, sündinud von der Pahlen.

Ühel mihtlikuu pühapäeval läks Anu Pihla kirikusse. Pastor Forsmann, kes oli selle koguduse hingekarjane juba ligemale kakskümmend aastat, oskas vahel nii sõdantliigutavalt kõnelda, et kiskus meestelgi silmist pisara välja, rääkimata naistest.

Kirikuteed astus Anu üksi ja omaette, sest teised küla-inimesed olid talle enamjagu veel võõrad. Ka kirikus, istudes naistega õlg õla kõrval, tundis ta end üksinda. Mõni heitis talle küll silmanurgast uudishimuliku pilgu, kuid ei ühtki äratundvat peanoogutust ega naeratust. Aga lõpuks oli see ju kirik, kus lehvib jumala vaim ja valitseb tõsidus.

Pärast avalaulu läks pastor Forsmann kantslisse ja alustas pisut väsinud häälel:

«Kallis kogudus! Täna tahan ma teile kõigepealt ette lugeda, mis on kirja pandud Moosese Teise raamatu esimese peatüki alguses ja teise peatüki esimestes salmides.» Õpetaja peatus, laskis silmadel käia üle naiste tanude ja meeste katmata peade. Väike kirik oli rahvast üsna täis ning hingekarjane jäi oma kokkutulnud karjaga rahule. Võttis piibli, lõi lahti ja luges:

«Egiptuse kuningas rääkis heebrea naiste ämmade vastu, ühe nimi oli Silva, teise nimi Puua, ning ütles: «Kui teie heebrea naisi lapsevaevas aitate ja näete kivide peal — kui see poisslaps on, siis surmake ta ära, aga kui see tütarlaps on, siis jäägu ta elusse.»

Ja üks mees Levi soost läks ja võttis Levi soost tütre naiseks.

Ja naine sai käima peale ja sai poja ja nägi teda, et ta ilus oli, ja peitis ta eest ära kolm kuud.

Kui ta mitte enam ei saanud teda eest ära peita, siis võttis ta temale ühe laeka pilliroost ning tõrvas selle mäevaigu ning pigiga ja pani lapse sinna sisse ja pani selle kõrkjate sisse Niiluse äärde.

Ja tema õde jäi eemale seisma, et ta saaks teada, mis temale pidi sündima.

Ja Vaarao tütar läks alla ennast pesema Niiluse äärde ja tema tüdrukud kõndisid Niiluse ääres. Kui ta nägi laegast kõrkjate sees, siis läkitas ta oma ümmardaja ja laskis selle ära tuua.

Kui ta selle lahti tegi ja nägi last, vaata, siis nuttis poeglaps ja ta halastas tema peale ja ütles: «See on üks heebrea rahva poeglastest.»

Ja tema õde ütles Vaarao tütre vastu: «Kas ma pean minema ja sulle ühe imetaja naise kutsuma heebrea naiste seast, et ta sulle last imetaks?»

Ja Vaarao tütar ütles temale: «Mine!» Ja neitsit läks ja kutsus lapse ema.

Ja Vaarao tütar ütles temale: «Võta see laps ja imeta teda mulle ja ma tahan sulle palka anda.» Ja naine võttis lapse ja imetas teda.

Kui laps sai suuremaks, siis viis ta tema Vaarao tütrele ja ta sai temale pojaks. Ja pani temale nimeks Mooses ja ütles: «Sest ma olen ta veest välja tõmmanud.»

Pastor pidas pisikese vahe ning hakkas siis seletama: «Armas kogudus, teie kõik teate, mis sai Moosesest

pärast. Teate, et jumal andis just sellele mehele käsu päästa ära Iisraeli lapsed Egiptuse orjusest. Ja temast sai jumalast äravalitud mees, kes viis juuda rahva läbi Punase mere ning läbi Siinai kõrbe Kaananisse, kus maa piima ja mett jookseb. Iisraeli lapsed olid olnud Egiptuse orjuses ja neid vaevati väga. Aga nende südamed olid patust puhtad ja seepärast võttis jumal neid ära päästa ja viia tootatud maale.

Kallid Reigi kihelkonna mehed ja naised! Sagedasti kaebate ka teie, et maarahva üle kõrgemalt poolt pandud ülemad nõuavad teilt üleliigset ihulikku orjust ja teid sellega ära piinavad. Kuid keegi ei ole veel tulnud kurtma, et hinge patuorjus häda teeb. Ometigi on pattude orjamine tuhat korda hirmsam kui ihulik vaev. Õigesti ja jumala meelepärast elanud inimene läheb pärast siit hädaorust taevase hiilguse sisse, aga see, kes on kogu oma elu elanud pattudes, põleb põrgu väävlitules igavestest ajast igavesti. Nii et ärge muretsege oma ajaliku ihu pärast, vaid igaüks mõtelgu oma surematule hingele...

Anu ei kuulunud edasi. Ihu orjust temal enam polnud, ta oli vaba mehe naine, suur patt oli aga tehtud ja seda ei saanud miski ära muuta. Talle jäi vaid lootus teenida oma edaspidise eluga andeksandmist.

Nõnda laskiski Anu õpetaja manitsused kõrvust mööda ning mõtles tagasi sellele heebrea naisele. Eks pidanud ta ise samuti oma poega peitma nagu too naine ja pärast teisele kasupojaks andma...

Korraga lõi Anu pähe, et sama, mis oli vaarao juuda rahvale, on Ungern-Sternberg siin saarel eestlastele. Saare rahvas on tema orjad, nagu heebrea rahvas oli omal ajal Egiptuse kuninga all...

Ja siis tõi see kõrvuseadmine Anule hoopis hirmsa mõtte: kes keelab Hiiumaa vaaraod andmast käsku tappa Gustav! Selleks, et asi vajuks kiiremini unustusse, saladus jäädavalt surmapitseri alla. Et poleks kogu aeg silma all pärisorjast pojapoega... Anu oli näinud, kuidas vaatas parun last, kui aidamehe Mari Gustavit süles hoides Grossenhofi trepi ees tõllast maha astus. See polnud küll vanaisa silmavaade oma lapselapsele!

Parunil pruugib ütelda kas või pool sõna ning mõisa õues vahti pidav mees, kelle käsku kuulavad kaks vasika-

suurust verekoera, lausub oma penidele: «Võta!» ja näitab näpuga. Koerad kargavad räästa varju magama jäänud Gustavile kallale, haaravad lapse kaela hammaste vahele ja raputavad, kuni... Nagu Anu oli neid näinud tegevat ühe mõisapargi lillepeenrale sattunud lambaga. Süüd pole kellelgi: vahimees salgab ja koera kohtusse ei kaeba...

Anu sai aru küll, et need mõtted lähevad liiale, kuid ometi ei suutnud ta neid peast päriselt välja tõrjuda. Alles pastor Forsmanni «Aamen!» tõi ta kirikupinki tagasi.

Kogu öö rassis Anu unenägudega. Punus kõrkjatest korvi, tõrvas seda ja pani lapse sinna sisse. Põgenes koerte eest Tiefenhafeni sadamasse, kus pani korvi vette ujuma. Kuid maatuul viis korvi kaugele ja see kadus silmist, ainult poisi nutt kostis ikka veel kätte. Kuni Anu viimaks hirmuhigisena ärkas.

Tuba oli pime. Laudast kostis kuke kiremist. Oli see nüüd esimene, teine või kolmas laul? Naine pani end riidesse ja ruttas välja, aga ilm oli pilves, tähed ei paistnud. Hommikul läheb Hohenholmi härrastemaja eest postitõld Grossenhofi ja sealt Tiefenhafenisse, kust uisk purjetab Haapsallu.

Anu läks tuppa tagasi, võttis lavatsi päitsist rahakoti ning jooksis ühe hingega mööda rannarada mõisa. Kuid aeg oli veel varane ja postitõlla hobused alles ette rakedamata. Naine istus kõõgitrepile ootama. Hakkas sadama tihedat sügisvihma, aga siin räästa varjus see peale ei käinud.

Süda lõhkus sees valutada. Vaevas kirikus kuulnud kirjasõna, öösel nähtud unenägu. Enne ta rahu ei saa, kui ära näeb, et Gustaviga on kõik hästi.

Ei osanud Anu mineval suvel, kui Gustav Diedrich Hohenholmis viibis, kuidagi ära arvata, mis kõik teda veel ees ootab peale selle südamevalu, et ta pole Carli vastu aus. Ometi ei saanud ta oma südame põhjas neid suviseid öid kahetseda. Sest siis oleks tulnud kahetseda ka seda, et nüüd on ilmas olemas väike Gustav...

Korraga tõmmati hobusetalli kahe poolega ukseid raginal lahti ja veoloomad talutati välja. Koivalge hakkas vähehaaval pimedusest jagu saama. Küllap oli siiski alles teine kukelaul, mida ta kodus kuulis.

Bõidu ajal jäi sadu pikapeale järele ja päike lõi pilvedest läbi. Maanteeäärised kõrged kuused puistasid hommikutuules oma vihmamärgadelt okstelt vett, nii et jämedad tilgad rabisesid vastu tõlla puldankatust, hobuste kabjad plagisesid lõbusalt kõval kruusateel. Pastori pühakirjasõnad ja õine unenägu nihkusid Anust nagu kaugele. Kuid pärastlõunal Grossenhofi jõudes tõttas ta pea-aegu jooksupalu tiibhoone ukse juurde ja joonelt aidamehe tuppa sisse.

Mari toitis parajasti last. Toppis poisile suhu pehmeks keedetud kaalikatükke, andis kruusiläärest piima peale. Gustav sõi ahnelt ja vehkis kätega, kui pidi suutäit ootama. Ka juttu ajas ta omas keeles, mida aga suured veel ei mõistnud.

Anu vajus järile ja puhkes nutma. Jäi ütle mata tere ja need teised sõnad, mis naised üle hulga aja kokku saades teineteisele ütlevad.

«Anu, mis teed nüüd sind nii äkki siia töid? Mis sul ometi on?» hüüdis Mari ja pani lapse sülest vibuhälli. Poiss polnud aga rahul, et söömine pooleli jäi, ja pistis heleda häälega nutma.

«Elus ja terve! Jumal tänatud!» ohkas Anu.

«Mis tal pidi siis olema?» ei saanud Mari kõige vähematki aru.

Kuid seletamisest ei tulnud esialgu midagi välja, sest pisike Gustav nõudis üha valjemalt oma poolelijäänud söögikorra jätkamist. Anu võttis lapse sülele ja tahtis hakata ise teda toitma. Aga poiss lõi kartma ja kisas nüüd juba ka hirmu pärast. Tuli anda laps uuesti Mari kätte.

Ja sel ajal, kui Mari Gustavit söötis, rääkis Anu talle pastor Forsmanni loetud kirjasõnast ja seepeale mõeldud mõtetest ning öösel nähtud unenäost. Mari ei võtnud seda juttu kuigivõrd südamesse, kuid naised leppisid siiski kokku, et lapsel tuleb iga ootamatu asja ärahoidmiseks hoolega silma peal hoida. Sakste mõtted käivad tihti kiirakäär, iseäranis Ungern-Sternbergil. Et ta just midagi nii hullu teeks, seda mitte, aga ikkagi...

«Võid sa arvata, mis ma kõigepealt mõtlesin, kui sa tuppa tormasid ja nutma hakkasid?» küsis Mari ja vastas ise: «Südamesse lõi ehmatus, et kõik on ilmsiks tulnud ja nüüd ajas Carl Johan su uksest välja.»

«Tema on merel... Sa ära sääraast asja üldse meelde tulet! Sõnud veel ära ja siis...»

Peale Mari ja Gustavi polnud kodus kedagi. Rein toimetas aidas, Madle ja Kaarel härrastemajas. Kuid Anu jäi ka ööseks. Jõudis õhtu eel juba Gustavigagi sõbraks saada ja poiss tuli heal meelel talle sülle. Püüdis kätega Anu rinnalt Carli kingitud hõbedast sõlge ja ajas oma lõbusat lapsejuttu. Öösel magasid Anu ja Madle ühel lavatsil nagu vanastigi ning Madle oskas oma lustakate lugudega Anult koguni naeruturtsatusi välja meelitada. Seekord ei hakanud Mari tüdrukutega tõrelema.

2. osa

«Louisa Carolina»

Suured ja hästisöönud hobused raskelt koormatud vankrite ees astusid aeglaselt ja tundsid enda tähtsust. Sest mis suudaksid inimesed ilma nendeta? Kallid kaubad jääksid vedelema sinna, kus neid tehakse, kõduneksid laohoonetes ja keegi ei saaks neist miskit kasu. Inimesest pole ju asja. Juba tema enda päevane toidumoon annab talle seljakoorma, muust raskemast ära räägigi. Ainult tänu hobustele jõuavad need lugematud kaubakastid ja -pallid, vaadid ja kotid kauplustesse, ühest linnast teise, suurte sadamate sildadele, kust laevad lähevad kaugetesse ülemeremaadesse. Hobuste töövaeva tõttu saab rootslane kanda inglise riidest ömmeldud pükse, panna jalga Aafrikast lastud pühvli nahast saapad. Saksa pürjel võib lauale tuua india arraki ning Venemaa iludus soeb juukseid Prantsusmaalt pärit harjaga.

Niisama toredad kui hobused olid nende vankrid. Igaühel veokasti äärelaua suurte tähtedega maalitud kiri, mis näitas, kelle kaupa veetakse: «Johan Lambke, Lesk & Pojad», «Biskampf & Ko», «Fischer & Goedake». Üks nimi uhkem kui teine. Kuid kõige rohkem tähtsust täis olid siiski voorimehed, kes sel kaunil sügispäeval Lübecki sadamasildadel ja kaldapealsetel koormavankrite pukkidest istusid ja hobuste ohje hoidsid. Sest kel juba vanker kuuri alt ja hobune tallist võtta, see pole enam kehvade killast mees. Kallist kalevist kuub seljas, nahkpõll üle õllekumera kõhu. Ja mis neil viga vatsa kasvatada, kui ihuvaeva ei ole mingisugust. Sõidad sara alla, laomehed

loobivad koorma vankrile. Sina istud ainult ja ootad, siis võtad ohjad ja kõristad sadamasse. Seal lüüakse kastidele tropp ümber ja tõstepööra naginal vāntavad laevamehed need üles kõrgele, tõmbavad üle parda sisse ning lasevad lastiruumi sügavusse. Sinul pole muud muret kui sõita uue koorma järele. Ja õhtul pärast päevatööd ootab kodu Marie või Sophie kaetud laud, kõrtsis õllekann.

Kuid meestel, kes ladudes koormaid laadivad, laeval tõstepööra vāntavad, sadamas vaatisid veeretavad ja mööda treppisid üles-alla jooksevad, tündrised kotid seljas, on kõht otse selgroo küljes kinni, nagu poleks nad söögilauast möödagi käinud. Muravad aina tööd, valavad hīgi, kiruvad peremehi ja mõnikord lähevad südametäiega omavahel karvupidi kokku.

Nii oli see olnud Lübecki sadamas mehe mäletamise aja ja kaua ennegi. Ning nii kestab edasi seni, kuni mere-taguste maade kaupmeestel on midagi osta-müüa. Jah, Lübeck, Hamburg, Bremen — need on saksa meremehe au ja uhkus, olgugi et see au ja uhkus ei kasvata neile kõhtu ette ega kingi kasukat.

Sel kombel käis elu ja töö kaipealsetel. Sadamasildade ääres aga seisis suured ulgumerede purjekad, kaugemalt vaadates üksainus mastide ja raade mets. Aluseid oli kaide ääres mitte kümneid, vaid sadu. Laevasildu verstade viisi. Ja polnud veel ehitatud nii sügavalt kündvat laeva, mille kiil oleks seal põhja puutunud.

1797. aasta viinakuu laadis selle suure sadama lõunasilla ääres ka üks Rootsi-Soomemaa kolmemastiline park-laev, mille ahtripeedlilt oli kuldsete tähtedega lugeda, et laeva nimi on «Louisa Carolina» ja kodusadam Ekenäs. Kuid see särav kiri oli ka ainuke, millega alus võis uhkel-dada. Kõik muu oli sellel laeval luitunud ja lohakile jäe-tud. Pardaplankudelt tõrv mereveest maha pestud, kere kaiprusside ja vendrite vastu laiguliseks kulunud nagu veohobuse külg, mida trengid päevast päeva hõõruvad. Mastid ja raad polnud enam kes teab mis ajast näinud ei värvipintslit ega linaõlisse kastetud nuustikut. Raade alla kuivama tõmmatud seilidel paistis paik olevat paiga otsas, vallid, brassid, talid ja koordingud narmendasid. Võis arvata, et «Louisa Carolina» on lammutamisele määra-tud ja kapten läheb nüüd sellega viimasele reisile.

Kuid teekond, mis purjekal ees seisis, oli päris pikk ots üle Läänemere — kodusadamasse Ekenäsi Soomemaa

saarte vahel. Muidugi tähendas säärase purjedega sügi-sel merelemine parajat julgustükki, pealegi kui lastiks oli haruharva kättejuhtuv kallis kaup. Mida seal küll polnud! All lastiruumi põhjas lattrauda, terasekange ja rummivaate. Pealpool nahakimbud, villapallid, kastid mit-met-setmet sorti pudelikraamiga: vahuvein, arrak, mus-kaat, moosel, kümmel... Kõige selle otsa veel kergelt kaupa, nagu peeglid, pitsid, sukad-kindad ja muu säärane pudi-padi. Kauba hulka kuulus ka nõelu, niiti, sõrmuseid, rahakotte, mis suurt ruumi ei võtnud, kuid maksid ränka raha. Need laskis kapten viia oma tagavarakajutisse. Sinna toodi koguni kaks väga kallist viiulit, mida pidi hoidma nii pörutuse kui niiskuse eest.

Viieteistkümnenda viinakuu päeva lõuna paiku veeres «Louisa Carolina» parda äärde viimane koorem lasti. Kas-tid polnud rasked, kuid hinna poolest need kõige kalli-mad. Vankri kõrval kõndis mees kontorist, kes pidi järele vaatama, et keegi ei hakkaks tee peal kastilaudade tuge-vust proovima. Ka ei tõstetud seda kaupa pöörade ja plokkidega, vaid madrused viisid kastid oma turjal või kaenlas üles tekile ja sealt edasi ahtrikajutisse, kus kip-per kauba kohaleasetamisel ise silma peal pidas.

Kipper Eric Johan Bergmann oli aastatelt üle eluea harja jõudnud mees. Välise olemise poolest võis teda vaevalt pidada meresõitjaks. Palgeid ääristavad paksud põskhabemetordid andsid ta näole kapsapeataolise üma-ruse ning kaaluva vaatega pilukil silmad kuulusid enam nagu kaupmehele. Ka tema püksivärvli mõõt oli pigem mõne jõuka ja paikse linnakodaniku kui kipri oma. Kuid paks villasärk, selle peale tõmmatud poolpikk vatmanist kuub ja nahkne kübaratorbik kõnelesid, et tegu on ikkagi merd sõitva mehega. Ning õiguse poolest oli Eric Johan Bergmann nii seda kui teist: ta kuulus nende väheste veel järelejäänud meeste hulka, kel oli kiprina alus omast käest võtta ja kes seetõttu võis pidada ka kaupmeheame-tit. Ta purjetas ise kaugetesse sadamatesse, et osta sealt kaupu ilma vahemeesteta, kes ei too mingit kasu, ajavad ainult hinna kõrgeks. Olles reeder, superkargo*, kipper ning kaupmees ühes isikus, sai Eric Johan Bergmann endale kõigi nende nelja kasud ja tasud. Kuid nagu teada, on raha ja varaga asjad niimoodi, et palju saad, rohkem

* Lastiomaniku volinik kaubalaeval.

tahad. Polnud see teisiti ka Eric Johan Bergmannil, temagi suhtes maksid kõik äri ajavate inimeste kohta käivad kõnekäänud ja vanasõnad. Kuid mitte kroonu seadused. Neist sai ümber minna, neid sai väänata, ja kui muu ei aidanud, siis kas või otse põlve peal pooleks murda. Bergmann oli küll juba mitmest supist läbikäinud mees, kuid ikka veel polnud ta pehmeks keenud. Kõva ja kavalat jonni täis nagu patta sattunud tinahaavel tangude seas.

Eric Johan Bergmannil oli Soomemaa skääride taha peidetud Ekenäsi sadamalinna, mida soomlased kutsusid Tammisaariks, hästiminev kaubamaja. Ja miks ei pidanud tema kaup minema, kui ta võis seda teistest odavamini müüa. Muidugi tänu «Louisa Carolinale» ja oma kipri-ostustele ning ka ärivaimuga küljeluule, kes mehe mereloleku ajal tegi kõik, mis teha andis, niisama hästi nagu Bergmann ise.

Kaubamaja oli päritud isalt, kes omakorda sai selle vaarilt. Noores eas purjetas Eric Johan laevadel, õppis keeli ja meretarkust. Kui isa suri, hakkas poeg äri juhatama. Ning ostis odava hinna eest avarii teinud purjeka. Pannud aluse niipalju korda, et see merd kannatas, hakkas ta sellega suviti Saksast ja Madalmaadest kaupa tooma. Vedas teistelegi, vaesematele kaupmeestele, kes ise ei jõudnud laeva muretseda ega meeskonnale kallist palka maksta. Ehkki Bergmann võttis soolast veoraha, tuli see väiksematele vendadele siiski odavam kui kaubelda mõne suure kompanii alust selle vähese kraami pärast Ekenäsi sisse pöörama või siis vedada mõnda teise Soomemaa sadamasse saadetud kaupa hobustega koju.

Sel 1797. aastal jäi Eric Johan Bergmanni kaubareis hilja peale. Aeg oli juba kaugel mihklikuus, kui ta laevaga välja sai. Suvel, kui teised ärimed tema kodusoleku üle imestasid, seletas ta, et jätab selle aasta üleüldse vahele, sest kehva läbimüügi tõttu on kaupa aitades veel küllaga. Sügise poole aga hakkas paistma, et talveks on varusid ikkagi napilt, ja nii tuli alus ometi mereklaariks panna. Bergmann võttis ka teistelt kaupmeestelt raha kaasa ning purjetas Soome lahe saarte vahelt välja, sihtsadamaks Lübeck. Seal oli ta mitu korda ennegi päris kasulikkude äri teinud, tundis mõndagi eksportööri ja maaklerit.

Pärast laadimise lõpetamist jättis kipper mehed luukisid presentide alla kinni panema, ise astus sisse agendi

kontorisse, mis polnud kaugemal kui mõnikümme samm.

«Tere, Krause!»

«Tervist, Bergmann!»

Maaklerikontori «Krause & Ko» vana, kõhn ja toimekas juhataja ning osanik istus oma tindilaigulise, paberitega kaetud laua ääres. Akna all puldi taga krabistas sulge noorevõitu kirjutaja. Krause ei hakanud rääkima ilmast ega küsinud kipri tervise järele — selleks oli ta liiga ärimees, teadis hästi, mis maksab aeg. Ning Bergmann omakorda ei jäänud pakkumist ootama, vaid võttis ise teispoole lauda istet.

«Otto,» ütles Krause kirjutajale, «mine too mulle Schmidti poest lõunaks paar pirukat. Aga et oleksid värsked ja soojad!»

Kirjutaja taipas, et siin tahetakse olla kahekesi, ja läks. Krause «värsked ja soojad» tähendas, et ärgu Otto liiga rutaku. Salajased äriasjad võtavad oma aja.

«Tegin kõik paberid valmis, nagu meil jutuks oli. Vaata, siin on lasti nimekiri ja konossementid selleks puhuks, kui reis läheb õnnepidi. Karvapealt kõik sees, mis laevale on laaditud. Ole hea ja kirjuta alla.»

Bergmann võttis sule nagu pisut kõheldes. Vaatas, kas selle ots on küllalt teravaks lõigatud. Aitas väheke sule noaga veel kaasa ja sihtis siis vastu valget. Sulg käis küll, kuid kipper ei pannud veel kätt paberitele alla.

«Aga nood teised...?»

«Kõik on valmis, nagu räägitud. Pane nüüd nendele käsi alla ja siis tuleb teiste kord.»

Kipper kastis sule tindipotti. Kaubapartiisid oli palju ja igaühe jaoks mitu konossementi. Peale selle veel üldnimekiri. Kui Bergmann sai kõigile alla kirjutatud, lappas Krause need ühte pakki ja libistas sahtlisse.

«Nüüd siis teised...» Palju näinud ja veel enam kirjatööd teinud sadamahääl võttis uue paki pabereid. «Need näitavad rohkem kui kümne tuhande Vene rubla eest ka säärast kaupa, mida sul tegelikult laevale laaditud ei ole. Iga partii on kirjutatud suuremaks. Ka need, mis kuuluvad sulle endale. Kirjuta ainult alla, ja kui laevaga peaks miskit juhtuma, siis... Lübecki ja Hamburgi askurantsis saab kaup kindlustatud just nende paberite järgi. Muidugi on su enda asi, kuidas reis läheb...»

Taas võttis Bergmann sule. Kuid ei saanud ta nüüdki

kohe kätt alla panna, enne tuli kõik selgeks teha. Tema kisis silmad vajusid veelgi enam pilukile.

«Aga need, kellelt ma ostsin?» päris ta.

«Ära muretse, ega see ole mul esimene kord...» lohus Krause. «Ka nemad saavad askurantsi väljamaksust oma osa. Kõik on kokku lepitud. Minule ainult viis protsenti, nagu maakleri tasu ikka on olnud. Kuid ma loodan, et sul ei juhtu reisil midagi hullu.»

«Mina loodan sedasama,» ohkas Bergmann ja kirjutas siis veelgi kõheldes paberitele alla. Muidugi ei saanud maakler esimest korda laeva viimsele reisile, küll aga oli Bergmannil esimene kord niisugusele teekonnale minna... Aga loll mees, kes ütleb rublasest võidust ära, sest kardab kaotada kopikat. Parem üks päev hunt kui eluaeg lammas. Kuid teiselt poolt: lähed sületäit saama, kaotad sellegi pisku, mis peos... Ah, eks näe! Mõte pole veel tegu ja aega kaaluda küllalt.

«Oleks nagu kõik,» arvas maakler. «Kaks tolli vett sulle kiilu alla!»

Tugev käepigistus kinnitas kahe ärimhe ühist ettevõtet. Üks jäi oma kontori seinte vahele ootama, teine läks asja läbi viima. Sakslase töö oli tehtud, rootslasel aga alles algas.

*

Viinakuu kuueteistkümnenda päeva hommikul saabus Rootsi-Soomemaa parklaeva «Louisa Carolina» pardale Lübecki sadama loots. Alumised purjed võeti juurde ja tasane lõunatuul oli silla äärest minemiseks just nagu tellitud. Reidil loots lahkus. Juba õhtuks saadi Mecklenburgi lahest välja, ahtrisse jäid Fehmarni saar ja Gedseri neeme tuletorn, mille kaugele paistev kuma saatis neid avamerele. Tuul oli vedus ja ilm selge ning taevasse tõusnud noorkuu sirp nii seljakil, et selle nuka otsa oleks võinud riputada vihmakuue. See tähendas aga, et lähema paari päeva jooksul püsib hea ilm. Oli üks neid harvu ilusaid viinakuu öid, mil taevas on tähti tihedalt täis külvatud, iga laine hari lööb sädemeid ja laeva kiiluvesi on niisama hele nagu taeva laotuses Linnutee.

Kipper Bergmann pani kaardile sirge merekursi, mis jättis Bornholmi saare vasakule. Kipper Bergmannil oli

ilmast hea meel, kuid kaupmees Bergmann ohkas: «Kui jääbki säärast klaari horisonti ja vedusat tuult pidama, siis lase otse Soome lahte ja heida peast kõik kauamõeldud plaanid ja tulevaste päevade muretu rikkuse lootus!» — «Saame niigi läbi,» trööstis teda kipper Bergmann. «Ons meil seda rikkust nii väga vaja? Näed ise, kuidas vanajumal laseb oma tuulel sind ja su laeva pärikarva silitada, katsu siis sina temalegi meeltmööda olla ja ära hau patumõtteid.»

Nii nad vaidlesid — kipper ja kaupmees samas isikus. Küllap jäi kaupmees peale, sest kui tuul hommiku poole kõvenes ja Bornholmi kõrged paekaldad traaversile jõudsid, kaalus Bergmann tõemeeli, kas ta ikka jaksaks oma elunatukest kaldale päästa, kui laev säärase ranna otsa komistaks. Ega vist... Ja ärimheest käis läbi hirmuvärin. Kuid kipper soovis: annaks säärast tuult veel paar päeva ja olengi kodus, naise juures soojas sängis!

Teise päeva hommikuks oldi Gotlandi põhjapoolses otsas, kust Soome lahe suudmeni jäi niisuguse purjetulega ööpäev sõita. Võib-olla ka vähem, sest ilm läks üha valjemaks ja logi sisse lastes vurises selle rull nagu voki värten ning liivakella kolmekümne sekundiga jooksis läbi pootsmani peo ligemale üheksa lünnile seotud sõlme. Tuul oli ka pisut lääne poole kantunud ja Gotlandi põhjaotsa karidel tuiskasid vahusambad. Hommikune päike mängis veepritsmetes oma vikerkaarevärvidega ja see oli silmale otse kartmapanevalt ilus. Ei, ka siit poleks pääsu! Enne kui Fårö saarelt abi kohale jõuaks, on su laevast järel ainult lainetel loksuv risu. Ja ka paadi lööb kivihammaste otsa sodiks.

Tuleks ometi udu, soovis kaupmees Bergmann, selle varjus saaks ära teha üht ja teist... Ja ehkki kipper Bergmann endiselt rõõmustas ilusa selge ilma üle, mis töötas talle peatset kojujõudmist, tuli kaupmees otsusele, et on viimane aeg midagi ette võtta.

Järgmisel ööl, kui iga tuulehoog, laineselg ja purjekumerus laeva endist viisi sihtsadama poole lükkas, käskis ta soodid sisse võtta ja hakata tihttuules vastale pidama. Algu pani see käsk mehi õlgu kehitama, aga pärast hakkasid nad juba valjul häälel manama, et miski on kipri peast mõistuse minema loksutanud. Kas mereained või lõunamaine vein, mida pardal vaatide viisi. Kuidas sa muidu seletad säärast asja? Selle asemel, et

pidada sirget koosi kodu poole, tahab Bergmann nüüd vist Saksamaale tagasi seilata!

Kaupmees püüdis asja laevaperele selgeks teha:

«Vaadake, mehed, mul on teiste lastiomanikkudega sää-rane kokkulepe, et saan veotasu ära kulutatud päevade eest. Enam aega merel, enam raha. Teile on see samuti kasulik, sest olete ju teiegi mul kuupalgalised. «More days, more money», nagu ütleb inglane. Eks ole, mehed?»

Madrused ei osanud kaupmehele säärase ümmarguse jutu peale miskit kosta, kuid kipper ütles talle omavahel otsesõnu: «Oled sina aga loll! Loksud siin niikaua, kuni tuultel kannatus otsa lõpeb, ja siis heidab torm su sinna randa, kuhu tema tahab, ega küsi, kus sulle meeldiks. Kaotad niihästi lasti kui ka elu. Mis on sul kasu sellest, kui askurants teeb su pärijad rikkaks? Su naine leiab või õigemini osta selle raha eest endale uue mehe ja elab lõbusamalt kui enne, sind aga söövad angerjad ja muud mereussid!»

Kipri sõnadele, et tuulte kannatus võib otsa lõppeda, oli määratud kiiresti täide minna. Öösel pööras tuul tõesti nordvesti ja läks valjuks. Hakkasid käima loodepagid, mis tõid lumelörtsi ja rahet. Mastidele ja raadele tekkisid valged triibud, purjedele kleepus lumekord. Kogu taglas lõi valendama. Ja nüüd võttis Bergmann taas kursi Soome lahe suudme poole. Jälle panid mehed pead kokku: «Leidis paraja aja! Just nüüd peaksime sealt kaugemale hoidma, sest Dagö all on ju ometi Näkimadalad!»

Kuid arvasid mehed mis nad arvasid, kipri käsk jäi käsuks. Kipper laevas, jumal taevas! Kui iitsatad, rooskab sind läbi, ja proovid veel kätega õigust nõuda, laseb sulle kas või köiesilmuse kaela siduda ja tõmbab su raa otsa kõlkuma. Ega mehed teadnud, et nüüd juhib laeva kipri asemel kasuahne ja kaval kaupmees.

Meri tõusis kõrgeks ja laine läks raskemaks. Laev purjetas nüüd jälle tihttuules ega saanud kuigi palju edasi. «Louisa Carolina» pidi kummardama iga laineharja ees, juba uhas vesi üle teki, tuiskas vastu alumisi purjesid. Meestel oli tükk tegemist, et ülemised seilid kokku saada. Aga ka alumised tormipurjed polnud enam suuremad asjad: kangapaanid mererõskusest poolpehastunud ning liigatrossidelgi ei võinud kannatust enam kauaks olla. Kuid veel ei möllanud vana torm, veel pidas taglas valule

vastu. Ainult kolmnurkse kliivri võttis vesi kaasa, kui kliiverpoom murdlainest läbi lõi.

«Kui nordvesti pagid hakkavad, ei taltu nad enne kolme päeva. Ei lähe ilm ka siis veel ilusaks, möllab üheksa päeva. Ja kui ka selleks ajaks ei peaks järele jätma, puhub tema sul nii kaua, kui ise tahab.» Säärane on vanade meresõitjate kõige suurem tarkus loodepagide kohta.

Jah, noorkuusirbi seliliiolek oli küll tähendanud ilusat ilma, kuid ei kauaks. Ning nüüd rammis «Louisa Carolina» juba paksus lumesajus ja iilingulises loodetuules.

Viinakuu 20. päeva õhtul, kui laineorud juba mustama hakkasid, nägi Bergmann paremalt pardalt mingit kaugeget kuma. Ta taipas kohe, et see võib olla ainult Dagerordi tuletorn. Nüüd oleks pidanud võtma koosi põhja poole, aga et tuul seda ei lubanud, siis ümber halssima ehk tegema lehmavända, nagu selle kohta öeldakse, ning kaldast kaugemale hoidma. Kuid kaupmees kipri head nõu kuulda ei võtnud. Pani kogu oma saatuse ühele kaardile ja laskis vana koosiga edasi. Peagi mattis lumesadu tule ja kes teabki, kas polnud see hoopistükkis silmapete? Seda on merel ennegi juhtunud, et näed ega näe kah. Pärast tuleb välja, et oli ainult vaimusilma, aga mitte ihuliku nägemise ees.

Nõnda see kaupmees arutas, kuid ka üks madrus oli tuld märganud ja tuli seda koguni kiprile ütlema.

«Ei saanud seal midagi olla!» vastas Bergmann. «Siis oleksin mina kah pidanud nägema.»

«Aga oli tõesti nagu tule kuma,» ei nõtkunud mees.

«Minu rehkenduse järgi oleme meie praegu kesk Läänemerd — Gotlandi ja Dagö vahel, kus siin tuli saab olla?» tegi Bergmann madruse purulolliks. «Mine parem purjede juurde ja vaata, et soodiotsad oleksid naaglite peale korralikult kinni köidetud ja laeva taga luha ei jookseks!»

Just õhtuse vahivahetuse ajal see juhtus.

Laeva achter langes parajasti laineoru põhja, kui korraga kostis vali raksatus ja läbi kogu purjeka käis värin, alates emapuust kuni masti ülemise otsani. Nüüd siis... sööstis hirm kaupmehe südamesse. Juba kahetses ta oma tegu, kuid tagasi võtta oli hilja. See oli ju ometi jätk kõigele, mis sai Lübecki sadamas maakleri laua taga nii hästi ja põhjalikult ette valmistatud. Suurte hirmusilma-dega vaatas Bergmann üle parda ja märkas siis pimeduses mustaval veepinnal valget vahujuga ahtri poole jookse-

mas. Tähendab, laev liigub, ainult puutus korraks põhja, rõõmustas kipper. Ka aluse vajumist polnud märgata.

«Laev ei kuula enam rooli!» hüüdis tüüriratta tagant madruse hääl.

Seda võis nüüd näha juba ka ilma roolimehe ütle mata. «Louisa Carolina» pööras lainele külje, vesi murdis üle teki, seilid löid laperdama. Besaanpuri kärises ülalt alla lõhki ja varsti olid sellest järel ainult liikade küljes lipendavad kaltsud. Kõik mehed olid ruhvist üles tekile jooksnud ning kogunesid ahtrisse. Kipper pidi teadma, mis juhtus, aga kohe sai see selgeks kõigile. Põhja puutudes oli laeva tüür ahtritäävi hingedelt ära tulnud, nüüd rippus see kasutult ega andnud enam pöörata. Ei rooliratta abil ega muul viisil. Laev triivis abitult sinna, kuhu tuul ja lained teda kandsid.

Kipper saatis pootsmanni pilsivett peilima, madrused loodiga mere sügavust mõõtma. Lekki polnud ja lood ei ulatunud põhja. Kipper taipas, et laev oli mingist madalast riivamisi üle läinud. Muidugi võis tegu olla ainult Näkimadalatega ja nüüd kannab torm laeva Dagö kaldakividele. Tuleks otsekohe mõlemad ankrud alla anda, nende varal peab ehk alust niikaua paigal, kuni ilm selgemaks läheb. Eks siis näe, kus ja kuidas. Pealegi on tuul nagu vaiksemaks jäänud. Võib-olla annab tüürgi parandada? Seda saab hommikul valges järele vaadata.

Säärast nõu andis kipper, kuid kaupmees polnud taas päri. Milleks ankrud? Las jookseb randa. Maa pole sealt kaugel ning elunatuke on seega igal juhul kindel. Laev aga peksab vastu kive põhja puruks ja vesi ujutab kauba üle. Paremat ei oska tahtagi. Muidugi, muist lasti võiks ju ka kuivaks jääda, aga saad sa siis viimseni kõike oma soovi järgi.

Ei läinud palju aega, kuni loodijatel madrustel loepomm liini otsas põhja ulatus.

«Kümme sülda!» hüüdis madrus.

Kaupmees ootas veel vähe ja alles siis käskis:

«Ankrud alla!»

Ta teadis, et võtab hea hulga aega, kuni ankrud sorin-gutest lahti päästetakse, kraanpalgi alla rippu lastakse ja jõutakse nii palju toud tekile vaarata, et see põhja ulatub.

Kõik läkski kaupmehe kava kohaselt. Ankur jõuti kraanpalgist lahti lüüa alles siis, kui «Louisa Carolina»

juba sahinale laugele liivaseljäandikule jooksis. Purjekas vajus küll väheke parema parda poole kaldu, kuid ei raksu ega raginat. Ju siis ei sattunud kiilu alla kivisid. Ka näitas pilsivesi, et laev polnud lekiks läinud.

Kesköö paiku klaaris ilm ära ja Dagerordi tuli löi pimedusest läbi. Leegid kord tõusid, kord vajusid, heitlesid musta taevaga, kus aga varsti hakkasid ka esimesed tähesilmad pilkuma.

Bergmannile oli pärast tule peilimist kohe selge, et madal, kus laev istus, oli Dagö saare loodekaldal, rannast umbes üks meremiil. Kuid kaardil oli märgitud, et siin on kivid ja kruus, aga mitte kusagil liiva. Muidugi, kaardid võivad vahel ka valetada — kas vähe ei ole leitud karisid, madalaid ja koguni saari sealt, kus kaart näitab lagedat vett! Veel rohkem aga pani Bergmanni mõtlema asjaolu, et kaart näitas laeva asukohaks Hohenholmi mõisa aluse lahe. Meremeeste juttude järgi oli selle mõisa omanikuks kurikuulus randröövel Ungern-Sternberg, kes ollagi just karilejooksnud laevade paljakskoorimisega rikkaks läinud. See mees ei kohkuvat tagasi millegi eest. Et ta oleks just kellegi elu kallale kipunud, seda polnud seni kuulda, kuid mitu põlve tagasi oli üks tema sugulane siin ka veretööd teinud ja kes tedagi teab, enne kui pole kokku puutunud.

Kaupmees tundis tõsist muret ka sellepärast, et laev ei lasknud vett sisse. Last on kuiv, laev saadakse lahti ja purjede ning tüüri parandamine ei tohiks olla suurem töö. Viimati võta seilid taas juurde ja lase edasi, ei mis-kiit kasu kogu jandist ja mängust eluga.

«Louisa Carolina» lamas vaikselt oma liivases sängis. Nagu puhkas pärast pikki merevintsutusi. Tuulgi jäi päriselt soiku ja laine ei jõudnud enam laeva liigutada ega kõrgemale seljandiku peale lükata.

Kaupmees käsutas mehed pumpama. Seletas, et kuna laev on kaldu, siis võib aega võtta, kuni vesi pilsis pumbatorudeni jõuab. Ise aga läks otsis puusepa tööriistade kapist jämeda puuri. Pani selle hõlma alla ja kadus laeva pinasse. Läbi luugi alla kaabelgaati roninud, hakkas ta pimedas kahe kaare vahele auku puurima. Oli tükk tööd, enne kui vesi läbi parda sisse pääses. Bergmann puuris veel teise ja kolmandagi augu, kuni arvas, et piisab.

Ja tõepoolest, pumpade alla tekkis vesi. Koguni nii palju, et pumbamehed ei jõudnudki vastale. Hommiku

poole ööd oli lastiruumis vett juba ligemale kolm jalga. Sellest on küllalt, arvas kaupmees ning läks ja lõi puuri-
aukudele prundid ette. Raud ja veinivaadid, mis on kõige
all, vett ei karda ja muu kaup kõrgemal jääbki kuivaks.
Laeva logiraamatusse aga sai kirja: laev vesilastis, kogu
lastiruum üle ujutatud.

Hommiku koites oli silmapiir selge ja taevas pilvelage.
Peagi hakkas paistma ka mustav kaldaviirg. Kivine rand,
kaugemal mets, selle ääres madalad talutared. Üle metsa-
tuka kõrgus punastest kividest katuseviil. Küllap see
ongi Hohenholmi mõis, arvas kaupmees päris õigesti.

Liivaseljandik, millele laev oli sattunud, paiknes kahe
kivisääre vahel, kus just niipalju ruumi, et «Louisa Caro-
lina» sinna parajasti ära mahtus. Kui jumal nii juhatas,
siis ei pea tema minu praegust äri mitte patuks, trööstis
kaupmees ennast ning tänas loojat tema headuse ja armu
eest.

Imekombel said pumpajad lõunaks lastiruumi taas kui-
vaks. Tuul oli pöördunud maakaarde ja laine käis mööda
kallast. Suri karide vahel sootuks ära. Nüüd pidi püüdma
laeva omal jõul lahti saada, muidu võidakse pärast süü-
distada, et miks ei katsunud. Väike varpankur viidigi
paadiga välja, aga tööst polnud tulu, sest varpankru
lühike käpp kündis vaid liiva, ilma et mehed oleksid
saanud pööra ümber oma künnaputele liiga teha. Ja seega
võis kaupmees öhtu eel logiraamatusse puhta südamega
kirja panna: «Vaatomata kõikidele ettevõtmistele ei läi-
nud korda laeva rannast lahti tõmmata. Peab minema
hommikul kaldalt abi saama.»

*

Juba enne lõunalokku jõudis ratsamees teatega Gros-
senhofi, et öösel on suur purjekas Hohenholmi ranna alla
ajanud. Ungern-Sternberg käskis otsemaid kutsaril kõige
paremad sõiduhobused tõlla ette rakendada, kaasa võttis
valitseja Preissi ja sadamakupja Ranna Tooma. Kihutas
nii, et hobused vahul, ja sai juba enne õhtust pimedat
kohale. Eelmine ja tänavunegi sügis olid üsna saagi-
vaesed olnud, ja kui juhtuski mõni suurem laev,
siis odava lastiga, mis ei andnud kuigi palju kasu. Võib-
olla nüüd ometi kord, lootis Ungur joonelt sadamasse
lastes.

Sadamasillale oli kogunenud juba meestemurd, nii Rei-
gist kui teistest küladest, ja paadid sõiduvalmis pandud.
Kuid kõik ootasid, sest Ungur kindel käsk oli teada: enne
kui tema ise kohal ei ole, ei tohi ükski paat avaristi juurde
minna. Ka karistust teati: viiskümmend vitsahoopi ja
seejärel müüakse mees Venemaale või mujale nii kau-
gele, et jalg enam kodukanti ei ulatu.

Laevasilla ääres seisis kümmekond väljapoole kaar-
duva vööriga laia merepaati, mis ei võtnud ka raskes las-
tis ja jämeda mere korral vett üle. Ungur saatis Ranna
Tooma Skalluse kipri Carl Johan Malmi järele, kelle laev
seisis juba Tiefenhafenis talvekorteris, valis meeste seast
sõudjad välja ja näitas kätte paadi, millega avaristi peale
minna. Ta ise istus tüüripinni pidama. Ja kui kipper
Malm sillale ruttas ning sealt paati hüppas, tõugati alus
kohe silla äärest ära.

Malm oli nüüd kipriks uuel laeval, mille Sepa Madis
Triigininal ehitas. Selle oli Ungur ristunud oma suguvõsa
kauge esema Sidonia järgi. Sidonia vägitegu seisis selles,
et tema kaudu olid Sternbergid suguluses koguni kuning-
likkude perekondadega. Nimelt Saksi kuurvürsti Augus-
tiga.

Malm jättis aluse talvekorterisse juba viinakuu algul
ja võis nüüd Skallusel oma last ootava naise juures abi-
elumehe põlve pidada.

Jõudnud avaristini, käskis Ungur meestel oodata ja
ronis ise nõõrredelit mööda üles tekile.

«Kes on teie kipper?» pöördus parun laevameeste
poole.

«Mina,» astus Bergmann ette.

«Kas saate lahti omal jõul või vajate abi?»

«Proovisin, kuid põhi on siin liivane ja ankrut kinni
ei pea. Nii et abi kulub ära küll. Aga kas teil on mehi
ning paatisid? Ja muud, mida tarvis läheb?»

«Mina olen siinne mõisaomanik parun von Ungern-
Sternberg. Küllap olete kuulnud. Mul jätkub kõike, kui
aga kaubale saame. Mis teil lastiks on?»

«Härra parun, tulge parem alla kajutisse. Seal tuule-
varjus ja veinikannu juures läheb kaubategu ehk ladu-
samalt?» naeratas kaupmees.

Tema lõbus kulmukergitus ütles Ungern-Sternbergile,
et selle mehega saab äri teha. Oli teine enam kaupmehe

kui kipri moodi ja ei paistnud, et ta oma laeva saatuse pärast ülearu muretseks.

Veinikannu Ungur vastu ei võtnud.

«Enne äriasjad,» ütles ta. «Mis last teil on? Kuhu see läheb ja kes on selle omanik?» Parun vaatas üle kiprikajuti laia kaardilaua enda vastas istuvat meest nagu ämblik võrkusattunud kärbest.

Paruni silmavaade tegi Bergmannil olemise kõhedaks. Ja mitte ainult silmavaade, vaid ka pikk ja tugev kogu, lai arm põsel, punakate karvaudemetega rusikas lauakal. Randröövel! Kuid ta oli tulnud väheste meestega ja seega ei võinud tal midagi paha plaanis olla. Eric Johan Bergmann sai oma julguse tagasi. Võttis lauakast lasti üldnimekirja ja konossementid. Tõelised, mitte need, mis olid kirjutatud Lübecki ja Hamburgi kindlustusseltside jaoks. Lükkas paruni ette.

Paberid tähelepanelikult läbi lugenud, jäi Ungur silmapilguks mõttesse.

«Siit on näha, et teie nimi on Eric Johan Bergmann. Aga ka osa kaupa on Eric Johan Bergmanni oma. Kas see on üks ja seesama isik?»

«Jah, mina olen laeva omanik, kipper ja ka Ekenäsi kaupmees. Osa lasti on minu.»

«Palju te mulle päästmise eest lubate?» võttis parun nüüd härjal sårvist.

«Annaksin kas või kogu lasti ja laeva takkapihta, aga määrused ei luba. Ise teate. Kui laev on kaldast üle versta kaugel, saab päästja neljandiku, kui lähemal, siis kõigest kuuendiku. Rohkem pole mul õigust lubada ega teil nõuda.»

«Aga laev on hukkumise pardal. Üksainus tormitükk loodest ja lõpp teie «Louisa Carolinal». Hädaga tehakse kõike. Ega palja lubamise pärast kedagi veel karistata. Eriti siis, kui häda on nii suur nagu praegu teil.» Seda öeldes vaatas parun vastasistujale otse silma. Saad aru? päris ta pilk.

Kaupmees mõistis. See randröövel teadis, mida küsida ja kuidas asja edasi ajada.

«Noh, ütleme, et kirjutan alla. Ja edasi?»

«Kas teil on topelt konossementid?» jättis Ungur kaupmehe küsimuse tähele panemata.

«Kuidas topelt?» tegi Bergmann arusaamatu näo. «Milleks?»

«Oled ju ise ärimees, küllap tead, milleks need kirjutatakse,» ütles Ungur nüüd kodusel viisil nagu oma vanale tuttavale ja sõbrale.

Ning Bergmann mõistis, et vähemalt selle mehega võib ta küll lahtiste kaartidega mängida. Röövlid omavahel, nagu öeldakse.

«Ja kui ongi?»

«Siis heida need õiged paberid kohe üle parda. Aga neid, mis on kirjutatud kindlustuse jaoks, leota paar tundi vees, et keegi ei oskaks neist miskit välja lugeda. Tead ise — mereavarii korral juhtub ühte ja teist.»

«Aga kuidas ma siis askurantsilt oma raha kätte saan?» lõi kaupmees kõhklema.

«Selle eest hoolitsevad Lübecki maaklerid ja muud ametimehed. Me ei tohi ju ometi siinsetele randrüütlitele kohe ette sõõta, mis laeval on ja mida pole. Seni, kuni nimekirjade koopiad Lübeckist kohale jõuavad, oleme meie peremehed. Saad aru?»

«Aga sealt tulevatel nimekirjadel on see kaup selgesti näha, mida ma pole kunagi laadinud. Sealse maakleriga on mul kokku lepitud, kuid mis me siin teeme, kui meilt hakatakse seda kaupa küsima?»

«Ise tahad ärimees olla, aga nii lihtsat asja ei taipa. Veel täna öösel võta kätte ja heida kas või mõned tühjad kastid üle parda. Aga nii, et su mehed seda näevad. Neile seleta, et tahad laeva kergitada ja madala pealt lahti saada, kuna kaldalt päästjad küsivad liiga palju. Ning siis võid puhta südametunnistusega oma logiraamatusse sisse kanda, et osa lasti on merre heidetud. Noh, ja see ongi just sama kaup, mis laeval Lübecki nimekirjaga võrreldes puudu tuleb. Kui sul on mereprotest sisse antud, vannuvad su mehed, kolm sõrme piibli peal, et tõesti-tõesti sai osa lasti üle parda loobitud.»

Bergmann tundis end rumala õpipoisina, kellele tema õpetaja juhtnõuiseid annab.

«Kas su laev on vesilastis? Kaup ruumides kuiv või märg?» tahtis päästja veel teada.

«Lastiruumis käis neli jalga vett. Märjaks said ainult raud ja veinivaadid, kõrgemal on kõik kuiv.»

«Ainult neli jalga? Miks vesi kõrgemale ei tõusnud?»

«Juhtus nii,» ei osanud Bergmann targemat kosta.

«Hea, et sa sedagi oskasid,» rõõmustas Ungur. «Tubli, kipper!»

Bergmann silus oma pakse põskhabemetortisid ja punastas nagu pastorilt kiita saanud pühapäevakoolipoiss.

«Ja nüüd,» jätkas Ungern-Sternberg, «ei maksa enam aega viita. Kirjutame kokkuleppe valmis ja homme hommikul koiduga hakkame tööle.»

«Miks mitte juba täna öösel?»

«Vaja teatada ka randrüütlitele.»

«Milleks neile?» ehmus Bergmann.

«Algul teeme ikka nii, nagu seadusetaht ette kirjutab. Aga pärast... Ole päris rahul, meil on siin kõik määratud ja ei kriiksu kusagilt.»

Pärast kirjatööd kutsus Ungur paadist kipper Malmi ning andis talle käsu hakata hommikul vara paatidega laevalt kaupa maale vedama. Sadamasillal võtavad selle vastu rannaülevaataja Tšitovski ja valitseja Preiss ning siis viiakse kaup Ranna Tooma valve all vooridega Grossenhofi. Küll seal leiavad juba aidamees Rein ja teised mehed igale partiile sobiva kuiva koha. Mingit nimekirja ei ole vaja teha. Küll Grossenhofis sorteeritakse kogu kaup ära. Aga kõigepealt tuleb hommikul paatidega välja viia laeva mõlemad ankrud, siis saab kohe, kui «Louisa Carolina» põhjast kerkib, ta madalast kaugemale tõmmata ning hädarooli abil Tiefenhafenis viia. Seal on hea ligi edasi lossida.

Malmile oli kõik selge. Tegi ta ju Ungri laevadel kipritööd juba üle kümne aasta. Taipas poolelt sõnalt, mida härra tahtis.

*

Kogu Hiiumaa randade ja sadamate ülevaataja oli Tšitovski-nimeline kroonu kolmepaelamees, kelle käsu all seisis kümmekond soldatit. Randrüütlike kordon asus Tiefenhafenis: madal pilpakatusega maja, suur vene ahi sees, magamiseks kahekordsed narid. Söök ja munder olid meestel kroonu poolt ja nende üle ei saanud nuriseda, rahapalka aga anti vähevõitu. Soldatitel veel — noored poissmehed, ajavad läbi, kuid mis pidi peale hakkama nende ülem Tšitovski, kel Peipsi taga toita suur pere? Naine, pool tosinat last ja jõuetud vanemad. Oleks vendadestki abi, neid elas tal seal mitu, aga need on kõik maata-mehed ja peale selle viinakimpus, ei pea töötsa kinni, isegi poolnäljas ja kiltus-kaltsus. Ei ole neist äitajat.

Tšitovski ei võta viina, ei suitseta tubakat ega aja

mööda küla tüdrukuid taga. Kord aastas läheb ta Peipsi-tagusesse kodukohta naist vaatama, ja kui puhkuselt tagasi tuleb, on tal südames hirm, et äkki sünnib naisel veel üks laps. Ja enamasti läheb see kartus täide. Muidugi võiks Tšitovski kodust kaugel kas või pisutki meelt lahutada, et oma muresid unustada, ja võib-olla ta teekski seda, kuid tema karskus on talle kohe sunniviisil peale pandud. Mitte kroonu, vaid ta enda tervise poolt. Sest see pole kuigi õitsev. Kõhuvalu on igapäevane kontvõõras, ja nagu mees midagi tugevamat sööb, ajab teda oksale. Viina ei saa üldse suu sisse võtta, lööb sooled-sapid päris segi. Tšitovski on kõhn ja peenike kui hambaork, kandadeni ulatuv sinel ripub ta seljas nagu roika otsas. Ainult suur pea ja kräsus habe annavad mehele veel väljanägemist, kuid kael on selle pea jaoks armetult nigel. Kõigest kõrisõlm ja selle ümber pingul sooned.

Bäärse tubli mehe tõi esimene varahommikune paat ühes kipper Malmiga «Louisa Carolina» pardale. Sel ajal, kui teised paadid ankruid välja viisid ja madrused luuke lahti tegid, läksid Carl Johan ja Tšitovski Bergmanni jutule.

Muidugi oli see jutuaajamine õieti ainult randrüütli ja kipri vaheline asi, sest Tšitovskil tuli «Louisa Carolina» last seaduse järgi vastu võtta. Päästja üksnes toimetab lasti kaldale, vastutavad aga kroonu ametimehed. Nende kohus on valvata juba laeva pardal iga kasti, tunni ja palli, mis maale läheb, need kirja panna ja lõpuks, kui kõik on väljas, selle kohta kiprile allkiri anda.

Kuid Tšitovskil oli kolm põhjust, miks ta kogu seda tööd enda peale ei võtnud. Või õigemini võttis küll, aga veidi lihtsamalt. Esiteks ei lubanud tema tervis nii pikka aega jalul seista: paatidega lossimine võis kesta mitu ööd ja päeva järjepanu. Teiseks polnud temal ühtki kirjasaajat ega numbritarka soldatit, kelle hooleks oleks võinud selle tähtsa töö jätta. Ja kolmas, peamine põhjus — sõprus Ungern-Sternbergiga. Parun pistis talle vahetevahel pihku kuldviielise, millest tema Peipsi-tagune pere sai tükiks ajaks leiva lauale, ega tahtnud selle eest muud, kui et Tšitovski silmad oleksid ainult paberite jaoks ja muud päästetud kaupadesse puutuvad asjad jääksid ta enda õiendada.

Bergmann viis kroonumehe oma kajutisse. Malm läks kaasa vahet rääkima, sest Ekenäsi kaupmees oskas küll

rootsi, soome ja saksa keelt, kuid venelase jutt oli talle seesama mis vee pladin parda taga.

«Kus on teie lasti nimekiri ja muud dokumendid?» küsis Tšitovski.

«Näe, siin,» ulatas kaupmees nutsaku läbiligunenud paberit. «Said avariiga märjaks.»

Kroonumees vaatas, aga ei saanud sealt miskit välja lugeda — kõik kirjatähed olid laiali valgunud.

«Kas te ise mäletate, mis teile peale laaditi?»

«Mitte kuidagi! Seal on sajad pakid, tünnid, kastid, pallid ja rullid, kes jaksab neid mees pidada.»

«Hea küll,» jäi Tšitovski ka sellega rahule. «Annan teile allkirja, et olen kogu lasti vastu võtnud. Küllap me maal sorteerime ning paneme kirja, mida kui palju on. Aga ma hoiatan, et tulen lõpuks järele vaatama, kas laev on ikka täiesti tühi.»

Ja kaupmees Bergmann sai randrüüti allkirja, et kogu «Louisa Carolina» last, mis Lübeckis peale laaditi, on Dago saare randade ülemülevaataja Tšitovski poolt vastu võetud — nimekirja järgi, mis seatakse kokku kaldal pärast kauba hoiuleandmist. Sest kõik laeva paberid on märjaks saanud ja neist on võimatu miskit välja lugeda. Niisamuti on kogu last veest rikutud.

Bergmann nägi, et parun von Ungern-Sternberg oli rääkinud tõtt: kõik oli määratud, kusagilt ei kriiksunud.

*

Reigi mehi ei tulnud kupjal käia sadamasse ajamas ega olnud neil ka töö juures sundijat vaja. Sõudjaks paatide peale kippus igaüks, teised mehed ootasid oma hobuste ja vankritega silla otsas koormaid, et kaup Grosenhofi viia. Tee peal õngitseti kastilaudade vahelt küll pudeleid, küll riidekangaid. Pudeliga oli asi lihtne: kael pooleks, ja lõunamaine viin ei teinud vahet, kas teda joob talumees või saks, tõusis latva ühtemoodi. Kangarullil lõigati paräs tükk otsast ära ja keha ümber mähitult kuue all ei hakanud see liiga silma. Parun maksis neile ju päris kenasti, aga ega küll küllale liiga teinud.

Tšitovski saatis vooridega kaasa ka soldatid. Need truud keisri alamad ei pistnud küll oma kätt kauba külge, kuid neile oli Ungri käsu peale igas teeäärses kõrtsis prii viin. Ja harv kroonumees, kes Kärda list kaugemale jõu-

dis, Kõrtsi pink ei pannud pahaks, kui viinaväsinud soldat oma peataie otse tema peal välja magas, Tšitovski aga oli hea ülemus, tema säärase nõrkuse eest oma mehi ei karistanud.

Ohtuks oli laev juba niipalju kerkinud, et tõusis madala pealt lahti ja pööras end maatuulega ankru otsas kaldakaridest kaugemale. Öösel tehti Malmi juhatuse järgi pikkadest palkidest hädarool ja hommikul tuli parun ise pardale andma viimaseid juhtnõõrisid. Leppis Bergmanniga kokku, et laeva juhtimise võtab enda peale Dago saare kõige oskajam kipper Carl Johan Malm, kes lootis aluse Tiefenhafeni sadamasse. Randrüütleid kaasa ei tule. Ja Malmil käskis parun seada asjad nii, et õhtuks jõutakse Vasikalaiu alla ankrusse ning Tiefenhafenisse sissesõit jääks hommikuks. Öösel tulevad siis paadid ja viivad veel nii palju lasti maale, kui vähegi jõuavad. Kaldalt veetakse kaup hobustega Partsi mõisa, kust seda keegi ei talpa otsida. Malm ise olgu hoolas peremees ja vaadaku järele, et kastisid liiga palju katki ei läheks ning laevamehed ei varastaks.

Parun läks tagasi maale korraldama, et paadid ja voorihobused Hiiesaares nukka õigel ajal vastu jõuaksid. Malm aga laskis purjed juurde võtta ja ankru üles hiivata ning laev liikus üha säredamaks muutavas maatuules lahest välja.

«Louisa Carolinal» oli ahtris hädarool, besaanpurjest järel ainult kaltsud, kuid fook ja groot käisid asja eest ning laev tegi siiski oma kaks-kolm sõlme. Aeglaselt liikus küll, aga suurt kiirust polnud vajagi, sest õhtuks ei tahetud ju jõuda kaugemale kui Vasikalaiu alla.

Lõunaks oldi Simpernäsi kohal ja valgevaluga saadi mööda ka Schmidtgrundist. Sealt purjetati tihtuules Vasikalaiu ankruplatsile ja õhtuhämarik oligi käes. Ükski kipper poleks enam vastu ööd julgenud Hiiesaares nukast koosi Sääreotsa peale võtta. Sel faarvaatril on saagiahned karid, madalad ja laiud, mis võivad iga silmapilk laeval kiilust kinni kahmata. Seda enam, et seal ei ole hoiatuseks välja pandud mingit tuld. Ja nii ei saanud keegi ka Malmile ette heita, et ta Vasikalaiu all raua põhja andis ja hommikut ootama jäi.

Otsemaid, kui pimeduse vari üle lahe ja laidude laskus, olid paadid jaol ning töö läks lahti. Villapallid, lambanahapuntrad, kangarullid ja tubakakastid otse lendasid

lastiruumist tekile ja sealt alla paatidesse. Kaldale oli tehtud lõke, et sõudjad kursist kõrvale ei kalduks. Rannaäärses lauges meres olid vankrid vastas, nende põhilauad triikisid küll vett, kuid kaup sai kuivalt maale. Sealt veeti see Partsi mõisa suure aida põrandaplaatide alla kaevatud keldritesse, kust õhutorud niiskuse välja tõmbasid. Kõike seda tööd ja sagimist kamandas parun ise.

Hommikul aga purjetas «Louisa Carolina» Tiefenhafeni sadamasse ja pani otsad postidesse kinni. Pikk mõök mööda sillaplankusid kõrisemas, tuli pargale vastu Tšitovski. Imestas: «Kus on ikka mehed! Laeval pole rooli taga ega õiget purje peal, aga näe, ära tulite!»

«Tegime kõik, et teie kordonile lähemal olla. Ons teil kerge siit Hohenholmis käia,» vastas Malm. Oli temagi endaga rahul: töö sai seks korraks tehtud ja võis taas minna koju, kus ootasid soe tuba ja Anu.

*

Kui Carl Johan koos esimese kaubavooriga Tiefenhafeni sadamast Grossenhofi jõudis, oli parun õistelt askeldustelt Partsi mõisas juba tagasi. Võttis Malmi vastu oma kabinetis. Unetu öö väsimuse oli parun silmist külma veega maha loputanud, tundis end sama hommikuvärske ja tööhimulisena, nagu oleks ta just praegu ärganud.

«Juba laev Tiefenhafenis!» rõõmustas Ungur. «Olen sinuga täiesti rahul, Malm! Kuidas lossimine läheb? Kas on veel palju lasti järel? Raud ja veinivaadid ruumi põhjas juba paistavad?»

Malm rääkis, kuidas, kui palju ja mismoodi.

«No on see alles õnnistus!» oli Ungur enam kui rahul. «Lähen ise ka kohe Tiefenhafenis. Me kirjutame Bergmanniga laeva kah sääraseks, et see ei tasu enam parandamist ära. Las askurants maksab välja. Ja ega sest käulast olegi palju järel, Bergmann, vana sul, on oma «Louisa Carolina» ju lausa hooletusse jättnud, pole tollel kipril meremehe lõhnagi juures. Aga see on jälle meie õnn. Ainult vaja vaadata, et nii välja ei kukuks nagu «Frau Sophiaga», mis tuli pärast ära põletada...»

Ungur ei saanud end pidama, tema südames oli hea äri üle nii suur õnn, et ajas otse üle ääre. Aga Malm oli ka läbi ja lõhki truu ja taibukas alam, kelle kuuldes võis oma keelele lubada kas või liigset lobisemist. Pealegi oli

kipper parunil peos, nagu ta ise ütles, kui nad Skalluse talu üle rääkisid.

«Härra parun, kas lubate mul koju minna või on teil minu jaoks veel miskit?» kiilus Malm Ungru kõnevoolu vahele.

«Küllap oleks, aga selle võivad ka teised ära teha,» vastas parun armulikult. «Ma tean, et sa kipud koju nooriku juurde. Hea küll, mine võta tallipoisilt Kolijalg, tead küll, see hobune, kellel on valge sukk paremas jalas. Ta viib sind mõne tunniga Hohenholmi. Võid hobuse sinna jätta, küll pärast tuuakse tagasi.»

Kolijalg oli tõesti kiire jooksuga loom. Traavis ühtlaselt, ei kippunud ülejala ajama ega jäänud ka sammu astuma, nagu teevad pikal teel paljud sadulakandjad. Malmil olid ratsmed käes vaid moepärast, sama hästi oleks ta võinud need sadularõngasse siduda.

Hobune traavis ja Carl Johani mõtetel oli vaba voli. Ja kus mujal on koduteed ruttava mehe mõtted kui oma küljeluu juures. Iseäranis veel siis, kui kaasaks saadud säärane igati armas ja meele järgi naine nagu Anu.

Muidugi oli alguses ja on veel praegugi harjumata, et üks naisterahvast inimene ei oska sukka ega kangast kududa, endale ega mehele riidet selga õmmelda. Kõik peab Carl Johan tooma linnast või siis ostma naabrinate käest ning sihuke asi paneb muidugi külamoored sosistama ja Carl Johanit haletsema. Aga vähemalt seda ei või moored ütelda, et Anu ei püüagi talutööd õppida või et tal nende õppimine ei edene. Vikatit ei löö ta mätta sisse enam ammu ja lehma talvise heina sai kenasti laudapööningule. Põllulapi kündis härjaga mustaks, viskas seemne mulda, tuleb toime ka sirbitööga. Ja viimasel ajal pole Anul piimalooma lüpsmisekski enam külast abi vaja.

Kuid on ka asju, mida Anu oskab palju paremini kui kõige hakkajamgi külanaine. Mitte üheski teises peres ei valitse säärane kord ja puhtus nagu nüüd Skallusel. Iga jumala päev pühib Anu järised, pinke, rendi ja laudepealseid niiske lapiga. Põrandaid peseb üle päeva. Ja niikaua ta mehele rääkis, kuni Malm tõi Revalist põrandale vaiba. Hea soe ning pehme teine astuda, mis siis, et külamoored suud said sellest taas jahvatamist: «Skalluse Anul jalad villavakas, käed vastu ahjukülge ja ikka veel külmetab... Muidugi, mõisast toodud...»

Ka Anu tehtud söögid pole sääraseid nagu harilikult taludes, kus renil on ikka kas koostakeedus või puder. Anu käib mööda küla, muretseb värsket liha, keedab, praeb ja küpsetab mitmet-setmet moodi. «Miks peab meie söök olema kehvem kui mõisas?» küsib Anu. «Oleme samuti vabad inimesed, meil on päriks ostetud koht ja sinul auväärne amet.» Anu ei tea tänini, et Skalluse tare ja põld on neil ainult Ungri armust. Carl Johan pole tahtnud naisele sellest rääkida, ta usub, et see jääb parunil ehk ainult sabata jutuks, millel pole mingit tagajärge.

Ega Anul kerge ole. Kõigepealt muidugi see häda ja rist, et ta pidi Skallusel igapäevaseid talutöid alles õppima, ja peale selle on oskajalgi inimesel talus käedjalad alati tööd täis. Kuid oma perenaiseisusele vaatamata on Anu mõnes tükis veel täiesti laps. Läks ja sidus sauna otsas kasvava vahtra oksa külge köie, pani silmusesse istelaua ja sai endale kiige. Õõtsub seal vahel kas või pool päeva. Teine kord sattus Carl Johan peale, kui noorik jändas kaltsudest kokkukeeratud titega nagu päris väikesed tüdrukud...

Anul pole mitte ainult õpihimulised käed, vaid ka pea. Lugemine hakkas talle külge kergelt, nagu mängides. Sai selle Skallusel esimese talvega selgeks. Tähed jäid pähe pärast korra näitamist ja varsti luges ta sorinal, otsekui oleks katekismusega koos sündinud.

Ja kui nüüd Anul lapski õnnega ilmale tuleb, on tal ka naise kõige tähtsam kohustus täidetud. Aga miks ei peaks see õnnepidi minema? Anu on ju tugev ja terve inimene.

Jah, annaks jumal igale mehele säärase naise nagu Anu! Carl Johan läheks oma nooriku eest kas või läbi tule ja vee. Poole sõnagagi ei lase ta Anut puutuda. Nagu see Pihla kõrtsitoas kord juhtus. Kipper astus mööda minnes Pihla kõrtsi uksest sisse, et kann õlut ära juua. Pika laua ääres järil istus mõisa metsaülem Heidenschild, kes oli sel õhtul küll üleauruse kortli viina võtnud. Tema jutul polnud enam pidamist, laskis nagu vanker allamäge.

«Tule, kipper, istu siia minu kõrvale ja joome ühe hea janu!» hüüdis purjus metsamees. Sünni poolest ei olnud Heidenschild pärit ei tarekatuse alt ega ka mõisahäärberist, vaid lihtne sakslane, kelle Ungur oli kaubelnud endale ametisse suurelt maalt.

Carl Johan ei teinud kuulmagi. Võttis kõrtsimehelt oma äärikannu ja jõi püstijalu.

«Kas sa pead ennast minust paremaks või?» ajas Heidenschild silmad punni. «Eks ta nii lähe, kui ainult orjaks käitav mees äkki vabaks lastakse ja oma maalapi saab. Ega ta siis enam teist tunne. Kuid sa, mees, ära unusta, et mina olen sakslane, aga kes sina oled?!»

«Hollandlane ja vaba juba sündimisest saati. Ehk oled hoopis sa ise kunagi ori olnud?!» ei saanud Malm end pidada.

«Või rootslane!... Ja naiseks on sul see parunite ärapõlstatud tüdruk! Tõesti mitu põhjust nina püsti ajada,» ingas sakslane.

Malmile oli enam kui küllalt. Läks ja lõi ainsa jala-hoobiga puruks juri, millel Hohenholmi metsaülem Heidenschild istus. Sakslane kukkus kõrtsitoa paepõrandale istuli ja Malm kallast talle veel jahutuseks kannutäie õlut kanta. Vaasel sakslas oleks vist küll päris haledasti läinud, kui teised kõrtsikülalised poleks vahele jõudnud. Heidenschild pääses ukse kaudu põgenema.

Heda lugu räägiti veel kaua ja arutati, kas sakslase sõnade taga midagi oli ka või sõelus ta suu tühja tuult. «Aga kes neid mõisast toodud tüdrukuid teab?» arvas üks kui teine. Ja mõni oli koguni kuulnud, nagu oleks mõisa noorherra üksvahe Anule liiga lähedale sattunud. Kuid seda kõike räägiti sosinal ja Malmi kõrvu need jutud ei jõudnud.

Kõljalgi sai juba Kärda külast läbi ja jälle algas mets. Kruusaga sillutatud teel kostis kabjaplagin kaugelt. Lühene rada on pehmem sõita, hobune astub nii, et ei kuulegi, ja ratsamees ei sega metsaelanikkude elu. Aga nüüd, hilissügisel, kui külmad iga päev oodata, oli elu metsas nagu niisil soiku jäänud. Rändavad linnud läinud, varesed ja harakad külatarede läheduses, kus neilegi midagi söödavat variseb, metsloomad pugunud oma pesadesse. Taas rändasid Malmi mõtted naisele.

Mina olen Anuga tõesti rahul, arutas Carl Johan, aga kas tema enda eluga on? Muidu ehk küll, kuid ta, vaene, on sageli üks. Külanaistega suuremat juttu ei saa, ei oska nende töödest-toimetustest ega lastemuredest veel osa võtta. Ta oma lähedased inimesed, aidamehe pere, aga on nüüd kaugel Grossenhofis. Ega siis olegi imestada, et Anu iga paari nädala tagant seal korra ära käib. Sageli

läheb ligemale neli penikoormat jala ja tuleb samuti tagasi. Aga eks ta ise tea, mis talle südamerahu annab. Inimene ei saa ju olla nagu üksik laev ookeanil või mere- lageda kaljusaar. Metsloomadki käivad karjakaupa, lin- nud lendavad parves, isegi puud kasvavad kobaras koos, liiati siis inimene. Seepärast peab ka Anu Grossenhofis- käimistest aru saama. Kui taresse tuleb laps, siis ei pääse ta nagunii enam kodust välja.

Carl Johani kärsitusest rutem koju jõuda pidi ka hobune osa saama. Mees sundis niigi tublit Kolijalga veel kärmemale jooksule.

Järelmäng

Pärast «Louisa Carolina» lossimise lõpetamist oli Tši- tovski ametliku arvestuse järgi kogu laeva last saraalus- tesse laotud, igal partiil ja liigil oma virn. Raualatid üles tahveldatud, veinivaatidel eraldi nurk. Kuid iga kauba- sort oli jagatud kolmeks võrdseks osaks, millest Ungur võttis päästmise tasuks ühe endale ja laskis mõisa aita- desse viia. Kui juurde arvata ka need kaubad, mis tal juba enne jagamist olid salaja veetud Partsi karjamõisa ja mujale, siis sai ta «Louisa Carolina» lastist üle poole.

Juba enne oli välja sorteeritud ja ära peidetud see kaup, mis kuulus Bergmannile. Ungur ja Ekenäsi kaupmees leppisid kokku, et parun peidab Bergmanni kauba Gros- senhofi mõisa vähemalt niikauaks, kuni see on asku- rantsi poolt välja makstud. Pärast, kui kogu lugu vajub juba teiste avariide ja äriasjade varju, katsub kaupmees oma vara laevaga salaja Ekenäsi toimetada. Kui tal aga ei lähe õnneks seda viie aasta jooksul läbi viia, jääb tema kaup Ungrule hoiukulude katteks. Selle peale andsid kaks au- ja ärimeest teineteisele kätt ning ilma ühegi sulekrabinata oli kokkulepe lukku löödud.

Kauba ülesladumise, jagamise, nimekirja tegemise ja muu sekeldamise juures oli ka Tšitovski, kes pidi val- vama, et pettust ei tehtaks. Ta märkas otsekohe, kui kusagil pakk või kast vähem kirja pandi, kuid et neid koormate kaupa kuhugi ära viidi ja et lõpuks see vähene, mis järele jäi, ühel ööl veega üle kallati, seda ta ei näi- nud. Too tegu jäi Ungru antud rublade varju. Sest paru-

nile oli tähtis, et kauba hinna määravad ei annaks sellele suuremat väärtust ja see läheks oksjonile võimalikult odavalt. Tubakas annab end ära kuivatada, nahad uuesti parkida ja üle värvida. Rile pesta ja vanutada. Ungur oli ennegi vee läbi rikutud kraamist asja saanud ning siis uue pähe maha mõtnud.

Muidugi, veinivaadid vett ei kartnud, kuid ega neid kuigi palju enam järel olnudki. Hohenholmi, Partsi, Hiie- saare ja Grossenhofi talumeestele tuli anda mõni vaat selle eest, et nad olid kõigele agarasti kaasa aidanud ja et neil pärast keel suus vakka seisaks. Siis opmanitele, kuhjastele, aidameestele ja muudele säärasele oma jagu. Ka ei saanud ilma jätta Dagerordi tuletorni valvureid: selle mereõnnetuse puhul ei läinud nende abi küll tar- via, kuid see ei olnud ju viimane torm ja viimane sügis ega «Louisa Carolina» viimne laev, mis võis sattuda Näki- madalatele. Ja ühe väikese vaadi kõige paremat Prantsuse veini ning kasti head Türgi piibutubakat «Kollane husaar» saatis Grossenhofi armuline härra ka Pöhelepa pastoriile Magnus Johannes Jahnile, kelle juurde kavat- ses pärast seda suurt saginat minna pattude andeksand- mist saama. Siis läheb tal võib-olla koguni korda otse altari ees põlvitades maitsta oma päästetöö vilja, mis on seal muutunud Kristuse vereks. Ja seeläbi saab tema askeldustest Näkimadalatel jumalale meelepärane töö.

Kui kõik kirjad ja nimekirjad olid valmis, üleslaotud kaup luku ja riivi taga, peidetud kraam soovimatu silma eest varjul, läks Bergmann uisuga Haapsallu ja sealt edasi posthobustega Revalisse mereprotesti sisse andma. Laeva logiraamatu ja meeste vande all antud tunnistuste abil tegi ta seal ametimeestele selgeks, kuidas ja miks see ränk mereõnnetus oli juhtunud, ning esitas ülemülevaa- taja Tšitovski kokkuseatud nimekirja nendest kaupadest, mis saadi mere käest suure hädaga ära päästa.

Et laevale Lübeckis väljaantud paberid olid veest riku- tud, siis tuli Saksamaalt välja nõuda uued. Kiri läks teele: vastu talve postijaamast postijaamani, hobuste kaelakuri- nate saatel läbi Liivimaa metsade ja lumehangede, üle jõgede ning Preisimaa järvesilmade. Enne kahte-kolme kuud põlnud küll vastust loot.

Beni tuli Bergmann Grossenhofi tagasi, kaasas Revali linna tollihärrad, kaubatundjad ja hinnamääravad.

Ametimehed tegid oma töö, panid kaubad plommi alla.

Pärast seda sõid ja jõid Grossenhofis enam kui nädalapäevad. Sest vahepeal oli talvekuu pakane asunud merele kaant peale tõmbama ja tuli oodata, kuni see hakkab hobust ja rege kandma.

Bergmann ja Ungur aga nuputasid, kuidas saaks «Louisa Carolina» remondi nii kalliks kirjutada, et vana laev seda enam ära ei tasuks. Siis läheks ta oksjonile nagu omal ajal «Frau Sophia», seekord muidugi mitte Knorringi või mõne teise-kolmanda saagiks.

*

Kuidas see aeg küll lendab, kui käed-jalad on tööd täis! Juba hakkasid jõulud kätte jõudma. Paar nädalat enne aasta kõige kallimaid pühi läks parun Ungern-Sternberg ühes oma prouaga Pöhelepa kirikusse armulauda saama. Sõitsid kahehobusesaaniga kiriku ette, jätsid kutsari ootama.

Kõige ees aadlipingil istudes kuulasid nad hoolega õpetaja jutlust. Koguduse naised õiendasid vaatama, kuidas härrased riides on, mehed püüdsid mõistatada, mismoodi küll Ungur oma töid ja tegemisi palves jumala ette viib ja endale armu ning õnnistust välja kaupleb. Küllap tõmbab säärane ärimees issandalgi naha üle kõrvade. Pühakirjas on selge sõnaga öeldud, et andke jumalale, mis jumala kohus, ja keisrile, mis keisri kohus, aga Ungur kipub keisri ilma jätma ja ega jumal kah täit jagu kätte saa, kui parunit näeb kirikus vaevalt kaks korda aastas.

Siiski oli kogudusele meeltnööda see, et Ungern-Sternbergid tulid kirikusse ühes talurahvaga. Tavaliselt lasevad mõisnikud pidada endale eraldi jumalateenistuse saksa keeles.

Pärast, kui Grossenhofi kutsar oli härrastega kiriku õuelt ära sõitnud, rääkisid mõned irvhambad, et sel ajal, kui õpetaja pani parunile veinikarika suule, olid mõlemad mehed nagu pisut muianud ja teineteisele noogutanud. Aga see võis nii ka ainult paista — sest kes julgeks säärase püha talituse juures mõelda muule kui ainult oma pattude andekssaamisele.

Saanis, kasukate mõnuses karvasoojas, istusid härra ja proua kõrvuti. Kuid vaatasid üks ühele, teine teisele poole. Jutt oli raske sündima, sest nende vahel puudus juba kaua aega õige mehe ja naise usaldus, abieluinimesi ühen-

dav siid. Selle oli lõhkunud nende oma lihane poeg Gustav Diedrich Otto, kes polnud end kodus näidanud juba üle kahe aasta, kuigi isa oli andnud talle karmi käsu Peterburgist ära tulla. Otto Reinhold aimas, et siin on mängus Magdalena Charlotta käsi. Proua hoiab poja poole, ja vahe sellest — ka raha peab see kõlvatu poiss ju kuskilt saama.

Mitu korda olid nad prouaga pojast rääkinud, aga iga kord leidis Magdalena Charlotta süüd Otto Reinholdil, et see on Gustav Diedrichi vastu nii val, Kirjutagu ometi, et annab andeks, ja siis on kõik vana viisi. Poiss tuleks puhkuse ajal koju nagu ennegi ja nad kuuleksid, kuidas ta elab ja kui palju kulutab.

Vana viisi ei saa enam niikuinii minna, väitis Otto Reinhold vastu — kui aidamehe Mari kasvatab tema poega, kellele nagu kiuste on pandud nimeks Gustav. Poiss lippas ühtelugu oma lühikese särgi väel mõisa õues ringi. Peas samasugused pruunid käharjuuksed nagu Gustav Diedrichil.

Kui mõisahärra vaatas oma pojapoega ainult salaja ja ahtkuimu, siis proua võttis poisikese mõnikord koguni käekõrvale ja viis parki patseerima. Lubas tal suvel peenarde pealt maasikaid korjata ja lilli noppida. Otto Reinholdile oli see väga vastukarva, kuid tuli välja kannatada. Hea seegi, et proua ennast siis eemale hoidis, kui Anu oma poega vaatamas käis.

Verst maad kirikust Grossenhofi oli kergel saanil peagi sõidetud. Tee peal ei vahetanud härra ja proua ühtki sõna, ehkki tulid armulaualt, mis oleks pidanud nende meelt lepitama. Kuid selle lühikese aja jooksul valmis härra peas plaan, kuidas välja uurida, kust saab Gustav Diedrich raha Peterburg-elu jaoks. Miks ei sunni isa kukru kinniolek poega koju tulema või siis vähemalt kirjaga abi paluma?

Omas kabinetis lõunasööki oodates kutsus parun Kaarli, kes viibis kuudekauguses nagu alati. Valged sukad ja põlvpüksid jalas, sinine vest seljas, puhas ja liigagi klanitud, seisas toapoiss künnisel ning ootas, mida härra suvatseb käsida.

«Astu sisse ja pane uks enda järel kinni!»

Kaarel ehmatas: nüüd on midagi vist üpris pahasti! Kas pole härra rahul koristamisega või märkas, et kapis seisvast veinipudelist on rüüpamas käidud? Toapoiss lük-

kas ukse kinni ja jäi piida kõrvale seisma, silm kartlikult piilumas seinal rippuvat nuuti.

«Ütle, Kaarel, kas sa saad oma õe Madlega hästi läbi?» küsis härra vaikselt häälel, nagu kardaks, et jutt võib välja kosta.

«Jah, härra, saan küll,» vastas toapoiss kergemalt hingates. Ungru küsimus oli muidugi imelik, aga Kaarlile oli peaasi, et härra käsi ei liikunud nuudi poole. Parunil polnud küll kurja nägugi peas.

«Kas Madle on väga jutuhimuline või oskab ta midagi ka enda teada jätta?»

«Ega ta keelel konti sees ole, aga ta mõistab alati vahet teha, mida rääkida ja mida mitte. Härra parun peaks teadma, et meie perest pole miskit liigset välja läinud.»

Ungern-Sternberg vaatas oma toapoissile teraselt otsa. Kuid selle sinised silmad olid süütult tõsised ja täis austust oma härra vastu.

«Hea küll, kuula siis,» tuli Ungur oma pärisjutuga välja. «Täna peale tood sa kõik postireelt saadud kirjad esialgu minu kätte. Ka proua omad. Alles pärast annad proua posti Madlele ära.»

Kaarel taipas lennult, milles asi.

«Aga kui proua hakkab Madlega pahandama, et miks Madle posti, otseteed tema kätte ei too?» muretses ta. «Proua näeb ju aknast, millal postipoiss hobused kinni peab.»

«Just seda pead oma õega kokku rääkima, et ta ootaks all trepi juures, kuni mina olen posti üle vaadanud. Paar minutit ja kõik... Aga kui ma proua postist midagi enda kätte jätan, siis saab ta selle järgmisel päeval. Kas mõistad?»

«Mõistan küll.»

«Jäägu siis nii!» lõpetas parun ja pani kokkuleppele punkti läikiva hõberubla, mille ta toapoissile pihku pistis. Otsemaid kadus raha Kaarli sinise vesti taskusse.

«Kas pool Madlele?» polnud asi Kaarlile siiski päris selge.

Härra mõtles pisut ja ulatas veel teisegi rubla.

Ohtul arutati aidamehe toas seda uut posti vastuvõtmise moodi kogu perega. Madle süda oli hirmu täis: äkki saab proua teada? Siis ongi toatüdrukupäevadel lühike lõpp ja küllap vihutakse yitstega taguotski tuli-

seha. Ei võta härra antud rubla seda valu ja vaeva ära, mis niisugusest asjast tuleb.

«Ega proua seljataga tohiks küll sääraseid tegusid teha,» kõhkleb ka Mari.

«Aga härra on ikkagi härra ja tema käsk käib kõigist üle. Ka prouast,» oli Rein teisel arvamusel.

«Küll me toime tuleme,» uskus Kaarel. «Mina jooksen postires vastu, sina, Madle, ootad trepi taga Ungru kirjutustoa ukse juures. Härra laseb silmad proua kirjadest üle katta ja annab need kohe mulle tagasi. Mina ukse vahelt sinule. Hea, et proua toad on nüüd üleval, muidu oleks raskem.»

Mari võttis põrandal istuva Gustavi sülle ja arutas:

«Ikka kaugemale ja kaugemale lähevad härrad-prouad teineteisest. Enne kumbki omas toas ja süngis, nüüd ei mahu enam ühe korruse peale kah ära...» Jätkas siis lahti naeru: «Küll on hea, et meil Reinuga pole teineteisest kusagile põgeneda! Üks tuba, üks lavats ja üksainus rend, mille peal süda.»

Esialgsest kartusest hoolimata läks kõik latusalt. Nädal pärast hõberubla andmist saigi Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternberg nende eest tasu kätte. Prouale tuli kiri, mille peal oli tema venna, Peterburgi sõjakuberneri pitsar. Kiirustavate sõrmedega murdis parun kirja lahti. Ta teadis, kuidas sellele pärast uut lakki peale sulatada ja niiviisi kinni panna, et keegi ei märka, kõige vähem Magdalena Charlotta, kel ei tule kunagi pähe pitseri ehtsust järele vaadata.

Ja Otto Reinhold luges:

Mu kallis õde Magdalena Charlotta!

Loodan, et oled ikka hea tervise juures ja uues mõisas oma eluga kõigiti rahul. Juba siis, kui Sa viimati siin käisid, rääkisid Sulle, et mul ei ole enam nii palju lahtist raha, et Gustav Diedrich Ottole toetuse andmist jätkata. Nüüd kogu Sinu päranduseosa, mille Sa omal ajal minule jätisid, on juba viimase kopikani ära kulutatud. Ka olen ma nüüd ära mülünud meie vanad maalid, aga need ei olnud pooltki nii palju väärt, kui me lootsime. Gustav Diedrich sai hiljuti kaardiväekapteni aukraadi ja neid paguneid oli vaja seisusekohaselt sisse õnnistada. Sel puhul üüriti kõige kallimas vöörastemajas suur saal ja

poiss korraldas kaasohvitseridele hiilgava vastuvõtu, kus söödi-joodi mitte sadade, vaid tuhandete eest. See võttiski minu kukrust viimase, mis ma anda suutsin. Ja nüüd on lugu lõplikult nii, et mina teda enam toetada ei jaksa. Sellest vähesest, mis sinu abikaasa nooremate poegade ülalpidamiseks saadab, ei piisa neile endilegi, rääkimata Gustav Diedrichi tohutute kulude katmisest. Olen talle mitu korda soovitanud, et pöördugu isa poole või siis mingi erru, kuid Gustav Diedrich ei taha isa ees kummardada, nagu ta ütleb. Uhkust täis. Aga minult mangumiseks tal alandlikkust jätkub...

Nii et nüüd on tal juba kogu Sinu päranduseosa tuulde lastud, ehkki seda polnud sugugi vähe — enam kui kakskümmend tuhat rubla. Minu võimaluste piir on käes. Tõesti ei tea, mis teha. Kui Sina oma pojale abi ei leia, soovitan tal läbi ajada ainuüksi oma palgaga. Aga ma kardan, et siis hakkab ta raha laenama. Ja tõenäoliselt saadetakse tema võlakirjad väljamaksmiseks isale, sest Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternbergi rikkus on teada üle poole riigi. Mõtlen selle olukorra peale ja otsin mingi väljapääs. Me kõik oleme kord noored olnud, nagu Sa kunagi kirjutasid. Ja noorus pole alati voorus. See käib iseäranis Gustav Diedrichi kohta. Olen teada saanud, et peale kõige muu peab ta siin ühele kurtisaanile uhket korterit ja teeb talle kalleid kingitusi.

Armas õde, anna head nõu, mis teha! Me ei saa ometi lubada, et Sinu poja ja minu õepoja karjäär lõpeks krahhi ja skandaaliga, nagu siin paljudega on juhtunud.

Nüüd ka mõni sõna meie uuest kõige kõrgemast, kõige läbinägelikumast ja kõige armulikumast, nagu me tema kohta ametikeeles peame ütlema ja kirjutama.

Tema arusaamise järgi on kõik Katariina-aegsed ohvitserid ja ametimehed mässajad ning äraandjad. Mõtlen ometi, juba on ta tuhandeid saatnud Siberisse. Isegi Suvorovi sundis erru minema, pärast hädaga kutsus tagasi. Nõuab sõjaväes Saksa mundrit ja preisi sammu. Üks paraad teise otsa. Isegi Gustav Diedrich räägib, et teenistus pole enam muud kui üksainus põrgu. Ütleb, et läheks küll erru, aga pole kuhugi minna. Isaga ju riius.

Keiser tahab uuesti sisse seada aadlike lühikest, mis juba Katariina ajal ammu ära kaotati. Ka talurahvas on rahutu, ja kui asi ei parane, siis ma kardan, et kusagilt kerkib üles uus Pugatšov. Nüüd käsutab ta

Musta mere laevastikku Vahemerele prantslaste vastu. Suvorovi kavatseb saata Itaaliasse, Rimski-Korsakov sõdib Ameerikas. Mis on meil tegemist nii kaugetes maades? Säärane valitseja viib varsti hukka kogu Venemaa. Tõesti ei tea, mis sellest lõpuks välja tuleb! Ta on kõrk ja halastamatu, arvab, et kõik kiusavad teda taga, ning pealegi on ta loll. Oma ninast ta kaugemale ei näe. Arvan, et Venemaa päästmiseks peab midagi ette võtma, ja nii ei mõtle mitte üksnes mina.

See kiri hävita ära!

Soovin Sulle jumala õnnistust ja leiðlikku meelt oma poja avitamiseks.

Sind alati armastav vend Peter

Kui parun oli viimaste ridadeni jõudnud, hüppas ta laua äärest püsti ja haaras seinalt nuudi, nagu see tal meeletärrituse puhul kombeks oli. Nuut nagu kinnitas talle, et võim ja voli on ikka veel tema käes. Praegusel korral polnud selle riistaga aga midagi ära teha, sest süüdlane oli ju tema enda proua Magdalena Charlotta, kellega tal juba hõbepulmadki ära peetud ja kes oli tema laste ema. Kuid see naine oli teda petnud oma varanduse varjamisega ning pealegi lasknud Gustav Diedrichil selle varanduse Peterburgis kurtisaanide, viina ja kaardimängu peale ära pillata! Heitnud tuulde kakskümmend tuhat rubla! Selle raha eest oleks saanud osta väikese mõisa, ehitada mitu ulgumerelaeva. Säärane raha on ka kõige parema mereõnnistuse korral Näkimadalate aastasaak!

Otto Reinholdi esimene mõte oli minna ja nõuda proualt seletust. Aga asi oli selge niigi. Proua võib ainult hõsteerikasse langeda ja pärast mitu nädalat pead valutada. Ongi kogu lugu. Kaotatud tuhandeid ei too enam naunil keegi tagasi ja raiskuläinud poega see ka ei paranda. «Bakta i backarna», meenus parunile rootslaste vanasõna, mis manitseb sõitma tasa mägisel maal.

Ning selle asemel et minna proualt selgitust saada, heida oma naisele vali sõna, istus parun laua äärde tagasi, luges kirja veel kord läbi ja rebis siis tükkideks. Heitis tüki paberikorvi. Kas vähe on juhtunud, et kiri läheb teel kaduma. Ka võidakse säärase võimumehe kirju sihilikult ära näpata ja need satuvad hoopis sinna, kuhu saatja kõige vähem soovib. Kui nüüd näiteks see kiri oleks keisrikoja nuhkidele ette jäänud, mis siis? Lausa

ime, et Peterburgi sõjakuberner, keda suvatseb sageli vastu võtta keiser ise, julgeb paberile panna midagi niisugust ja veel avaliku postiga ära saata! Muidugi on see tõsi, mis ta kirjutab, aga just tõega peabki olema kõige ettevaatlikum...

Kui kõrge ametimees Peter von der Pahlen nüüd teada saab, et see õele saadetud kiri on kaduma läinud, hakkab ta südant valutama. Et äkki...? Hakkab ootama keisrikoja kirve kukkumist. Las aga praeb! Paras talle! Olgu mees, ärgu askeldagu teise mehe tagaselja!

Oleks kiri tõesti puutumatult prouale kätte läinud, siis hakkaks Magdalena Charlotta kindlasti müüma oma ehteasju ja muud, mille eest võib kergesti ja kiiresti raha saada. Kuid Gustav Diedrich Ottot see ometi ei aitaks, ainult lükkaks erruminekut edasi. Nii et poisil ei jää lõpuks ikkagi muud üle kui isa palge ette astuda. Langegu põlvili ja palugu kõik oma rumalused ja patuteod andeks. Siis... Mis siis? Andeks anda võib ainult see, kes suudab kõik halva ära unustada või vähemalt meeltest välja tõrjuda. Aga kui veel kuidagi lepikski Gustav Diedrichi raharaiskamisega, siis ei saa ometi teha olematuks ega kustutada mälust seda, mis end iga päev ikka uuesti meelde tuleb. Võib-olla oli siiski halvasti tehtud, et see Anu laps just siia jäi?

*

Kammerhärä parun Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternbergil oli ka Haapsalu linnas maja, kus ta elas mõnikord talviti kuu või kaks. Suurt teenijaskonda parun seal ei pidanud: ainult virtin Wieruth paari abilise ja tallipoiss, kes tegi ära ka kojamehetöö. Kui härrased tulid, olid toapoiss ja toatüdruk neil kaasas. Osa talve veetsid Ungern-Sternbergid linnas just seepärast, et Haapsalus leidis parunil veel mõni sõber ja tuttav, kellega ta läbi käis. Nagu haagikohtunik Ludwig von Taube, linnapea Berend von Jencken, raehärä Eberecht von Thermann ja veel paar maanõunikku. Nende naised olid seltsiks prouale, kes Grossenhofis alailma igavuse käes kannatas. Haapsalusse võeti tavaliselt kaasa ka kapellmeister Krippendorf ühes orkestriga, mis seisis koos kahest viiulimängijast mustlasest. Kuid kõik kolm tundsid oma asja ja aitasid talvistel pikkadel öhtutel härraste

ning nende külaliste meeleolu hoida. Need öhtud läksid mööda veiniklaasi juures, kaardilauas või siis Peterburgi praeguse poliitika üle vaieldes.

Ka pärast 1798. aasta nääriseid laskis Ungern-Sternberg rakendada hobusepaari üleväinasõitudeks tehtud laia kinnise saani ette ja võttis koos prouaga ette Haapsalu-reisi. Kaarli, Madle ja orkestri jaoks oli regi, mis sõitis saani jälgedes.

Bergmann ning tema mehed olid pärast mereprotesti sisseandmist hakanud «Louisa Carolinal» remonti tegema. Lootsid järgmisel suvel, kui askurants on laeva välja maksnud ja see oksjonilt tagasi ostetud, osa ärapeidetud kaupade peale laadida ja salaja kodusadamasse Ekenäsi toimetada. Kuid seekord lõi saatan ise vembu sisse — vähemalt kui asja vaadata parun von Ungern-Sternbergi poolt küljest.

Ühel pakaselisel küünlakuu päeval sõitis Haapsalus Ungri maja ette haagikohtuniku saan. Koguka kerega Ludwig von Taube ajas oma pikad koivad hundinahkse saanitelt alt välja ja kiirustas lumest puhtaks roogitud ja liivatatud treppi mööda üles.

Kaarel juhatas võõra paruni juurde. Ja kohe kuulis Ungern-Sternberg väga paha uudist: Revalist olid tulnud tollimehed ja nendega kaasa sekretarius Friedrich Samuel Peters, kelle kubermanguvalitsus oli määranud Lübecki askurantsi volinikuks. Neile tulnud kaebus, et osa «Louisa Carolina» lasti on Grossenhofis ära peidetud, ja nüüd sõidavad nad seda otsima. Kaebus tulnud paruni enda inimestelt.

Bõnum pani Ungri mõtlema. Oleks tegu Haapsalu meestega, siis aitaks hea õhtusöök ja peatais, aga Revali omad on võõramad. Ja peale tollimeeste veel kubermanguvalitsuse sekretarius, kes on koguni askurantsi volinik. Siis on nad juba Saksamaaltki mingi vastuse saanud...

Eelmise tuhinaga mõtles Sternberg ise otseteed Grossenhofist libutada: ehk läheb korda ametimehi õigetest jälgedelt kõrvale juhtida? Aga kuidas sa juhida, kui muist tollimata kaupade aitades virna laotud. Kolmanda koruse põranda alla kõik ju ei mahtunud... Ning parun otsustas ümber. Palus haagikohtunikul Revali härrasid paar päeva Haapsalus kinni pidada. Ettekäändeks võib

tuua, et sobivad sõiduriistad on korda seadmata või muud säärast.

Kui mõisaomanikku kohal ei ole, ütlevad valitseja ja aidamees, et neil pole õigust ilma härrata kedagi aita-desse ega panipaikadesse sisse lasta. Niisugune on härra käsk. Aga ta ise sõitis ära ja ei tea, millal tuleb. Revali mehed tüdinevad oodates ära ja lähevad minema. See-järel aga peab kogu kraami otsemaid viima kaugemale, Partsi mõisa, Soonleppa ja mujale, kuhu nende nina ei ulatu.

Kui teaks, kes kaebas. Noh, seda saab vaadatud!

Muret tegi veel üks asi. Nimelt oli ülemülevaataja Tšitovski nii tõsiselt haigeks jäänud, et tema asemele määrati uus ametimees. Königki-nimeline. See aga paistis olevat säärast sorti, et vastupidi Tšitovskile võtab küll viina, kuid end ära osta ei lase. Närib tähte ja nuhib. Et kurat teda päriks!

Ungern-Sternberg kirjutas ülemvalitseja Preissile kirja:

...Nagu ma olen siin Haapsalus teada saanud, tahavad tollimehed Grossenhofis läbiotsimise toime panna. Mina soovitan teil seda arvestada ja teha nii, et neile miskit silma ei hakka ja neid mitte kusagile juurde lasta, kuni ma ise koju tulen. Ütelge, et kõik on luku ja riivi taga ja võtmed paruni enda käes. Nagu mulle siin ette kanti, on meie oma inimesed säärase vale lahti lasknud ja küll nemad teavad, kuhu salakaup peideti. Püüdke kõigi käe-päraste võimalustega teha nii, et otsijad midagi ei leiaks ja pika ninaga minema läheksid.

Niisamuti koristage pärast kõik p u h t a k s.

Kui see tõesti tõsi on, et meie oma inimesed on midagi välja andnud, siis peavad nad ka t u n d a s a a m a, m i s s e e t ä h e n d a b. Säärasele valekaebajale lasen t e m a ä r a t e e n i t u d ä r a a n d j a t a s u k u h j a g a k ä t t e m a k s t a.

O. R. L. von Ungern-Sternberg

Haapsalus 24. küünlakuu päeval 1798

Kuid Revali kõrge komisjon, kes oli Haapsalu haagi-kohtunikult üle väina sõiduks hobuseid nõudnud, polnud nii lapsik, et oleks uskunud kõike, mis Ludwig von Taube ette veeretab. Taipasid otsemaid, miks neid tahetakse paar

päeva kinni pidada. Muidugi selleks, et Grossenhofi sõna saata ja plats puhtaks teha. Need provintslased on ju kõik omavahel sõbrad ja sugulased. Käsi peseb kätt — täna sina, homme mina...

Selle asemel et ära oodata, kuni haagikohtunik laseb saane korda seada ja hobuseid rautada, mahutasid nad end postireele ja tulid Grossenhofi just sellesama sõi-duga, mis tõi üle väina Ungern-Sternbergi kirja oma valitsejale. Ja enne kui ülemopman Preiss jõudis härra sõnumi läbi lugeda, nõuti temalt kõikide mõisa aitade ja laahoone ettenäitamist. Muidugi ka uste lahtitegemist. Komisjon leidis veini, tubakat, nahka, riie, rauda ja palju muud, mida Bergmanni poolt sisseantud päästetud varade nimekirjas polnud ja millel puudusid tolliplommid. Vae-sel valitsejal jäi pärast oma isanda sõnumi läbilugemist ainult käsi laiutada — miskit ette võtta oli juba lootu-setult hilja.

Veel tehti kindlaks, et selle nimekirja järgi, mis oli saadud Lübeckist, jäi siin tervelt 13 184 rubla ja 60 kopika eest kaupa puudu. Mida komisjon aga ei teadnud, oli see, et puudujäägina sai üles võetud ka palju säärast, mida «Louisa Carolina» lastiruumidesse ial polnud laaditud. Niisamuti ei teadnud Revalist tulnud tollihärrad ega ka kubermanguvalitsuse sekretaarius Friedrich Samuel Peters, mis oli peidetud Partsi karjamõisa keldritesse ja Grossenhofi lossi lagede vahele.

Kirjutati täis mitu poognat head paberit ja nädala poolteise pärast sõitis kõrge komisjon Revali tagasi, kus asi anti Keiserlikule Eestimaa Ülemmaakohtule arutami-seks ja otsuse tegemiseks. Põhimõttel, et aegamööda asjad käivad ja kaua tehtud kaunis töö. Ja tõesti, enne selle protsessi lõppu jõudis ajaratas teha üsna mitu ringi.

Nii hoolikalt kui parun oma inimeste seast hiljem otsiski, too patuorikas, kes oli julgenud tema peale keelt kanda, jäi tal üles leidmata. Küll sosistas valitseja Preiss talle kõrva üht ja teist nime, kuid kellegi süüd ei saanud tööks teha. Pikapeale tekkis Ungern-Sternbergil kindel mõte, et see võis olla ainult mõni mõisamees, kes pidas endale langenud saagiosa liiga väikeseks. Kas seesama ülemvalitseja Preiss, arvepidaja Aal või keegi kolmas-

neljas. Igatahes talumees ei võinud see küll olla. Nemad olid enam kui rahul. Juba üksnes sellest, mis nad kaupa vedades varastasid, said nad päästetasu küllaga kätte. Aga härra andis neile veel ka raha, rääkimata peataiest. Talumehed palusid igal pühapäeval kirikus, et jumal neile ikka ja jälle mereõnnistust saadaks.

Ei, see pidi olema mõisamees, sai Ungrule ikka selgemaks. Küllap Preiss ise... Tema on üliagar teiste peale kaebama, pugema ja liivast köit kokku keerutama, nagu öeldakse. Miks ei võinud ta ka oma härra peale näpuga näidata. Liiati kuna «Louisa Carolina» päästmise ajal on tõesti pettuse lõhna küljes... Parun hakkas terasemalt vaatama oma valitseja sõrmede peale ja hoolega kaaluma tema sõnu. Kuid too oli üks libekala, kellel ei saanud ei peast ega sabast kinni võtta.

Selgus tuli päris ootamatult. Ungur sai teada, et krahv Jakob Pontus Stenbock hoobelnud Neuenhofis otse suure seltskonna ees, et tema olla selle komisjoni Grossenhofi saatnud. Küll umbropsu, aga näe, läks naelapea pihta! Oli ennustanud, et nüüd tuleb Sternbergi kord oinas olla.

Revali Keiserlik Ülemmaakohus arutas «Louisa Carolina» kadunud kauba lugu, Ungern-Sternbergi tollitrahvi suurust ja üle normi võetud päästetasu asja pikalt ja põhjalikult. Aeg-ajalt kutsuti ette tunnistajaid. Parun takistas neid saarelt välja sõitmast, kuidas oskas. Kord oli tunnistaja raskesti haigeks jäänud, kord ei saanud ta üle väina tormi või udu pärast või takistas jää lagunemine. Ja kui siis mõni neist jõudiski Revalisse, ei rääkinud ta muud kui seda, mis härra oli talle pähe tuupinud. Parunit kardeti enam kui jumalat, härra hirmu all olid mehed valmis pühakirja juures valet vanduma. Jumal oli kaugel, aga paruni nuut siinsamas.

Ungern-Sternberg ajas kõik tongrite ülema Tšitovski süüks. Tšitovski võttis kauba vastu ja tema mehed käisid vooridega kaasas, sõnaga — rannavalve pidi seisma hea kõige eest. Tšitovski aga oli vahepeal oma suure pere kurvastuseks ja Ungru õnneks kõhuhaiguse kätte ära surnud ja seetõttu ei saanud temalt enam tunnistust võtta ega olnud tal ka võimalust end paruni vastu kaitsta.

Kuid oma süüd olematuks rääkida ei suutnud isegi Ungern-Sternberg, nii kammerhärra, parun ja Leipzigis õppinud seadusetundja kui ta ka oli. Samuti ei saanud tema poolt õpetatud tunnistajad teha mustast valget ega

ainast utetalle. Siiski venis kohtuasi kaua ja alles 28. juunil 1802. aastal tegi Keiserlik Eestimaa Ülemmaakohus oma otsuse: välismaa kammerhärra härra parun Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternberg on süüdi Rootsi-Boomemaa Ekenäsi linna kaupmehe Eric Johan Bergmanni laeva «Louisa Carolina» päästmise eest üleliigse tasu võtmises. Seaduse järgi oleks talle pidanud kuuluma üks neljandik lastist, aga Ungern-Sternberg võttis kolmandiku. Vahe anda tagasi. Parun on süüdi ka hooletuses, kuna 13 184 rubla ja 60 kopika väärtuses kaupa läks päästmisel kaduma. Samuti jättis ta osa kaupu üles andmata, mille pealt määrata talle kümnekordne tollimaks. Kõik kohtukulud panna süüdlasele.

Belle otsuse peale kaebas Ungern-Sternberg apellatsioon korras edasi Peterburgi senatile. Ühtlasi saatis ta palvekirja 1801. aasta 2. jürikuu päeval troonile astunud Aleksander I-le.

Senat kinnitas Eestimaa Keiserliku Ülemmaakohtu otsuse. Et aga kuritegu oli toime pandud Paul I ajal, siis kuulutas Ungern-Sternbergi hooletus päästmisel, riigivargus ja tolliseaduse rikkumine Aleksander I armuandmise manifesti alla, mille noor keiser kuulutas välja oma troonileastumise päeval.

Bergmann parandas Tiefenhafenis oma purjekat kuni 1798. aasta heinakuu lõpuni ja pidas plaani veel enne sõjast peidetud kaubaga kodusadamasse Ekenäsi purjetada. Best tollitud kaup oli kindlustusseltside ülesandel Revali oksjonil maha müüdud ning ka «Louisa Carolina» jäi haamri alla. Nii aluse kui suurema osa kaupu ostis Ungern-Sternberg. Laeva muldugi näiliselt — see jäi ikkagi Bergmannile. Vahekahtlused langesid Lübecki ja Hamburgi asurantside kaela.

Kuid siis oli keegi Bergmanni laevameestest kaevanud, nagu poleks «Louisa Carolina» madalale sattunud mitte looduse jõudude määratsemise tagajärjel, vaid hoopis kavala Ekenäsi kaupmehe ja kipri enda kurjal soovil. Tulid ametimehed ja viisid Bergmanni Revalisse ning seal anti ka tema kohtu alla. Protsess kestis 1799. aasta viinakuu lõpuni, aga tõeks teha ei saudetud miskit. Lõpuks lasti kipper lahti ja ta sõitis koju Ekenäsi. Jättis laeva, kauba

ja kõik ning oli veel õnnega koos, et teda Venemaa Sibirisse ei saadetud. Grossenhofi peidetud varast ei julgenud ta enam iitsatadagi. Ja nii jäi ka see Ungern-Sternbergile. Kokkuleppe järgi pidi parun seda hoidma, kuni viis aastat täis saab, ja siis võis ta selle rahaks teha. Ungur ei uskunud, et Bergmann oma kõrvetada saanud nina ja näppudega julgeb mahajäänud varale enam ligi tulla.

Jah, Ungern-Sternberg võis pärast väikest hirmu ja suuri sekeldusi «Louisa Carolina» päästmise looga lõpuks päris rahule jääda. Aga oleks parun osanud natukenegi ette näha, siis poleks tulevaste sündmuste ahel talle kuigi palju unerahu alles jätnud. Ta oleks kogu selle Bergmanni kalli kauba pigemini rannale hunnikusse ladunud ja toreda jaanilõkke teinud. Kuid ette näeb ainult jumal ja tema sarnaseks pole meist, surelikkudest, veel keegi saanud.

Ligimesearmastus

Kõik see, mis eelmises peatükis kirjas, on muidugi aastate ettelappamine. Kuni aeg sinnamaale sai, juhtus veel üht ja teist.

Alates kas või sellest, et 1798. aasta näärikuul, enne kui Grossenhofi parun läks oma Haapsalu majasse talvé lühendama, kutsus ta enda juurde kipper Malmi, kelle «Sidonia» seisis Tiefenhafenis talvekorteris. Saatis talle järele koguni oma kerge ühehobusesaani, sest mõte oli Ungrul tulnud üleöö ja parun polnud mees, kes oleks lasknud heal nõul seistes hapuks minna.

Oli laupäeva lõuna paiku, kui Skalluse Krants haukuma hakkas ja Grossenhofi kutsar Jaak metsamulgu hirred eest ära ladus ning hobuse õue ajas. Carl Johan oli just aida otsa laotud haopinu juures ja lõhkus saunaahju jaoks puid parajaks. Ilm oli näärikuiselt külm, langes kergelt tuhklund nagu taevamannat. Tuulevaikuses tõusis Skalluse tare korstnast suitsuvine otse üles. Anu keetis lõunat.

«Kipper Malm Grossenhofi!» hüüdis kutsar. Lisas kindluse mõttes: «Härra käsk!»

«Libistad oma saaniga tasa nagu vaim. Oleks Krants

kah vait olnud, ma poleks kuulnudki... Leidis aja, just saunalaupäeval! On meil ka üks imelik härra!»

«Temal ühed tööpäevad kõik, vahel ööd takkapihta. Nagu aebja teisel seljas. Rahaahnus, mis muud...» siunas ka kutsar oma leivaandjat. «Sul saunalaupäev, aga arvad, et mul on kergem? Oma kümme-kond penikoormat seantse talvekülmaga ühtejärke sõita võtab käed-jalad nii kangeks, et eit pärast kodus hõõrugu viinaga ja tehku kaljaraba kuumaks, et ihuliikmetele eluvaimu uuesti sisse ajada... Ma lähen siis nüüd ja panen Hohenholmis puhunud looma saani ette. Pärast tulen taas läbi ja võtan sind nukale. Katsu selleks ajaks valmis olla. Kõned sa — hobune ei jaksa, aga mees pidagu vastu!»

«Pole sul, Jaak, häda midagi,» trööstis Malm. «Oleks hobune pukis ja sina saani ees jooksmas, vaat siis võiksid nuriseda.»

«Kuulda jah, et pole su keelel konti sees ühti,» heitis kutsar üle õla ja ajas oma saani uuesti läbi metsamulgu, kust taliteed mööda sai Hohenholmi.

Carl Johan jättis puulõhkumise sinnapaika. Lõi mütsi vastu põlve lumest puhtaks ja läks tuppa. Anu oli kummargil pliidisuu ees ja toitis tuld, valged käised üll, puhas põll ees. Pajas podises lõunane puder ning pannil särisesid pekitükid. Sealt sai pärast tulikuuma sularasva pudrusilma. Anu oli juba mitmendat kuud teistmoodi. Küllap puude lehtemineku ajaks kuuleb Skalluse tare vibuhällist üle hulga aastate taas lapsenuttu, lootis Carl Johan, olles rahul, et Anu keskmine koht pole enam nii viitapeen nagu piigapõlves. Naise näol oli nüüd vähem puna ja enam tõsidust, kuid mehele näis Anu kaunim kui kunagi enne.

«Grossenhofi kutsutakse.»

«Mägin jah, et Jaak laskis hobusega õuest läbi. Ega ta oleks, mis härra suust tahab?» Anu tõstis pajakaane üles, võttis koostaga putru ja maitset. «Tangud juba üsna pehmed, kohe panen pudru renile, jõuad enne süüa.»

«Kust kutsar härra tahtmist teab, aga minna mul tuleb. Saunakord jääb nüüd muidugi teisele nädalale.»

«Sel ajal kui Carl Johan riideaidast kasuka tõi ja sukad saapad jalga tõmbas, pani Anu söögi renile.»

«Ega sa liiga kauaks jää? Tead ju, kuidas mul nüüd... Ei tahaks üksi jääda.»

«Ära muretse, Anu, merele minna kesktalve ajal ei saa.

Ka ei ole uuel laeval mingit parandust vaja, seisab Tienfenhafenis, ainult vahimehed peal. Küllap parunil tuli kevadiseks sõiduks mingi plaan pähe ja nüüd tahab kuulda, mis mina sellest mõtlen. Aga ütle parem, mis sa pudru sekka panid, et nii hea tuli!»

«Tangud on needsamad, mis sa suvel Peterburgist tõid. Tuli ja vesi nagu ikka,» salgas naine, et ta ka killu võid oli ära raisanud.

Mees sõi rutates. Anu seisis kõrval ja vaatas, et puudu ei tuleks. Tõi pajast kulbitäie putru lisaks, valas pütist piima juurde. Tal oli mehe isu üle hea meel. Ja muidugi ka kiituse üle.

Kiisu oli tuppa pääsenud ja ootas oma osa. Mitte kannatlikult nagu kerjus — ei, tema oli õigusemees. Nõudis. Saba püsti, küür seljas, hõõrus ta end vastu perenaise jalga ja näugus. Seni küsis, kuni Anu võttiski nurgast kassikausi, tõstis koostatäie putru sisse ja valas tilga piima peale. Rasva küll kassile raiskama ei hakanud.

«Et läheks rehe alla ja püüaks hiire kinni, mis sa minult mangud!» riidles Anu.

Mees sõi, vaatas naist ja kuulas selle kõnelust kassiga. Carl Johanil oli nüüd tõesti kõik, mida ta ammustilma oli avasilmi unes näinud. Soe tuba, toas noor naine, kes ootab last. Kass letib nurgas laogeselt piima, õues haugub koer, laudas on kuked-kanad ja lehm. Küllap varsti saab ostetud ka hobune. Säärane on õige mehe kodu.

Ka Anul polnud millegi üle nuriseda. Ehkki mis võimata, jäi muidugi saamata. Osa südamest on Grossenhofis Gustavi juures. Vahel hommiku poole ööd, kui Carl truu naisemehe und magab ja kilgidki ahju vahel vaikivad — neid oli sinna tõesti siginenud —, läheb Anul korraga uni pealt ja siis võtab keegi südame nagu tuliste pihtide vahele. On otse kõrvaga kuulda, kuidas mingi hääl noomib: «Mis õigus on sul puhata säärase ausa ja tubli mehe kõrval nagu Carl Johan? Su abieluhoone alusmüür seisab koos, pettusest ja vaikimise varest. Aga kui see äkki kokku variseb, mis siis?»

Küllap kuuleb Carl Johangi midagi, miks ta muidu säärastel puhkudel üles ärkab ja küsib:

«Sa, Anu, ei magagi?»

«Jah, uni läks korra metsa küll,» vastab naine ja nihutab end mehele lähemale nagu kartlik laps. Sosistab:

«Mul on hirm!»

«Nägid paha und?»

«Jah. Keegi oleks nagu öelnud, et mina pole sulle säärane naine, nagu peaks...»

«Kas sa ei tea siis, et unenägu tuleb mõista vastuoksa: et sa oled mulle kõige kohasem, kõige parem...»

Naine ohkab. Mees jääb taas magama, unine kilk teeb ahju vahel oma kriiksu. Krants haugatab õues paar korda. Siis on taas kõik vaikne, aga Anul und ei tule...

Kutsar jõudis Hohenholmist tagasi, saani ees puhanud kimmel. Hobu kraapis esijalaga lund ega tahtnud kuidagi paigal seista. Koguni püüdis hammastega haarata koera, kes tema jalgade ees keerles ja klähvis.

«No kuhu sa kipud! Küllap jõuad joosta!» torises kutsar hobusega ja pingutas ohje. Siis hüüdis haukujale: «Ma kuulen küll, et sa koer oled, mis sa sellest nii mitu korda ütled!»

«Aitab, Krants!» keelas ka Carl Johan koera ja istus saani. Anu seisis uksele ja viipas mehele.

«Ära siis kauaks jää!»

«Ei oska lubada, minu aeg on Ungru oma,» vastas mees ja kimmel tõmbas saani paigalt. Sõiduloom oli vist küll kauasest sõnniku peal seismisest tüdinenud, hakkas kohe säärast lõbusat traavi laskma, et kabjaalused lumekamakad löid paukudes vastu saani kõrget esikumerust.

«Mis sa nüüd tormad!» noomis Jaak hobust ja tõmbas ohjad rohkem pingule. Ei tohi ju lasta loomal end kohe alguses niivõisi ära ajada, siis veab juba pärast paari penikoormat jalgu järel. Algul tasa ja targu, pärast pikka ja valju, nagu vanad sõitjad ütlevad.

Kipper püüdis ära arvata, mis tuhin parunil nüüd keset talve peale tuli. Aga Ungru mõtted käivad mõnikord tõesti sääraseid radu, kus kellegi teise aru enne astunud ei ole, — jõuan päralt, küll siis saan teada, leppis Carl Johan ja jäi talvist metsa vaatama. Kõrgete kuuskeste kabidega ehitatud ladvad seisid uhkelt päikese poole püsti, alumised oksad olid aga lume all lookas. Mõned päris vastu maad. Korraga varises ülevall peotäis lund. Nojah, seal oligi orav kuuse otsast käbisid toomas. Ees hüppas teele jännes, tõusis korra tagajalgadele ja lippas siis metsa tagasi. Laisalt lendas vares üle kuuselatvade, poolpehastanud puutüve kallal toksis rähn. Kiitsharakas tõstis tiivad püsti ja laskus oksale. Kõigutas oma pikka saba.

Kimmel traavis juba omatahtsi, kutsar oli ohjad lõd-

vaks lasknud. Hobuse kohev karv oli higiseks tõmmanud ja vastu külgi langenud ning nüüd võis lasta tal joosta nii kiiresti, kui ta tahtis.

Tubli kimmel tegi mis suutis, kuid ikkagi tuli ligi pool maad sõita pimedas, enne kui Grossenhofi jõuti. Trepipoole sammudes nägi Malm, et paruni kirjutustoa aknast paistis valgus. Esiuks polnud veel lukus ja suur kell selle kohal näitas üheksandat öhtutundi. Malm leidis Kaarli sisetrepist mademelt istumast. See oli toapoisi tavaline koht, kui härra oli alles üleval ja võis iga silmapilk hõigata saapaid jalast ära tõmbama ja süngi valmis seadma. Muuga sai Ungur öhtuti ise hakkama.

«Mine küsi, kas parun võtab mind nüüd öhtul veel vastu! Kui mitte, siis las ütleb, kust ma öömaja saan,» sõnas Malm toapoisile.

Kaarel ei viitsinud end püstigi ajada: kipper oli ju tuntud mees.

«Härra ütles, et kui Malm tuleb, kohe tema juurde,» vastas ta läbi haigutuse.

Kipper läks ja koputas.

«Sisse!»

Ungern-Sternberg istus laua ääres, selg ukse poole, ja kirjutas. Malmi sisse astudes ütles ta ümber pööramata: «Kiiresti jõudsid. Mul on sinuga üks nõu pidada. Oota vähe, kohe saab mul kiri valmis.»

Kiprile paistis, nagu oleksid parunil silmad ka kukla taga. Kust härra muidu teadis, kes tuppa tuli?

Juba oligi kirjale pandud viimane punkt ja mõisnik keeras end toolil kipri poole. Ungu silmad näitasid pisut nagu väsimust, kuid häälest see küll välja ei kostnud. Parun tõusis, astus seinale juurde ja võttis nuudi, proovis selle painduvust. Siis pani tagasi. Nii tegi ta alati, kui oli vaja mõtteid uue asja peale üle viia.

«Malm, ma tahan tuleval suvel muist «Louisa Carolina» pealt päästetud lasti rahaks teha. Suurema osa. Ja selle pead sina oma laevaga viima Revalisse, Peterburgi või ükskõik kuhu, kus aga ostjaid leidub ja kus on loota kõrgemat hinda. Mis sa sellest arvad?» küsis parun ja vaatas kiprit oma mõttekortsudes peidetud silmade puuriva pilguga.

Malm päästis kasukapöörad eest lahti, sest Kaarel oli paruni kabineti ahju tuliseks kütnud.

«Arvan, et suure laevaga on seda raskem viia kui paa-

diga või ükskõik millise väiksema alusega,» vastas kipper kaalukalt.

«Heida kasukas seljast maha ja istu. Selle üle tuleb meil pikem jutt.»

Täna sel päeval on see juba teine ime, arutas Carl Johan kasukat varna riputades. Algul saadeti kutsar hobuse ja saaniga järele ning nüüd kästakse istet võtta, nagu oleks minugi nime ees von...

Ja nii nad seal istusid, parun päris koduselt kaksiti tagaspidi toolil, lõug vastu kõrget korju, kipril jalga üle põlve. Just nagu oleks tal igapäevane asi mõisnikuga nii viisi nõu pidada.

«Ka mina olen päri, et paadi või mõne muu väiksema alusega oleks lihtsam, sest need võivad randrüütlite silma eest iga laiu taha peitu pugeda, mahuvad iga maanina varju. Kuid pisikestel alustel on see paha külg, et kaupa mahub neisse vähe. Ja nendega ei lähe sa ulgumerele ega suurtesse sadamatesse, kus ostjad on kohe võtta. Peale selle on nende väikeste paatide kipriteks juhuslikud rannamehed ning niisugune mees võib kogu paadi ja kaubaga plõhku panna... Mõõda maad teab kuhu kaugele vedada on aga hoopis ohtlik lugu.» Parun vaatas ootavalt Malmile otsa.

«Ütleme, et viikski suurema laevaga. Aga siis peaks sellel olema kauba jaoks väga hea peidukoht, mis tollimeestel raske üles leida, kuid endal hõlbus ligi pääseda. Täiesti salaruumi ühelgi meie ulgumerealusel ei ole.»

«Juba hakkame teineteisele lähemale nihkuma,» rõõmustas parun. «Aga mis siis, kui me ehitame kas või «Sidonia» niisuguse peidukoha? Olen mõelnud sellele teha lastiruumi. Vastu kaabelgaati. Sõnaga — aluse sinasse kahekordne sein, vahe umbkaudu neli jalga. Seda ei ole suurel laeval silmaga märgata. Muidugi kui just mõtma ei hakata, aga siis peaks jälle olema pealekaebaja mängus. Hea, et «Sidonia» on uus laev ja ümberehitus ei torka silma — üks täna-eile kirve ja sae alt tulnud vark kõik. Vanale laevale ei saakski niisugust asja teha. Noh, mis sa kostad, Malm?»

«Nõu pole paha,» läks kipper paruniga kaasa. «Ligipääsuluuk võiks olla ankru touruumis, see jääks siis kaabli taha, kui ankur on üleval. Keegi ei näeks. Aga kui tuleb sinna kaupa panna või välja võtta, võib muist ankrutoud seniks pakile vaarata. See ei paista ka sada-

mas kellelegi imelik, sest trossi peab ju aeg-ajalt nagunii välja võtma tuule kätte tahelema.»

«Meie mõtted jooksevad lõpuks päris kokku,» jäi parun kipri vastusega rahule. «Nii et nüüd pole muud kui tööle pihta. Sina, kipper, saadad juba hommepäev vähimehed laevalt koju, võtad appi Leigri Jaagu ja te teete selle asja kahekesi ära, nii kiiresti kui jõuate. Mida vähem teadjaid, seda parem. Muidugi, madruste eest seda hiljem varjul ei hoia, aga nendega annab kaubelda. Peaasi et keegi kõrvaline teada ei saa, lähevad ja lõksutavad kõrtsis ja siis laulab sellest iga küla kukk.»

«Jah, eks praegu ole selleks tööks kõige parem aeg, sest Tiefenhafeni sadama saepukkidel vuhitakse parajasti «Louisa Carolina» remondiks laudu ja plankusid välja. Sealt annab ka meile näpistada,» kiitis kipper paruni plaani heaks.

«Ma mõtlen, et juba kevadel vara, kui vesi lahti läheb, laadime «Sidoniale» Tiefenhafenis halulasti peale ning sa lähed sellega ühel öhtul Vasikalaiu taha ankrusse. Randröötlid joodame täis. Siis toome sulle Partsist kauba ja paneme peidupaika. Pärast seda kohe purjed juurde ja Revalisse. Seal on meil vana tuttav kaupmees Hermann Gottlieb Klementz, kellega omal ajal... Mäletad?» Ungur muigas, tundes veel praegugi rõõmu oma kunagisest õnneks läinud sulitehust.

«Ja kui ei peaks korda minema ühe reisiga kõike ära müüa, siis võib kaup seal peidukohas kas või mitu otsa teha. Annab hinda oodata ja tingida,» sai Malmile laeva ümberehitamise tulu täiesti selgeks.

«Aga nüüd veel üks punkt, mis ei ole küll otse selle peidupaiga ehitamisega seotud, kuid peab meil nagunii kord kõne alla tulema... Parema siis juba kohe...» Paruni jutule tekkis vahe sisse ja muidu vaevalt märgatav arm ta põsel lõi roosakaks. See näitas, et asi, millega ta mõtleb välja tulla, pole kõige sündsamat sorti.

«Vaata, kulla Malm, mina olen juba varsti vana mees. Mul on mitu mõisat ja ostan varsti veel juurde... Ma tahan, et mu aadlimeheau ja põline hea nimi ka tulevikus alles jääks. Nooremas eas ei hoolinud ma suuremat, mis minust arvatakse või mis keegi räägib. Aga nüüd on mu seisukoht hoopis teine. Kas või seepärast, et minu au on ka mu perekonna ja iseäranis mu laste au. Kas saad aru?»

«Saan aru küll, härra parun,» vastas Malm. Tal hakkas juba koitma, kuhu paruni jutt sihib.

«Sina aga oled veel noor mees ja pole sul suuremat vara-rikkust kaotada ega aadlimehe nime mängu panna... Ma olen mõelnud, et kõik see, mis «Sidonial» sünnib, tuleb sul enda peale võtta ja minu nimi jääks sealt päris kõrvale.»

«See tähendab, et kui asi peaks avalikuks tulema või miski läheb viltu, siis tunnistan kauba enda omaks ja annan vastust üksinda. Sest minul pole tõesti ei vara-rikkust ega aadlimehe head nime. Isegi see tare, milles ma elan, ei ole minu oma... Kas te mõtlesite nii?» lõpetas Malm otseküsimusega.

Parun märkas küll, et Malmi ütlemine oli pisut nurgeline, kuid äri huvides neelas ta selle alla.

«Jah, nii ma mõtlen küll.»

«Aga mis kasu mina saan?» näitas Malm nüüd, et temagi oskab mõelda ärimeehe moodi.

«Võiksin sulle pisut palka juurde panna,» ütles parun.

«Või annate osa puhaskasust?» pani kipper ette.

«Hea küll, saame hakkama,» lõpetas Ungur selle õrna jutu, mis kippus tema tasku kallale. «Ma näen, et sa oled nõus asja enda peale võtma säärasel juhul, kui see ka sulle miskit sisse toob. On nii?»

«Saame hakkama,» vastas Malm paruni enda sõnadega.

«Homme panete siis Leigri Jaaguga «Sidonia» peal töö käima?»

«Pühapäeval...» kõhkles kipper. «Lubage mul enne korra kodu käia. Räägin naisele ära, et jään Tiefenhafenis tööle, ja siis esmaspäevast-teisipäevast...»

«Hea küll, annan kaks päeva,» nõtkus parun, «aga mitte enam. Ega mul muidu nii kiire oleks, aga ma pean ära sõitma ja see töö ei anna oodata. Veel paar-kolm kuud ja ongi kevad käes.»

Parun oli Malmile juba head öhtut ütlemas, kui tal meelde tuli, et kipril on tarvis öömaja. Kõigele peab ka mõtlema!

«Las Kaarel juhatab sind alla. Seal on kõõgi kõrval koikuga tuba, kus võid ööd puhata. Homme hommikul käsin sulle hobuse anda. Käid kodu ära. Kuidas su Anu ka elab?»

«Ootab kevadeks last.»

«Siis on ju kõik hästi!» lausus parun ja kiprile paistis, et ka mõisahärral on tema abieluõnnest hea meel.

Kaarel näitas Malmile ööaseme kätte, kuid kipper tahtis enne ka aidamehe poolt läbi astuda. Sest üks olnud Rein ja Mari talle just nagu äia-ämma. Nema ju Anu üles kasvatasid.

Rein oli oma toimetustega hilja peale jäänud ja alles nüüdsama koju jõudnud. Nii et kui Malm tuppa astus, istus pererahvas alles reni ääres ja võttis õhturooga. Madlegi teiste seas. Ta oli juba jõudnud proua magama aidata ja toitis nüüd pisikest Gustavit. Oma kõhu sõi ta alati mõisa köögis täis. Lapse koost oli tehtud väikese mehe mõõtu mööda ning paistis, et poisil isu jätkub. Nii-ütelda päts ja kuuks. Ei olnud jonni ega puristamist.

«Vaata aga, miHine harukordne külaline meile tuli!» rõõmustas Mari, nähes Malmi uksest sisse astumas.

Rein tõstis oma roostekarva sagrais juuksepahmaka ja habemetuusti vaagna kohalt üles.

«See pidi küll tähtis asi olema, mis sind talvekülmaga nii kaugelt siia tõi?»

«Madle, tee ruumi, las kipprimees katsub ka meie keedust,» käskis Mari. Tõusis ja riputas tulija kasuka varna.

Madle istus lapsega lavatsiäärele. Poisi kõht aga polnud veel täis ja väikemees hakkas nurisema. Madle pidi koosta ja leemelaogese sinna viima, et laps oma jao kõik kätte saaks. Gustavil oli täielik õigus valju häält teha, seda enam, et mõisa aidast mõõdeti igal aastal ka tema jaoks tünder vilja.

«Miks sa Anut kaasa ei võtnud?» küsis Madle, kui laps rahule jäi.

«Kogu see sõit oli üle pea ja kaela. Kutsar saadeti järele — olgu olla!» ütles Malm.

«Ja Anu ju nüüd oota inimene, pole sinusugune sälg, et ei pea ers ega traat, hüppab üle kivide ja kändude,» seletas Mari Malmi eest ära, miks noorik ei võinud sihukesele ülepeakaela-sõidule tulla.

«Mis rutt sellel härral siis oli?» küsis Rein.

«Tahtis laeva kevadise sõidu üle nõu pidada,» vastas kipper ja hakkas sööma.

«Nojah, ta ise läheb varsti prouaga Haapsallu. Ka mind võetakse kaasa,» sai Madle härra rutust aru.

Gustav oli end Madle sülest lahti rabelnud ja tatsas nüüd üle põranda võõra juurde. Pani oma pisikesed käed

Carl Johani põlvedele ja vaatas, kuidas külamees leiba hammustas ja leent peale helpis. Malm jättis söömise sinna paika ning tõstis lapse sülele. Gustav oli julge poiss, ei kartnud. Püüdis koguni Carl Johani habeme järele haarata.

«Tahad veel süüa?» küsis kipper väikemehelt.

«Ei taha,» raputas poiss oma kahupead. «Kõht on täis.»

Carl Johan vaatas lapse siniseid silmi, milles oli sama-sugune mõttes pilk nagu vähe aja eest parunil. Ning see nina ja suu... Malm puhkes naerma.

«Kuule, Madle, sa tee talle lühikesed püksid ja vest, siis on Gustav niisama hea kui valmis noorhärä. Ja kui ütled, et ta on Ungri enda poeg, ei vaidleks keegi vastu.»

«Las aga kasvab, küllap teeme,» kiilus Mari vahele. «Sa, Madle, ära lase lapsel Carl Johanit segada. Mehel pikk tee tulnud, kõht tühi. Gustavil ongi aeg tuttu minna.»

Madle sai aru ja viis poisi magama.

«Aga kuhu sa ööseks mõtled minna?» tegi Mari teist juttu. «Võid meile kah jääda. Madlel on proua toa kõrval pisike kamber, las läheb magab seal. Siis jääb tema lavats tühjaks.»

Malm ütles, et parun lubas talle köögi kõrvale tuppa ööaseme. Siis päris aidarahvas veel Anu tervise ja olemise järele. Mari käskis kohe sõna tuua, kui asjad niikaugel. Lubas tulla last vastu võtma.

Rein aga rääkis, et üle-tee-aidast veeretatud ühel ööl vaat välismaa veini ära. Lukk oli järeletehtud võtmega lahti keeratud, kuid aidaesise mahasõtkutud lume peal ei õhtki värsket jälge inimestest, hobusest ega reest. Ometigi — ega säärast suurt ümmargust asja selga ei võta. Võib-olla viidi mitme mehe vahel raami peal? Tema polevat julgenud härrale ütelda.

«AkiHne, nagu ta on, annab nuuti või laseb hoopis ametist lahti... Ainus lootus, et ehk on tal meelest läinud, kui palju neid vaate seal oli. Oiget nimekirja pole, Kaarel vaatas härra paberite seast järele, ei leidnud niisugust,» oli Reinul siiski pisike usk, et asi ei tule avalikuks. «Küll käisin õhtuti küla vahel ja kuulasin, kas kostab kusagilt laulu ja tralli, aga ei miskit. Küllap kaevasid maa sisse ja alles ehk aasta pärast võtavad välja. Tammelaudadest vaat, ei see nii pea mädane.»

Nii elati aidamehe peres. Igaühel oma hool. Madlel proua, Maril Gustav, Gustavil söögikorrad, Reinul mitu aita ja veinivaadid.

*

Taas tuli Hiiumaa randadele kevad oma ammutuntud ja tuttavate märkidega. Algul hakkas lumi kartma sügisel püstijäänud pikemaid kasteheinakörssi, nihutas end kaugemale puutüvedest. Siis tulid välja päikese kätte kõrgemad mättad ja kulututid. Viimases hädas peitis lumi end metsaalustesse lohkudesse, kuni päev nad sealtki üles leidis, ojadesse ja kraavipõhjadesse jooksutas.

Jää päästis kaldaäärsed ja laiukühmud oma valgest sülest, muutus pikapeale tumedaks ja auklikuks. Ja siis tegi üksainus öine vesikaaretorm seda, et jüripäeva hommikul leidis rannamehe silm merel lausvee, lainete vahel ulpimas vaid mõni harv kartlik jääkilluke.

Kui küünlakuul Revali komisjon Grossenhofis käis, ulatus sellest kumu muidugi ka Tiefenhafenisse. See oli Ranna Toomas, kes uudise tõi. Siis oli Malmi südames hõõguma löönud koguni pisike kahjurõõmusäde: sah sulle aadlimehe au! Kuid vara-rikkust jäi Ungrule ikkagi enam kui küll. Ja egas kohuski tema külge hakka, on teine ennegi välja rabelnud. Nagu oli kas või sellesama Knorringi «Frau Sophia» põletamisega: enam ei klähvi ükski koer. Ainult kepiarmid Leigri Jaagu taguotsal ehk veel paistavad, kui teraselt vaadata. Aga kerge ehmatuse kulub parunile vahel ikkagi ära: kui ta ka muud ei õpi, siis hakkab ehk enam hindama inimesi, kes oskavad keelt hammaste taga pidada. Nii arvas Carl Johan ja mõned teisedki.

Kuid kipril oli mõtelda muustki kui paruni õnnest ja õnnetusest. Peidik tuli ehitada nii, et keegi ei saaks sellest otsa ega aru kätte. Ainult Ranna Tooma eest oli küll võimatu midagi varjul hoida. Sest sadamakupjal oli vaba voli käia mööda laeva nii ööl kui päeval. Aga Tooma enda läinud päevad polnud ju ka mitte päris puhtad, Malm teadis tema tumedaid tegusid niihästi Revali kaupmehe Hermann Gottlieb Klementzi kauba kui ka «Frau Sophia» loos. Nende meeldetuletamine pani Tooma suu lukku, nii et tangidega kah miskit välja ei kisu.

Kevadeks oli «Sidonia» peidik Malmil ja Leigri Jaagul

juba ammu valmis. Lastiruumi vaadates poleks ükski hing osanud arvata, et seal on miskit ümber tehtud. Kogu laev oli ju alles vaigulõhnaline ja värske, nagu oleks just praegu Triiginina laevameistri Sepa Madise kirve ja sae alt tulnud.

Kõige suurem mure oli Carl Johanil Anu pärast. Arvata võis, et naise nurkajäämine kisub sellele ajale, kui «Sidonia» on juba merel purje all. Kes tema eest siis hoolt kannab? Kes kutsub aidamehe Mari ja soojendab sauna-veed?

Kuid selle mure võttis ära Madle. Ta palunud prouat ja see lubanudki teda kas või kuuks ajaks Skallusele Anule abiks. Kui aeg käes, viib Madle Marile sõna. Mari aga ütles, et võtab siis Gustavi kaasa ja tuleb kah kohe mitmeks päevaks. Las Rein saab korda kuidas oskab! Vana meesnimene, ega ta hukka lähe ega nälga sure. Siis peaks ta lollim olema kui hiir, ühed viljasalve valitsejad mõlemad.

Juhtuski nii, et «Sidonia» laadis Tiefenhafeni silla ääres juba põletispuid peale ja Anu oli ikka veel ühes tükis. Kuid Madle oli juba Skallusel ja Carl Johani süda selle poolest rahulikum. Tublisti trööstis teda ka see, mis Mari oli talle öelnud: «Anul tuleb kerge sünnitus. Vanem naine teab ette üht ja teist, mis meesterahvaste eest varjule pandud.»

Jürikuu viimasel päeval läks «Sidonia» Tiefenhafenis purje alla, et halupuude last Revalisse ära viia. Laeva sõidu alguse puhul laskis mõisahärra sadamameestele ja randröövlitele vaadi kõige kangemat viina lahti teha. Ja selle kallale asuti nii januselt, et kui õhtu kätte jõudis, ei tundnud mees enam meest. Uus ülemülevaataja König oli esimene, kes sadamasillale norskama jäi. Seal ta lamas, nii pikk kui lai, kuni hommikuni välja. Tema alamatest arakandjaid ei saanud. Nii kange oli Ungri viin ja nii suur meeste janu.

Samal õhtul andis laev Vasikalatu all ankru põhja ning öösel vedasid paadid Partsil mõisa peidetud kauba «Sidonia» pardale.

*

Neuenhofi mõisa omanikule krahv Jakob Pontus Stenbockile tuli 1798. aasta lehekuu kolmandal päeval kiri,

millegi oli kammerherra parun Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternbergi pits. Kirjas seisis:

Teie kõrgeauline Krahvlik Ekstsellents!

Veel kord juhin Teie armulikku tähelepanu sellele, et me oleme ikka veel naabrid ja meie vahel on palju selgitamist vajavaid olukordi. Ma ei tahaks praegu enam üles võtta kunagisi võsalahinguid ega piirikivide tõstmisi, mis muidugi võiksid ka praegusel ajal ette tulla, kuid Teie ise olete algust teinud hoopis tõsisema asjaga. Nagu ma teada olen saanud, suvatsesite Teie armulikult hoolt kanda selle eest, et mul möödunud talvel Revalist kõrge komisjon külas käis, mille tagajärjel Eestimaa Keiserlik Ülemmaakohus arutab praegu üht minusse puutuvat asja. Säärast teenet ei luba minu südametunnistus Teile mitte võlgu jääda.

Nagu Teil on teada, seisab minu valitsuse all praegu suurem jagu Dago mõisaid. Minu maade hulka kuuluvad ka saare põhja- ja idapoolsed rannad alates Dagerordist kuni Saarnaki ja Salinõmme laidudeni välja. Seega kõik selle saare sadamad ja lautrikohad. Kuna need sadamassillad ja paadilautrid kipuvad nüüd minu enda laevastikule juba kitsaks jääma, siis teen Teile teatavaks, et mul ei ole mingil juhul võimalik anda neid Teile kasutada. Kui soovite oma vilja, viina või muud Putkaste mõisast suurele maale toimetada, siis saate seda teha ainult talvel hobusevoorige üle jää. Läheb selline vedu Teil aga enam maksma, kui kaup väärt on, siis võin mina Teile ainult heanaaberlikult kaasa tunda, nagu arvatavasti tundsite Teie mullegi minu kohtu alla sattumise puhul.

Nüüd ei saa ma lubada Teie inimestel kasutada minu randa ühenduse pidamiseks Haapsalu linnaga. Kui nemad aga siiski püüaksid seda teha, on minu rannameestele antud käsk Teie paadid puruks raiuda ja ära uputada, sest ma loen Teie inimesi piraatideks, kes on minu randa röövima tulnud. Igal rannaomanikul on juba iidsest ajast see õigus, et ilma tema loata ei tohi ühelteki aluselt kaldale tulla. Säärane voli on ainult merehädalistel ja neilgi üksnes siis, kui sõjariistu kaasas ei ole.

Leiate Teie aga nüüd, et nüüdgi tingimustel ei ole Putkaste mõisa pidamine Teile enam kasulik, siis teen

puhtast ligimesearmastusest Teile ettepaneku mõis minule müüa. Saime kaubaks Grossenhofiga, küllap saame ka müüa. Mõistate isegi, et teist ostjat on Teil väga raske leida, sest selle väikese mõisa saatust ripub täiesti minust. Kui otse ütelda, siis oleks ükskõik millisel teisel Putkaste mõisa omanikul silmus kaelas ja nõõri ots minu peos.

Nüüd jään ootama Teie vastust. Olgugi et Putkaste ümbruse savikaid maid loetakse Dago saare kõige viljakamateks, loodan siiski, et Te ülalpool äratoodud kaalutlustel ei hakka oma mõisa eest küsima liiga kõrget hinda. Arvan, et mitte üle 10 000 rubla.

Kõige aupaklikumalt
kammerherra
parun Otto Reinhold Ludwig
von Ungern-Sternberg

Sellest kirjast sai alguse kahe kange naabri vaheline kauplemine, mis kestis ligemale aasta. Kuid juba järgmisel kevadel kündsid Putkaste mõisa põldudel Ungern-Sternbergi härjad ja nende järel astusid muidugi ka samale parunile kuuluvad talupojad. Kammerherra Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternberg oli oma kavade viinud. Seda muidugi puhtast ligimesearmastusest oma krahvist naabri Jakob Pontus Stenbocki vastu. Nüüd oli parun peasegu kogu Dago saare jumal ja keiser. Ainult Emmaste ja Sõruotsa padrikud ning mõni üksik sinna peidetud küla oli veel tema võimu alt väljas. Aga kauaks needki...

Ka Carl Johan Malm ei võinud oma käekäigu üle nuriseda. Anu sünnitas 1798. aasta lehekuul terve ja tugeva tütre, kes sai nimeks Leenu. «Sidonia» lastiruumi ehitatud peidupaika pandud kauba aga müüs Malm kasudega maha ja parun lisas ta aastapalgale 50 rubla. Carl Johan lootis küll enamat, kas või kümnendat osa kauba hinnast, aga Ungern-Sternberg kurtis rahapuuduse ja Putkaste mõisa kõrge ostuhinna üle. Kipper ei hakanud siis viimast taga ajama, leppis sellega, mis anti.

Gustav Diedrich Otto

Juba ligemale viis aastat polnud Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternbergi poeg Gustav Diedrich Otto end kodumõisas näole andnud. Isa oli hakanud tema noorpõlveüleannetustele vaatama juba pehmemalt. Aeg kulus juhtunult teravad nukad, muutis sündmuste piirjooned ähmasemaks. Parun harjus koguni ringivadiva Gustaviga ära. Mõni harv kord, kui poisipõnn, maani särk seljas ja sõrm suus, jälle talle silma alla sattus, torkas küll veel südames — pojapoeg!

Aga pidevat muret tegi see, et Gustav Diedrich Ottol oli Peterburgis palju võlgu. Liiakasuvõtjatele protsentide maksmiseks pidi ta ikka ja jälle uusi laenusid tegema, ja nii see võlakoores kasvas nagu katüsel allaveerev lumepall.

Sellest olukorrast sai parun teada poja kirjadest emale. Ta teadis sedagi, et Magdalena Charlotta oli ikkagi suure osa oma ehetest maha müünud ning raha Peterburgi saatnud. Tema vend, sõjakuberner, oli oma kukru poisi eest lõplikult kinni pannud. Kirjutas öele, et säärane pillaja teeb tühjaks kas või riigikassa, kui talle ainult võtmed kätte anda. Ungern-Sternberg ei kahelnud, et varem või hiljem hakkavad võlakirjad tulema Grossenhofi.

Ja siis seisab ta valiku ees, kas lasta poiss võlavanglasse panna või ise ta laenud kinni maksta.

Mõisaproual oli saanud kombeks igal kevadel Peterburgi sõita — vända külastama ning muidugi ka poegi üle vaatama. Magdalena Charlotta süda otse sulas palavast emarmastusest ja uhkusest, et säärane tore kaardiväehvitser nagu Gustav Diedrich Otto on tema poeg. Gustav Diedrichil oli isa mehine rüht, lai otsaesine, sirge nina ja väike õhukeste huultega suu. Täpipealt niisugune oli Otto Reinhold siis, kui nad Magdalena Charlottaga abielusse heitsid. Ning ka noorpõlveaegse isa heitliku iseloomu oli poeg pärinud. Nüüd on Otto Reinhold hoopis teistsugune — külm, vali, ihne... Teda huvitab veel ainult vara ja rikkus, inimest ta selle tagant enam ei näe.

Aga mehelikult meeldiv väljanägemine oli Gustav Diedrichile teisest küljest ka nuhtluseks. Niisugusele mehele ei jaksa vastu panna ükski naine, olgu kurtisaan või aadlipiigade instituudi õpilane. Ning Magdalena Charlotta mõistis täiesti, kui võimatu on poisil selliste ahvatluste

ees külmaks jääda. Niisamuti oli arusaadav, et hiilgavat ja galantset ohvitseri saatis kõikjal kaasteenijate ja sõprade kulukas seltskond.

Kuid Gustav Diedrich Otto ulaelule Peterburgis pani punkti keiser Paul I ise. Tema nuhid väitsid oma ülemäärases agaruses, et on avastanud noorte ohvitseride vandenõu, mille eesmärk olevat ei vähem ega rohkem kui keisri kukutamine, ning asjasse oli üht pisikest nukka pidi segatud ka Eestimaalt pärit kaardiväekapten Gustav Diedrich Otto von Ungern-Sternberg.

Järjekordne voor ohvitseri küüditati Siberisse. Oma õepoja heaks sai sõjakuberner ja isevalitseja eriline soosik Peter von der Pahlen siiski niipalju teha, et Gustav Diedrich Ottot asumisele ei saadetud, sunniti ainult erru minema ja võeti ära suuremates linnades elamise õigus. Sõnaga: ole nagu hiir urus ja ära enam silma alla satu! Paul I uskus oma truud alama ja kindla tugisamba Peter von der Pahleni kinnitust, et noor Ungern-Sternberg ei kujuta endast troonile mingit ohtu. Kuid monarh ei võinud aimatagi, et just seesama Peterburgi kuberner ja kõrgema keiserliku nõukogu liige on mõne lühikese kuu pärast nende vandeseltslaste peamehi, kes talle otsa peale teevad ja Aleksander I troonile upitavad.

Oma errusaatmisest teatas Gustav Diedrich Otto kirja teel emale 1800. aasta suvel vähe enne jaani. Lubas lähematel päevadel koju tulla. «Olen ju nüüd tsaarikukutaja... Keegi ei võta mind enam vastu. Sõbrad on must ära taganenud. Kui koduiks ka kinni lüüakse, siis... Siis pole mul siin maa peal enam ühtki paika, kuhu minna.»

See kiri sattus nagu kõik teisedki enne paruni silma alla ning alles siis Madle kaudu proua lauale. Otto Reinhold oli kindel, et säärast asja ei saa proua ainult enda teada jätta. Best peale kodumõisa ei olnud pojal tõesti muud peigupaika, nagu ta isegi kirjutas. Aga kodumaja uksest lähevad lahti või lüüakse kinni ainult paruni käsu järgi.

Nagu ikka arvas Ungur ka seekord õigesti.

Grossenhofi härraste lõuna- ja õhtulaud kaeti enamasti ainult kahele. Poisid olid ju kõik Peterburgis, ka nooremad tulid koju üksnes puhkuste ajaks, ja külalisi siin ei käinud. Ilusa ilmaga sõid härra ja proua õhtust tavaliselt mõisahoonel pargipoolsel terrassil — muidugi, kui Otto

Reinhold juhtus kodumail olema. Viibis parun sõidus või sadamas, jõi proua une-eelse tee oma teise korruse toas.

Kirja saamise õhtul aga käskis proua tuua eine alakorruse väiksesse söögisaali. Juba see kinnitas Otto Reinholdi arvamust, et ees on pikem ja õrnakoelisem jutt, mida väljas rõdul võiksid kuulda soovimata kõrvad.

Proua oli selga pannud avara rinnalõikega ning rikkalikude tikandite ja ilunööpidega rukkilillekarva siidkleidi, mis tema ea ja täidlasevõitu kujuga hästi kokku sobis. Pisut edev soeng, pärlitega kaunistatud kamm ja kõrvarõngad. Nii hoolikalt ehtis ta end kodus harva ning see tähendas, et jutt tuleb säärane, mis mehele ei meeldi. Just selle tasandamiseks tahtis proua oma välimise olemise poolest eriti meelepärane olla. Nii sai Otto Reinhold prouast aru. Ja miks ei pidanud ta aru saama, kui varsti juba kolmkümmend aastat koos elatud ning teineteist läbinisti tuntakse. Imelik ainult, et mida päev edasi, seda võõramaks kippusid nad teineteisele jääma. Kuni lapsed alles kasvasid, oli läbisaamine hoopis teine. Polnud saladusi, usaldati teineteist. Aga nüüd, kui neil lapsi ega kedagi omastest enam lähedal polnud ning nad oleksid pidanud veel rohkem kokku hoidma, läks kõik vastupidi. Vahele tükis koguni vihkamine ja vaen. Prouale ei meeldinud härra Näkimadalate äriasjad, härra ei suutnud taluda proua virinat seltskonna puudumise ja igavuse üle. Ning viimastel aastatel hoidis nendevahelist mittemõistmist iseäranis valusalt hõõgumas Gustav Diedrichi ulaelu.

Sel kaunil jaanikuuõhtul oli härra kergelt riides. Istus õhtulauda, seljas vaid eest lahtine särk, jalas heledad linased püksid ja toasussid. Täna õhtul oli proua lasknud lauale tuua ka veini, mis polnud oma pere puhul just tavaline. Magdalena Charlotta ootas, kuni mees oli isu täis söönud ja veiniklaasi tühjaks teinud. Laskis siis Madlil sööginõud ära viia, ainult veini jättis alles. Ja seejärel oligi paras aeg tulla lagedale jutuga, mida härra kogu aeg ootas.

«Otto Reinhold, ma sain täna Gustav Diedrichi käest kirja. Ta on mingi sekelduse pärast erru saadetud. Lubas koju tulla, sest ei saa Peterburgi jääda. Ega sul midagi ole tema kojutuleku vastu?»

«Ripub sellest, missugused sekeldused tal on... Millega ta hakkama sai?»

«Ah, küll sa oled kuulnud. Keiser kahtlustab kaardi-

väehvitsere endavastases vandenõus või milleski säära-
ses. Muidugi pole Gustav Diedrichil sellega mingit pist-
mist. Aga see Paul I on ju poologar. Poisil oleks võinud
hullemini minna, Peter sai veel äärepealt tema Siberisse
küüditamise ära muuta! Nüüd saadeti Gustav Diedrich
ainult erru. Ja keelati ära suuremates linnades elamine.»

«Mul pole poisi vastu mitte midagi. Kui ta ainult tuleb
linna võlgadeta ja palub ilusasti andeks...»

«Mida tal ikka nii paluda on?»

«Seda, et ta on Peterburgis prostituutide, viina ja ula-
elu peale kümned tuhanded perekonna raha ära raisa-
nud, et ta ei ole oma isale varsti viis aastat sõnagi kirju-
tanud. Tema aelemisest orjapiigadega ja kõigest muust
ma enam ei räägigi. Lõpuks pole orjapiigad hullemad kui
pealinna libud, kes müüvad raha eest oma armu ja prant-
suse haigusi.»

«Otto Reinhold, kuidas sa ometi võid! Ja kust sa võtad,
et ta on kümneid tuhandeid kulutanud?»

«Ma tean veel rohkemgi...» Paruni näoarm hakkas
punetama. «Ka minul on sõnumite saamiseks allikaid.
Sina oled Gustav Diedrichiga ühel nõul, aga voli ja võim
on minu käes. Mina otsustan, kas see pealinna logard,
keiserikukataja, pillaja ja kurtisaanide kangelane tohib
veel minu mõisa katuse alla tulla või mitte.»

«Mis otsuse sa siis nüüd teed?» küsis proua vaikse ja
kartliku häälega. See alandlik toon polnud veel kunagi
jäänud mehele mõju avaldamata.

Kuid tänasele õhtusöögile tulles oli Otto Reinhold Lud-
wig endale naise noolte vastu aegsasti raudrüü selga
pannud.

«Ütle sin, et ta võib tulla kahel tingimusel: võlgasid
ei tohi olla ja peab põlvili maas andeks paluma. Mõtle
ise, millist häbi ja põlgust ta on oma priiskamise ja keisri-
vastase vandenõuga seal Peterburgis meie perekonna peale
toonud! Selle orjapiiga asja võin ma ju unustada, see on
juba ühel pool, aga... Ega poiss ei õelnud sulle kevadel,
kui sa seal käisid, kas ja kui palju tal võlga on?»

«Küllap tal on, aga kui palju just, seda ei teadnud ta
isegi... Või ei julgenud ütelda,» põikles naine.

Võlasumma oli nii suur, et tegelik arv lihtsalt ei mah-
tanud praegu proua suust välja.

«Millal see hulgas siis tulemas on?» küsis parun, ehkki
ta teadis seda niisama hästi kui Magdalena Charlotta.

«Lubas, et varsti, arvatavasti mõne päeva pärast.»

Parun jäi mõttesse. Kõige parema meelega oleks ta poega kohanud nelja silma all. Sõimanud läbi, ja siis andeks andnud. Sest perekonnas pole sünnis lõputult vägikaigast vedada — mis olnud, see olnud. Ainult ta ei tahtnud tunnistajaid selle juurde, kuidas nende leppimine teoks saab. Ei soovinud näidata, et ta võib oma ammu antud sõna muuta ja karmi isakohtu asemel võtta ära kadunud poega vastu tema auks tapetud nuumvasikaga...

Võib-olla võtab Gustav Diedrich nüüd, kus ohvitseri karjäär on lõplikult luhta läinud ja pealekauba keisri põlgus kaela tõmmatud, mõistuse pähe. Hakkab meheks. Annaks poisile Hohenholmi mõisa ja Näkimadalad... Õpetaks talle selgeks nii tegeliku päästetöö kui ka selle juurde kuuluvad paragrahvid. Samuti neist möödahiilimise teed. Võib-olla Gustav Diedrich teenib tasa, mis ära raiskas?

«Ma sõidan nädalaks Hohenholmi. Sealne kihelkonnakirik olevat kokku varisemas. Muidugi on see tühipaljas liialdus, aga konsistoorium nõuab, et mina laseksin oma kulu ja kirjadega parandustööd ära teha. Kuid ma ei või nii palju raha välja anda, ja milleks matta tuhandeid sinna, kust kopikatki tagasi ei saa? Lähen nüüd vaatan ja pean õpetajaga aru, võib-olla parandame ainult katuse ja kohendame siit-sealt. Kestab ehk veel aastat kümme. Tulevad paremad tuluaastad, ehk siis näe... Kui Gustav Diedrich peaks selle aja sees tulema, saada ta sinna. Siis kuulen, mis juttu ta ajab. Kõik oleneb temast endast. Ära kardada, ma ei ole liiga vali, aga... Tulevikus peab ta oma elule hoopis teise kursi võtma ja kõiges oma isa sõna kuulama. Seda võid talle minu poolt juba ette ütelda...»

Magdalena Charlotta ohkas oma pisikese ohke. Midagi oli tal siiski korda läinud: Otto Reinhold ei olnud poja tagasitulemisele otse vastu ega nii paindumatu nagu kunagi. Ei ähvardanud ega neednud. Küllap kõik läheb veel hästi! Ainult see tohutu võlg, mis tuleb kinni maksta... Otto Reinhold on ju nii ihne. Oleks tuhat või paar, müüks ehk veel midagi salaja ära. Või laenaks kelleltki ja maksaks siis majapidamiserahast. Sealt saaks küll vähehaaval kokku hoida, samuti neist rubladest, mis Otto Reinhold annab riiete muretsemiseks. Aga see võlg on liiga-liiga suur!

«Hea küll, ära siis liiga karm ole! Ta on ju meie kõige

esimene... kõige armsam laps... Ja...» Ei saanud Magdalena Charlotta enam edasi. Tõstis rätiku silmadele, võib-olla pillas koguni tõelise pisara. Kuid sel õhtul tavalised trikid ei aidanud, mees ei lasknud ennast kõigutada.

«Olen just nii vali ja nii järeleandlik kui vaja. Jäta see melevaheliseks asjaks!» ütles ta. Otto Reinhold ei tahtnud lubada midagi säärast, millest proua oleks pärast saanud kinni hakata. Prouale jäi ainult see trööst, et mees ei lisanud ähvardusi. Ehk ei ütle ta pojast siiski lahti.

*

Juba järgmisel hommikul ratsutas parun Hohenholmi. Üksipäini, isegi Kaarli ei võtnud kaasa. Kuid päris töötä ei jäänud toapoiss sellegipoolest. Proua käskis tal võtta härra toast pikksilma ja minna sellega Pöhelepa kiriku tornist vaatama, millal Haapsalust tulev uisk Tiefenhafeni silda jõuab. Selle lai purjelahmakas on ju kaugelt näha ja sealt torniluugist on seda ennegi vaadatud ja sihitud. Kutsar Jaak aga sai käsu minna kahehobusetõllaga Tiefenhafeni silla otsa noorhännale vastu.

Kaarel istus torniluugi äärel ja otsis pikksilmaga merekõõrui uisu purje, kuni leidis. Tõi selle siis toruga kaasas sadamasillani ja püüdis kindlaks teha, kas keegi tuleb sealt tõlla peale või sõidab Jaak tagasi üksi. Aga kuigi Kaarli oli noor silm ja sellel veel toru abi, ei näinud ta kümne versta peale siiski kõike, mida soovis. Jaagu hobused paistisid küll päris hästi kätte, kuid inimene on väiksem ja neid oli uisul vastas terve trobikond. Kuidagi ei seletanud, kas tulijaist keegi ka Grossenhofi kutsari tõlda istus. Ja siis veel need kirikuhakid. Lendasid parvede kaupa kogu aeg ümber torni ja sattusid sageli ka pikksilma eest läbi vuhisema. Siis lõi silmapilguks torule nagu korgi ette. Peale selle olid need pühakoja tornilinnud ka kurjad. Vahel julgesid koguni nii lähedalt mööda lennata, et tiivaotstega riivasid mütsi.

Hakid hakkideks, aga ilus oli nii kõrgelt vaatamine ikka küll. Maa peal ei oska arvatagi, et kogu see mets, selle vahel vingerdav maantee, mõisahooned ja külatarede koharad võivad olla nii kaunid. Kuidas tahaks endale tüübi! Olla taevalind! Näha alati nii palju jumala loodust ja inimeste kätetööd ühekorraga silme ees.

Nii läksid Kaarli mõtted vahepeal uitama ning proua,

noorhärä ja kutsari tõld Tiefenhafeni sadamasillal ununesid hoopis. Kuid ega proua Kaarlilt palju nõudnudki. Ainult ära oodata, kuni uisk on sadamasse jõudnud, siis vaadata, mida tõld teeb, ja otsekohe mõisa sõna tuua.

Kutsar Jaak aga omakorda ootas silla otsas, söötis oma sõiduloomi ja püüdis juba enne uisku sildasaamist selle pardal noorhärä ära tunda. Kui siis lõpuks kõik reisirajad olid maale tulnud, päris Jaak veel järele, kas see uisk jääb ikka selle päeva viimaseks või on veel teistki oodata. Ka seda tuli vahel ette, kui üle väina tahtjaid juhtus palju olema.

Kuid kolmandal päeval märkas kirikuhakkidega juba sõbraks saanud Kaarel, et niipea kui uisk sai oma otsad kaiposti kinni ja kaldal algas inimeste sagimine, pani tõld tulise traaviga Grossenhofi poole ajama. Selgemat märki ei võinud enam olla.

Kaarel laskis end trepikäsipuid mööda tornist alla nii kiiresti, kui julgust jätkus, ja jooksis end selle versta maa peal higiseks. Leidis Madle ülakoridorist koristamast, pesulapp käes ja undrukuäär vöö vahel.

«Mine ütle kohe prouale, et noorhärä tuleb! Istus just praegu sadamas tõlda!» hüüdis end vaeseomaks jooksnud Kaarel nii valjusti, et isegi keldrikorruse kokad selle ära kuulsid, rääkimata Magdalena Charlottast, kelle tuba oli sama koridori peal. Juba kamandaski proua uksele:

«Madle, silmapilk viska vesi ja nuustik minema ja tule aita mul riidesse panna! Ruttu! Tunni pärast on nad siin!»

Muidugi ei hakanud Madle pesuvett vannist parkett-põrandale viskama, selle viis välja ja kallas kraavi Kaarel.

Alles mõni lühike minut enne tõlla kohalejõudmist sai proua omadega valmis. Tuli end ju hoolega ehtida, et oma kauaoodatud toredat poega vääriliselt vastu võtta.

Kuid Gustav Diedrichil, nii mehiselt kaunis kui ta oligi oma noorusega ja õitsva tervisega, polnud enam kaardi-väehvitseri uhket mundrit. Ei kulda ega karda, mõõka ega kokardit mütsi ees. Oma ema pojaks jäi ta aga ka lihtsates reisiriietes ja Magdalena Charlotta nuttis esimese rõõmuga oma esmasündinu rinnaesise puha märjaks.

Kutsar andis noorhärä kõhnukese sumadani Kaarli kätte, kes viis selle ülakorruse trepikotta. Pärast näeb, kuhu käsivad panna. Kaarel muidugi ei mäletanud, aga ema ehk märkas, et viie aasta eest minnes oli Gustav

Diedrichil kodunt kaasa võtta kümme kond säärast kohvrit. Nüüd järel kõigest üksainus...

Ohtul istusid ema ja poeg mõisa kõige suuremas ja uhkemas võõrastetoas, mida kutsuti Siniseks saaliks, kus pehme polstriga Prantsuse toolid ja madalad lauakesed otse kutsusid hubaselt aega veetma. Seda suurt saali kasutati ainult kõige tähtsamate külaliste puhul. Kuid proua meelest oligi temal praegu elu suurpäev: kes on emale tähtsam kui kauaoodatud poeg?

Seal nad siis istusid ja pidasid plaani, kuidas Gustav Diedrichil sündsam oleks kõige oma elusaatuse ja võla-koormaga isa palge ette ilmuda.

«Ole alandlik ja palu kõik ilusasti andeks,» andis Magdalena Charlotta emalikkude nõu ja tõstis taas rätiku silmadele. «Ta on ju nii äkilise iseloomuga ja iseäranis viimasel ajal väga kannatamatuks muutunud.»

«Mis mul temalt õige andeks paluda on?» vaidles Gustav Diedrich. «Küllap ta ise oli noorelt samasugune. Ja ega ta ole praegugi parem. Kuuldused juba Peterburgis, et kohtu alla sattunud ja puha... Ennemini on minul tema pärast häbi. Raha, jah, see muidugi... Aga las kergitab kukrut, ega tal vara vähe ole.»

«Mineval aastal sai ostetud Putkaste mõis, sinna läks suur summa,» ei jaganud ema poja arvamust isa suure rikkuse kohta.

Gustav Diedrich võttis avara kuue taskust tubakakoti ja hakkas pilpu toppima.

«Sa oled suitsetama hakanud?»

«Tänapäeval suitsetavad pealinnas isegi mõned naised,» ütles noorhärä muretult.

«Ega õieti aadliprouad ja -preilid?»

«Seda pole ma just märganud, aga naisi on mitmesuguseid.»

«Fui, mis juttu sa räägid!» halvustas Magdalena Charlotta, kuid tema silmis säras puhtnaiselik huvi.

Noorhärä lõi elegantse liigutusega sädeme taela. Saatis paksu pahvaka suitsu vastu Sinise saali ornamentidega kaunistatud lage. «Ega sul, mamma, juhtu olema head veini?»

Muidugi oli mammal head ja paremat veini oma armastatud pojale. Helistamise peale ilmunud Madle sai käsu kätte ja varsti oligi keldrikülm pudel mooselit ühes klaasidega laual.

Proua maitstes moepärast, aga noorhärri kummutas korda kaks, enne kui taas piipu popsima hakkas ja juttu jätkas.

«Küll meil on siin ilus suur mõisahooned ja kus veel park! Viljapuuaed, tiigid! Hohenholmi ei anna kuidagi siia kõrvale panna,» kiitis ta.

Magdalena Charlotta märkas heameelega, et poeg ütles — meil on... Tähendab, võtab omaks ega mõtlegi muud hullemat, mis noortel vahel kõik pähe võib tulla. Kas on vähe juhtunud, et selles eas minnakse kas või välismaale ja teab kuhu ilma otsa rändama. Vanemad maksu ainult kulud ja nutku oodates silmad peast.

«Jah, ilus ja ruumikas on meil siin küll. Ja hea veel ka seepärast, et isa on Näkimadalatest kaugemal. Olgugi et käib ka siit. Oh, kui sa teaksid, Gustav Diedrich, mis tal seal...»

«Küllap olen minagi kuulnud üht kui teist. Mängivat tuletorni meestega kokku ja siis...»

«Mõnikord on mul tulnud mõte, et tema hinge peal võib olla isegi inimeste elusid!» Ja jälle tõusis rätik Magdalena Charlotta silmadele.

«Aitab, ema!» lõi Gustav Diedrich käega. «Mis me sääraest inetutest asjadest...»

«Aga need sünnivad ju meie endi perekonnas. Sina oled sõjaväest lahti lastud, isa kohtu all... Oh, jumal küll!» nuuksus proua.

«Kas me midagi lõbusamat ei leia, millest rääkida?» Gustav Diedrich kallask oma klaasi jälle ääreni täis ja jõi ainsa sõõmuga tühjaks. Ka proua maitstes nüüd veidi enam ja tema pilk muutus elavamaks.

«Kas sa Peterburgis endale pruuti ei ole ka leidnud?»

«Eks neid...» ei leidnud poeg ema otseküsimusele kohe vastust. «Oli küll üks krahvitar, väga tähtsast ja rikkast perekonnast, ainuke laps veel pealegi... Mõtlesin, et kui temaga abielluda, saaksin ka oma võlgadest varsti lahti, aga nüüd...»

«Aga nüüd, kui sa pidid erru minema, ei lastud sind enam uksest sissegi?» taipas ema pojale tehtud ülekohut poolelt sõnalt.

«Jah, nii see umbkaudu oli küll,» ütles poeg üsna ükskõiksest. Näis, et emale läks poja kosjaplaani luhtumine enam südamesse kui asjaosalisele endale.

Äkki tuli Magdalena Charlottal meelde midagi hoopis muud.

«Gustav Diedrich, kas sa soovid oma poega näha?»

«Kuidas sa ütlesid, mamma, oma poega?» imestas noorhärri. Aga samas tuli talle see ammune lugu toatüdruga siiski meelde. «Ah, muidugi... Ta on siis siin? Kui palju juttu sellest omal ajal oli!... Mis ma tast ikka vaatan. Või kui sa just tahad? Huvitav kah...»

Proua helistas taas.

«Madle, mine, pane aidamehe poiss ilusasti riidesse ja tulge siia!»

«Jah, proua!»

Madle lippas välja Gustavit otsima. Seda ei osanud kunagi ära arvata, kus see võrukael hulkus või millega ametis oli. Mõnikord lubati teda koguni parki luusima ja lossi koridoridesse, kus proua ise vahel ta pead silitas.

Beekord leidis Madle oma nõnda-ütelda kasuvenna tee äärest kivilt istumas, särgiväljal ja paljapäi. Tema jalge sees kargas mõisa kõige kurjem koer, kelle poiss oli ketist lahti lasknud ja kes nüüd püüdis lapse käest konti ära krahmata. Sellest oli mõlemal lõbu ja lusti laialt. Nad olid teineteisega südamesõbrad.

«Gustav, viime kohe koera ketti tagasi ja siis lähme kasime sind vähe puhtamaks. Paneme paremad riided selga. Noorhärri tahab sind näha.»

«Missugune noorhärri?» Gustav ajas end kivilt püsti. Tema juuksed olid päikesest heledaks pleekinud, nagu aga pruun ja määrdunud nagu murjanil.

«Beesama noorhärri, kelle kutsar Jaak päeval tõllaga tõi,» seletas Madle. Võttis poisil käest ja koeral kaelarihmast. Kõigepealt õuevalvur trepi kõrvale ketti ja siis poisiga, nii kiiresti kui selle jalad jõudsid, aidamehe eluaseme poole.

«Mis noorhärri must tahab?»

«Eks ta ise ütle, mis sa pärid!» Madlele kippus naer peale. Saab alles nalja!

Mari aga läks puha ähmi täis.

«Kui! Jeesus! Või Gustav isa juurde viia? Poiss juba nelja-aastane ja nüüd satub alles esimest korda oma isa silma alla. Ruttu, Madle, pese ta nagu puhtaks kohe seebi ja nuustikuga! Oota, ma võtan pliidi pealt pajast sooja vett! Oleks ette teadnud, et Gustavit näha tahetakse! Mis

tuhinad neil sakstel ka peale käivad! Küll enne, küll pärast...»

Gustav ise ei saanud põrmugi aru, miks ema ja Madle tema ümber nii palju pahmerdavad. Ka nende jutust ei taibanud ta midagi. Et teda viiakse isa juurde... Aga isa on ju ometi varsti koju oodata, ja milleks peaks tal Gustavit aidas töö juures tarvis minema? Ja mida ema ja Madle sellest noorhärast räägivad?

«Kelle juurde te mind viite, kas isa või noorhärja juurde?» küsis poiss otsesui ära, et asi selge oleks.

«Ole vait, laps, sina ei tea pooli asjugi!» noomis Mari vaest poissi, kelle pea pesust ja siia-sinna keeramisest pööritama hakkas.

Lõpuks saadi siiski niikaugele, et võidi minema hakata. Madle muretses, et nii kaua aega läks: «Ei tea, mis proua nüüd ütleb?»

Kuid Magdalena Charlottal oli pojaga arutamist ja plaanipidamist enam kui küll ning see pool tundi, mis Madlel poisiga jahtides aega läks, kulus Sinise saali seinte vahel nagu üksainus silmapilk.

Pärast koputamist ja loa saamist astus Madle sisse, käe-kõrval siniste põlvpükste ja lumivalge vestiga saksapoiss. Ka Gustavi lepapuukollased sukad ja madala kontsaga uhiuued kingad olid kõige muu väärilised. Nägu pruun, silmad sinised ja julge vaatega. Puhtakspestult ning saksariides paistis see nelja-aastane poiss prouale tema enda poja äratõmbena sellest ajast, kui Gustav Diedrich oli alles laps. Ootamatu omaksvõtmine tungis Magdalena Charlottale otse südamesse. Kes ütleks, et see poiss on seisuse poolest ori? Poleks ta ema mitte toatüdruk Anu, vaid mõni aadlisoost naine, oleks ta mu täisverd pojapoeg, mõtles proua. Kui kahju ikka, säärane armas ja kena poiss!

Gustav Diedrich aga võttis asja hoopis kergemalt. Küsis väikemehelt:

«Mis su nimi on?»

«Gustav,» vastas poiss ja pani sõrme suhu.

«Ka mina olen Gustav,» teatas noorhärja.

«Ole peale,» polnud terasel poisil selle vastu miskit.

«Sa, Madle, jäta poiss vähekeseks siia, ise võid minna!» käskis proua. Kuid väike Gustav polnud sellega nõus:

«Mina ei jää siia, kui Madle ära läheb!»

«Ah, las lähevad mõlemad,» lõi suurem Gustav käega. «Olen nüüd ära näinud ja mis meil ikka enam...»

Ükste vahel keeras laps korra ringi ning isa ja poja pilgud jooksid kokku. Laps vaatas võõrastades, noorhärja silmavaade aga oli tavalisest nagu tõsisem ja pisut imekspanevas. See oleks justkui tahtnud ütelda: «Sa näed, mis elus kõik ette ei või tulla!»

Pärast Madle ja Gustavi lahkumist küsis noorhärja:

«Mamma, kas te selle Anu, või mis ta nimi oligi, selle toatüdruku, andsite ikka tollele kipi naiseks, kellele ta nii väga tahtis minna?»

«Jah, andsime küll,» vastas Magdalena Charlotta.

«Siis on ju hästi,» oli Gustav Diedrich rahul ja valas endale toasoojas higistama hakanud pudelist veel klaasile.

Pärast Grossenhofi ostmist polnud Ungern-Sternbergi-dei Hohenholmi mõisas püsivat elamist. Seepärast peeti seal tähtsust nii vähe kui võimalik. Oli üksnes virtin Gertrud ning tema kamandada koristajapiiga. Korras tuli hoida ainult saali ja kolme otsatuba, mis pidid aga härja vastuvõtmiseks iga silmapilk valmis olema. Sest kunagi et teadnud ette, millal parunil tekib tahtmine tulla mõneks päevaks Hohenholmi majapidamist üle vaatama või siis valdab teda korraga kihu merele minna. Selleks seisis Ungeri sadamasilla ääres väike kahemastiline brigantiin-taglasega laev. Vahel juhtus, et parun viibis Hohenholmis terve nädala või enamgi. Siis oli virtinal toitudega tege- mist muidugi rohkem. Andis kupjale käsu veristada vasi- kas või lammas ja tappa mõni rasvane kana, juhtus ka, et saadi metsnik Heidenschildi püssi ette jäänud jänes. Muu söögipoolise andsid ait ja sahver, kust oli alati midagi võtta. Ja Gertrud näitas taas, mida ta oskab. Tema tehtud road olid alati paremad kui kellelgi teisel, seda oli härja iseoma suuga mitu korda välja ütelnud.

Viimasel ajal oli ainult see mure, et kui parun peaks tulema ja ilati veel mõne külalise kaasa tooma, kas lin- nast tulnud kaupmehe või välismaise laevakipri, polnud kusagilt võtta lauakatmise ja toidu ettekandmisega vilu- nud inimest. Virtin ise, pärit kirikuküla vabade rootslaste seast ning juba lapsepõlvest saati mõisas, oli end sakste

heade-paremate roogadega nii laiaks ja ümmarguseks sünnud, et temal härraste ette minna enam ei kõlvanud. Aastate poolest veel, aga tal oli kehakaalu juba nii palju, et pidi käima pardi kombel kahele poole õõtsudes. Ja säärase kõndimisega ei seisnud enam supp tirinas ega praetükid kandikul. Just nagu ummiklaines laev kõikus ta kõõgi ja sahvri vahet, tegi oma tegemised pliidi ääres, kuid rohkemat ei saanud temalt nõuda. Lauda teenima tahtsid härrased nägusaid ja noori, laialivalguv keha ja kolmekordne lõualott ei olnud neile meele järgi.

Toa- ja koristajapiigal Liisal polnud küll ei liigset kaalu ega pardi moodi kõndimisviisi, ka oleks ta julgesti võinud oma näolapi ja muud ihuosad sakste silma ette seada, aga temal oli see viga, et alles uus, ei osanud veel lauas teenida. Kõigest esimesi nädalaid Gertrudi käe all õppimas. Oli küll lahtise pea ja kärmete kätega, kuid veel ei julgenud virtin teda kivist ja klaasist toidunõudega söögi-saali saata. Liisa ise kartis ka, et mõni kallid asi võib katki minna või teeb ta äkki lauas midagi pahupidi.

Endise toatüdruk oli kubjas endale naiseks küsinud. Härra juhtus olema heas tujus ja lubaski. Küll ainult selle kaubaga, et naine talitab mõisas edasi, kuni uus piiga tööga harjub. Kuid kubjas polnud mitte ainult agar teo-mehi ja vaimutüdruid taga sundima, tema hoolitses ka selle eest, et noorikul peagi undruk keskpaigast üha kitsamaks jäi. Varsti nurgalavats ootamas ja siis vääksvillem rinna otsas — mis mõisaskäija niisugune enam on.

Aga kus häda kõige suurem, seal abi kõige lähem. Gertrudil tuli meelde, et proua endine toatüdruk Anu elab nüüd siinsamas Reigi külas. Virtin läks ja kurtis Skalluse perenaisele oma muret. Leppisidki kokku, et kui härra tuleb, saadab Gertrud sõna ja Anu ruttab mõneks päevaks mõisa appi. Lapse annab naabrinnase hoole alla, või kui tahab, võtku kaasa. Ega Leenu olnud ju enam rinnalaps, paariaastane tüdruk.

Nüüd oligi Anu juba mõne korra Gertrudil abiks käinud. Leenu vadis siis mõisa köögis ja teenijatubade koridoris ringi, tegi ka pahandust, aga selle kannatas virtin ära. Ta ise oli vanapiiga ja seetõttu muidugi lastetä. Omal ajal oli küll Gertrudilgi peigmees ja puha, aga eesti soost sunnismaine ori. Ja ju nende armastus siis ikka nii suur polnud, et Gertrud oleks oma vabaduse ohvriks toonud.

Peigmehele priiusekirja ei antud, ehkki nad käisid seda omaaegselt mõisnikult palumas.

Anu tuli mõisa päris hea meelega. Tuttavad tööd ja tegemised tõid tema nüüdsesse ellu vaheldust, ja egas ta ümmamuidu kah siin käinud. Sai abi eest virtinalt tangu, jahu ja muud toidupoolist, ning kui loomi veristati, mõnikord koguni pehme tüki värsket liha. Pealegi olid nad Gertrudiga juba vanast ajast hästi läbi saanud. Nii rohkemaks ja eemalepeletav, kui virtin pealtnäha paistis, niisama sünnis, lahke ja hea inimene oli ta seespidielt.

Ka seekord, kui Ungern-Sternberg tuli ja lubas taas nädalaks paigale jääda, saatis virtin Skallusele sõna. Anu andis pisikesse Leenu üle aia Duskase Liisu kätte ja läks. Parasjagu oli põllu- ja heinatöö vahe ning Liisul polnud suurt kiiret, ka veeres tal endal niikuinii pool tosinat valgepäist lapsesõnu õue peal. Üks vähem või rohkem.

Juba kolmandat päeva käis Anu nüüd mõisas, kus pidi Grossenhofist kohalesõitnud parunile igal hommikul ühte otsatappa laua katma. Võõraid polnud ja suurt saali seetõttu ei kasutatud. Lõunaajal ei olnud parunit tavaliselt naha ratsutas mööda metsi ja põldusid, käis paadiga merel või laskis ka suurema laeva purje alla panna. Sääraastel puhkudel võis ta mõnikord jääda koguni ööseks. Raagiti, et härra purjetavat ümber Näkimadalate, mõõtvat vee sügavust ja sihtivat oma pikksilmaga kallast. Mida ta mõtleb ja kavatseb, seda ei osanud ükski ära arvata. Kui parun vahel keskpäeva paiku koju tuligi, küsis ta ainult tüki leiba ja kannu õlut. Sõi-jõi sealsamas põstijalu, hõikas siis tallipoisilt uue, puhunud hobuse ning hüppas taas sadulasse. Kappas minema. Aga õhtul oli tal koht tühi ja võis süüa rohkem kui reheltn tulnud talupoeg või pulmavõõras. Tirinatäis suppi, terve kana ja akena peale toop pruulikojust toodud värsket õlut. Vahel ka veini. Siis vahtis tund aega raamatusse või kirjutas ning saigi härral päev õhtule.

Oli Ungern-Sternberg üksinda, polnud ta kuigi tülikas saks. Ka ei andnud parun mõista, et tunneb Anu ära. Ei küsinud, kuidas ta nüüd mehega läbi saab, kas tal lapsi on ja kas elu on parem või halvem kui omal ajal mõisas. Oleks ju võinud küsida kah, aga teisest küljest oli Anul niiviisi isegi kergem. Sest milleks kõike üles kergitada, mis juba aastate varju vajunud. Pealegi oli nii parunile kui Anule tähtis, et asi ka edaspidi ei satuks ilmarahva

hammaste alla, vaid jääks igavesti nii, nagu on. Kunagise mõtte mehele aastate pärast kõik ära rääkida oli Anu maha matnud. Ta ei uskunud, et Carl sellega nüüd paremini lepiks.

Jaaniõhtused varjud hakkasid juba pikemaks venima, kuid õhus oli ikka veel päevast jäänud leitsakut. Eemalt tallide juurest kostis karjamaalt koju tulevate lehmade ammutust ja karjanaiste hõikeid. Ilm oli nii vaikne, et vähegi valjemat juttu võis versta maa peale kuulda, nagu seda ette tuleb ainult südasuvisel tuuleta õhtul.

Anu seisis härrastemaja peatrepil laia varikatuse all ja vaatas üle tasaseks niidetud lageda rohuplatsi maantee poole. Tuleks härra ometi kiiremini, söödaks tal kõhu täis ja siis saaks koju! Küllap Leenu on juba Duskase Liisu lastega koos lavatsil ja magab. Ta läheb võtab tüdruku sealt sülle ja viib koju ning Leenu ei ärkagi enne kui hommikul. Ja siis paneb imeks, et õhtul jäi Duskase tares magama, aga nüüd leiab ennast ema lavatsilt.

Tuttav ja kodune on siin küll, mõtles Anu. Seesama palkoni poole kõveraks kasvanud kastanipuu, sulastemaja sammaldunud katus. Majad ja puud ei ole küll sellest ajast muutunud, kui siin sai elatud-oldud. Aga mõisa tubades ja õues pole enam seda elu ja helinat mis siis, kui proua ja lapsed...

Kõik Anu möödaläinud aegade mõtted lendasid korraga oma rada, sest maanteelt hakkas kostma vankrimürinat. Ja seda ei teinud talumehe raudrehvidega ühehobusevanker, seal sõitis saks vedrupehme kalessiga. Ka kabjaplagin oli vähemalt kahe hobuse oma. Samas jõudiski sõiduriist metsatuka tagant välja — Grossenhofi kaless ja hobused. Neid Anu tundis. Ometi ei saanud see parun olla, sest härra sõitis ju ratsa ära. Ega ometi proua? Kuid kalessi varjupuldan oli ilusa ilma tõttu pealt lahti ja varsti sai Anule selgeks, kes sealt tuleb. Noorhärra!

Otsekui hirmunud lind sööstis Anu läbi lahtise ukse suurde saali, sealt alla kööki, kus virtin härrale sööki soojas hoidis. Gertrud istus nurgajäril, nagu suvepalavast ja pliidikuumusest sulamas.

«Noorhärra Gustav Diedrich Otto sõitis ette!» hingeldas Anu ja vaatas nagu abi otsides virtina higipisaratesse uppunud palet. Kuid Gertrudile ei hakanud ta ärevus külge. Kostis päris igapäevasel häälel:

«Tuli siis tuli, söödame ka temal kõhu täis.»

«Kas meil ikka jätkub? Ta pole ju enam mitu aastat kodus käinud. Mis nüüd küll saab!»

«Ära karda, jätkub nii temale kui härrale. Ega ta need aastad nälginud ole, et kõik nahka paneb. Mine ja hakka aga lauda katma. Nüüd muidugi kahele. Eks parun ole ka varsti kohal. Äkiline on see tulek küll... Võib-olla härra ise ei teagi veel? Muidu oleks hommikul käskinud noorhärra vastuvõtuks kas või magamisetoa korda seada.»

Samas kostis Gustav Diedrichi hääle üle kogu hoone, just nagu kamandaks ta pataljoni:

«Kas siin seinte vahel on mõni teenija? Kui on, siis tulgu välja ja näidaku end!»

«Mine, Anu!» sundis virtin.

«Ei mina lähe, mine ise, kui tahad!» tõrkus Anu.

«Kas kogu maja on välja surnud või?» hüüdis Gustav Diedrich uuesti.

Nüüd ei aidanud muu, kui tuli virtinal endal minna. Tatsas teenijatetoa trepiastet paar astet ülespoole ja sattus saalile noorhärraga sülitse kokku.

«Gertrud!» hüüdis Gustav Diedrich rõõmsa üllatusega ja haaras virtinal kahe käega ümbert kinni. «Kohe näha, et ei sina ole vahepeal nälga kannatanud ega leivast puudust tundnud! Üks paks ja ümmargune ikka...»

«Kas noorhärra jääb kauaks?» sai poolhingetuks pigistatud virtin sõna suust.

«Küllap vist tükk aega,» arvas Gustav Diedrich. «Võib-olla saab minust koguni Hohenholmi isand.»

«Kas noorhärra siis enam ohvitser ei olegi? Mundrit kah pole seljas?» tuli Gertrudi suust kohatu pärimine.

«Nagu näed,» vastas Gustav Diedrich nagu vastu tahtmist ja üsna valkselt. «Kus mu isa on?»

«Ratsutas Dagerordi tuletorni vaatama.»

Gustav Diedrich sai oma kärarikka ja isandliku kõnetooni tagasi:

«Kulla Gertrud, ei jaksa mina teda küll ära oodata. Olen hommikust saati söömata, ega mulle täna õhtul ühest vasikast ega lambast piisagi. Too aga kõik lagedale, mis sul hinge taga on, ja enamgi veel! Ja katke siiasamasse suurde saali, siin on veidi jahedam.»

Gustav Diedrich heitis tolmumantli hooletult toolile, läks ja loputas pesuruumis käed puhtaks. Astus siis korra uksest õue. Laskis pilgul puhata häärberiesisel murul, vaatas, leidis pääsukesed räästa alla punutud

pesadesse poegadele toitu kannavad. Kuid varsti tuletas kõhutühi end taas meelde. Gustav Diedrich kõndis teenijate koridori otsa ja hüüdis jälle päris peremehe häälega:

«Kuidas on, kas lasete mul juba esimesel öhtul nälga ära sürra?»

«Säh, võta, vii alguses supp!» sundis virtin Anut.

«Ma ei taha, mine ise!»

«Mis see siis olgu!» pahandas Gertrud. «Kas sa noorhärat esimest korda näed? Ta on lapsest peale hea ja lahke poiss ja ega ta nüüd kah kedagi nahka pane. Mul võttis kohe sülega ümbert kinni ja äärepealt oleks musugi andnud. Mine-mine!»

Anul polnud pääsu. Esmalt viis toidunõud, leiva ja muu säärase. Supitirinaga minnes seadis hoolega jalga jala ette, et mitte maha loksutada või koguni põrandale pilata. Sest jõud oli kogu kehast kadunud.

Algul ei tundnud noorhärta Anut ära. Vaatas küll ja südamesse tekkis segane tunne, et see nägus piiga pole talle võõras, kuid kus ja kunas... Alles siis, kui silmi maas hoides Anu oli toidutoomisega peaaegu valmis, jõudis Gustav Diedrichi mälu aastate tagant ühe omaaegse toatüdruku välja tuua.

«Kuule, tüdruk, sa oled ju Anu,» ütles ta päris vaikselt.

«Nagu näete,» sosistas Anu ja sai korraka oma julguse tagasi. Noorhärta võis olla ka seesama mis kunagi, kuid Anu polnud enam endine. Ta oli vaba mehe naine ning ka ise prii. Nüüd võis ta noorhärrale ütelda kõike, mida mõtles, kartmata, et teda minema kihutatakse või karistatakse. Küllap sünnitas selle esialgse hirmu igivana orjaveri, mis ikka veel välja lõi. Nagu oleksid härrased mingid pooljumalad, kellel voli kõigeiks. Kaks korda oli toosama noorhärta teda võtnud, kuid see juhtus siis, kui Anu oli ori ja härrastel õigus nii tema ihu kui hinge peale. Nüüd aga oli Anu sellest jäädavalt vaba! Ometi ei tundnud ta praegu Gustav Diedrichi vastu vaenu, pigemini oli see uudishimu, mida noorhärta veel ütleb ja mis ta mõtleb ning kas ta mäletab...

Sest kui Anu endale puhast tõtt tunnistas, siis polnud ta noorhärta oma mõtetest päriselt välja saanudki. Juba sellest ajast saati, kui teda esimest korda nägi.

«Sind anti ju kipper Malmile?»

«Anti küll, aga ma tulin siia mõneks päevaks virtinale apl.»

«Lihtsalt suurepärase juhuse!» rõõmustas noorhärta. «Kas sa ei tooks mulle meie jälleenägemise auks pudelit veini või mis teil juhtub olema?»

Küllap pidi joogijanu noorhärrel ikka suurem olema kui sööginälg, sest kui Anu pudeli ja peekriga tagasi jõudis, polnud Gustav Diedrich veel ühtki lusikatäit maitnud.

«Vein on keldris luku taga ja võti valitseja käes. Ma tõin põletatud viina, söögi alla ehk kõlbab?»

«Sa, Anu, oled tubli tüdruk nagu vanastigi. Kõlbab küll!»

Gustav Diedrich kallask peekri ääreni täis ning jõis tilgatumaks. Hakkas siis isuga sööma.

Kui Anu nõusid vahetas, küsis noorhärta tema käest tassa:

«Kas su mees on merel?»

«On küll. Mis siis?»

«Aga meie poeg on Grossenhofis.»

Anu lõi silmad maha.

«Pole see meie kummagi oma.»

«Kuidas nii? Mamma ise ütles...»

«Bellepärast ei ole, et meie kumbki ei söanda seda tunnistada. Kas teie tihkaksite?»

«Ma julgen rohkematki... Kas sa minu süngi tahaksid veel tulla?»

Anu kohkus. Jumal küll! Kuid ta võttis end kohe kokku.

«Jätame parem selle jutu. Ma olen nüüd vaba inimene. Mul on mees, laps ja kodu. Kas noorhärta soovib veel praadi juurde?»

Gustav Diedrich neelas silmadega nägusat naist. Kallask siis taas endale peekritäie ja jõis põhjani.

«Praest on juba isu täis, aga sind tahaksin veel küll!»

«Ütlesin juba — ei!»

«Sa ütlesid seda ka, et me kumbki ei söanda poissi omaks tunnistada. Aga kui mina äkki tunnistan ja ei kellegi muu kui sinu mehe ees? Mis siis?»

«Ta lööks teid mahal!» purskas Anu.

«Väga ilus sinust, et sa minu pärast kardad, aga mis ta sinuga teeb?»

«Mõelge ometi, mida te räägite!»

«Ma mõtlengi. Nimelt seda, et kõik võiks edaspidigi meie

kahe vahele jääda, kui sa mõnikord õhtuti mõisa tuleksid ja minu vastu endine oleksid.»

Anu vaatas hirmunult Gustav Diedrichi ilusat mehist nägu ja silmi, mille pilk oli viina mõjul pisut häguseks muutunud. Kurat võib tulla valgusingli näol, käis naisel läbi pea piiblisõna. Kas ta on tõesti taas noorhärja võimu all? Eelmisel korral tuli noorhärja meelitusega, nüüd juba ähvardab. Oh, jumal!

«Noh, kuidas on? Muidugi mitte täna, aga tulevikus? Sest arvatavasti jään ma siia pikemaks ajaks.»

Anu ei saanud sõna suust. Palus vaid hinges kõigevägevamat, et see karikas kuidagi mööda läheks, et jumal teda mingi imega aitaks.

Ja ime sündiski — või oleks see juhtunud ka ilma issandat palumata: äkki seisis saaliuksel ratsapükstes ja säärsaabastes vanapärane Ungern-Sternberg, nuut käes ning terane pilk seesolijail. Kas ta oli midagi kuulnud?

Anu jooksis saali teisest uksest välja. Gustav Diedrich tõusis. Kuid pidi lauaäärest tuge otsima, sest põletatud viin tühja kõhu peale ei jätnud ka säärase kangete joomaaegadega harjunud mehe kallal oma tööd tegemata.

Isa astus lähemale. Jäi otse poja ette seisma. Ta pilk oli vali ja näoarm tulipunane, nuuti hoidev käsi värises. Kuid oma sõnade üle valitses ta veel hästi. Need olid vaiksed, ohjes hoitud ja pinge all nagu kokkusurutud terasvedrud.

«Vaevalt jõudsid kohale, kui hakkad juba peremeest mängima. Vähe sellest, et kamandasid söögid-joogid lauale, sa tahad ka endise orjapiiga üle jälle võimu maksmata panna. Kas nii?»

«Ja mis siis?» Gustav Diedrichi hääles oli viinaga turgutatud trotsi. «Oma kunagises kirjas lubasid sa ju Hohenholmi mõisa mulle. Ka ema ütles...»

«Ema!» lõi isa pojalt sõnad suust. «Tagaseljamäng temaga on nüüd läbi. Siitpeale tuleb sul tegemist teha ainult ja üksnes minuga. Aitab ema seeliku taha pugemisest ja tema raha peal elamisest! Jäi sul palju võlgu järele?»

«Kaksteist tuhat, ja selle peale andsin oma aadlimeheausõna, et õiendan veel jaanikuu lõpuks ära,» vastas Gustav Diedrich kergelt, nagu oleks jutt vaid kaheteistkümnest rublast.

«Omal ajal andsid sellelesamale orjapiigale, keda sa täna jälle oma süngi kauplesid, ohvitseri ausõna. Selle pidin mina sul välja lunastama. Nüüd loodad, et ma seisan ka su aadlimeheau eest hea ja laon kaksteistkümnend tuhat rubla lauale!»

Gustav Diedrich hingas sügavalt. Ta hakkas olukorra tõsidusest aru saama.

«Ma olen ometi sinu poeg ja sa pead seda tegema. Tead ju väga hästi, mis säärase sõna maksab.»

«Siin liiderdad orjatüdrukutega, pealinnas libudega, kaardiväest kihutati sind minema. Mis tähendab sinu süngusele enam au. Paljast sõnakõlksu... Häbi!»

Gustav Diedrich oli end taas kogunud. Ta vaatas isale veidi pilkavalt otsa ja lausus purjus inimese aeglusega:

«Ma olen küll teinud ühte ja teist, kuid siiski mitte midagi niisugust, mille eest oleksin kohtu alla sattunud. Sina aga ootad oma karistust rannaröövi, varguse ja sala-kauba varjamise eest. Küllap käisid tänagi tuletorni meestega kokku leppimas, kuidas hõlpsamini laevu Näki-madalatele meelitada. Kõik teavad, et sinu hinge peal on koguni inimeste elusid. Ennemini peaksin mina häbi tundma, et mul on säärase alatu isa.»

«Lurjus!» pääses Ungur suust. Ta käsi tõusis ja nuudilööki vihises vastu Gustav Diedrichi kaela. Siis teine ja kolmaski.

«Sa, kaabakas, ei ole tänasest päevast enam minu poeg! Arvasin, et oled alandlik ja palud andeks, aga sina...! Oma võlad õienda ise, kuidas oskad! Välja!»

Paistis, nagu tahaks poeg isale vastu hakata. Tema rusikas tõusis, kuid nuudilööki vastu küünarvart võttis ta käest jõu. Valust ja vihast moondus Gustav Diedrichi nägu tundmatuseks. Sõnadki tulid aeglaselt:

«Hea küll... isa, ma lähen ja... Enam ei kunagi...» Gustav Diedrich tulkus uksest välja. Parun tahtis algul pojale järele rutata, kuid samas kerkis temas uhkus. Mil-leks? Kutsun ta tagasi, siis paistab, nagu kahetseksin oma üleliigset karmust. Las mõtleb järele! Küllap tuleb ise ja langeb põlvile. Alles siis...

Kuid sealsamas kostis pauk, ja kui Otto Reinhold välja jooksis, lamas ta poeg seljalt palkoni paeplaatidel, pea puruks lastud, suitsev püstol kõrval.

See juhtus 1800. aasta kaunil jaaniööl, kui torupill Reigi kaldale süüdatud tulede ääres noort rannarahvast tantsitas ning Koit ja Eha Näkimadalate taga taevase lõkke paistel kokku said.

Röövlid omavahel

Mis aitab kõik töö, kui inimesel pole õnne elada, ütlevad Hiiumaa rannamehed. Ja muidugi on neil õigus. Mängib ju mereandidest elava inimese elus õnnelik juhused sageli palju suuremat osa ja toob rohkem tulu kui tõsine töö.

Veel enam maksab see sõna meremeeste kohta. Sest laeva purjedesse puhuv tuul on merd sõitvatele meestele säärase heitliku iseloomuga isand, kelle meelemuutusi osatakse harva ette näha. On õnne, võid Tiefenhafenist Peterburgi jõuda kahe ööpäevaga, aga kas ei ole küll ja küll juhtunud ka nii, et vahid nädala või kaks tõtt ühe ja sama maanukaga. Loovid oma siksakkisid, näitad lainetele paremat ja vasakut parrast, kuid võitu ei miskit. Ennemini tagasi kui edasi. On tuul liiga vaikne, pole talt suuremat kasu, läheb aga rajuks, võib lõhkuda laeva ja uputada rühed.

Mereõnn käib mõnikord kaasas mehega, mõnikord laevaga. Leidub õnnelikke aluseid, aga ka siisuguseid kipreid, kel puhub alati vedus tuul. Samuti võib mõni uus ja tugev laev leida oma otsa juba esimesel reisil, aga teine vana ja lekkiv rääts seilab aastaid, veab oma laste, teenib raha ning ei juhtu temaga midagi.

Mis puutub kipper Malmisse ja «Sidoniasse», siis polnud veel selge, kas mereõnn käis kaasas laevaga või tema koosimäärajaga. Sest pärast seda, kui Sepa Madise mehed «Sidonia» Triigininalt merre ajasid, polnud sellele alusele veel keegi teine peale Carl Johani kurssi maha pannud. Kahekesi olid nad purjetanud küll lähedastel, küll kaugematel vetel, alati õnn kolmandana ühes.

Laeva võõri ehitatud peidupaika oli Bergmanni «Louisa Carolina» kauba äraviimise ja mahamüümise järel harva vaja läinud. Sest pärast noorhärja Gustav Diedrich Otto surma oli parunil just nagu pool elulusti ja töötahtmist kadunud. Koguni niivõrd, et vahel, kui mõni laev jälle

Näkimadalatele sattus, ei sõitnud härra ise kohalegi. Saatis oma ülemvalitseja Preissi, kes aga ei osanud avaristiga öletada midagi peale hakata. Rannamehed tegid siis nii palju või vähe, kui nende mõistus võttis, kahmasid päästja osa kõik endale ja peitsid tarepööningutele või põranda paeplaatide alla. Ei jätnud mõisale niigi palju, kui nad ise varem olid parunilt saanud — peataie viina ja kuldviinase mehe kohta.

Räägiti, et pärast pojaga juhtunud õnnetust andnud härra algul prouale ja hiljem ka pastorile sõna, et ta enam Näkimadalatel pattu ei tee.

Gustav Diedrichi surmast teatati nagu õnnetusest ja noorhärja maeti Reigi surnuaia pühitsetud mulda, ehkki seal ei peaks palga olema ei mõrtsukatel ega ka neil, kes ise endale käe külge on pannud. Aga noorparunil läinud püstol kogemata nii õnnetult lahti. Muidugi ei uskunud seda keegi, sest jaaniõhtu vaikuses ei kostnud isa ja poja vahelised valjud sõnad ning nuudilöökkide matsud mitte ainult üle kogu mõisahoone, vaid läbi lahtiste saaliakende ka õue, kuni sulastemajani välja. Ja püstolipauk tuli kohe pärast seda. Kuid pastor arvas vist, et jumal on see kõige talpamatum, ja mattis noorhärja ikkagi pühitsetud mulda. Ning et ta nüüd sinna oli maetud, siis võis tegu olla ainult õnnetusega. Nõnda pidi noorhärjal viimisel kohtupäeval õigust ülegi jääma.

Jah, nüüd puhkas Gustav Diedrich Otto von Ungern-Sternberg Reigi surnuaia kaskede all juba üle aasta. Hauakivi peale nime ja tiitli ka sünni- ja surmaaeg: 27. märts 1773 — 24. juuni 1800. Juba hakkasid selle sündmuse ümber tõusnud jutud vaibuma. Jutud, kuidas vana Ungur ise oli poja surma saatnud ja kuidas ta nüüd oma süüd ja rasket pattu kahetseb. Alguses ehk mõni veel kahtleski kogu selles loos, aga kui Ungern-Sternberg juba poja surmasuvel alustas Reigi kihelkonnale uue kiriku ehitamist, siis jäid kõik uskuma. Kibedast heina- ja lõikusetööst hoolimata käsutati mehi, hobuseid ja vankreid välja kohe külade kaupa. Kirikukünkale veeti põldude äärest mitme põlvkonna laotud kiviaedu, lisa saadi rannast. Sellel kividega ülekülvatud kaldal jätkus neid kas või kümnele kirikule.

Vana, Anno 1627 ehitatud puust pühakoda lammutati ja juba sügiseks oli uue kiriku alusmüür valmis. Järgmisel kevadel algas seinte ladumine. Meister kutsuti Saare-

maalt, kellumehed ja krohvijad korjati ümberkaudsetest küladest.

Varem polnud parunil niipalju raha, et oleks lasknud vanale kirikule kas või uue katusegi peale panna, aga nüüd piisas tal vara koguni uue pühakoja ehitamiseks. Ja mitte mõisametsa mändidest, vaid kivist, mis peab vastu aastasadu. Säärase helduse taga ei võinud Ungrul tõesti olla midagi muud kui lootus poja surmasaatmist jumalalt andeks saada. Samuti nagu prouale ja Pöhelepa pastorile antud lubaduse taga, et Näkimadalatelt röövpäästmisel on lõpp. Ehkki paruni usk jumalasse polnud just kalju peale rajatud ega see lubadus meele järgi ei mõisnikule endale, pastorile ega rannameestele, kes kõik olid ju Näkimadalatelt matti saanud, oli poja elust lahkumine viinud ka Ungru mõtted sinnapoole surmavärvaid. Maiste asjade pärast ei saanud ometi lahti ütelda oma igavesest elust. Sest mis kasu on inimesel, kui ta korjab ajalikku vara, aga sealjuures teeb kahju oma surematule hinge?

Kuid nüüd seisis sõlm selles, et need kaks — ehitada jumala auks kirik ning jätta sinnapaika kõige tulutoovam ettevõtte — ei hakanud teineteisega hästi kokku. Sest pühakoja püstilöömine nõudis ränka raha. Kui sa tahtsid, et heinatöö ja lõikuse kõrvalt oleksid kiriku jaoks kivid veetud, lubi põletatud ja mehed seinu ladumas, pidid neile maksma lisatasu. Teopäevade kombel jumalamuidu tööd ei saanud nõuda, sest siis heitis mees paar-kolm kivi vankrile ja kõristas seda kohale pool päeva. Pane või aiateibast märki, kas liigub või seisab paigal. Või on vankril rattad lagunened, hobustel pole raudu ega rangisid ja mees ise haige. Seepärast andis Ungern-Sternberg tükitöö: kantsülla kivide kohaleveo eest haljas hõberubla. Nüüd leidis hobuseid ja mehi iga päev. Koguni öösiti kolisesid vankrid rannast üles, kivikoormad peal. Ka hein sai tehtud ja vili ei jäänud põllule. Just nagu oleks igal inimesel nüüd olnud enam käsi-jalgu kui üks-ainus paar kumbagi.

1801. aastal kutsus Ungern-Sternberg nooremad pojad Peter Ludwig Constantini ja Heinrich Georg Eduardi Peterburgist koju. Selleks, et nad ei läheks Gustav Diedrichi laia teed. Pealegi oli noorhärrade edaspidine saatus keisrite vahetamise puhul nagunii ähmaseks muutunud. Liikused küll kuuldused, nagu oleks Paul I tapetud tema

poja Aleksandri kaasteadmisel ja nõusolekul, kuid ometi sattusid kõik, kes sellest asjast osa võtsid, keisrikoja põlu alla. Teiste hulgas Peter von der Pahlen, kes saadeti oma maamõisa vaikusse pattu kahetsema, ja tema kaudu ka Ungern-Sternbergide perekond. Ning üks olnud ju Gustav Diedrich Ottogi Paul I vastase vandenõu pärast erru saadetud. Kõige selle tõttu ei tundunud Peterburgist äratulek noortele Ungern-Sternbergidele õnnetusena. Aukraadis ülendamist polnud neil ju enam loota ja varem või hiljem võis neidki tabada sunniviisiline errusaatmine. Kogu sellest virvarrist oli Ungrul niipalju kasu, et nüüd elas kogu perekond jälle koos ja ülalpidamiskulud olid palju väiksemad kui enne. Aga see kasu ei teinud muidugi tasa kiriku ehitamise kulutusi. Tuli tõsiselt kaaluda, kumba lubadust murda: kas jätta pooleli ehitus või püüda taas laevu Näkimadalatele peibutada. Jumalale antud lubaduse murdmist luges Ungern-Sternberg siiski ohtlikumaks kui prouale ja pastorile antud sõna söömist. Sügis hakkas juba kätte jõudma ja asi tuli enne viinakuu pilkaspimedaid rajuõid ära otsustada. Viimaks leidis parun tee, mis jättis mõlemad lubadused jõusse ja samal ajal laskis kukrul ikkagi Näkimadalate mereõnnistusest osa saada.

Kui kipper Malm järjekordselt reisilt Tiefenhafenisse jõudis ja läks parunile aru andma, käskis Ungern-Sternberg tal istet võtta. See oli teine kord Malmi teenistus-aastate jooksul ja Carl Johan aimas, et taas tuleb üks pikem jutt. Säärane, kus temalt tahetakse nõusolekut milleski, mis suurendab tema vastutust enam, kui talle sellest tulu tõuseb. Ja ta arvas õigesti.

Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternbergi juuksed olid juba üleni valged. Isegi kuklas ei leidunud enam kollakamat karva. Õlad hoidusid vähe kühmu. Kuid parun polnud veel murtud mees ega andnud jõu ja tervise poolest alla ühelegi nooremale. Vahetevahel näriv liigestevaev ja vihostamisejärgne peavalu ei tulnud arvesse. Poja surm oli andnud talle küll raske hoobi, kuid paistis, et Grossenhofi isand hakkas sellest juba jagu saama. Nüüdki istus ta laua ääres täis võimu ja tema pilgus säras endist pealehakkamist ja teotahet.

«Istu, kipper! Mul on sulle ettepanek tõsiseks tööks.»

Carl Johan tegi, mis kästi, ja jäi ootama.

«Varsti on meil käes viinakuu pimedad ööd ja ega tor-

mid-udud, lumepaks ja muu säärane end kaua oodata lase. Lausa patt oleks neid taas kasutamata jätta, nagu me nüüd juba aasta otsa oleme teinud... Oleme olnud niisama rumalad nagu see, kes ei viitsi kummarduda, et maas vedelevat raha üles võtta. On mul õigus?»

«Tõsi küll, härra parun, aga ega viimase aasta kestel ole meie rannas midagi tõsist juhtunud kah,» vastas Carl Johan.

«Kelle süü pärast? Ikka meie endi. Või kuidas?»

«Jah, kui oleks just Dagerordi tuletorni mehi appi kutsunud, siis...»

«Sul on õigus, Malm. Meil pole omavahel tarvis sõnadesga keerutada. Ma ütlen kah otse välja: sel sügisel on lootust, et Dagerordi vahimehed hakkavad meid taas aitama. Kuid mina ise jään juba vanaks. Veel aastat kolm ja ongi kuuskümmend täis. Mõni noorem ja hakkajam mees peaks asjal sarvist võtma.»

«Härral on kaks poega...»

«Neist ära räägi! Mõlemad arad ja emasse läinud. See peaks olema sinusugune julge, tugevate käte ja selge peaga mees. Kogemustega inimene, kel kõik läheb õnnepidi. Oled sa ise ka märganud, kui hästi sul tuuled kaasas käivad? Sinu reisid on teiste omadest poole lühemad. Nagu purjed juurde võtad, on ilm sinu poolt. Sinusse ma usun. Ja eriti veel seepärast, et kõik, mis me oleme omavahel rääkinud ja kokku leppinud, on meie vahele ka jäänud. Sul pole pikka keelt. Just sina peaksid mind aitama.»

«Ma olen ju ka siiani igas asjas härrale abiks olnud,» ei saanud Carl Johan paruni jutu koost selgust ega osanud säärasele kiidulaulule leida mõistlikku põhjust.

«Nüüd vahetame osad ära. Sina asud minu kohale ja võtad peamise töö enda peale, mina tulen ainult nõuga appi,» pani parun ette.

Malm hakkas taipama.

«Kas nii, et mina teen ja võtan omaks kah, kui tuleb vastutust kanda? Teie annate ainult käsud. Just nagu oli «Sidonia» peidukohas veetud kaupadega?»

«Õige! Sinu silt ja firma, aga mina ei anna isegi käskusid, vaid ainuüksi nõu.»

«Siis peaksime küll kasud vähemalt pooleks tegema,» ütles Carl Johan. Muidugi ei lootnud ta, et härra nõusse jääb, oli vaid uudishimu, missuguse põhjuse parun see-

kord äraütlemiseks leiab. «Sidonia» peidukoha plaanitamisel tõi Ungur ette Putkaste mõisa ostmise, mille siis nüüd? Aga raha läks Carl Johanil tõesti vaja, sest tal polnud veel koda ega kohta, mis oleks endale kuulunud. Kogu majapidamine ainult härra armust. Kui saaks Skalluse päriks osta. Aga Ungur ei tohigi seda talle müüa, sest Skalluse on Getteri pärijate oma. Igal juhul tuleks muretseda kuskile tare ja põllulapp, kust sind keegi liigutada ei saaks...

Carl Johani viimaste sõnade peale läks paruni nagu tükk maad tõsisemaks.

«Jah, seda võiks kaaluda, kuid mul on pooleli kiriku ehitamine. Sa võib-olla ei kujuta ette, kui suured kulud ma olen sellega enda õlgadele võtnud... Kui nüüd juhtuks mõni kasulik päästetöö, mis sul õnnepidi läheks, siis oled sa tõesti poolt tulu väärt, aga... Ega ju sinulgi saa midagi selle vastu olla, kui me sinu osa samuti kiriku ehitamiseks ära kulutame? Ehk võetakse viimsel kohtu- päeval arvesse? Kes meist, surelikkudest, on patuta?»

Vana sul! Tahab kiriku Näkimadalatelt röövitud varaga üles ehitada ja loodab, et jumal kiidab selle heaks... Tahab olla kõigevägevamaga nagu röövlid omavahel! Jumal saadab tormi, Ungur teeb musta töö, kasud kahe peale. Malmil oli tükk tegu, et mitte naerma pahvatada. Härraga tuli ju ajada asjalikku juttu, siin polnud koht pilamiseks.

«Aga paadid, ankrud, trossid ning muud päästetööl tarvili- kud riistad, samuti mehed on teie omad. Kas usutakse, kui keegi uurima hakkab?»

«Kirjutame omavahelise kokkuleppe, et olen need sulle rentinud... Küllap saad isegi aru, et niikaua, kui mul see neetud Bergmanni protsess veel pooleli on, ei taha ma uut kaela tõmmata,» tegi Ungern-Sternberg olukorra Malmile lõplikult selgeks. Parun ise teadis küll, et see asi on tal Aleksander I armuandmisemanifestiga niisama hästi kui kustutatud, kuid Malmile kõlbas ka säärane jutt.

«Hea küll, saame hakkama,» vastas Carl Johan nagu ikka siis, kui tal tuli paruni vastukarva ettepanekuga nõus olla. Aga teisest küljest tõi seekordne nõussejäämine ka midagi head: nüüd võis ta «Sidonia» varakult talvekor- terisse jätta. Sügistalvisel merereisil purjedega mässamise asemel soojas kodus naise-laste juures külmasid oodata. Ja kui peakski tulema tööd Näkimadalatel, siis on see

ainult lühike rohin. Carl Johanil oli nüüd juba kaks last. Poeg Knut mõnenädalane, Leenu aga päris suur tüdruk. Anu aga, tänu taevale, tugev ja terve. Pärast noorhärja õnnetut surma oli ta küll endast väljas. Kõik juhtus ju lausa tema silme all. Kuulis pealt härja nuudilööke ja noorhärja surmaeelseid sõnu. Kuulis ka lasku ja oli juures, kui tallipoiss ja sulane surnukeha ära kandsid. Anu hakkab veel praegugi nutma, kui see meelde tuleb. Osavõtliku hingega, nagu ta on.

*

1801. aasta viinakuul polnud kuigi palju tormiseid päevi, aga sageli mattis silmapiiri udu, peitis laevamehe silma eest rannad, maanukid ja meremärgid. Tihti tuli purjetada käsikaudu ja kompassi armust. Kuid sel vaskkesta surutud riistapuul on kah omad saladused: enamasti näitab õigesti, aga vahel, kui miski on teda pahandanud, võib päris viltu vedada. Ei salli enda lähedal teist rauda. Ja kui laev lainesse rammides põrub, siis võib sulle põhjakaare asemel hoopis lõunat näidata. On juhtunud sedagi, et hakkab vurrama ringiratast ja roolimees pidagu koosi kas või kajaka lennu järgi. Sõnaga, kui kallas ja maamärgid on udu peidus, pole kipper kunagi kindel, kas äkki rannakivid või leetseljak kiilu all kõrisema ei hakka. Iseäranis veel siis, kui tegu on kitsa karidevahelise faarvaatriga nagu Soome lahes.

Sel viinakuul oli Hamburgi laev «Hoffnung» kipper Heinrich Lunau juhatusel all teel Peterburgist Lübeckisse, lastiks potas, kanep, juhtnahk ja linaõli. Vaiksevoitu tuulte ja halva nähtavusega purjetas «Hoffnung» õnnelikult Soome lahe suudmesse välja. Aga kui kipper siis kottpimedal ööl Dagerordi tuld ootas, kahmasid Näkimadalate kivid laeval kiilust kinni ja enam lahti ei lasknud.

Kipper Malm magas lavatsil oma kõige magusamat keskööund, kui Hohenholmi sadama sillavaht sõna tõi, et merel näitab mingi laev hädatuld. Carl Johanil tuli soe lavats sinnapaika jätta, tõmmata meresaapad jalga ja nahkse vesti peale veel puldankuub. Anu pakutud kinnastest ütles ta ära. Ruttas sadamasse, kus oli juba trobikond rannamehi ees. Kõik nad olid näinud sedasama: Näkimadalatel põletab hädasolev laev appikutse märgiks

tõrvatünni. Aga kus on Dagerordi tuli? Seda polnud näha. Võis ju muidugi olla ka nii, et ranna pool liikusid udupangad ja merel oli selgem — sügisel ajal võis ette tulla igasuguseid asju. Ja ega selle üle keegi pead murdma hakanudki. Seal seisis madalale ajanud laev, mis tuli päästa.

Suured merepaadid seisis minekuvalmis. Sõudjatest, soodimeestest ja roolipinni pidajatest polnud säärase retke puhul kunagi puudust. Kõik teadsid juba, et päästetööde vanemaks on sel aastal kipper Malm, kelle sõna tuleb kuulata niisama vastuvaidlematult, nagu oleks ta härja ise.

Selsamal ajal, kui paadid rannast välja läksid, kihutas Hohenholmi mõisast ratsakäskjalg Grossenhofi viima rõõmusõnumit ka Ungern-Sternbergile. Ning kui paadid hommikuse aovalgega avaristi juurde jõudsid, lahvas Dagerordi tuletorni lõke põlema. Kas nähti ka seal karile ajanud laeva appikutset ja süüdati tuli alles siis? Või olid selle enne tõesti matnud udulaamad?

«Hoffnung» oli uus ja hästi korrashoitud alus. Mastid, raad ja purjed, kogu taglas ning kere kõnelesid sellest, et laeva juhib hoolas ning oma asja tundev mees.

Kipper Heinrich Lunau, nahkkuues ja kubemeni säärtega saabastes sakslasekörend, pistis trepiotsal Malmile terekäe pihku ja viis päästja oma kajutisse. Ei hakanud otsima viina ega muud kangemat, pakkus vaid Malmile istet ja asus asja juurde:

«Mu laev on vigastamata, lekki pole. Näen, et teil on mitu head paati ja piisavalt mehi. Lossige ainult niipalju, et madala pealt lahti tõuseks. Kaup viige maale ja küllap seal rannavalve ja kohus jagavad, palju saab päästja ja palju jääb kauba saatjale. Mina ise purjetan ülejäänud lastiga edasi. Aastaaeg on hiline, iga tund kallis ja need karid ja kivid pole mulle sugugi meeltemööda. Mida kaugemale neist saab, seda parem.»

Nil ütles sakslane ja tema asjatundlikus jutus polnud miskit ümber nurga, millele oleks pidanud vastu vaidlema. Ka ei läinud tarvis omavahelist kokkulepet tasu asjus, sest selle suurus oli meresõiduseadusega määratud. Ei jäänudki enam muud kui tööga pihta hakata.

See sügisene päev juhtus tuulevaikne ja pisut sompus ning lauge laine ei seganud paatisid kuigi palju. Potasetünnid, kanepikimbud ja nahapallid hiivati tõstepöörde

ja plokkide abil kaubaruumist välja ning lasti alla paa-
tidesse. Juba õhtuks oli laev niipalju kerkinud, et võis
purjed juurde võtta ja sirge merekursiga taas Saksamaa
poole seilata.

Enne kui Malm laevalt lahkus, võttis «Hoffnungi» kip-
per päästjalt allkirja kogu maale viidud kauba kohta.
Kui palju tünne, kimpe ja palle. Kaalu Malm nimekirja
märkida ei lubanud, sest see oli teadmata. Kui laeval
olekski leidunud suur kaubakaal, oleks säärase hulga
vaagimine võtnud aega mitu päeva.

Niisiis jätsid kaks kiprit teineteisega hüvasti. Sakslane
võttis kursi merele, Malm kalda poole.

Saare uus randrüütlite ataman Königk polnud nii-
sugune hooletu nagu omal ajal Tšitovski. Tema tongrid,
samuti palju hakkajamad ning ka kirjaoskajad mehed,
pidasid vajaduse korral Hohenholmi sadamas valvet
ja olid ka seekord kohal. Juba hommikul, paatide merele-
mineku ajal, kirjutasid nad üles, mitu paati ja meest
läks. Tagasi tulnud alustel aga märkisid hoolega, kui
palju ja millist kaupa kaldale toodi. Mingit sohki ei toh-
tinud olla, nii oli nende ülema kindel käsk.

Jah, mingit sohki ega valet ametlikkudes paberites
olla ei tohtinud. Seepärast nõudis Malm, et nimekirja
lõpus olgu märkus: kogu kaup üleni märg ja veest riku-
tud. Tööpoolest leiduski tünnidel, kimpudel ja nahapal-
lidel veepritsmeid, mida soldat ei saanud kuidagi valeks
ajada.

Õhtuks jõudis Grossenhofist kohale ülemvalitseja
Preiss. Öö jooksul käis käskjalg veel kord Grossenhofis
ära ja teatas parunile, millist kaupa on päästetud ja kui
palju. Ungrult tuli ülemvalitsejale kindel käsk: üks nel-
jandik kaupa, mis on ette nähtud päästetasuks, vedada
Grossenhofi, ülejäänud Parts'i mõisa. Seal kaup sortee-
rida, kuivatada ja hoiule võtta.

Kaks ööpäeva voorisid Reigi mehed oma hobuste ja
vankritega Hohenholmi, Parts'i ja Grossenhofi vahet, kaa-
sas saatesoldatid. Rannamehed tegid seda tööd hea mee-
lega, sest saabaste jagu nahka kulus ära igamehele ja
naist sai rõõmustada läikivkollase kanepiga, mis andis
kedrates peaaegu niisama sileda ja kõvemagi lõnga kui
kehvemat sorti lina. Ainult tünnidesse peidetud kraamiga
ei osatud midagi peale hakata. See olevat säärane mürk,
mis võtab hinge seest välja.

Malm saatis voorid teele ja tema töö oli tehtud. Parts'i
tuli parun ise kohale. Luges randrüütlite tehtud nime-
kirja hoolega läbi ning nägi, et kaalu pole märgitud ja
kaup on üleni veest rikutud. Muigas ja kiitis mõttes
Malmi, kes oli osanud kõik õigesti teha. Paruni pea lõikas
kohe, kuidas seegi kord päästetasule lisa saada. Otsemaid
küsitati küladest kohale mitukümmend naist, Parts'i
mõisa suurte sarade all päästeti kanepikimbud sidemetest
lahti ning laoti pikkadele redelitele. Kui Königk vaatama
tuli, seletati talle, et veest rikutud kanep tahab kuivata-
mist. Sama lugu oli nahapallidega. Ka potasepulber küh-
veldati tünnidest välja — seda tuli kuumutada ja kui-
vatada koguni kateldes, lõkketule paistel. Pärast aga
pandi kanep ja nahk kimpudesse ja pallidesse nii, et igast
kahest sai kolm. Need kanepikimbud, mis nüüd nime-
kirjaga võrreldes üle olid, läkitati öösel mõisa kedruse-
kotta ja ka külanaiste vokkidele vuristada, nahk viidi
peidupaikadesse. Ning mis puutus potasesse, siis oli parun
ka selles asjas talumeestest targem. Teadis, et selle eest
maksavad klaasikojad ja seebikeetjad head hinda.

Kui siis lastisaatjate volimehed Peterburgist kohale
sõitsid, said nad endale kuuluva osa ilusti kätte. Muidugi
oli veest rikutud kaup kuivatamisel kõvasti kokku läinud
ja kaalus kergemaks jäänud, iseäranis potas, mis oli poole
peale sulanud. Ning lastiomanikud pidid tasuma ka kauba
veokulud, hoidmise ja kuivatamise. Kuid rahule jäid kõik.
«Hoffnungi» kipper sai oma laeva õnnega Näkimadalate
merekoera lõugade vahelt kätte, Malm parunilt järje-
kordselt kiita, lastiomanikkudele maksis kahjud kinni
askurants. Ka randrüütlid olid oma töö hästi teinud ja
võisid rõõmustada, et neid seekord keegi tüssata ei saa-
nud. Samuti polnud kurtmiseks põhjust Ungern-Stern-
bergil, seda enam, et tema nime selle asjaajamise paberite-
ga ei seisnud. Ja lõppude lõpuks sai kasu ka vanajumal,
kelle koja kerkimist nüüd enam rahapuudus ei takistanud.

*

Õeldakse, et keda raha armastab, sellele tuleb teda kohe
ukaest ja aknast. Muudkui võta vastu ja ütle aitäh. Sel
sügisel maksis see tarkus Ungern-Sternbergi kohta täiel
määral. Sest järgmise mereõnnetuse sünniks ei pannud
ta kuigi mitut kõrt risti. Või kui, siis üsna pisut. Ei läi-

nud tal tarvis Dagerordi tuletorni vahimeeste ja lõkkepõletajate ega ka tormide abi. Sel ööl polnud isegi suu-remat udu, kui «Püha Nikolai» Hiiesaare all ankru põhja andis, et viia Kärdali kalmistule merel äkilise haiguse kätte ärasurnud madrust. Laeva reeder oli vene suur-kaupmees Maksim Koževnikov ja alus purjetas kipper Nestor Fjodorovi juhatuse all Peterburgist Riiga. Lastiks häbemata kallis lõunamaa punasest puust mööbel ja muudki väärtuslikku kaupa kokku ligemale 20 000 rubla eest. «Püha Nikolai» oli väike neljamehelaev, ja et üks madrus jäeti nüüd Kärdali surnuaiale, tuli edaspidi läbi ajada kolmekesi.

Ilmad hakkasid vägisi külma poole kiskuma ja talve-pakased seisid ukse ees. Juba tekkis öösiti randadesse jää-kirme. Seepärast läks «Püha Nikolai» kipper Grossenhofi härra palvele, et ta laeval lubataks jääda Tiefenhafeni sadamasilla äärde talvekorterrisse, kuni kevadel saab reisi jätkata. Fjodorov seletas, milline kallis kaup tal pardal on ja kui ohtlik on säärase lastiga nüüd veel ehku peale merele minna.

Küllap tundis Ungern-Sternberg hinges valusat torget, et säärane suutäis veel ujus ja mitte kusagil karil pääst-mist ei oodanud. Ning kas selle torke või mingi eelaim-duse sunnil ei lubanud parun «Pühal Nikolail» jääda Tiefenhafenis, kus laevu ennegi paksult koos, nagu ta ütles, vaid soovitas minna Hohenholmi silda. Seal olevat ruumi rohkem. Kipril polnud valida, sest Hiiesaare alla talveks jääda ei saanud. Seal satud külmavangi ning kevadel võib käimajää alusel küljekaared sisse rõhuda ja uputada laeva koos kogu kalli lastiga.

Kipper polnud Hohenholmi sadamas kunagi enne käi-nud ja Ungern-Sternberg pidi talle kaardil maamärgid ja koosid kätte näitama.

Kas tuli see nüüd paruni juhatusest, kipri oskamatu-sest või hoopis merehoovuste kaasabist, aga «Püha Niko-lai» sattus enne Hohenholmi sadamasse jõudmist Got-holmi kabeli all madalale. See juhtus õhtuhämarikus ja päris ilusa ilmaga, ainult üks loodest tulnud lumepagi käis korraks üle.

Ankur lasti põhja, ning kaks meest aerudel ja kipri kaenla all roolipinn, sõuti maalt abi otsima. Laev seisis kindlalt lahesopi karidel, laine peale ei käinud, lekki pol-nud ja midagi enamat juhtuda ei saanud. Seepärast ei

kõhelnud kipper alust piskuks ajaks vahimeheta jätta. Aega polnud tal ju raisata: ilm juba praegu nii külm, et kõrvalestades kinni. Päeva või paariga võis rannad jäässe tõmmata. Hommikul peab laeva lahti saama, otsustas kipper.

Aga külm oligi juba jõudnud kividevahelise vee jääks tinutada ja seetõttu tuli sõuda piki kallast mitu versta ümber poolsaare nuka, kus merelt tulev lainelokse vaba vee kaldani alles hoidis. Ööpimeduses jõuti läbikülmu-nult ja väsinult lõpuks randa. Sealt leidsid nad üksiku tare. Astusid sisse ja palusid, et keegi viiks Hohenholmi mõisa sõna: olgu mehed hommikul paatidega laeva juu-res ankrut välja viimas. Õnneks osati tares mõni sõna vene keelt ja saadi niipalju aru, et kabeli all on laev madalal ja vajab abi. Meremehed ise istusid ahju äärde sooja. Laeva üle nad suuremat muret ei tundnud: talve-korteri sadamasild oli käega katsuda ning lahte ulgumere laine sisse ei pääse. Hommikul lähevad paadid laeva juurde, viivad ankru välja ja küllap kuidagi ikka madala pealt lahti tõmbavad. Võib ka pisut lasti lossida. Siis pool tundi aitajat tuult ja ongi alus sadamas ning rahu kogu talveks. Nii mõtles kipper, enne kui ahjusoe ta silmad sulges. Öndsad unenäod purjetasid väsinud meremeestega kaugete randade poole, kus polnud ei kaldakive ega leet-seljakuid.

Merehädalistele peavarju andnud rannamees jättis vöö-rad ahju äärde, ise istus hobuse selga ning läks sõna viima. Muidugi kõige enne Skalluse kiprile, sest parun ju asjast enam osa ei võtnud ja pealegi oli ta viie peni-koorma taga Grossenhofis.

Kui Malm kabeli alla jõudis, seisid seal juba paadid ja hulk mehi, nende seas ei keegi muu kui parun Ungern-Sternberg ise. Paistis, et randröövli veri oli taas välja löönud, pealegi säärase jõuga, et tegi tühjaks kõik töö-tused ja lubadused, vaimsed ja ihulikud tõkked. Muidugi, kui parunil neid tõkkeid üldse oli. Aga seal ta käskis ja kamandas.

Nagu pärast välja tuli, oli parun avariikohal juba enne, kui laev karidele sattus. Varitses ühes oma ratsahobusega kabeli nuka taga ja küllap näris tema hinge kahevahel-olek: kas «Püha Nikolai» kipper ikka usub juhatust ja laseb madalale või taipab viimasel silmapilgul kursi ära muuta?

Lõõplõuad teavad küll rääkida säärastest tulekustutajatest, kes olevat ämbritega enne kohale rutanud, kui maja põlema läks. Leiduvat kalamehi, kes näevad räimeparve ära läbi mitmesüülane vee, ja vanu kipseid, kes oskavad endale vedusat tuult välja kutsuda. Aga säära-sest randröövlist, kes enne avariid õnnetusekohale jõuab, polnud veel keegi kuulnud. See pidi olema lausa nõid, kelle tarkus pärit põrguvürstilt endalt või valgete tähtedega mustast piiblist.

Käskjalg saadeti tagasi, kaasa anti pudel viina ja sõna, et kipper Nestor Fjodorov rüübaku lonks külmarohtu ja oodaku rahumeeli hommikut. Siis algavad päästetööd ja laeva lahtivõtmine on Hohenholmi meestel kord kõhatada.

Ning samas käsutas parun Malmi ühes meeste ja paatidega lasti päästma. Vahemaa rannast laevani polnud enam kui paarsada aerusammu. Kuid kaldalähedasel veel oli jääkirme peal ja algav pakane külmetas seda üha paksemaks, seepärast tuli esimese paadi meestel kogu aeg aerutüvega jääd lõhkuda, enne kui jõuti laeva juurde, kus loksus veel lõbus laine. Teistel läks kiiluvees liikumine ladusamalt. Kastid kalli kaubaga toodi maale, vana kabeli poolpehastunud uks rõhuti lukust lahti ja peideti kogu vara sinna seinte vahele. Jumalateenistusi ei peetud kabelis ammugi enam ja oma aja ära iganud hoone oli lagedal rannal laeva- ja kalameestele ainult veel heaks meremär-giks. Siin ei võinud kaup kellelegi jalgu jääda ning ammugi ei osatud seda siit otsida.

Hommikul, enne talvekuu hilist koitu, oli töö tehtud. Ilm hoidis meeste poole: ei teinud meretuult ega läinud valjuks. Koguni kuu, ehkki pilveliniku varjus, aitas oma kasina valgusega kaasa.

Laev oli pärast lossimist põhjast lahti tõusnud ja kerge maatuul keeras ta ankrutrossi otsas kaldast kaugemale. Viimase paadiga läks parun ka ise «Püha Nikolai» pardale. Käskis kliivrid ja esipurje juurde võtta, laeva põhja paraja augu raiuda ning ankrutou pooleks lõigata. Siis tuldi tagasi kaldale.

«Püha Nikolai» kipper ja tema kaks madrust ärkasid laeva karilejooksmise kohast mitme versta kaugusel asuvas rannatares alles järgmise päeva hilishommikul. Ajasid haigutades hargid alla, lonksasid ära pudelipõhja jäetud peaparanduse, sõid kõhu perenaise keedetud putru

täis ja läksid randa jäetud paadi juurde. See oli aga jäänud kinni külmunud. Tuli minna tagasi, peremehelt hobust küsima. Tema loom oli aga öisest ratsutamisest väsinud ning mehed kõndisid naabri palvele. Ja kui viimaks lõuna paiku vankri kolinal kabeli juurde jõuti, mille lähedale randa laev jäi, siis polnud «Pühast Nikolai» seal enam veevirvendustki. Küllap oli maatuul laeva lahti saanud, käimajää ankrutou katki kulutanud ja alus ühes kalli kaubaga merele kandunud.

Kipril ei jäänud üle muud kui risti ette lüüa ja õhata: «Jumal on andnud, jumal on võtnud, tema nimi olgu kiidetud!» Isegi kui keegi peakski aluse ulgumerel leidma ja sadamasse tooma, ei olnud kipril ega lastiomanikul sellega enam pistmist, sest merelt leitud peremeheta vara kuulub leidjale. Ise «Püha Nikolaid» otsima minna? Jalgsi ei lähe, ja kui mõni annakski paadi või laeva, oleks see otsimine sama hea, kui püüaks üles leida püssirauast väljalastud haavlit.

Kipriga ühes merele vaatavad rannamehed tõstsid käelaba silmadele varjuks ja rääkisid tõsimeeli, et juba hommikul varavalges polnud alusest enam näha muud kui kaugele mereküüru taha kaduvad mastid. Nead arvanud, et küllap kipper sai laeva ise lahti ja tegi otsuse ikkagi otseteed Riiga purjetada.

See päästmine oli Ungrul tõeline meistritöö, kiideti pärast rannatarede katuste all. Ei märganud seda randröövlid ega olnud pärast jagamist-segamist. Kõik, mis saadi, läks täie eest. Hiljem veeti kaup päris avalikult, päise päeva ajal, Grossenhofi ja Partsi: vankrite põhilaudadel kaubakastid ning nende peal vana kabeli pingid ja muu säärane kolu, mis läks mõisatesse ahjukütteks. Kabel ei kuulunud küll otse parunile, aga kes võis Ung-rut keelata seda ammust ajast kõlbmatut hoonet tasapisi lammutamast, nagu ta tegi ka vana puukirikuga. Sest oli ju tema kulu ja kirjadega ehitamisel uus uhke jumala-koda.

Rannamehed said igamees oma kuldviielise ja peatäie nagu ikka suurema töö puhul. Ja muidugi pidid nad seegi kord hoidma oma keele hammaste taga. Tuleb asi ilmsiks, nagu see sündis Bergmanni «Louisa Carolina» puhul, võib parun jälle verest välja lüüa ja säh sulle siis veel mereõnnistust! Ei, rannamehed soovisid kõigest südamest Ungrule tervist, pikka iga ja pealehakkamist.

Kõige suurema saagi sai aga taas jumal. Sellest noosist võis tema koja nüüd kuni katuseharja ja tornikukeni valmis ehitada.

Saladused

1802. aastal tegi «Sidonia» oma esimese reisi Amsterdam. Viis sinna lasti Ungern-Sternbergi enda mõisate ja ka mujalt kokkuostetud vilja. Ühtlasi sai Malm kaasa «Pühalt Nikolailt» pärit mööbli ja muu kauba, mida oli ohtlik lähemal müügile lasta. Kuid Madalmaade kaupmehed polnud rumalad, nuusutasid nagu õhust, et selles äris miski valgust kardab. Seepärast tingisid hinna juures kas või kopikas pooleks. Parun omakorda oli andnud kiprile käsu müüa nii kallilt, kui vähegi võimalik, aga mingil juhul mitte tuua kaupa tagasi. Sest kodumail ei tohtinud seda näidata, eriti mööblit, mis oli harukordne: punasest puust ja pronkskaunistustega. Riia linna rikkamaid kaupmehi Vetošnikov oli selle ostnud Peterburgist oksjonilt ja pärit oli see võlgadesse jäänud vürst Demidovi lossist. Kui säärane mööbel müüa kellelegi Eesti- või Liivimaal, siis tuntakse see varem või hiljem ära.

Lõpuks sai Malm ühe Amsterdam juudiga kaubale, aga hind polnud kaugeltki see, mida Ungern-Sternberg oli lootnud. Ja kui kipper pärast reisi läks Grossenhofi parunile aru andma ning raha viima, tekkis nende vahel esimene arusaamatus, mis polnud kaugel tülist.

«Mineval aastal küsisid endale kasudest poole, küllap nüüd võtsidki,» puuris Ungu kahtlustav pilk reisilt tulnud kiprit. «Lootsin saada kogu selle «Püha Nikolai» kauba eest vähemalt kakskümmend tuhat, aga sina tood mulle kõigest natuke üle viieteistkümne.»

«Nad märkasid, et mööbel on pruugitud, ja see võttis hinna alla. Raud, nahk, küünlad, naelad, klaas ja muu kraam läks küll täie eest,» seletas Malm. «Tagasi tuua te ju ei lubanud.»

«Hea küll, ei mina ega sina saa siin enam oma õigust tööeks teha ja sealt järele pärima ma ei hakka. Kuid seda raha on minu arvates küll väga vähe,» lõpetas parun jutu ja käskis Malmil hakata «Sidoniale» Peterburgi viimiseks uut lasti peale võtma.

Oma meelest oli Malm teinud kõik, mis teha andis, kaubeldud Madalmaade äriteestega iga veeringu pärast, aga ikka polnud parun rahul. Endal kaup jumalamuidu saadud. Carl Johan mõistis küll, et kiriku ehitamine nõuab palju kulu. Samuti teadis ta, et härra rahaisu oli suur ka enne seda ehitust. Kuid sattuda kahtluse alla pärast pikki aastaid kestnud ausat ja parunile rohket tulu toonud meresõitu oli liig mis liig.

Esimest korda hakkas Carl Johan mõtlema, et oleks tõesti pidanud rohkem hoolitsema ka enda eest. Siiani oli ta lootnud, et Ungern-Sternberg saab ükskord ise aru, milline rahaallikas on talle «Sidonia» ja selle kipper Malm, — saab aru ja hakkab kas või väikest osa parist temaga jagama. Kuid nüüd paistis, et see lootus on asjata. Isegi palgatas, mis talle pärast «Louisa Carolina» päästmist juurde peadi, võeti taas maha ja nüüd saab ta endiselt kõigest seitssekümmend rubla aastas. Parun aga rehkendab, et palgale tuleb lisaks arvata prii kost, tare ja maa kasutamine. Siis tegevat see välja üle kahe saja.

Muidugi, oleks Malmil säärane tööüraja naine nagu enamikul Reigi meestel, siis võiks Skallusel pidada paari-kolme lehma, müügiks lambaid ja sigu. Koguni hobuse heina teeks tugev talunaine mõisametsast ära — pool parunile, teine pool endale. Aga Anul pole säärast konti ega jõudu. Peamine süü on muidugi selles, et ta kasvas üles mõisahäärberi seinte vahel, kus töö oli hoopis teist laadi. Nii nagu ei saa panna sõiduhobust adra ette, ei või ka Anult nõuda enamat, kui tal jaksu on.

Ungern-Sternberg kahtles ülekohtuselt Malmi aususes. Ja selle tagajärjeks oli, et kipper hakkas tööpoolest lah-tili silmi ootama võimalust võtta midagi ka endale. Selleks oli tal õigus juba ammu. Möödunud sügisel tegi ta kogu «Hoffnungi» päästetöö, sel kevadel müüs iseenda nime all paruni röövitud vara. Hakkab kas või see «Püha Nikolai» kauba asi kusagilt hargnema, siis ei tea Ungur sellest midagi, aga säärase teo eest võidakse mõista eluks ajaks vangi või Siberisse. Aitab, otsustas Malm. Kui nagunii enam ei usaldata, siis...

1802. aasta kevad oli olnud hiline. Kui «Sidonia» Madalmaadest tagasi tuli, jõudis kätte juba jaanikuu keskpaik ja pärast Peterburgi-reisi polnud heinakuustki enam kuigi palju järel. Siis algas põletispuude vedu Tiefenhafenist Revalisse. Aga säärase suure laeva laadimine

ja lossimine võttis kaunisti palju aega ja hea oli, kui jõudis ühe kuuga edasi-tagasi reisi ära teha.

Sel suvel ostis enamiku Ungern-Sternbergi halulaste ära Revali kaupmees Hermann Gottlieb Klementz, kelle kontor ja kaubamaja asusid Heinaturu ääres. Sama Klementz, keda parun oli omal ajal salakauba üle väina viimisel rängalt tüssanud.

See mees tegi igasugust äri. Hangeldas puude ja viljaga, ostis maalt üles toidukraami ja sai sellest linnaturul vaheltkasu. Kaubamajas oli tal riiet, tallanahka, plekki, seepi ja muud pudi-padi kuni niidi-nööbini välja. Hea ärivaimuga sakslane oli end juba nii rikkaks sahnkerdanud, et võis endale osta Nunnavärasse väikese maja, kus elas nagu iga teine järje peale saanud pärjel.

Hermann Gottlieb Klementzi kaubamaja kontor polnud aga kuigi suur: seal krabistasid sulge kõigest kaks ametnikku, kes pidid kogu kaubamaja kirjavärgiga toime tulema. Ja Klementz ise oli äri ainuomanik. Tema ei pidanud aru andma kellelegi — või kui, siis ainult oma trullakale naisele, kes aga kunagi ei nõudnud kirjalikke tõendusid. Seega oli Klementzil tublisti vähem paberi- ja tindikulu kui paljudel teistel, kel äriline läbikäik hoopis nigelam, kuid osanikkusid mitu ning igaüks kahtlustas teist sohis ja pettuses.

Kundedega läbikäimises oli Hermann Gottlieb Klementz lahke ja sõbralik. Näis vahel liigagi usaldav ning omakasupüüdmatu, mõnikord võis sõbramehele anda mõne asja kas. või alla omahinna. Kuid ega tema sõrmed sellegipoolest sirged olnud, ikka kõverad enda poole. Ainult küüned hoidis peidus.

*

Oli üks neid lõikuskuu lõpupäevi, kus päikesel on veel jõudu ja soojust, kuid õhus juba tunda läheneva sügise nukrust. Revali sadamast kolisesid viimased plaanvankrid «Sidonialt» lossitud halupuudega Hermann Gottlieb Klementzi Kalamaja kandis asuvate puuhoovide poole.

Kipper Malm, seljas õhuke puldankuub, peas tutiga müts, astus kaubamaja kontorisse, et saada allkiri puude vastuvõtmise kohta.

Klementz tõusis laua äärest ja ulatas Malmile oma pehme kaupmehekäe. Tema õllekoht kippus vajuma üle

püksivärvi, lihavavõitu näost vaatasid ärimelhe naerusegused silmad.

«Jstu, kipper! Juba laev tühi?»

«Just praegu andsime viimase välja. Kirjuta alla! Tuul ei lase mul laiskust pidada, puhub just õigest august. Ohtul tahan purje alla minna.»

Carl Johan oli kaupmehega ammustilma sina peal. Siin polnud kommet teietada-meietada või sinatamiseõigust ainult sakslase päralt pidada: ärimelhes püüdis kõikidega sõber olla. Pealegi oli Klementzi kaubamaja Ungern-Sternbergiga äri ajanud juba pikki aastaid. Ja enamasti iga reisi ajal kutsus kaupmees kipri ka enda poole koju. Sest laevavanemast, kes kauba kohale tõi, rippus väga palju kui ruttu kaup päralt jõudis ja millises seisukorras see oli, iseläranis toidukraam, mis ei sallinud liigset sooja ega seismist. Malmi peale võis loota. Tema ladus võipütid laevavaru pühja, kus külmem. Ei lasknud õllevaatistid merel rullima, mille tõttu need oleksid võinud lekkima hakata ja pärast kohale jõuda pärmisegune kol-kunud lake. Ka polnud Malmi toodud kauba puhul märkata, et oleks matti võetud.

«Kuhu siis kohe nii kiiresti? Mõtlesin, et tuled ohtul minu poole. Mu naine hakkas sind juba taga igatsema, alles täna hommikul küsis: «Kas kipper Malm sel reisel meile ei tulegi?» Jäta väljasõit homseks, ajaksime paar sõna juttu, jooksi kannu õlut. Oleks tahtnud kokku rääkida, kas sa saaksid oma «Sidoniaga» tuua mulle sügisel Ungern-Sternbergi mõisast mõne eluslooma. Laseksin siin tapamajas lihaks teha, ostja saaks värskelt kätte. Linnaprouad hakkavad soolaliha juba ära põlgama. Helitunud on mu kliendid.»

«Kahju küll, aga seekord vii prouale ainult terviseid,» pidi Carl Johan küllakutse tagasi lükkama. Sest tuul oli tööpoolest aitaja ning milleks siis aega raisata!

«Aga mul on viimased puud veel riita ladumata ja mõotmata. Kui tahan, ei lasegi sind täna ohtul merele,» ahvardas kaubasaks naljaga pooleks.

«Küll sa lased, pettust ei ole,» kinnitas kipper.

«No olgu siis, kui sul nii tuli taga on,» naeratas Klementz oma kaupmehenaeratust. «Heinz, kirjuta kähku paber, et ma olen kipper Carl Johan Malmilt vastu võtnud kogu lasti — ükssada kümme sülda rannakuivi kase-

puid!» Ning Malmile: «Hinna õiendame Ungern-Sternbergiga omavahel. Kevade poole, kui ta siin käis, siis ütles, et siitpeale kiprite kätte raha mitte anda. Et kui laevaga peaks midagi juhtuma, on kahju kahekordne.»

Ka Carl Johan teadis seda käsku. Rannasõidus oli nii-sugune asi täiesti võimalik, välismaa sadamates aga ei saanud küll sealseid kaubahärrasid palja sõna ja kirja-tähe peale uskuda. Polnud need ju teatud-tuntud inimesed nagu siin. Hermann Gottlieb Klementzi poolt ei olnud parunil muidugi pettust karta, hoopis vastupidi: nii mõnigi kord oli Ungern-Sternbergil korda läinud temalt ülearust kopikat välja kavaldada. Ja mitte ainult kopi-kaid, kui veel kord meelde tuletada «Scotlandi» kauba-lugu. Kuid peamine põhjus, miks raha enam kiprite kätte ei usaldatud, oli see, et Ungur kahtlustas oma laevavane-maid. Sest kelle käest midagi läbi käib, selle kohta mak-sab ka vanasõna, et kukk saab kahe mõõdu vahelt. Parun aga tahtis endale täit mõõtu.

Malmi aususes oli ta olnud kaljukindel kuni selle vii-mase Amsterdami-reisini. Aga saada nii madalat hinda «Pühalt Nikolailt» päästetud mööbli eest... Selle kipper Nestor Fjodorov oli ise ütelnud, et oksjonil maksnud mööbel ligi viisteistkümmend tuhat rubla, ja ega siis enampakkumisel seda viimast saadud ega antud. Igal juhul oli Ungern-Sternberg teinud otsuseks kõik kiprid tulevikus rahast kaugemal hoida.

Hüvastijätul ütles Klementz:

«Järgmine kord ma sind niimoodi ära ei lase. Äri ei tehta mitte üksnes kontoris. Just need kõige suuremad asjad aetakse ikka söögilauas ja õllekannu juures.»

Vaiksevõitu õhtutuulega sai Malm sadamamuulide vahelt välja ja ka Revali lahest andis viiratud soodiga Naissaare nuka peale pidada. Suurupi juures aga pööras tuule põhjakaarde ning Soome rannast tuli külm hingus, mis lõunapoolse sooja õhuga segi minnes uduks muutus. Varsti olidki kaldad, maanukid ja meremärgid halli auru sisse kadunud, nagu oleks keegi ülevalt heitnud taeva-külma vett maa kuumale kerisele. Kuid Carl Johanil oli juba maha pandud sirge merekurss, mis viis Packerordi nukast klaariks, ja polnud seal kaugemalgi väga kavalaid karisid ega leetseljakuid karta.

Keskööks jõuti logi järgi Stora Rågö traaversile. Siit

edasi polnud sõit enam nii muretu, sest jalgu võis jääda Gräsgrund, kus «Sidonia» jaoks vett vähe. Tuul aga ei lubanud kurssi rohkem Soome ranna poole pidada. Kipper käsits ülemised purjed ära korjata ja nüüd liikus laev nii tase, et kuulas vaevalt veel rooli. Kui lood hakkas näitama kümnest süllast vähem, anti ankur alla. Jäädi ootama hommikut ja selgemat silmapiiri.

Tõusev päike sulatas ilma klaarimaks. Ja kui kerge hommikune tuuleõhk viimased udulaamad merepinnalt minema pühkis, tuli nende tagant välja suur kolmemas-tiline parklaev, purjed raade alla kokku tõmmatud, pea-masti tipus *Union Jack*, nagu inglased oma riigilipu kohta ütlevad. Raanokas aga hädasignaalliks *Union Down* ja selle peal appikutsekera. Siin oli asi selgematest selgem: taies lastis inglase istus Gräsgrundi kivil kinni ega lootnud sealt oma jõul lahti saada. Küllap arvas öösel end olevat keset Soome lahte ja sellas rahumeeli edasi laane poole. Kuid ei rehkendanud õigesti triivi, mis võib säärase vaikse külgtuulega ka kogenud kipri ära patta.

Mitte asjata polnud Carl Johan teeninud Ungern-Sternbergi laevadel ligi kaheksateist aastat, võtnud osa tema röövpäästmistest ja neid koguni ise läbi viinud. Mär-ganud nüüd madalale ajanud võõramaa laeva, ei mõtel-nud temagi mitte ainult merehädasse sattunud inimeste ja vara päästmisele, vaid ka võimalusele selle pealt tee-nida. Mida enam, seda parem.

«Sidonia» polnud avaristist kaugemal kui arvata pool meremilli ehk viis kaabeltaud. Malm kutsus mehed kokku, näitas avaristi poole ja küsis pikemata:

«Kas läheme proovime?»

«Sidonia» meeskonnas olid ka kõik need, kes enne tee-nisid koos Malmiga «Moriama» peal, niihästi Leigri Jaak kui teised.

«Mis me küpse juures külmetame!» arvasid mehed.

«Vaata, et sa, kipper, pärast meid ära ei unusta, nagu Ungruga vahel juhtub,» manitses Jaak.

«Kuidas töö, nõnda palk,» ütles Malm ja mehed olid päri ka säärase lubadusega. Sest kipper ei ajanud oma ütlemissi pärast tagasi.

Ankur hõlvati üles nii kiiresti, kui vähegi jõuti, ja kerge hommikune brüis lükkas laeva paari esipurje abiga ava-

ristile häälekaugusele. Siit paistis nüüd ka parga nimi: ahtripeedil seisis «Rainbow», kodusadamaks Liverpool.

«Millist abi te vajate?» hüüdis Malm läbi hääletoru saksa keeles. Sellest saadi aru ja hõigati vastu:

«Tuleks põhjast lahti kergitada ja Revali pukseerida. Rool sai viga ja lekk on ka. Siiani on pumbad veel vastu jõudnud.»

Nüüd nägi Malmgi, et «Rainbow» piigarditest pahises kogu aeg vett välja, mis näitas, et laeva pumpasid hoiti käigus. Tööga lootis «Sidonia» kipper hakkama saada. Paat viirati alla ja Malm laskis end «Rainbow» pardale sõuda.

Inglise purjekas paistis olevat juba kaunikesti vana laev. Väliskere plangud lugematutest sadamasillaprussidest kisuliseks hõõrutud, tekilauad kohati paigatud ja oksakohad üles tõusnud. Küllap oli laev uuemast peast seilanud ookeanidel, sest suuruse poolest oli ta ulgumere-alus, nüüd aga kõlbas veel ainult Läänemere sadamate ja Inglismaa vahet nõelumiseks. Taglas ja purjed olid «Rainbow'l» siiski korras. Pumpade juures higistasid vööst saati paljad mehed, ainult puldanpüksid alumise otsa katteks. Peas punased torbikmütsid, mille alt mõnel paistis kokkupalmitsetud lühike juuksesaba.

Inglaste kipper, kes Malmile trepi otsa vastu tuli, oli punaseks põlenud näoga toimekas mehenäss. Ta oskas ka päris mitu sõna saksa keelt, aga kui tema keeleoskus lühikeseks jäi, rääkis vahet üks tüürimees, kes küllap võiski olla sulasakslane.

«Rainbow» kipper viis Malmi laeva ahtrisse ehitatud eluruumi, millega «Sidonia» oma ei andnud kõrvuti seada. «Rainbow'l» oli laevavanema jaoks koguni kolm kajutit: üks võoraste vastuvõtuks, teine magamiseks, kolmas pesemiseks. Säärast uhkust võisid kiprile lubada vaid ookeanilaevad ja sedagi ainult helde reederi puhul, kes oskas ka meeste heaolu silmas pidada.

Inglane hõikas midagi oma keeles ja kohe tuli trepiastmete naginal alla noor poiss, pleegitatud purjeriidest kuub üll. Sai kiprilt mingi käsu ning sealsamas toodi kajutilauale kõhukas pudel ja klaasid.

«Enne tõsist juttu väike viski,» pakkus inglane.

«Ei, meil käib teistmoodi: enne kokkulepe lukku ja alles siis võib lonksu kangemat kurgust alla lasta,» seletas Malm võõramaalasele siitkandikombeid.

See oli juba nii keeruline ütlemine, et tüürimees pidi selle ümber panema.

«Well,» naeratas inglane. «Olgu siis teie moodi.»

Ning algaski meeste vahel tõsine jutt ilma viskita. Enamasti vahelträäkija abil, kuid mõni lihtsam asi oli selge ka ainult pearaputamise või noogutamisega.

«Kõigepealt: kas teil on aega ja võimalust meile appi hakata?» küsis inglane.

«On,» vastas Malm. «Mis lastiks?»

«Jahu.»

«Kas istute liiva peal või sattusite millegi kõvema otsa?»

«Kardan, et põhja all on kivid, sest laev hakkas lekima. Nii väikese vaardiga liivale joostes poleks seda juhtunud.»

«Bis ei alta muud, kui peame teilt niipalju lasti maha võtma, et lahti tõusete.»

«Beda arvan minagi,» ei vaielnud «Rainbow» kipper vastu. «Aga mul on ka tüür viga saanud ja hädarooliga silt karide vahelt ning muutlikkude ilmadega remondisadamasse ei purjeta. Oleks vaja pukseerimist.»

«Bis tuleb minna Revali. Lähemal te sellist kere-remonti läbi ei vii. Ka peate seal arvatavasti kogu oma lasti välja lossima, muidu pole võimalik põhjaalust vigastust parandada,» arvas Malm.

«Kas te saate mu laeva madala pealt lahtivõtmise ja pukseerimisega hakkama?» küsis inglane.

«Jah, kui teie maksmisega toime tulete,» tegi Malm juttu peamisest.

«Kui palju?» oli lühike küsimus.

«Tuhat Vene rubla,» oli niisama selge vastus.

«Liiga tahate. Seda esiteks. Ja teiseks pole mul laeval nii suurt summat lahtist raha.»

«Palju seda ei ole. Päästan ju kogu teie laeva ja lasti ära. Vene riigi seaduse järgi on mul õigus ühele neljandikule päästetud varast. Ja kuidas te siis Revalis mõtlete remondi eest maksta, kui teil raha pole?»

«Beal käib asi agentide kaudu,» ei tundnud inglane muret.

«Meresõiduseaduses seisab minu teada ka säärane punkt, mis lubab kipril reisi jätkamise eesmärgil, kui

muud võimalused puuduvad, osa lasti ja laeva vara maha müüa,» ütles Malm.

«Tean, tean, aga tuhat rubla on ikkagi liiga palju. Mis Vene riigi seadustesse puutub, siis ei keela need ka vähemaga leppida. Ütleme, et annan sellest poole?» kauples «Rainbow» kipper.

«Kui te ei soovi minule õiglast hinda maksta, siis tuleb teil pöörduda Riiga «Klipping & Ko» poole. Lähemal meil päästetöödega tegelevat kontorit ei ole. Teatate sinna ja ootate, kuni abi tuleb. Enne kuud nad kohale ei jõua. Selleks ajaks on tormid ja Soome lahe terav laine oma töö teinud ning olete jalamees,» maalis Carl Johan inglasele tema tulevased päevad päris mustaks.

«Jätke siis vähemalt seitsmesaja rubla peale alla!» tingis inglane. «Rainbow» kipril ajas Malmi nimetatud summa nähtavasti pea otsas huugama, ta võttis mütsi ära ja pani kajutilauale, kus ikka veel seisis pudel ja klaasid. Inglasel olid punakaspruunid juuksed, mis hoidsid kõrvade peal turri. Nüüd oli tal tööpoolest hirmunud inimese nägu.

Malm püüdis välja rehkendada, mitu puuda tuleks lossida, et säärane laevamürakas nagu «Rainbow» tõuseks ühe jala võrra. Vähemaga see lahti ei tule. Puuda jahu hind oli tal umbkaudu teada. Natukese mõtlemise järel pani ta ette:

«Hea küll! Raha teil ei ole ja ka minul on raske õiglast hinda küsida. Sest võib-olla tuleb lossida ainult mõnikümmend kotti, aga võib ka juhtuda, et hoopis rohkem. Kõik ripub ju sellest, kui suur kivi laeva põhja all on ja kui palju peab alus tõusma, et lahti tuleks. Panen ette, et kogu kaup, mis me laeva lahtisaamiseks lossime, jääb mulle päästetasuks. See peaks olema õiglane. Rohkem tööd, suurem tasu, saame aga laeva kiiremini lahti, tuleb teil vähem maksta. Kas jääte nõusse? Kuid pukseerimine siia alla ei käi. Selle lepime kokku siis, kui näeme, palju aega meil Revalisse minekuks kulub. Oleme rääkinud?»

Säärase mõistliku ettepaneku vastu polnud inglasel miskit. Arvas, et pääseb odavalt. Sest temal polnud niisuguseid kogemusi avaristide avitamises ja rannaröövis kui sel alal Ungern-Sternbergi kõva kooli läbiteinud kipper Malmil.

Kokkuleppe kinnituseks kirjutati saksakeelne paber, millele kumbki kipper oma käe alla pani. Nüüd võis ka viiskiklaasi kummutada.

Ja läkski tööks lahti. «Sidonia» laskis «Rainbow» juurde, parras parda kõrvale. Nõrk, ranna poole pöördunud tuul ning väike lainelokse ei seganud kuigi palju. Kümme kolmepuudast jahukotti korraga pööraköie otsas, kerkisid tropid «Rainbow» triiki täis lastiruumist ja kadusid läbi kõrvalseisva laeva tekiluugi «Sidonia» tühja kohta.

Kui inglise kipper hommikul uskus, et pääseb madalalt odavasti, siis muutus tema nägu õhtu poole päris murelikuks. Juba olid «Sidonia» peale üle läinud sajad kotid, kuid laev ei mõelnudki veel lahti tõusta. Ainult lekkinine oli pisut vähemaks jäänud, ehkki üks pump tuli ikka veel kogu aeg käigus pidada. Hea seegi, et «Sidonia» süvis oli «Rainbow» omast väiksem: polnud karta, et ta lasti peale võttes samuti madalale kinni jääb.

Ka rannavalvepaat oma triibulise purjega ajas lõuna poole hgi ja uudistas, mida siin tehakse. Kuid kuulnud, et kaup on peale võetud Peterburgis ja sellest miskit maale ei tooda, jäid tongrid rahule.

Alles õhtupimeduses kerkis inglane madala pealt lahti. Selleks ajaks oli «Sidonia» võtnud oma pardale ligemale nelisada kotti kõige paremat Peterburgi veskites jahvatatud püüli.

Mõlemad laevad varpisid end karidest kaugemale ja jäid ootama läänetuult, mis neid Revali poole aitaks. Kuid tuul puhus kogu aeg maakaarest, vahel sekka ka idast, ega lubanud pukseerimist ette võtta. On purjekas üksi, siis saab ta vastutuult loovides võitu, aga kahel laeval koos, olgu siis parras parda kõrval või üks alus lohi-amas teise kiiluvees, läheb vaja tagantpõntsa tuult.

Tervelt kolm ööpäeva ootas Carl Johan, süda rahutu, et aeg jookseb tühja. Ka inglise laeva kipper marssis igal õhtul poole ööni kajutilael edasi-tagasi ja sihtis pikk-silmaga vesikaare poole, lootes näha sealt pilve tõusmas või mereküüru mustaks tõmbumas, mis annaks teada tuulemuutusest. «Rainbow» kiprit vaevas ka kartus, et mehed väsivad lõputust pumbalöksutamisest ja magamatusest nii ära, et ei aita enam tüürimeeste söim ega pootsmani kolme sõlmega trossiota.

Neljanda päeva hommikul ajas lõpuks lääne alt pilve-seina üles, hakkas sadama ja tuul tuli sealt, kust teda oli oodatud.

«Sidonia» võttis kõik purjed täielt juurde, «Rainbow» aga brassis oma raad piki laeva ning aitas kaasa ainult paari kliivriga. Ja nii need kaks laeva parras parda kõrval libisesid üle kerges laines vee aeglaselt Revali poole. «Sidonia» rool pidi tüürima kaht laeva, ja sellega oskas kipper Malm tõesti toime tulla.

Järgmise päeva õhtuks jõuti hädasadama väravasse ja varbiti ankrutega silda. Pukseerimise eest ei hakanud Malm liiga küsima, sest saadud jahu tasus õigupoolest sellegi ära. Kuid «Rainbow» kipuril oli kordaläinud päästetöö üle nõnda hea meel, et maksis kerge südamega lisaks veel sada rubla. Niipalju tal laeval siiski leidus.

Kaks kiprit jätsid teineteisega hüvasti. Siitpeale olid kummalgi taas oma mured. Inglasel tuli leida asjalik ja aus agent ning saada laeva remondi üle kaubale, Malm pidi päästmisega teenitud jahu kiiresti rahaks tegema ja Tiefenhafenis jõudma nii vähese ajakuluga, et Ungern-Sternberg ei hakkaks midagi kahtlustama.

Carl Johan otsustas küsida nõu Hermann Gottlieb Klementzilt. Kellel teisel kui temal peaksid olema selged kõik rahategemise teed.

Kaubamaja Heinaturu-äärne kontor oli hilise aja tõttu juba kinni ning Malm läks sealt otseteed Nunnaväravasse, kus kaupmees elas. Oli seal ju ennegi käinud, ehkki ainult kutsumise peale.

Ukse tegi lahti proua, kel pikkust oli naisterahva kohta paras jagu, kuid laiust ja ümarust liiavõitu. Küllap kaalub rohkem kui kaks «Rainbow» pealt päästetud jahukotti ühtekokku, käis kipuril peast läbi kohatu mõte. Kuid Anette-proua kandis oma köögipõlle alla peidetud keha lepliku meelega ega näidanud mingil viisil välja, et see talle vaeva teeks.

«Carl Johan Malm!» rõõmustas kaupmeheproua. «Papa, papa! Meile tuli haruldane külaline!» Ja Carl Johan tõmmati kättpidi esikuuksest sisse. «Riputage oma pikk-kuub siiasamasse naela otsa!»

Susside väel, särgikaelus koduselt eest lahti, tuli kaupmeeski esikusse ning raputas kipri kätt kaua ja põhjalikult, nagu oleks tegemist ärakadunud ja tagasitulnud

pojaga. Kuid sääraselt lahke ning sundimatu oli Hermann Gottlieb Klementz iga oma tähtsama ärisõbra vastu. Küllap selles seisiski üks tema rahategemise saladusi.

«Kuidas nii kähku? Kas juba Tiefenhafenist tagasi?»

«Sinna ei saanudki, aga kaupa tõin sulle küll.»

«Merest leidsid või?»

«Peaaegu.»

Anette-proua ruttas kööki, kus miskit oli kõrbema läinud — kogu väike maja lõhna täis. Klementz hüüdis talle järele:

«Las Marie toob õlut!»

Tuba, kuhu Klementz Carl Johani istuma pani, polnud kuigi ruumikas. Keskel ristjalgadega pikk laud, selle ääres nahaga ülelöödud toolid. Kaks akent vaatasid uulitsa poole, neist ühe all seisis kirjutuspult. See tuba oli kaubahärral niihästi söögi kui ka töötegemise jaoks: maja ju väike, ruumi kasinalt käes. Elamise järgi otsustades polnud Hermann Gottlieb Klementz kuigi rikas mees, ja kes vaatas ta kaubamaja ning teadis, millise suure kaarega tema äri käib, võis küll imeks panna, kui vähe üks jõukas pärjel Revali linnas enda peale kulutada raatsib. Oli see ihnsus? Ka seda tuli ette, iseäranis esimese põlve rikaste juures, kes polnud veel küllust omaks võtnud ja kel alles esimese tuhande kogumise hoog sees.

Punapõskne teenijatüdruk tõi kaks vahtuajavat õllekannu. Piiga välimus ega ka tema toodud jook ei kõnelnud küll üleliigsest kokkuhoiust. Ammugi veel maja-härra ja -proua kehakaal.

Kui mehed olid õlled vahu pealt ära rüübanud, rääkis Malm «Rainbow» päästmisest ja jahukottidest, mis «Sidonia» lastiruumis raha vastu ümbervahetamist ootasid.

«Need ostan ma ära küll,» ei mõelnud kaupmees pikalt. «Jahu hinna üle pole minu arvates ka suurt vaidlemist, see on juba kaua aega üks ja sama. Nüüd, sügisel, küll pisut madalam, aga ma arvan, et Ungern-Sternberg ei hakka müügiga kevadeni ootama, selleks ajaks jahul koid sees. Või kuidas sina mõtled?»

«Vaata, sel kaubal on kaks konksu. Esimeseks lubasin ma randrüütlitele, et jahud lähevad inglase peale tagasi ja miskit maale ei tooda. Teiseks on mul säärane plaan, et Ungern-Sternbergil poleks selle asjaga üldse pistmist. Mina kauplesin hinna, tegin töö ja pean saama ka raha.

Kõige enam, mis tema võib nõuda, on tasu nende päevade eest, mis ta laev kauem reisil viibis. On mul õigus?»

«On ja pole ka... Kahe otsaga asi,» jäi ärimees mõtlema. «Su härra võib ütelda sedamoodi: töö tegid minu laev ja minu palgalised, seepärast tuleb puhaskasu endastki mõista minu kukrusse. Ja tal on kah omal kombel õigus.»

«Teeme siis selle ostu-müügi tema seljataga,» lausus kipper ja rüüpas lonksu head keldrikülma õlut, mis aga imekombel seest soojaks võttis.

«Välja tuleb!» naeratas kaupmees. «Ega asi ole niidist, nõelas või nõõbis. Neid kottisid veame mitme hobusega terve päeva, ja sadam on jutupesa. Pealegi ootan iga päev, võib-olla juba homme, veel üht Ungern-Sternbergi halulasti. Kukka Niglase laevaga. Kui Niglas läheb ja räägib su parunile ära, et Malm lossis põletispuude asemel hoopis jahu? Ungern-Sternberg pole loll mees, küllap saab otsa peale. Ja siis oleme sinuga sees mõlemad. Mina kaotan oma kõige parema ärisõbra, sina arvatavasti teenistuse.»

«Mis me siis teeme? Anna head nõu!» ei osanud Malm enam kuskilt otsa peale saada. Igal pool tee püsti.

Ka kaupmehel läks kulm kortsu. Otsis aru õllekannust. Tal polnud midagi selle vastu, et Ungrule vingerpussi mängida: ons parun ise vähe teisi tüssanud! Tema kohta räägitakse imelugusid. Vara poolest pole tal võrdset kogu Eesti- ja Liivimaal. Igal aastal ostab mõisa, samal ajal kui teised aadlikud mässavad võlgadega. Ja neid omaenda vaeseid suguvendi ta just kotti ajabki. Nagu selle Stenbocki.

Teenijapiiga ja Anette-proua tulid lauda katma. Pere naine laotas valge lina alla, Marie pani sinna peale leiva, liha ja suure kivist supivaagna. Tõi taldrikud ja plekk-lusikad, nagu neid oli juba näha ka maal mõisates.

«Laske hea maitsta, millega jumal on õnnistanud,» ütles pereproua.

Paistis, et söögiajal laskis kaupmees kõik äriasjad peast minema. Rääkis oma tütardest, kes olid juba mehele jõudnud minna. Ainsast pojast, kes võttis kätte ja õppis Saksa-maal pastoriks, selle asemel et isale äriajamisel abiks olla. Kõigest kolm last oli jumal neile Anettega kahe peale

andnud ja ei ühtegi enam. «Oleks siis needki lähedal!» ohkas Klementz. «Kes Berliinis, kes Peterburgis. Kesksuvel käivad lastega, ütlevad tere ja head aega. Jälle istume Anettega kahekesi...»

«Aga mis meil niigi viga? On nad liiga lähedal, tekib väimeeste-miniatraga tüli ja riid, nagu seda tihti võib näha. Paremgigi, kui sajad verstad vahet,» leidis Anette-proua ometi ka sellel olukorral hea külje. «Ega meil sellepärast igav hakka. Käivad ärisõbrad, nagu praegu teiegi, kipper Malm. Või oled sa, Hermann, oma kontoris kunagi üks? Päeviti mõnikord inimesi summas, keel ei jõua nii palju jahvatada, kui vaja oleks... Sugulased tulevad külla, vennapoeg käib Palmsest päris tihti. Ta on seal mõisavalitsejaks. Noor ja lõbus mees.»

Carl Johan kuulas kaupmehespaari juttu ja arvas juba, et ega sellest jahuärist Klementziga tule miskit välja. Kaupmees ei taha säärase ümbernurga-asjaga oma kaubamaja head nime ja Ungruga läbisaamist kaalule panna.

Alles siis, kui Mariel oli viimane vaagen ja liud laualt ära koristatud ning valge lina taas kappi peidetud, lausus kaupmees:

«Süües mälusin ka su sõnad läbi. Kui võtaks kätte ning kirjutaks jahude peale saatekirja ja konossementi Ivan-gorodi sadamasse? Seal on mul sõber, rikas kaupmees Makarov. Käis alles hiljaaegu siin ja küsis, kas ma saaksin talle muretseda vilja või jahu. Olla seal praegu minev kaup. Annaksin sulle tema jaoks kirja kaasa, et maksku kauba eest sularaha sinu kätte. Kuidas sa laevapäevade ja ajaga härra ees välja tuled, on juba su enda mure. Aga kui Makarovil ei peaks parajasti nii palju lahtist raha olema või ta sind mu kirjast hoolimata ei usalda, eest paljugi mis... siis tule tagasisõidul siit läbi, saad raha minult. Eks ma siis õienda Makaroviga hiljem. Sellel plaanil on veel säärane hea külg, et ajab asja ka ranna-vahtide eest segasemaks: Revalis sa miskit maha ei anna, aga Ivangorodis enam keegi su sõrmede peale ei vaata. Mina ise tahaksin tasuks kauba hinna pealt vähemalt viis rubla saajalt. Seda pole rohkem, kui tavaliselt agendile makstakse. Nõus?»

Asi andis Malmil mõelda. Kuid ega tal muud üle jäänud, igatsele ju paksuma ei lähe. Lõpuks kogu linn koliseb ja pea see Grossenhof ära ei kosta... Aja saab panna tuulte sõuka, võib ka midagi muud välja nuputada.

Kas või öelda, et laev hakkas äkki lekkima. Tuli minna kuhugi nuka taha ankrusse viga otsima, pärast kulus parandusele hulk päevi... Aga ei, Ungrut nii kergesti ei peta. Kõige parem oleks ajada ikka ainult ilmade peale. Rääkigu teised kiprid mis tahes: tuul võib ju olla ühes kohas üks, natuke kaugemal hoopis teine. Ja kui Ungur kahtlustabki, otse jälile saada on tal raske. Oleks lausa surmapatt lasta säärasel rahal sõrmede vahelt maha variseda. Võib-olla on see esimene ja viimane kord, et juhus niisuguse suutäie ette söötab.

«Olen nõus!» ütles kipper oma kindla sõna. Ja kaupmees Hermann Gottlieb Klementz asus puldi taha kirjutama. Sulekrabina sekka küsis aru kauba märkide, kottide arvu ja kaalu kohta. Üle vaatama lubas tulla hommikul. Igaks juhuks, nagu ta ütles, pörsast ju kotis ei osteta.

*

Juba varavalges haalas Malm oma «Sidonia» sadamast välja ja võttis koosi maakaarde. See oli esimene kord, kus laev ei purjetanud Ungur poolt määratud sadama poole, vaid kipper tegi midagi omanuhti. Kuid paistis, et taevased väed olid Ungern-Sternbergi poolt. Sest Ungur ehitas neile ju kirikut. Võtsid kätte ja lasksid «Sidoniale» puhuda vastutuuled, otse sundisid alust minema lääne poole. Sinna, kus oli Tiefenhafen. Kirjas seisab, et kõik ülemad on seatud jumalast, ja siis pole ka mingi ime, et ta enda paikapandud härradega ühel nõul on, arutas kipper.

Aga Carl Johan oli kangekaelne nagu omal ajal piibli Jakob, kes heitles oma Jehoovaga ja lõpuks võidu päris. Ja nähtavasti oli jumal seegi kord esimene, kes jonnist ära tüdines, sest ta laskis viimaks, pärast mitu päeva kestnud vastutuult, Malmile läänekaarest puhuma hakata. Kuid ligemale nädala oli kipper ikkagi vaese «Sidoniaga» loovinud Soome ja Eesti ranna vahet. Vintsutanud mehi ja laeva.

Ivangorodis leppis Malm kaupmees Makaroviga kohe kokku — Klementzi kiri tasandas teed. Kuid nagu Revali kaupmees isegi oli peljanud, ei saanud Makarov kõike tasuda sularahas. Lubas õiendada Klementziga. Või kahtles ta siiski milleski? Igatahes maksis ta Malmile kõigest poole, teine pool tuli kipril saada Revalis. Veel rääkis

Makarov, et Klementz olla talle võlgu ümbes niisama suure summa, kui pool jahude hinda välja teeb. Luiskas ta või kõneles tõtt?

Nii pidi «Sidonia» veel kord Revali sadamasse sisse põikama. Laeva meeskonnaga tegi Malm kohe pärast Ivangorodi kaupmehelt raha saamist arved klaariks. Ostis oma lubaduse välja. Tüürimees Leigri Jaagule ladus ta kakskümmend viis rubla peo peale, teistele igamehele kakskümmend ning see oli enamikule rohkem kui poole aasta palk. Ja samuti nagu kodurannas tehtud päästetööde puhul polnud see tasu üksnes vaeva eest, vaid pidi ka meestel suu lukus hoidma. Mitte ainult päästmist ja kipritega kaubategu polnud Malm oma härralt õppinud.

Revali reidil jättis Carl Johan laeva ankru peale ja laskis end paadiga sadamasse sõuda. Ka seekord jõudis ta kohale hilja ning pidi taas kaupmehe poole koju minema. Seal aga selgus, et Klementzil pole samuti nii palju lahitud raha käepärast. Ei saanud seda muretseda enne kui järgmise päeva hommikul. Malmile pakuti öömaja ning tahes-tahmata pidi kipper nõusse jääma.

Just öhtusöögi ajal saabus veel teinegi külaline — nimelt Palmse mõisa valitseja ja proua Anette vennapoeg. Oli oma kaubakoormad jätnud sissesõiduhoovi sulaste valvata ja ise tädi poole tulnud.

Hermann Gottlieb Klementz tundis oma ärisõpra ja naise sugulast hästi. Teadis, et sellele mehele pole ükski kangem joomaaeg liiga kange ja aeg temaga igavaks ei lähe. Marie sai enam kui üks kord joosta keldri vahet — küll õlle, veini ja pipranapsi järele. Ja tõesti, Palmse mõisahärra parem käsi oli ladus jutumees: talle tuli ainult nõusoleku märgiks noogutada ja ega ta teistele enamaks võimalust andnudki.

Kõige rohkem olid noorevõitu valitsejal südames naised. Ja millest süda täis, sellest suu vatrab. Naistest võis ta rääkida lõputuid lugusid, mis Anette-prouale ja Klementzile palju nalja sünnitasid. Sageli puhkes proua kohe laginal naerma ja lõi käsi kokku. Mõne korra hüüdis koguni: «Nüüd sa küll luiskad!» Või: «Oh, issand, issand!» Herman Gottlieb vaid muheles ja noogutas.

Malmi mõtted aga uitasid omapead, ei suutnud ta praegu säärasest kergest loba tähele panna. Oli ju kipril tõesti põh-

just karta, et paruniga tuleb «Sidonia» ajakulu tõttu suurem pahandus. Sellest päevast, kui ta Tiefenhafenist välja purjetas, oli möödas ligemale kaheksa nädalat ning lõikuskuust oli saanud viinakuu. Teised kiprid tegid selle aja jooksul juba ammu teist reisi või koguni kolmandat. Hea seegi, arutas Malm, et Ungern-Sternberg ei hakka miskit kohtu kaudu nõudma. Sest Bergmanni lugu pole veel jahtunud ja kohtunikkude seast vaatavad mitmedki Ungrule viltu. Kas või seesama krahv ja maanõunik Stenbock, kellega ta juba ammust ajast vägikaigast veab. Seda esimeseks. Teiseks-kolmandaks mõistab parun väga hästi, et Malm võib kohtus kõik tema seni varjul hoitud salapatud valge ette tuua. Ei, kohut ei maksa küll karta, aga ikkagi...

Nii rähklesid kipri mõtted ja Palmse mõisa noore valitseja jutt libises tal kõrvust mööda. Kuni mees äkki nimetas Grossenhofi mõisaproua Magdalena Charlotta nime.

«...Jah, nii see on. Sellesama kuulsa Ungern-Sternbergi proua Magdalena Charlotta on sündinud ja üles kasvanud Palmse mõisas, tema neiupõlvenimi on von der Pahlen. Praegusele Palmse härrale on ta vennatütar ning keisrikukutajale Peter von der Pahlenile lihane õde. Külalaps olete külnud — Peter von der Pahlen oli enne Aleksandrit Peterburgi politseimeister. Aitas praeguse keisri isale põntsu panna ja löödi selle eest pealinnast kiskäraga minema. Nüüd kükitab oma mõisas, kõht hirmust ikka veel lahti ja püksid täis. Tänapu jumalat, et veel niigi läks, nad oleksid võinud ta Paulile järele saata maa pealt terviseid viima.»

«Kuule, poiss, jätta need hirmujutud!» manitses tädi oma vennapoega. «Keisritest nii ei räägita! Kas sul midagi lõbusamat ei ole?»

«On küll,» keeraski vennapoeg mündil teise külje. «Selle keisrikukutaja õde, Ungern-Sternbergi proua, pole üldse oma venna moodi ega verejanulise inimese nägu. Paistab koguni hea südamega. Mõni aasta tagasi, kui ta lelle juures pool talve külas oli, juhtus sihuke asi, et üks ta toatüdruk oli kusagilt külge saanud ja tõi Palmes lapse ilmale. Iga teine proua oleks säärasele hoorale sulle sappa pistnud, aga tema andis tüdrukule omaette toa, laskis tulla ämmamoori ja võttis asjast kohe igatsemoodi osa. Pärast lapse sündimist kutsus Grossenhofist piiga ema kohale

poissi hoidma. Püüdis koguni luisata, nagu oleks see toatüdruk aus mehenaine, ja pettiski pastori ära, sest kiriku hääbipinki piigat ei pandud. Kuid minusugust meest nii kergelt ei tüssa! Milline proua peaks toatüdruks abielluma? Pole sihukest asja veel kuulda olnud... Ehk ütleme, et olekski säärane helde südamega proua, kes ei keelaks oma toatüdrukul abielluda — aga igatahes pole nii leplikku meest, kes laseks oma ilusal noorel naisel sakste magamistubades ringi kantseldada. Need toatüdrud on ju viimane kui üks niihästi härrade kui ka noorhärrade vahepalad, kui peenematest mamslitest isu täis. Isegi minusugune valitseja võtab vahel matti. Las ma räägin ühest tüdrukust, kes mulle kord põigiti süngi leikkus...»

«Mis selle Grossenhofi proua toapiiga nimi oli?» lõikas Malm mõisavalitseja jutu sekka.

«Kas selle, kes pojaga maha sai?... Kust mina seda nüüd enam... Oota, oota!... Ei mäleta. Mitu aastat vana lugu. Aga niipalju on veel meeles küll, et proual oli neid piigasid kaks. Üks pisike punapea, teine ilus ja pikka kasv. Just säärane, kes härradel kihu üles ajab.»

«Millal see laps tal sündis?» Malmi häälel kostis nii vaevast, nagu oleks tal kopsudest õhk otsa lõppenud.

«Aastaid saab sellest nüüd kuus või seitse. Ma olin Palmes just esimest kevadet. See võis olla ligikaudu jüripäeva paiku. Mäletan, et läksin põllule sõnnikulaotamist üle vaatama ja ajasin tee peal oma hobusega kutsari kaalssist mööda. Küsisin, kuhu ta niimoodi üksi ilma härrasteta sõidab, ja tema vastas, et Dago saarelt külla tulnud proua toatüdruk hakkab sünnitama, vaja ämmamoori tuua. «Ämmamoori järele sõidetakse tuhatnelja, mitte sõrksammu,» ütlesin mina, aga kutsar lõi käega: «Ega see ole mõisaproua, kes maha hakkab saama. Toatüdruk tuleb ise toime, kui häda käes.» ...Näe, kõik on meeles, aga piiga nime küll enam ei mäleta.»

Ungern-Sternbergile olid kipper Malmi haagid ja sõlmed teada veel enne, kui Carl Johan Tiefenhafenisse jõudis. Ranna ülemülevaataja Königk oli käinud Haapsalus, juhtunud seal kokku oma ametivennaga Spithamist ja

kuulnud sellelt, et Grossenhofi paruni «Sidonia» aidanud seal lähedal üht röögatu suurt inglise laeva madala pealt lahti. Lossinud inglaselt jahukottisid. Last aga olnud Peterburgist ja miskit maale ei toodud ning seega mingit seadust ei rikutud. Siiski oli mees imeks pannud, et Ungern-Sternberg ka nii kaugeid päästetöösid ette võtab. Kõik selle rääkis Königk parunile edasi, sest teadis, et mõisahärra on mures, miks «Sidonia» reis nii pikale venib. Randrüütel tahtis ka Ungrule rõõmu teha: varsti on laev tagasi ja härra võtku muudkui vastu suur päästetasu...

Samuti teadsid üht ja teist rääkida teiste paruni laevade kiprid. Kõllu Simmu oli tähele pannud, et ühel mihklikuu hommikul võttis kangesti «Sidonia» moodi laev Naissaare juurest koosi maakaarde. Harju Mihkel aga, kes oli oma alusega selle aja jooksul jõudnud kaks halulasti Revalisse viia, polnud «Sidoniast» ei merel ega Revali sadamas jälgegi näinud. Kus see Malm võis olla? Tuuled puhusid küll nii üht- kui teistpidi... Kuid Kukka Niglas oli kindel, et «Sidonia» seisis ühel hommikul Revali sadamasilla ääres inglise laeva kõrval. Sillavahid teadnud rääkida, et Malmi alus olla inglase puksiiris ära toonud.

Enamat polnud parunil vajagi kuulda. See häbematu kipper oli läinud puha peremehe petmise teed! Oleks pidanud sõna saatma ja nõu küsima — kas või pärast päästetöö lõppu Revalist. Post ju käib: paar-kolm päeva ja kiri käes. Selle eest peab Malm vastust andma! otsustas parun. Kõige lihtsam oleks olnud kipper kohtusse kaevata, kuid Ungur teadis, et kohtuga polnud siin midagi teha. Sest rumal seadus nägi ette, et päästmise tasust läheb kaks osa päästjatele, üks osa päästetöö juhatajale ja üks osa kaldavalvuritele ning ladude rendiks. Ning selle järgi tuli välja, et ka kõige heatahtlikuma kohtuotsuse põhjal võis parun loota ainult niipalju, et talle makstakse kinni laeva seisupäevad. Sõnaga — pühi suu puhtaks ja Malm naerab habemesse. Ei, siin tuli minna teist teed. Hirmutada. Kõigepealt tuli Malmile üles ütelda Skalluse tare ja selle juurde kuuluv maalapp. Sest need polnud ju kipri omad. Ehkki ka mitte mõisa jaod, kuid see ei puutunud praegu siia. Las mees näeb kohe, et tagaseljamäng oma härraga läheb talle kalliks maksma. Jah, selle kipri omanuhti tehtud päästetöö tasu saab ta hea või kurjaga kätte. Ja kus veel pukseerimine! Malm oskas säärase suure laeva puhul

kindlasti tuhanded välja kaubelda. Inglase laev jäi arvatavasti Revalisse remonti ja sealt annab järele küsida.

Parun Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternberg polnud mees, kes pikalt aru peab ja kahtleb. Kutsus oma mõisate ülemvalitseja Preissi ja saatis selle Reiki Skalluse talu perenaisele kohta üles ütlema. Käskis kirja panna ka loomad ja kõik vara, mis tare seinte vahel leidub. Parun teadis, et säärase teo õigustamiseks oleks vaja kohtu otsust, sest tare ja maatükk polnud mõisa omad ja vaba mehe lahtine vara kuulub mehele endale, kuid arvas, et hirmutamiseks käib ka nii. Ja üldse pidi Malmiga kohtust kaugele hoidma, sest seal võis kipper hakata suu kõrvalt lobisema. Võis ajada supi nii segaseks, et aiga ka ei söö...

Ühel viinakuu külmkõledal päeval, kui loodepagid vihma rabistasid ja tuul metsa all pikast suvest väsinud puudelt kollaseid lehti maha raputas, vuras Skalluse meremulgu taha Grossenhofi mõisa kaless. Valitseja astus välja ja teatas õue vastu tulnud Anule, et tare tuleb kuue kuu pärast mõisale üle anda. Ning kui naine esimesest ehmatusest jagu sai ja ütelda jaksas, et see tare ja maalapp on tema mehe esivanematelt päritud ja ammuilma päriseks ostetud, vastas valitseja ainult: «Küll härra teab, mis härra teeb.» Preiss ees, Anu järel, käisid nad kõik hooned läbi. Kirjutati üles lehm, kaks lammast ja seapõrsas, koguni riideaida sukapaarid ja Carl Johani linnast toodud kangarull. Anu sai opmani jutust aru ainult niipalju, et Carl Johan on härralt suure summa raha ära varastanud ja nüüd tuleb tal see tegu oma varaga heaks teha. Kui Anu küsis, kus nad oma perega siis ulualust leiavad, käskis Preiss neil kolida kas või aia ja hange vahele.

Vaene Anu ei osanud muud kui nutta. Ainus lootus oli, et Carl Johan ajab kõik jälle korda, kui tagasi jõuab. Sest varas ta ju ometi olla ei saanud, kogu see valitseja jutt pidi olema mingi suur eksitus. Või siis kellegi paha inimese laim. Muidugi tegi Anulegi juba ammu muret, miks mees laevaga nii kauaks ära jääb: lubas tagasi tulla paari-kolme nädala pärast, aga nüüd kadunud juba ligemale kaks kuud... Kuid surmasõnumit ju polnud ja see talu ülesütlemise ning vara kirjapanemise lugu näitas, et temast pidi Grossenhofis ikka mingeid teateid olema.

*

Tiefenhafenisse jõudis «Sidonia» 1802. aasta viinakuu kaheksateistkümnenda päeva keskhommikuks. Selsamal ajal purjetas silda ka Haapsalust tulnud uisk, millel oli postitõld vastas. Kipper Malm jättis laeva tüürimehe hoolde ja istus tõlda, mis pidi sõitma ka Reigist ja Hohenholmist läbi. Grossenhofi mõisa juures peeti tõld kinni, et posti ära anda. Nagu alati oli sellele vastu tulnud toapoiss Kaarel ning Carl Johanit tõllas nähes küsis ta vähe imestunult:

«Kas sa paruni poolt läbi ei astugi? Ootab sind juba ammust aega.»

«Ei!» oli kõik, mis Malmi suust varises.

Pärast kirjade äraandmist sundis postipoiss hobused taas liikvele, jättes lahtise suuga Kaarli järele vahtima.

Tõld õõtsus rahutult konarlikul kruusateel. Aisakell kuulutas kõigile juba kaugelt, kes tuleb. Mõni sõitja läks maha, teisi tuli peale. Enamasti olid need mõisate ametimehed või ka mõni tongrite ülem, kes Haapsalust siia saadetud. Igaühel oma asjad ajada.

Carl Johan mõtles juba ei tea mitmendat-setmendat korda sellele Revalis kuulnud jutule Palmse mõisas lapse saanud toatüdrukust. Pani seda kõrvuti oma naisevõtu looga. Kuidas parun ja proua talle Anu ei lubanud, pärast aga meelt muutsid ja nõusse hakkasid. Mis sundis neid ümber mõtlema? Miks viis proua Anu ära Neuenhofi ja pärast koguni Palmse mõisa? Oli see jälgede segamine või proual täiesti loomulik ja ammu ettemõeldud reis, kuhu ta endast mõista oma toatüdrukud kaasa võttis? Milleks saadeti teda, Malmi, Öseli saarele, kus Sepa Madis oleks ilma tematagi toime tulnud? Kust sai aidamehe Mari endale kasulapse? Kui see toapiiga, kellest Palmse valitseja rääkis, oli tõesti Anu, siis saaks mõnigi küsimus vastuse. Ehkki enamik jääks ikkagi arusaamatuks... Aga teiselt poolt võib kogu asi veel ka väärsti mõistetud olla. Säärasel luiskajal nagu see Palmse valitseja on naljaasi inimesi segi ajada. Ühe tüdruku last teise omaks teha... Samas tuli Carl Johanile meelde metsnik Heidenischildi kõrtsiloba härraste ärapiltsitud toatüdrukust. Kui siiski...?! Mis siis saab?

Kuid niipalju Carl Johan ennast veel ei tundnud, et oleks võinud sellele iseenda küsimusele kindla vastuse

anda. Isegi mõttes ei osanud Malm olla kohtumõistjaks laua taga, mille ees Anu tema otsust ootab. Kust võib inimene teada, mida ta teeks, enne kui pole käes silmapilk, mis tegu nõuab? Sest säärase olukordade kohta nagu see pole veel keegi kirjutanud seaduseraamatut. Pole ükski valitsus määranud, mis peab mees tegema, kui saab teada, et tema naine on kunagi ilmale toonud lapse, kelle isa ei ole mitte tema ise. Samuti pole määratud, millise karistuse on ära teeninud mõisavanem või muu ülemus, kes lapse saanud hooraga seda saladust jagab ning kõlvatu naisterahva pettuse teel ausa mehega altari ette saadab.

Aga mis sundis parun Ungern-Sternbergi säärast saladust jagama ja hoidma? Milliseid ähvardusi pidi ta küll kasutama, et vaikima panna ka aidamehe pere?... Ei, ähvardusi ega ka meelitusi ei läinudki tarvis. Rein on niigi sõnakuulelik, ori mitte ükski seisuselt, vaid ka hinge poolest. Aidamehe Madle ja Mari aga on nagunii Anuga ühel nõul. Niisamuti Kaarel — iseloomult isasse läinud ja oma emale sõnakuulelik poeg...

Kuid vastus kõigile küsimustele ja arusaamatustele on juba kõigest penikoorma kaugusel, mõtles Carl Johan, ja tal hakkas korraga hirm, et see nii lähedal on.

*

Ungern-Sternberg oli käinud Soonlepa karjamõisa majapidamist üle vaatamas. Kui ta sealt tagasi tulles toapoissilt kuulis, et kipper Malm oli postitõllaga mööda sõitnud, vihastas ta nii rängalt, et haaras seinalt nuudi ja virutas sellega vastu oma suurt kirjutuslauda, nõnda et tindipudel põrandale kukkus ning kõik muu laual segi pörus.

Kaarel taganes hirmuga ukse poole, sest kuna härral polnud kedagi teist käepärast, siis... Kuid parun pani härjakara lauanukale ning käskis toapoissil laua korda teha ja põranda ära puhastada.

«Mis kella ajal see lurjus siit läbi sõitis?»

«Löödi parajasti lõunalokku.»

«Sellest on nüüd juba üle kahe tunni,» vaatas parun seinal tiksumat kella. Jäi pilguks vait ja küsis siis: «Kas sa julged nüüd vastu öhtut ratsahobusega Hohenholmi sõita?»

«Miks ma ei julge, julgen küll!» ei kõhelnud Kaarel silmapilkugi. Ratsasõit oli talle elu kõige suurem lõbu ja lust, olgu see siis päevavalges või ööpimedas. Veel polnud ta maha matnud lootust, et saab endale kunagi hobuse, kes puristab, korskab ja kraabib esimese jalaga maad. Enne kui traavima hakkab, kargab tagumistele jalgadele küünalsirgelt püsti. Muidugi selleks, et kõik, kel silmad peas, võiksid imeks panna, kui kindlalt tema, Kaarel, sadulas püsib. «Kas härra lubab mul võtta selle sadula, millega valitseja sõidab?»

«Võta! Aga nüüd kuula kõigepealt, mis sa seal Hohenholmis pead tegema. Lähed ja otsid üles sadamakupja Kurisoo Pärdi — sellesama, kes omal ajal jäi Ranna Tooma asemele. Siis annad oma hobuse Hohenholmi tallipoisile üle ja võtad sealt kahehobuse-pikkvankri. Kutsar las viib teid Pärdiga Reiki Skalluse tare juurde. Seal annate kipper Malmile edasi minu käsu kohe vankrisse istuda ja toote ta homme hommikuks siia. Kas kõik on arusaadav?»

«On küll,» vastas Kaarel püüdlikult. Lõi aga samas kahtlema: «Mis me siis teeme, kui Malm tõrgub ega tule?»

«Siis siduge ta kinni! Et ta mul homme hommikul mõisale oleks! Mine!»

Kaarel ei pidanud pikka aru. Ka mitte selle üle, kuidas nad Malmi-sugust meest kinni siduda saavad. Polnud ju ka Hohenholmi sadamakubjas Pärt kuigi turske ega tugev mees.

*

Kui Carl Johan läbi Skalluse metsamulgu koduõue astus, oli kottpime viinakuu õhtu. Tuul tõi endaga kaasa vihma ja lörtsi, ranna poolt kostis mere kohinat. Koguni Näkimadalate merekoera kauge jörin ja ulgumine käis kätte. Dagerordi tuletorni lõket polnud näha: kas oli vahel lume- ja vihmapaks või paruni tahtmine...?

Skalluse tare akendele olid roomatid ette lastud, kuid nende vahelt kumas valgust. Paistis, et Anu veel ei maganud.

Hea tüki aega seisis Carl Johan oma kodu ukse taga.

Merel pidas laeval nii palju purje, kui parras kandis, Tiefenhafeni sadamast kihutas otseteed postitõllaga siia, kuid äkki oli kogu kiire kadunud. Julguski läinud. Sest nüüd seisis ta ainult paari sammu kaugusel otsusest: kas sul on enam naist, peret, kodu ja kollet? Kui ei ole, tuleb minna ilmahulguseks, kelle saatuse on kõngeda kusagil aia ääres. Sest Anuta poleks tulevastel elupäevadel õiget koosi ega maksagi neid enam elada...

Liiga pikalt kõhklemine polnud siiski kipper Malmile loomumane. Ta lõgistas ust.

«Kes seal on?»

«Mina.»

See oli Leenu, kes ukse pöörast lahti tegi.

«Isa!» Tüdruk tõstis käed üles, tahtis, et teda süle võetaks. Kuid täna taat seda ei teinud. Istus pliidisuu ette järile nagu taresse tulnud kerjus.

«Carl Johan, mis nägu sul peas on?! Oled sa haige?» hüüdis Anu, kes parajasti reni ääres istus ja pisikest Knuti imetas. Poiss oli küll juba üle aasta vana, aga kahju oli Anul veel last rinnast võõrutada. Ja teiseks rääkisid vanemad ja teadjamad naised, et kuni imetad, ei hakka järgmine külge.

«Haige...» kordas mees. «Jah, mu süda on haige... Hing kah...»

Carl Johan oli tahtnud tulla nagu kohtumõistja. Aga nüüd, kui ta nägi last imetavat naist siin nii omase katuse all, tundus talle korraga, nagu oleks kogu see Revalis kuulnud jutt olnud unenägu, millest ta alles praegu ärkas. Kõik on ju endine, midagi pole muutunud, midagi pole teistmoodi!

«Kuidas ma sind ootas! Siin käis Grossenhofist valitseja Preiss ja ütles, et see tare pole meie oma ja meie mingi siit välja... Nagu oleksid sa parunilt miskit varastanud... Ja nüüd sa tuledki säärase imeliku olemisega. Tule istu reni äärde, söö vähemalt!... Või oled tõesti haige? Su nägu pole küll terve inimese oma. Miks sa seal pliidisuu ääres...?»

Anu häälest kostis juba hirmu. Poiss tema süles muutus rahutuks ja hakkas häälitsema.

«Ütle, Anu, kas sul oli enne minule tulekut laps?» Need sõnad tulid mehe suust ükshaaval ja vastu taht-

mist ning hää, mis neid lausus, oli naisele täiesti võõras.

Kuid ehkki küsimus torkas Anu südamesse nagu tulise oraga, ei teinud see tema hirmu ometi suuremaks. Nüüd siis võis ta kaua aastaid vaevanud koorma oma hingelt maha veeretada. Saab ometi kord asjad ühele poole, tulgu pärast mis tuleb...

Anu viis Leenu otsakambri lavatsile sõba alla puhkama, väikese Knuti pani vibuhälli.

Istus siis tagasi reni äärde ja hakkas rääkima. Rääkis ning imestas isegi, kuidas ta kõike seda südame põhja peidetud salapattu nüüd võib suurema hirmuta üles tunnistada. Anu ei olnud kuulnud surmamineja julgusest.

Mees pliidi ääres vaikis. Kui naine oli kõik ära rääkinud ja kohtuotsust ootama jäi, ütles Carl Johan:

«Pidasin tee peal endaga aru, mis ma teeksin, kui see peaks olema tõsi. Arvasin, et võin su maha lüüa. Nüüd aga... Leenu ja Knut... Miks ma pidin Revalis selle lobasuuga kokku juhtuma! Oleksime elanud nagu enne!» Mehe pea vajus alla. «Anu, Anu!»

Sealsamas kolistati ukse taga.

«Tee lahti!»

Malm tõusis, võttis pliidi kõrvalt kirve.

«Kes seal lõhub?»

«Kaarel Grossenhofist.»

Carl Johan keeras pööra lahti.

«Astu sisse!»

Kaarli järel tuli Kurisoo Pärt, köiepundar käes.

«Parun käskis sul otsekohe Grossenhofi tulla,» teatas Kaarel. «Kui sa vastu hakkad, siis kästi kinni siduda ja ikka ära tuua. Hobused ja vanker ootavad.»

Malm heitis kirve põrandale.

«Paruni jutule mul just ongi vaja minna. Oodake vankri juures, ma tulen kohe järele. Vastu ma ei hakka ja ära joosta ka ei mõtle.»

Kui Kaarel ja Pärt olid välja läinud, võttis Malm kuue sisetaskust kukru, milles oli kamalutäis kuldraha. Heitis koti lauale Anu ette.

«Siin on niipalju küll, et esialgu eluga hakkama saad. Mina enam tagasi ei tule.»

Naine ei osanud muud, kui hakkas nutma. Mees nõõpis kuue kinni ja läks uksest välja.

Tuul oli vahepeal veelgi valjemaks läinud. Loodepagid käisid vihaste hoogude kaupa, vihm lõi robinal vastu Carl Johani linaõlis immutatud puldankuube ja torbikmütsi, mis pidasid vee väljaspool. Päril hea, mõtles kipper, et laevalt tulles polnud suure kiiruga aega mereriideid teiste vastu ära vahetada, nüüd käivad asja eest. Kuid sügisest rõskusest ei päästnud ka kehakate, see käis vankril istujatel läbi liha ja luu.

Pihla kõrtsi aknast paistis tulekuma.

«Külma vastu kuluks suutäis viina,» ütles Malm.

«Kas teistele kah välja teed?» küsis Pärt.

«Teen.»

Kutsar ajas hobused lasipuu juurde, ise läks räästa ääre alla vihmavarju. Loomi ei saanud üksi jätta, sest see oli vähe kokkusõitnud paar, lähevad veel tülli. Kutsarile lubati kortel viina välja saata.

Kõrtsi suures toas istusid mõned rannamehed, saksa-kambrist kuuldus juttu ja laulujorinat. Küllap olid mõisa antvärgid laupäeva õhtul naiste eest siia põgenenud, et õigete meeste moodi õllekannu juures vanakuradi piiblit lugeda.

Carl Johan, Pärt ja Kaarel võtsid pika laua ääres kohad sisse ning Malm käskis tuua igale kortli viina ja toobi õlut. Pärt viis kutsarile tema osa.

Juba pärast pealt rüüpanist läks Kaarlil jutt lahti:

«Härra on su peale vihane, et nii kauaks merele jäid. Küll sa saad härjakaraga paar tulist üle abude, enne kui ta sinuga üldse rääkima hakkab.»

«Vaba mees annab vastu kah,» vastas Carl Johan ning jäi ühe sõõmuga viinakortli tilgatumaks tühjaks.

«Siis laseb ta sind raudu panna ja annab kohtu alla.»

«Andku!»

«Kus sa siis ikka nii kaua olid?» küsis Pärt.

«Tuuled vastukarva.»

«Ära puhu habemesse! Kusagil on sul selles asjas konks seen,» ei jäänud Pärt vastusega rahule.

Selle peale ei vastanud Malm ühtki sõna. Võttis veel kord viinakortli ja kummutas, kuid kõik oli juba ära joodud. Carl Johan vaatas uskumatult kortli põhja, nagu oleks keegi teine tema viina kallal käinud. Leppis siis õllega.

«Nüüd peame ka meie sinu pärast kogu kalli laupäevase öö Hohenholmi ja Grossenhofi vahet logistama,» siunas Pärt.

Aga Kaarel ei pannud vaeva paljaks.

«Oleksite te ainult näinud, kuidas ma ratsa sealt siia kihutasin! Pilkane pime, oma silmaga miskit ei näe. Ainult looma peale looda. Hobusel oli kabjaraudadest järel tule-rada. Ja milline pehmete vedrudega sadul mul oli! See-sama, mida valitseja Preiss ainult enda jaoks hoiab. Aga härra käsule ei saa temagi vastu. Nüüd jäi mu Lauk kogu sadulaga Hohenholmi. Küll Preiss kirub! Aga jälle — härra enda sõna. Käskis Laugu sinna jätta ja vankriga tagasi tulla. Näed nüüd, milline puder on kokku keedetud, ja kõik sinu pärast...»

Carl Johanilt ei tulnud ka nüüd vastust. Istus vaikselt nagu puukänd, käsi lõua all. Ei elu, ei liikumist. Silmad peas nagu tinanööbid. Aga kui Kurisoo Pärt tahtis veel teise kortli viina tuua, varises Malmilt siiski üks sõna: «Aitab!»

Pärt käis väljas ilma vaatamas. Tuli tagasi ja ütles, et torm ja vihmased on veelgi hullemaks läinud. Võeti nõuks oodata: ehk taltub. Polnud ei Kaarlil ega Pärtil sääraseid riideid üll, mis oleksid taevast alla tuiskava märja ihust eemal hoidnud.

Kesköö oli juba ammu möödas ja kõrtsituba tühjaks jäänud. Kui taheti hommikuks Grossenhofi jõuda, oli viimane aeg liikuma hakata. Sõita sai ainult sammu, sest teed olid porist pehmed ja kohati isegi üle ujutatud, pime pealekauba. Nii arutati, kuid laua äärest tõusta ei viitsitud. Aga kui siis viimaks kutsar oma habeme ukse vahelt sisse torkas ja käratas: «Hobused külmetavad ilma käes oma jalad kangeks! Kui sõita, siis sõita!», ei jäänud mees-tel enam muud üle kui hargid alla ajada, vankrile istuda ja võtta vastu kõik, mis taevataat ülevalt annab.

Kogu selle pika tee istus Malm oma heinakoti otsas vaikselt nagu vaim. Pimedas ei saanud aru, kas ta tukub või on ärkvel. Kaarel ja Kurisoo Pärt tõmbasid endile hobuseteki ümber ja püüdsid selle all sooja sees hoida. Sest kõrtsis võetud viinatilk ja lonks õlut ei aidanud kuigi kauaks.

Grossenhofi jõuti just siis, kui hakkas valgeks minema. Suur kell mõisahoone peatrepi kohal näitas üheksat. Kuid

nii valge veel ei olnud, et härra oleks oma kirjutustoas küünla ära puhunud: sealt paistis valgusetäpp, mis hakkas algava päevaga ühte sulama.

Malm läks peatrepi üles. Välisuks oli lahti, öövaht koertega ära läinud. Trepikojas pööras kipper paremale ja katsus paruni kabineti ust. Ka see polnud lukus ning Malm astus sisse.

Ungern-Sternberg istus oma kirjutuslaua ääres, selg tuli poole. Ukse sulgemist kuuldes pööras härra ümber. Kuidas tuli talle sel silmapilgul paistis, see on kirja pandud paruni pärastises seletuskirjas kohtule:

... Malm astus ilma ette teatamata minu kirjutustuppa, kus mina istusin seljaga ukse poole. Kuulsin ust avatavat ja märkas, et ukse kinnipanemisega harilikust kauemini viivitati. Kohe pärast seda pöörasin end ümber. Kipper Malm seisis päris minu lähedal. Ei märganud temal mingeid purjusoleku tundemärke, küll aga muutunud, kahvatukollast näovärvi ja väga tumedat, metsikut, moonutatud ilmet...

Ungern-Sternberg püüdis end algul ohjes hoida. Küsis rahulikuks sunnitud häälel:

«Tulid raha ära tooma?»

«Millist raha?»

«Seda, mis sa inglase päästmise eest said.»

«Pole ma kedagi päästnud ega ole mul ka raha.»

«Kus sa siis nii kaua olid?»

«Vastased tuuled.»

«Ära valeta! Sa kas annad selle raha mulle või...»

Ja parun haaras lauanurgalt sinna valmis pandud härjakara.

«Ja teie ütlege, kelle te mulle neitsi asemel naiseks andsite?! Oma poja ärateotatud tüdruku! Lurjus!»

Malm kahmas laua äärest raske tammepuust tooli ja tahtis sellega parunile otse lagipähe lajatada. Kuid Ungern-Sternberg oli kiirem. Vasaku käega peatas ta langeva tooli ja paremaga virutas vihiseva nuudilöögi vastu kipri õlga. Nõrgema mehe oleks säärane hoop jalust maha paisanud, aga kipper Malm oli tugev ja igapäevase meretööga karastatud. Ehkki ta pidi toolist lahti laskma,

äigas ta samas parunile rusikaga vastu nägu. Ungern-Sternbergi suust ja ninast purskas veri. Sellest hoolimata ei vandunud parun alla, üks nuudihoop järgnes teisele ja Malmil oli tegu, et vastu pidada. Ta katsus parunil kõrist kinni haarata, kuid pihku jäi ainult kaelarätt, millest ta raputas säärase jõuga, et Ungrul tulerõngad silmade ette löid. Siis leidis paruni käsi seinalt pistoda. Tõstis selle löögiks. Malm taganes ja hüüdis viimases hädas appi, tõmbas veel taskust liigendnoa, aga seda lahti teha ei jõudnud...

3. osa

Krahv Stenbocki silmadega

1805. aasta kolmekuningakülmad olid käes. Lund metsateedel reepakku, hanged tarede räästasteni. Ka Neuenhofi mõisa põlluväljad, niidud ja metsaalused olid paksu villpehme lume peidus.

Päev polnud pärast pööripäeva veel kuigi palju pikemaks veninud, seepärast pidi Neuenhofi toapoiss juba varakult küünlad krahvi kirjutustoas lühtritesse panema, et härral valgust oleks. Tavaliselt pidas krahv hämarikku tugitoolis tukkudes, kuid täna oli post toonud Peterburgist ärakirjutused kõikidest Eestimaa Ülemmaakohtu aktidest ja protokollidest Ungern-Sternbergi kriminaalprotsessi kohta ning muud sinna juurde kuuluvad dokumendid. Ka koopia senati ettekandest keisrile.

Ja nüüd lebasidki need kaks kaante vahele köidetud paksu paberipakki siinsamas krahv Jakob Pontus Stenbocki laual. Päris lõbu neid lehitseda ja taas meelde tuletda seda ligemale kaks aastat kestnud janti. Millekski muuks säärast kohtumenetlust nimetada ei saanud. Aga nii või teisiti, nüüd oli sellel punkt otsas. Neil päevil hakkab Ungern-Sternberg, kes laskis ennast kammerhärraks tituleerida, Siberis oma eluaegset karistust kandma. Kaua oli krahv seda aega oodanud ja nii mõndagi teinud, et see tulemata ei jääks.

Krahv Jakob Pontus Stenbock oli ilma parukata, kodukuub seljas, jalas pehmed sussid. Tema juuksed ja tihe põskhabe olid juba hallid. Väike kõver kullinina, õhukeste huultega suu ja pisut nagu luurav silmavaade võisid

ettekujutusevõimelisele inimesele vaimusilma ette tuua saaki varitseva röövlinnu. Kuid üldse oli ta oma kuuekümneaastase eluea kohta veel kõbus ja liikuv.

Enne kohtutoimikute avamist libistas Jakob Pontus pilgu üle seinal rippuvate portreede. Seal nad olid — kanged mehed puha. Kõigepealt Västergötlandi omaaegne peamees Jöns Bengtsson, siis tema üle mitme põlvkonna järglane riiginõunik Arved Knutsson, seejärel juba vabahärraks tõusnud Gustav Olafsson, kellest sai Gustav Vasa äiapapa. Tema poeg Gustav Otto oli juba krahv. Muidugi, kõige suurema kuulsuse võitis õnnis vanaisa krahv Magnus Stenbock, kes Karl XII ajal Narva all suuri tegusid tegi. Siis isa Fredrik Magnus, kes oskas ühendada kaks kuulsat suguvõsa, võttes naiseks Ebba Margareta De la Gardie. Selle abieluga tulid Stenbockide omandusse Dagö saare mõisad. Nojah, nendest mõisatest kogu see asi alguse saigi...

Portreede rida lõppes mõne aasta eest surnud venna Karl Magnusega. Kõik need esiisad olid kas suured sõjamehed või muul kombel kuulsad. Ainult teda, Jakob Pontust, peeti perekonna oinaks, kes ei oskavat muud kui seda raisata, mis eelmised põlvkonnad on kokku korjanud. Krahv muigas. Sest nüüd oli ka tema elus olnud kordaminek, Tõsi, mitte vara kogumisel. Aga ta võitis oma kõige suurema vihamehe, ilma et oleks pidanud mõõka tupest välja tõmbama. Ainuüksi oma mõistuse, osavuse ja kannatliku meelega. Olgu küll, et teda ka aidati, aga eks olnud see jällegi tema ise, kes taipas õigest kohast abi otsida. Ja seepärast võis praegu julgesti öelda, et ta ei jää oma kangetele esivanematele alla.

Jakob Pontus istus laua taha ja tõstis pealmise paberipaki endale ligemale. Jah, alguses ei läinud asja uurimine Grossenhofis sugugi nii käima, nagu tarvis. Kõigepealt juba see, et kipri tapmisest teatati suure hiline misega — Ungern-Sternberg ajas viivituse tormide ja jää süüks. Alles jõulukuu esimestel päevadel pääsesid kohtumehed üle väina. Teiseks oli see Lilienfeldt üks saamatu hing. Laskis parunil kogu mõisa rahva nii ära hirmutada, et keegi ei julgenud ühtainustki sõna tõtt tunnistada. Ja isegi vannet Lilienfeldt neilt ei võtnud. Nii et küllap oleks Ungur võinud isegi sellest loost päris terve nahaga pääseda, kui mitte Jakob Pontus ise poleks asja kallale asunud. Nagu ta Ungern-Sternbergi mõrtsukatööst kuulis,

nii sõitis joonelt Sankt Peterburgi Deržavini juurde. Ja kallis kälimees võttiski härjal sarvist. Mida teha ja mis-moodi, seda polnud temasugusele mehele vaja õpetada. Otsekohe kandis ta asjast keisrile ette ja juba 9. jõulukuu pläval määras kõige kõrgem oma ukaasiga kuriteo uurimiseks komisjoni. Ning vähe sellest, et komisjoni — veelgi tähtsam oli, et esimeheks määrati ei keegi teine kui maanõunik krahv Jakob Pontus Stenbock ise.

Ja siis hakkaski asi liikuma. Kõige enne sai saadetud kiri Riia kindralkubernerile vürst Golitsõnile palvega võtta Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternberg vahi alla ning seejärel toimetatud Grossenhofis põhjalik läbiotsimine. Muidugi pidi ka tunnistajatele selgeks tegema, mida üks tõsine kohtulik uurimine tähendab. Neilt võeti vanne ja lasti pastoril neid manitseda, ning kui mõnele sellest veel ei piisanud, sai tarvitatud ilmalikke sunnivahendeid, nagu vitsad ja muu säärane. Ja viimaks rääkisid kõik nii, nagu vaja. Enesest mõista kergendas tunnistajate ülekuulamist ka see, et Ungur oli juba raudu pandud ja ära viidud.

Üle Jakob Pontuse näo libises mõnus muhelus. Siis võttis ta pakist esimese dokumendi.

HAAGIKOHTUNIKU ETTEKANNE

Mina, Wieki haagikohtunik parun Friedrich von Rosen, kannan ette, et kaptenleitnant Peter Ludwig Constantin von Ungern-Sternbergi ja Haapsalu tolliametniku kolleegiumiassessor Landeseni juuresolekul panin koos valitsuse ametniku titulaarnõunik Enhoffiga 3. jaanuaril ja 7. veebruaril 1803. aastal Hohenholmi, Grossenhofi, Putkaste ja Partsi mõisas toime läbiotsimise ja et me leidsime hulga tembeldamata välismaiseid kaupsid, mis seal ladudesse, pööningutele, osalt kammerhärri kirjutustuppa ja aeda lume alla olid peidetud. Nendest varadest koostatud nimekiri on märkimisväärselt pikk.

*Parun Friedrich von Rosen,
haagikohtunik*

See oli tõesti õnnelik leid — niisugune lasu tollimata kaup! Seekord polnud Ungern-Sternbergil pääsu. Sest

mis on päevavalgele tulnud pärast keiser Pauli surma, ei käi enam Aleksandri armuandmisemanifesti alla, nagu omal ajal too Bergmanni laeva rööv päästmise lugu. Ungur ütles küll, et ka need kaubad on päästetud «Louisa Carolinalt», aga üles leiti need ikkagi alles 1803. aastal, Aleksander I valitsusajal.

Järgmine paber oli Ungern-Sternbergi vangiviimise kohta.

EESTIMAA SÕJAKUBERNERI
ADMIRAL SPIRIDONOV TEADAANNE
EESTIMAA ÜLEMMAKOHTULE

Kammerhärri parun von Ungern-Sternberg on eilsel kuupäeval s. a. Pärnust Revali toodud ja Narva värava juures olevas majas vahi alla võetud. Tema saatjateks ning valvuriteks olid alamporutšik Zarembo ja kaks all-ohvitseri. Ülnimetatud parunilt sai ära võetud 60 rubla kuld- ja hõberaha, et ta ei mõtleks põgeneda. Sellest rahast kulutas alamporutšik Zarembo teekonnaks ära 34 rubla ja 60 kopikat. Järele jäi 25 rubla ja 40 kopikat, mis jäi Zarembo kätte Ungerni kasuks. Kui teda nõutakse kohtu ette, anda sellest teada alampolkovnik Kašutinile.

Revalis 8. veebruaril 1803. a.

Admiral Spiridonov

Stenbock laskis mõttes Ungern-Sternbergi arreteerimise loo veel kord silmade eest läbi. Ega sellegi asjaga olnud ju vähe peavaeva. Alguses oli Jakob Pontus mõetlenud, et võtab pool roodu soldateid koos ohvitseriga, läheb nendega ise kaasa ning teeb oma endises lossis ühe toreda näitemängu. Paneb selle kammerhärri enda ette põlvili ja tuletab talle tema kunagisi ülbeid sõnu meelde. Aga siis tuli kartus, et Ungur võib mõne pöörase teoga hakata kama saada. Korjab kokku kas või paarsada hülgepüssimeest, on nad ju kõik ühesugused randröövlid ja oma pealikuga ühel nõul, teevad lossist kindluse ja lasevad igast aknast tuld ja tõrva vastu. Lossi peasissekäigu ette on Ungrul ju koguni suurtükid üles pandud.

Niisiis see plaan ei kõlvanud ja tuli leida mõni teine. Korraks mõtles Jakob Pontus, et kutsub paruni sõbraliku

kirjaga siia Neuenhofi mingis äriasjas kokku leppima ja nad võtavad Ungru siin ootamatult kinni, kuid mõistis samas, et seda rebast nii lihtsate raudadega ei püüa. Lõpuks saatis ta pool tosinat soldatit ja allohvitseri Grossenhofi maad kuulama. Et kas Ungern-Sternberg pole end ikki ära peitnud või kuidas ta kavatseb vastu hakata. Selle järgi võis siis ka omapoolsed abinõud seada: kas tuleb saarele terve polk soldateid saata parunit kinni võtma või mis. Võib-olla peab kurjategija tabamiseks iga puu- ja põõsataguse läbi otsima, võib-olla lossile tule otsa panema, et teda sealt välja kõrvetada...

Aga kõik läks uskumatult kergesti: see randröövlite peamees andis ennast ühegi vastupanuta kätte. Oli allohvitseri ja soldatite ees päris vaga tallekest mänginud, öelnud, et temal pole küll mingit süüd, kuid ta on keisri truud alam ega hakka oma monarhi käsule vastu. Lambanahka pugunud hundi kavalus!

Ainult siis tekkinud pisike tõrge, kui taheti tema käsi raudu panna. Selle röövli randmed olnud nii jämedad, et tavalised rauad ei ulatunud ümber, tuli lasta sepal uued ja suuremad teha.

Esiolgu pidi protsess läbi viidama Pärnus ja seepärast sai Ungur sinna küüditatud. Kuid pärast muudeti see otsus kubernerite nõudmise peale ära.

Jah, viimaks ometi istus kammerhärri luku ja riivi taga, mille ta oli juba ammu ära teeninud, aga kui palju kulus veel aega ja vaeva, enne kui ta õiglase karistuse kätte sai! Jakob Pontus võttis kaante vahelt kriminaalsüüdistuse koopia ja libistas pöidlaga üle leheservade. Juba ainuüksi see dokument on mitukümmend lehekülge pikk — ning kes teab, kas tolle randröövli ning mõrtsuka iga viimane kui kuritegu ongi siin veel kirjas. Võib-olla läks tal siiski korda miskit ka varjule jätta, ehkki uurimine oli väga põhjalik?

KRIMINAALSÜÜDISTUS

Kõige läbinägelikum, kõige võimsam suur valitseja ja keiser Aleksander Pavlovitš, kogu Venemaa isevalitseja, kõige armulisem härra!

Sageli on mul tulnud selles kõrges kohtukojas teiste nimel kaevata ülekohtu üle või kaitsta tõde ja õigust,

aga veel kunagi pole ma tundnud säärast sisemist värinat ja õudu kui täna, kus ma härra keiserliku komissari Tisci, kõrgelseisva Eestimaa kubermanguvalitsuse ja kõrgesti austatud Keiserliku Ülemaakohtu korraldusel pean teie ette tulema kriminaalsüüdistusega, mis on tõstetud kogu inimkonna nimel kinni peetud ja vahi alla võetud välismaa kammerhärri parun Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternbergi vastu. Juba üksainus pilk lihtsale kurjategijale ärritab igati, kellel ainult inimlikku tunnet südames on, kes tunneb hirmu, kes tunneb kaasa. Aga kui lõputult enam vapustab ja kurvastab säärane asi, kui tõearmastaja ja auväärse kohtu ette peab astuma suursuguselt sündinud aadlimees. Mees, kes on abielus ja perekonnaisa, mees, kellele loodus nii palju vaimuandeid ja kehalist jõudu on andnud, kelle nime tema perekond kannab, kes sünnest aadli ehe on olnud, keda õnn on eba-harilikkude kingitustega üle külvanud, kes suurepärase, isegi akadeemilise kasvatuse sai ning oma looduslikke andeid veelgi enam õppimisega kuni kõrgema teaduseni välja arendas, nii et tema eriti oma hariduse, seisuse, võimete ning väsimatu töö ja tegevusega oma perekonna auks, oma seisuse uhkuseks ja provintsi heategijaks oleks võinud saada, kui mitte kõikidest kirgedest ohtlikumad: omakasupüüdmised, kadedus ja kurikavalus, lakkamatu sahkerdamine, kõige pühakspidamiseväärse teotamine tema üle võimust poleks võtnud. Temast on saanud põlastusväärne kurjategija, ta on teisigi ähvardustega ja mee-lehe andmisega väärle teele juhtinud, ja kui nad seal olid, siis püüdis ta neid vaelevandumistega õigeks teha, oma ligipääsmatul saarel mitte kellestki hoolides.

Lõpuks siiski, tänu monarhile, kes oma alamate hea-käekäigu ja julgeoleku üle järelejätmatult valvab, on ta Tema Kõrguse enda poolt seatud erikomisjoni määruse põhjal riivi ja luku taha pandud ning omast saarest kau-gel ja seisab nüüd õiglase kohtu ees, et oma karistus vastu võtta. Asja kohtulik uurimine on iseäranis tarvilik seepärast, et niisuguseid alatuid kuritöid vähemalt Eesti-maal seni ette tulnud ei ole.

Süüdistan välismaa kammerhärrat parun Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternbergi alljärgnevas:

I

Et tema oma teenistuses oleva vaba mehe laevavanem Carl Johan Malmi pärast selle julma kohtlemist ettekavatsetult, kurikavalalt ja õelalt tappis.

See kuritegu sündis järgmistel kindlakstehtud asja-oludel:

18. oktoobril 1802. a. tuli ülaltühendatud kipper, kes oli 18 aastat härra parun von Ungern-Sternbergi teenistu-ses seisanud, pärast oma härra ülesandel tehtud reisi, mil-lel, nagu paistis, oli mingi salajane eesmärk, Tiefenhafeni sadamasse tagasi. Arvatavasti pahane selle üle, et tema laevavanem, kes oli tuntud korda armastava, asjaliku ja kaine mehe-na, viibis tavalisest kauem merel, oli härra parun Ungern-Sternberg juba nädalaid enne kipri saa-humist andnud käsu, et kui laev sadamasse jõuab, kipper kohe Grossenhofi mõisa tuua. See rahulolematuse muutus üha suuremaks ja sai ilmsiks juba ähvardustes. Ta ütles koguni: «Kui Malm tagasi tuleb, teen ma temale lõpu peale!»

Veel andis ta oma valitsejale käsu täpipealt kindlaks teha, kui palju on Malmil kariloomi, ning tema naisele teatada, et kõik nende vara on sekvesteeritud, kuni parun pole kipri viimase reisi asju selgeks teinud. Tema agarus Malmi otsekohe enda ette saada oli nii suur, et kui talle oli 18. oktoobril kipri saabumisest sõnum toodud, käskis ta Malmi järgmiseks hommikuks mõisa küütida ja lisas: «Las ta aga tuleb mu silma alla, küll ma siis temaga arved klaarin!»

Malm küüditati tõesti 19. oktoobril, mis juhtus olema pühapäev, sadamakubjas Pärdi poolt mõisa ning jõudis kohale umbes kell 9 hommikul. Kipper oli nagu alati vagur ja kaine, kuid tema hinges oli kartus, sest ta tundis oma härra taltsutamatu meelt. Ta olevat ütelnud: «Mind, vaba meest, ta peksta küll ei tohi!»

Nii siis läks Malm hirmuga härra parun von Ungern-Sternbergi kirjutustuppa, kus seintel rippusid nuudid ja mitmesugused sõjariistad. Astus oma õelalt varitseva mõrtsuka koopasse. Vaevalt oli ta seal, kui kuuldi härra paruni vihast häält, nuudilöökisid ja Malmi valukarjeid. Kõik see oli hästi kuulda, ja kui keegi küsis: «Kes seal karjub?», öeldi vastuseks: «Malm saab peksa!» Need hoo-bid ja hädahüüded kostsid pikka aega, mitmed inimesed,

kes tahtsid härra jutule pääseda, ei saanud tema juurde ja neile öeldi: «Tuleb oodata, keegi saab nuuti.»

Kisa läks ikka valjemaks ja juba hiiüti: «Appi, appi!» Seda oli kuulda eestuppa, seda oli kuulda teisele korru-sele, seda oli kuulda koguni kammerhärri proua kaugel asuvasse tubadesse. Aga keegi ei julgenud hirmuvalit-sejat peatada, keegi ei saanudki seda teha, sest kõik ligi-pääsüd sinna olid riivi ja luku taga.

Lõpuks jäi kõik vakka. Siis hüüdis kammerhärri oma toapoissi Kaarlit. Kui see kohale jõudis ja leidis paruni kirjutustoa ukse lukus olevat, pani ta oma öla vastu ust ja rõhus selle lahti. Sisse astudes nägi toapoiss Malmi suures vereloigus surnuna põrandal lamamas ja sai käsu laip ära koristada. Abiks kutsuti veel kangur Andres ja aednik Aadu. Ka nemad ei leidnud surnukehas enam ühtki elumärki, see lamas seljali põrandal, üleni verrega koos. Nad panid siis talle purjeriide ümber, mille härra ise neile tõi, ning kandsid laiba kuuri alla. Umbes tund aega pärast seda, kui surnukeha oli välja viidud, tuli juhuslikult kohale Grossenhofi mõisa kirurg Baumann, vaatas laiba üle ega leidnud ühtki elumärki. Järelevaatust tegi selgeks järgmist: löögijäljed meelekohtadel, torke-haavad peas ja vasakus käes, selja tagant kuni ette välja ulatuv surmav kaelahaav. Need laiba kehal avastatud märgid näitavad selgesti, et parun Ungern-Sternberg pek-sis kipper Malmi ebainimlikult nuudiga ning tappis ta ettekavatsetult ning salakavalalt. Kättemaksuks polnud talle sellest veel küllalt. Kui laiba juurest leiti taskuraa-mat paberitega ning 5 rubla ja 14 kopikaga, hiljem lae-valt veel 4 rubla ja 8 kopikat, mis Malmile kuulusid, võt-tis parun need endale, selle asemel et anda raha tröösti-tult leinava lese kätte.

Seejärel ei jäänud tapjal muud üle kui võimalikult kaua oma mõrtsukatööd saladuses hoida, selle kohta valet lahti lasta ja igasugust uurimist takistada või üldse võimatuks muuta. Seda tegi parun Ungern-Sternberg oma tavalisel kombel, niipalju kui see tema võimuses seisis.

1) Sundis oma palgal olevat kirurg Baumann andma surnukeha seisukorra kohta välja võltstunnistust, nii-samuti ka iseenda tervisliku seisukorra kohta.

2) Käskis laiba ilma kirikuteenrile ja pastorile teata-mata maha matta.

3) Laakis 20. oktoobri kuupäeva kandva kirja Eestimaa kubermanguvalitsusse ära saata alles 10 päeva pärast mõrtsukatööd. Et keegi teine teadet ei saadaks, selleks keelas postipaadil tollipiiri järelevaatajalt Königkilt kirja kaasa võtta.

4) Keelas oma inimestel ja teenijatel mõrtsukatööst vääkida või kohtu ees tunnistada, milline oli tema osa, ning et oma keelule rohkem kaalu anda, laskis käiku küll koledaid ähvardusi, küll armulikke lubadusi.

Niisugused käsud ja ähvardused härralt ja isandalt, ning nagu paljud tunnistajad on kinnitanud, ka väga suure ihurammuga inimeselt, kes võib inimese jalust maha lüüa üheainsa käega, avaldasid oma mõju.

Inimene, kes on juba laevu paljaks röövunud, peale selle tapnud vaba mehe, sealjuures seni seaduse käest puhtalt pääsenud ja ikka veel nagu laitmatu mees valit-seb tuhandete saatuse üle, peab kindlasti oma alamaid hirmu all, mida võib ära hoida ainult Tema Keiserliku Majesteedi viivitamatu kaitse, ning kõige kõrgemalt poolt korraldati ja kinnitati komisjon, et vabastada inimesed sõrased tüüranni kartmisest, mis on neid viinud juba vale-vandumiseni kohtu ees.

Aga need käsud ja ähvardused ei näidanud ainuüksi seda, et ta kannab kipper Malmi alatus tapmises täielikku süüd. Veel suurem kuritegu oli, et ta rikkus nii paljude oma inimeste hingerahu, lämmatas neis iga headuseidu, kogu hea ja kurja tundmise, nii et nad olid valmis tegema ühes temaga mitmeid pahategusid ja patte.

Kõike seda hästi järele kaaludes saab vaevalt nii suurt karistust leida, mida kogu selle Dago saare hirmuvalit-seja väärt oleks.

Mis aga puutub kipper Malmi tapmisse, siis on selle kohta rüütli- ja maaseaduse I raamatus selge sõnaga öeldud:

«Igasuguse vägivaldse ja kuritahtliku, enneaegset surma põhjustanud ettekavatsetud tapmise puhul, olgu see toime pandud püstoli, mõõga, oda või millegi muuga, peab mõrtsukas astuma niihästi jumaliku kui ka ilmaliku kohtu ette ja mõõgaga surmatud saama.»

Aga et seda kaelakohtuseadust, mis näeb ette surma-nuhtluse, hiljuti pehmendati, siis jätan mina karistuse ilmaliku kohtu hooleks. Igal juhul on kõige kõrgemalt poolt väljaantud aadliseaduses ette nähtud, et niisugune

inimene peab oma au ja seisuse kaotama. Kuid sellest pole veel küllalt, et mõrtsukas saab seadusliku karistuse, tema on ka kohustatud andma elatist nendele, kes olid tapetu ülalpidamisel, nende kahju ja valu heaks tegema, edaspidi nende eest hoolitsema. See on ka Malmi lese palve, et tema alaealiste laste heaks saaks kaebealuse varast välja mõistetud ülalpidamine nii kauaks, kuni nad inimesteks kasvavad. Mis puutub kahjutasu suurusesse, siis jätan enesele õiguse kirjutada selle kohta veel ühe eraldi palve. Astun praegu samme, et välja selgitada kõik, mida kaebealune mõrtsukatööga taotles ja selle salgamisega mõtles saavutada; sellest annan teada oma edaspidises kirjas. Seni kaeban kohtualuse poolt toimepandud ja tunnistajate abiga tõestatud kuritegude kohta veel järgmist:

II

Et tema varjas oma Grossenhofi, Hohenholmi ja Partsi mõisates suurel hulgal tembeldamata ja osalt täiesti ära keelatud kaupasad, mis olid pärit kas tõepoolest Dago saare randa heidetud laevadelt või siis lihtsalt niiviisi üles antud, nagu oleksid nad toodud seal avarii teinud alus-telt. Ta võttis nende lasti üle ja kasutas seda ning oma tegusid varjates vandus valet.

20. oktoobril 1797. aastal puudutab see üht Lübeckist Rootsi-Soomemaa Ekenäsi sadamasse teel olnud laeva nimega «Louisa Carolina», mis oli kipper Eric Johan Bergmanni juhatusel all ja sattus kaebealuse Hohenholmi mõisa lähedal asuvale Neckmansgrundi madalale, mille tagajärjel laeval tekkis mitte sugugi ohtlik lekk ning rool kerkis oma klambrist välja, kuid jäi laeva külge rippuma.

Kuigi seda laeva ei saanud arvata randajooksnud aluseks, kuna selle vigastused olid väikesed, pidas kaebealune vajalikuks sõlmida kipper Bergmanniga lepingu, nagu oleks laev randa heidetud ja et härra kaebealune saab päästetasuks ühe kolmandiku lastist, kuigi kõige kõrgemalt poolt kinnitatud kaubalaevastiku meresõidu-seadus näeb päästjale ette ühe neljandiku ja sedagi ainult siis, kui tegu on tõepoolest randa heidetud laevaga või nii tugevasti viga saanud alusega, et seda ei saa sealt kohe ära viia. Niisugune aga olukord polnud, sest pärast vähese kauba lossimist ja vee väljapumpamist võis laeva juba

järgmisel päeval, kui töödega alustati, 23. oktoobril, mitme miili kaugusel asuvasse Tiefenhafeni sadamasse pukseerida.

Seal lossis härra kaebealune laeva kipri äraolekul, kes Rootsi sõitis, ja ka ilma ettenähtud tollivalveta täiesti tühjaks ja võttis lasti hoiule.

Seaduse järgi oleks tema pidanud kogu päästetud vara välja andma, kuid andis ära vaevalt poole, teatades, et ülejäänud kaup, väärtusega 13 184 rubla, on kaduma läinud.

See asi sai lastist huvitatud isikute algatusel kaevatud kõrgesse kohtusse ja vastavalt senati ukaasile 1. juulist 1799 alustas Keiserlik Ülemaakohus juurdlust. Uurimise käigus sai selgeks, et härra kaebealune ei teinud päästmisel kõike, mis ta oleks pidanud tegema.

Tõestati, et ta jättis neist varadest suure osa kõrge kroonu tolliametile esitamata, ehkki oleks tohtinud ainult 1/4 lastist endale päästetasuks võtta.

Härra kaebealune polnud aga selle otsusega rahul, ta esitas kõrgele senatile apellatsioon ja andis vande, millega kinnitas pühalikult, et ta ei tea midagi muud, et temal on õigus, ta räägib tõtt, tunnistab kõike avameelselt, ei salga mitte midagi. Seda ta aga ei teinud, tõde jäi tema suureks häbiks varjule. Nimelt:

1) 3. jaanuaril 1803. aastal leiti paruni mõisa hoonest ühest salajasest katusekambrist põranda alt majandusinspektor Preissi juuresolekul 9 kotti ja üks kast tembeldamata ja osalt keelatud kaupadega, nagu kaks ankrut prantsuse põletatud viina ja 40 lambanahka. Edasi leiti Grossenhofi aidamehe juhatusel kätte aias lume alla peidetud kott niisamuti tembeldamata kaupa. Selle koti oli härra parun von Ungern-Sternberg sellel samal keskööl, kui tema kõige kõrgema korraldusel Grossenhofist ära viidi, käskinud nimetatud aidamees Reinul lume alla peita.

2) 23. jaanuaril 1803. aastal leidis kohtunik parun von Rosen kaebealuse poja kaptenleitnant parun Constantin von Ungern-Sternbergi ja Haapsalu tollilao inspektori Landeseni juuresolekul härra kaebealuse kinnipitseeritud kirjutuskabinetist veel palju niisugust tembeldamata kaupa.

3) 28. jaanuaril 1803. aastal avastati ja leiti nendesamade härrade juuresolekul Hohenholmi mõisas osalt

laoruumi kivipõranda alt, osalt mõisa kirjutustoast tembeldamata ja ärakeelatud kaupsid.

Mis puutub punktide 1, 2 ja 3 all nimetatud tembeldamata ja keelatud kaupadesse, siis annab ülalmainitud Bergmanni kaotsiläinud laadungi nimekiri, mis on haagi-kohtuniku käes, väga üksikasjalikke ja väärtuslikke andmeid. Nimekiri loetleb kadunud varasid ning need lähivad praegu avastatud ja leitud kaupadega suuremalt jaolt ühte. See näitab, et Bergmanni lastist kadumaläinud kaubad olid härra kaebealuse käes ja ta hoidis neid senini peidus.

Seega:

1) Pettis kõrget kroonut kaupade pealt ettenähtud tolli mittemaksmisega.

2) Tõi salaja maale kaupu, mille sissevedu oli keelatud, ja hoidis neid.

3) Salgas maha ja varastas ära varad, mis olid talle hädaolukorras usaldatud.

4) On süüdi vaelevande andmises, sest vaatamata sellele, et ta oli kaubad varastanud ja need seisid tema valduses, vandus ta jultunult, et on talitanud ausa mehena.

Esimese kuriteo eest tulevad kaubad konfiskeerida.

Teise kuriteo eest niisamuti konfiskeerida ja anda nende kaupade ostmise õigus isikutele, kes aitasid neid avastada ja leida, et avaliku ostuõigusega tasuda nende ausust, nagu see väärt on.

Kolmas kuritegu on silmanähtav.

Rüütli- ja maaseaduse I raamatus on ära toodud:

«Kes kahjutule korral end sõbraks teeb ja näiliselt küll tuld kustutab, summutab või vara päästab, kuid tegelikult hädalisele hoolimatul ja salakavalal kombel selja pöörab ja iseenda kasu taga ajab, see peab saama hukatud nagu alatu varas.»

Kuigi see seadus kõneleb ainult vargusest ja tulehädast, on see kohaldatav ka merehüda ja randaheitmise puhul, sest rüütli- ja maaseaduse IV raamatus loetakse merehüda niisama ohtlikuks kui tuleõnnetust. Jah, vargust randajooksnu laevalt tuleks õieti lugeda veel palju ohtlikumaks ja karistusväärsemaks kuriteoks kui vargust tuleõnnetuse puhul, sest kõige kõrgemalt poolt väljaantud meresõiduseaduses on selge sõnaga öeldud: randunud varad tuleb otsekohe anda Tema Keiserliku Majesteedi kaitse alla, nende varjamine on selge kuritegu Tema

Majesteedi vastu, samuti on üldise seaduse rikkumine, kui keegi võtab need varad endale.

Muuseas on sama seaduse IV raamatus veel järgmine korraldus:

«Kui keegi vaenuliku sissetungi, tule- või veeõnnetuse korral või mõne muu niisuguse häda puhul teisele abi eest tasu pakub ja see ka vastu võetakse, pärast aga maha salatakse, vastupidist tunnistatakse või keeldutakse tõtt rääkimast, siis tuleb saadud tasu juhul, kui selle saamine on tõestatud, kahekordselt tagasi maksta ja selline tegu autuks ning häbistavaks tunnistada.»

Nii on ka härra kaebealune kohustatud Bergmanni lasti omanikule või tema kindlustajatele nende kaupade hinna alusel, mis on kindlaks tehtud vande all antud tunnistustega, kogu väljapetetur vara väärtuse kahekordselt tagasi maksta.

Neljanda kuriteo eest — et härra kaebealune, olles maha salanud nende varade omastamise, kinnitas vande all, et räägib tõtt — näeb rüütli- ja maaseadus karistuseks ette aukaotuse ja parema käe kahe sõrme maha rafumise.

Inimene, kes on kirjeldatud kuriteod toime pannud ning paljude vaimu mürgitanud, väärib üldist hukkamõistu.

Palun kõige alandlikumalt, et kõige armulisema Keiserliku Majesteedi kõrgelt austatud Ülemmaakohus suvatseks

härra kammerherra parun Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternbergi tema üalnimetatud kuritööde eest vastavalt seadusele kõige karmimalt karistada.

Sügavaima aukartusega Teie Keiserliku Majesteedi kõige truud alam

Christian Daniel Rosenmüller,
Teie keiserliku komissari Tisci
asetäitja

16. veebruaril 1803. a.

Jakob Pontus sirutas selga ja laskis lugemisest väsinud silmadel veidi puhata. Tõesti, selle Rosenmülleri jutt jooksis nagu klaaskella liiv, ega ta asjata ole kõrgeid koole läbi teinud. Kuid auliku kammerherra peale ei

mõjunud see kõne karvavõrdki, ei pannud teda järele mõtlema ega kahetsema. Tema ajas ikka oma. Oli teine küll vahi all, ilma sõjariistadeta ja rahata, aga kahjuks jäeti talle alles sulg, tint ja paber. Ja siis ta muudkui kirjutas ning häiris komisjoni ja kohut nende raskes töös. Leiutas igasuguseid nõkse, et aga segadust tekitada, protsessi venitada ja koguni nurja ajada. Tal oli isegi häbematus panna kahtluse alla kohtu seaduslikkus ning keisri enda määratud komisjoni esimehe ausus — nõudis teine ju mitu korda, küll ümber nurga, küll otse, et maanõunik krahv Stenbock tuleb sellest ametist tagandada!... Jah, lausa nuhtlus on mõista kohut niisuguse mehe üle, kes on hariduse poolest jurist ja advokaat. Ungur kaitseski ennast ju tegelikult ise, see Wetterstrand oli talle ainult jooksupoisiks.

Krahv ohkas, võttis siis kausta taas ette ja luges edasi.

KAMMERHÄRRA PARUN VON UNGERN-STERMBERGI DESIDERIUM*

Kõige armulisem härra prokurör! Mina olen süütu neis kuritegudes, mida Teie oma süüdistuses nii eredates värvides kirjeldate ja veel säärases toonis välja kuulutate, nagu oleks kohus kõik juba tõestanud ja tegemist süüdi mõistetud, aga kangekaelselt salgava kurjategijaga.

Selle kohta on provintsiaalõiguse I raamatu § 15 selge sõnaga öeldud, et süüdistajal peavad olema kõik dokumendid ja tõendid, mis tema kaebust põhjendavad ning annavad talle õiguse süüdistuseks. Aga enne, kui avalik süüdistaja varem läbi viidud uurimiste aktid oma kaebusele liidab, on teatavasti ka minul õigus nende aktidega tutvuda ja seepärast palun alandlikult kõik need dokumendid mulle välja anda. Kui mulle neid seaduse nõuete kohaselt koostatud väljavõtteid ei esitata, kuidas saan mina siis üldse uskuda kohtu seaduslikkust? Ma pean kõiki arutlusi, mis süüdistaja ette toob, täielikult tundma.

Kui kõige kõrgema, kõige õiglasema ja kõige armulikuma monarhi käsul nimetati uurimiseks komisjon, siis soovin mina, et ka hoolega tähele pandaks, millist juht-

* Taotlus — lad. k.

nööri mööda need keisri poolt määratud ametnikud oma uurimist läbi viivad. Palun lubada mulle väljavõtteid selle kohtumenetluse igast minusse puutuvast asjast.

Tema Keiserliku Majesteedi kõige jumalakartlikum ja kõige alandlikum vasall

Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternberg

Reval, 24. veebruaril 1803. a.

KAMMERHÄRRA PARUN VON UNGERN-STERMBERGI TAOTLUS KOHTUISTUNGI EDASILÜKKAMISEKS

... Kuna minu kaitsja sai alles üleeile pärast lõunat härra prokurörilt kätte mõnede niisuguste dokumentide arvkirjad, mis seisavad süüdistusega väga lähedases seoses ja oleksid pidanud mulle edasi antud saama juba viimasel lahkumisel Tema Hiilgusest, kõrgeaulisest keiserlikust ülemmaakohtunikust, ja kuna see süüdistus on väga mahakas, nii et ma nõnda lühikese aja jooksul mitte võimaline ei ole seda läbi vaatama ja endale vajalikke märkusi tegema, siis palun kõige alandlikumalt Tema Keiserliku Majesteedi kõrgeaulist Ülemmaakohut tänane kohtuistung edasi lükata ja sellele armulikult uus tähtaeg määrata.

Parun O. R. L. von Ungern-Sternberg
Cons. Wetterstrand

KAMMERHÄRRA PARUN VON UNGERN-STERMBERGI OTSENE SELETUS ÜHES ESIALGSE KAITSEGA

18. oktoobril 1802. a. saabus kipper Malm laevaga Revalist tagasi Tiefenhafeni sadamasse, kusjuures minul on teadmata, miks ta oli selle reisi peale ligemale 10 nädalat kulutanud. Mingist salajasest eesmärgist, mis süüdistaja udite kohaselt olevat nimetatud reisil olnud, ei tea ma midagi.*

* Kohtul ei õnnestunudki välja selgitada, miks kipper Malm sel korral oma laevaga nii kaua reisil viibis. Ja nõnda jäi nende kahe mehe traagiliselt lõppenud tüli tegelik põhjus igavesti saladuseks. — Autor.

Soovisin laeva peatset tagasijõudmist, et alus laadiks põletispuid ja teeks sügisel veel otsa Revalisse. Seda kauast äraolekut võisin lugeda ainult kipri süüks. Selle aja jooksul tuli minu teist laeva juba ammu sadamasse, üks neist jõudis teha Revalisse koguni kolm reisi. Malm, kes juhtis minu kõige paremat laeva, oli teistest kipritest sageli mööda purjetanud. Isegi kõige lihtsameelsem ei saaks mind ülekohtuseks pidada, kui ma selle asja pärast mitte ükskõikseks jääda ei suutnud... Et aga mina õigustatud rahulolematusest ähvardustele ja vihastele väljendustele üle läksin, seda eitan ma täielikult.

Kuna kipper Malm oli Revalis minu volinikult Glehnilt ühtekokku 125 rubla sularaha välja võtnud, ilma et seda laeva jaoks oleks kulutanud ja selle kohta mingit arvet esitanud, vaid andis selle välja ainult enda tarbeks, olgugi et tema aastapalk oli 70 rubla sularahas, peale selle veel prii kost ühes maa kasutamise ja perekonna eluasemega, siis pidasin mina õigusega seda raha, mis temal tagasitulekul veel järel oli, mitte tema omaks, vaid endale kuuluvaks ja võtsin selle enda valdusse, niisamuti käskisin vähe enne seda valitsejal mulle teatada, kui palju on Malmil kariloomi ja muud vara, kuna mul endastmõistetavalt oli vaja temalt oma raha kätte saada.

Pärast seda kurba surmajuhtumit lasksin aga mina otsemaid oma majandusinspektori Preissi kaudu Malmi lesele kirjalikult teatada, et tema võib vabalt endale pidada kõike, mis tema abikaasa vara oli, ja peale selle ka oma endises elukohas segamatult edasi olla. Hiljem lasksin samuti teada anda, et ma täiesti nõus olen temale ja tema lastele ülalpidamist muretsema... Kuid kõik minu head kavatsused ja teod olid süüdistuses ettekavatsetult maha vaikitud.

Et kipper Malm oli varemalt korralik ja kaine mees, sellega pole ma nõus, kuna tema juba möödunud kolme suve jooksul palju muutus ja talle usaldatud lasti sageli kõrvale toimetas. Ta kaldus jooma ja siis käitus laeva meeskonnaga väga ülbel ja vägivaldselt. Seda aga avastasin ma liiga hilja, nagu kogemused näitasid. Ei osanud tähele panna. Pärast, kui kipper Malm 18. oktoobril sadamasse oli jõudnud, ei tulnud ta nagu tavaliselt sellest ette kandma. Saatsin kiprile hobuse ja vankri järele ning lasksin teda mõisa küütida. Kipper tuli 19. oktoobri hommikul kella 9 paiku. Aga selle asemel, et päralt jõudes

nagu ikka kas Preissi või raamatupidaja Rentzi juurde minna ja oma tulekust mulle teatada lasta, et ma oleksin võinud teda siis kombekohaselt enda juurde kutsuda, kuna mina just oma äriasjades kinni olin, astus Malm ilma ette teatamata minu kirjutustuppa, kus mina istusin seljaga ukse poole. Kuulsin ust avatavat ja märkasin, et ukse kinnipanemisega harilikust kauemini viivitati. Kohe pärast seda pöörasin end ümber. Kipper Malm seisis päris minu lähedal. Ei märganud temal mingeid purjusoleku tundemärke, küll aga muutunud, kahvatukollast näovärvi ja väga tumedat, metsikut, moonutatud ilmet. Pärastpoole rääkis mulle tema saatja sadamakubjas Pärt, et Malm oli Pihla kõrtsis põletatud viina joonud ning selle juurde ka hea hulga kanget õlut maitsnud. Kui mina siis teda kõnetasin ja küsisin, kus tema nii kaua oli viibinud, vastas ta mulle väga väljakutsuvalt: ta polevat varem tulla saanud, ja hakkas kohe oma laevamehi kiruma ja märatsema. Ütles, et mehed polevat tema sõna kuulanud, olid sundinud teda Baltischporti sisse keerama, siis uuesti tagasi Revali purjetama jne. Kui ma tähendasin, et mu teiste laevade kiprid, kes sõitsid temaga ühel ja samal ajal välja, on juba tagasi, siis vastas ta mulle ülbel: «Pole tõsi!» Pärast säärast vastust läks ta üha ägedamaks, trampis jalgu ja lõi rusikaga vastu büroolauda.

Kuna tema jämedused üha suuremaks läksid, siis palusin tal vaikida. Kui ta seda tähele ei pannud, käskisin teda toast otsemaid lahkuda. Aga selle asemel et sõna kuulata, seadis ta end otse minu vastu ähvardavasse poosi ja ütles toonil, mis tegi mulle hirmu: «Seda ma ei tee!» Täis rahunust ja muret hüppasin ma toolilt ja tahtsin oma pilliroost keppi haarata, kuid enne kui ma seda teha jõudsin, võttis ta puust tooli ja tungis sellega minule metsikult kallale. Me rüüesime sellega vähe aega siin-sinna. Siis haaras ta vasaku käega minu kaelarätist, keeras seda, et mind kähistada, ning lõi mind sealjuures parema rusikaga. Seepeale ütlesin hirmuga: «Lase lahti! Kõik on hästi! Annan andeks, unustan!» Metsiku viha ja meeleheiteliga karjus tema: «Ei, üks meist peab siia maha jääma!» Selle heitluse vältel olin saanud mitu tugevat hoopi ja pigistust, minu ninast jooksis verd, kuna ta mind toas siia ja sinna tõukas, mistõttu verd igale poole pritsis. Kuni tal lõpuks korda läks mind põrandale seljale

lükata, nii et mu parem jalg liikmest nihestus. Olin järele-
jätmatu kägistamise tõttu nii jõuetu ja uimane, et ma ei
märganudki, millal ta oli noa haaranud, ja kui ta mind
sellega torgata tahtis, siis kaitsesin end parema käega.
Lõpuks haarasin mõlema käega noast kinni, mille juures
nuga lõikus mulle kahte sõrme. Sain haava ka näkku.
Olin siiski õnnelik, et jaksasin mõrtsukalt noa ära rebida,
ja nüüd oli tapariist minu paremas käes. Malmi siht oli
torgata minu käes olev nuga minu kehasse, selleks vää-
nas ta mu kätt. See tal aga ei õnnestunud, sest ma pingu-
tasin oma viimast jõudu, et noa tera endast eemal hoida.
Et mu vastupanu täielikult lõpetada, lõi ta oma peaga
vastu minu pead, nii et minu pea pörkas vastu põrandat.
Kui ta seda võtet kordas, siis pidi ta minu käe, milles ma
nuga hoidsin, lahti laskma ja tema kael sattus noa lähe-
dale. Kuulsin, kuidas ta hüüdis: «Ah!» Varsti pomises ta:
«Enam ei jaks!» Pääsesin tema haardest välja ja nuga
kukkus maha, pärast korjasin selle üles ning panin toa
ukse kõrval seisvale lauale. Siis laskis ta ka mu kaela-
rätist lahti, keeras end uimasena või meelemärkuseta
olekus ümber ning jäi seljale lamama. Kui nüüd mu tee-
ner Kaarel tuli ja toa ust kohe ei avanud, sai mulle sel-
geks, et uks oli lukus. Pärast leidis Kaarel võtme toa
põrandalt. Et kipper mind tooliga ründas, ei jõudnud
mina ukseni. Siis pidi see kipper olema, kes ukse enda
järel lukku keeras. Pärast seda, kui Kaarel oli aednik
Aadu ja kangur Andrese kohale hüüdnud, viisid nad kip-
per Malmi maja paremasse tiibhoonesse ning ma saatsin
otsemaid kirurg Baumann'i järele, kes aga vähe aja pärast
juhuslikult kohale saabus. Palusin tal kõigepealt kipri
seisukorda täpselt järele vaadata, anda temale kõike abi
ja siis ka minu haavad kinni siduda. Kui Baumann kipri
juurest tagasi tuli, teatas ta, et tema ei avastanud Malmil
mingit elumärki, kuid ei saavat ka kinnitada, et mees
täiesti surnud on. Siis palusin kirurgi täpselt järele uurida,
kas ja mille tagajärjel kipper oli elu kaotanud, kuna oli
võimalik, et tema võis selles koletus võitluses saada mingi
minule teadmata vigastuse. Kirurg kinnitas mulle, et
peale kaelahaava ei leidnud ta kipri kehal mingeid tõsi-
seid vigastusi, välja arvatud mõned punased ja sinised
laigud kätel ja vasakul küljel, ja et kipril ühtki elumärki
enam juures ei ole. Ka näitas haagikohtuniku edaspidi
teostatud uurimine, et ei kirurg Baumann ega teised ini-

mesed, kes laiba ülevaatuse juures olid, pole muid haa-
vasid näinud kui ainult seda, mis oli kaelas. Kriminaal-
süüdistuses on ära toodud, nagu oleks laibal olnud rohkem
haavasid, kuid see väide on mulle täiesti arusaamatu.
Samuti on vale minu vastu tõstetud süüdistus, nagu olek-
sin mina kadunud nuudiga metsikult peksnud, vale on ka,
et mina tema ettekavatsetult tapsin, niisamuti pole tõsi,
et tapmine sündis mingi kahe teraga torkeriista abil. Ka
on vastu igasugust tervet mõistust ja tõenäolisuse põhi-
mõtteid, et minu poolt võiks üldse kellelegi mingi julm
kohtlemine osaks saada, sest olen jõu poolest nõrk mees,
varsti kuuskümmend aastat vana, mu ramm on jooksva-
haiguse ja muude tõvede tagajärjel, mille käes ma juba
palju aastaid vaevlen, väga palju kahanenud. Seevastu
oli surnud Malm noor, suurt kasvu, tugevate musklitega
mees, raske tööga välja arendatud ja tormides karastatud
kehaga, tema iseloom oli raudne, ähvardavate ohtude ees
otsusekindel, julge ja pealehakkaja. Nüüd mina, vana
rauk, oleksin pidanud noorele karastatud mehele vastu
hakkama ja suutma temast võitu saada, teda metsikult
kohtlema? Kas tema oleks end peksta lasknud? Mulle
aega andnud, et saaksin teda nuudiga nüpeldada? Tema,
kes oli alati uhke oma vabana sündimise üle ja on ütelnud
oma meestelegi: «Mind härra lüüa ei tohi, sest olen vaba
mees!»

Laeva meeskonna ja teiste kinnitusel, kes Malmi hästi
tundsid, oli kadunud väga äkiline iseloom. Võtkem ometi
terve mõistus kokku: kas võisin mina, kellele süüdistaja
ebaharilikku mõistust omistab, tõesti mõrtsukatööga toime
tulla, ja veel nii rumalal ja ohtlikul kombel? Iseoma toas
hommikul kell 9, pühapäeval, kui kõik kodakondsed, kes
tööl ei ole, vaikselt oma ruumides viibivad ja isegi kõige
pisemat kära võivad kuulda. Kui mu südames oleks olnud
tapahimu, oleksin ma soodsama võimaluse valinud.

Just kipper tungis mulle kallale, tema käitus minuga
toorelt, lõi ja tõukas, tema siht oli mind tappa. Ainult
kõigevägevam jumal päästis mu elu. Mitte Malm, vaid
mina olin see, kellele kallale tungiti, seda tunnistat-
vad mu sel päeval seljas olnud riided. Sealts võib
leida, et mu kuub on parema varruka õla juurest kuni
seljani verrega koos, kuna kipper mind seljale heitis ja
minu peal lamas. Et tema kaela vasakul poolel on haav,
siis pidi tema kaelast jooksev veri minu peale valguma

ja mind paremalt poolt veriseks tegema, sest sel kombel lamasin ma hea tüki aega, enne kui mul võimalus oli üles tõusta. Seevastu aga tean, et kipri riided polnud sel ajal peaaegu üldse verised või olid ainult vähe. Sõlmisin oma kuue, vesti ja kaelasideme ühe rätiku sisse kokku ja panin need Grossenhofi laoruumi riiulile, seeläbi võin tõendada, et just mulle tungiti kallale ja et ma vastase all lamasin. Haagikohtuniku uurimisel riideid ei küsitud ega antud mulle ka aega neid ette näidata. Need sinised või punased laigud, mis laiba seljalt leiti, võisid tekkida seetõttu, et kipper jäi seljalt lamama ja laiba veri valgus sinna ning võis jääda sinna seisma. Ei jõua rohkem üksikasjadesse laskuda, kuna sain laiba ülevaatuse akti alles mõne päeva eest ja aeg on liiga lühike, sest minu seletus peab kõige karmima trahvi ähvardusel juba täna olema ära antud. Jätan endale sõnaselge õiguse, et minu edaspidine kaitse viidaks läbi seadusepäraselt. Jään muutumatuks enda avaliku seletuse juurde, et ma kipri vastu ainult hädakaitset teostas, mis provintsiaalõiguse V raamatu kaelakohtuseaduse § 139 järgi mitte karistatav ei ole. Malm tuli minu tuppa kindla kavatsusega mulle kallale tungida, kuna keegi teine peale tema ei saanud ust lukku keerata. Oleksin mina teda nuudiga peksta tahtnud, oleks ta tingimata läbi suure hoovipoolse akna välja hüpanud või ruudu puruks löönud ja appi hüüdnud.

Kipris, kes oli teadlik oma süüst ning kartis õigustatud karistust ja ärateenitud etteheiteid ja kes oli uhke oma prii mehe aule, mis ei soovinud ühtki nuhtlust tunnistada, lõi välja hulljulge tapmiskirg ühes mõttega see otsemaid teoks teha. Kes oskab tungida inimhinge sügavusse?

Ka on vale, et mina tahtsin seda õnnetut juhtumit salajas hoida, niisamuti pole õige, nagu oleksin ma ekslikke teateid levitanud ja järeleuurimist takistanud. Ma ei ole miskit salajas hoidnud, seevastu aga:

1) Ei ole mina kirurg Baumann'i mitte sundinud valedust tunnistust välja andma, oma ülevaatuseakti kirjutas ta teisel päeval eraldi ruumis, võõrastetoas. Visandi sellest võttis ta endaga kaasa koju, mis asub kuue versta kaugusel Soonlepa külas. Seal kirjutas ta oma ülevaatuseakti puhtalt ümber ja tõi mulle järgmisel päeval ära. Ta oli sellele alla kirjutanud, kuid see oli koostatud väga üleolevas toonis. Kas võis ta säärase koostada surve all?

2) Ei ole ma kogunisti andnud käsku laipa maha matta, teatamata sellest kirikuteenrile või pastorile. Kuna laip hakkas nii tugevasti haisema, ütlesin ainult inspektor Preissile, et lasku surnuaial haud eelnevalt valmis kaevata, sest saabuva käre külmaga on sealse niigi kõva pinnase tõttu kalmistul raske töötada; et siis saaks laiba pärast kohtulikku uurimist otsemaid mulda sängitada. Kui ma siis varsti Pöhelepa pastoriga kokku sain ja juttu ajasin, siis arvas tema, et haua võib teiste ritta kaevata küll. Seega oli see juhtum pastorile kindlasti teada.

3) Täiesti võimatu oli käimajää, vastutuule ja saabunud käre külm tõttu merele sõita ning 19. oktoobri juhtumusest teateid saata enne, kui seda tehti. Kogu saare rahvas võib seda tõendada, et kõik oli valmis selleks, et teade iga silmapilk teele võiks minna. Ka pole postipaadile öeldud, nagu ei tohiks nad Königki kirja kaasa võtta. Niihästi temal endal kui ka tema käskjalal oli igal ajal vaba voli ülesõiduvõimalust kasutada.

4) Ei ole mina oma inimesi ega kodakondseid keelanud õnnetusjuhtumist rääkida ega käskinud kohtus salata. Ei kasutanud mingeid ähvardusi, meelitusi ega augu päherääkimist. Kui ma Preissilt kuulsin, et Tubaselja Mihkel oli mõnel korral tühja lori ajanud, siis küsisin küll viimaselt, miks ta niiviisi valetab. Noomisin teda ja ütlesin, et rääkida võib ainult tõtt ja seda, mida ta kindlalt teab. Sääraselt manitsesin ma ka Preissi ja teisi, kes päev päeva järel uute lobalugudega ning arulagedate juttudega välja tulid. Kuna kipper Malm mulle oma meeskonna peale oli kaevanud, võtsin nad ette ja kõik tunnistasid vabatahtlikult ja mingi sunduseta, et «Sidonia» oleks võinud niisama ruttu nagu teisedki laevad tagasi tulla, oleks ainult kipper seda tahtnud. Malm olla end sageli purju joonud ning neil juhtudel oma meeste vastu väga julmaks läinud. Näitasin neile kipri nuga, kõik tundsid selle ära. Arusamatu ja täiesti mõistamatu on mulle see, et nad aja möödudes oma esialgsest vabalt antud tunnistusest ära ütlesid. Jätan endale õiguse selle juurde veel tagasi tulla.

Kaebuse II peapunkti kohta:

Tema Hilguse kõrgeaulise Keiserliku Ülemmaakohtu komisari herra Tisci von Richteri mind süüdistav akt on selge tunnistus sellest, millise ohu ja raskustega sai

laev «Louisa Carolina» vältimatust ja täielikust hukkumisest minu abiga ära päästetud ja ühes lastiga Tiefenhafenisse toodud. Niisama tunnistab see akt, kui palju need laaditud kaubad kannatada olid saanud. Kipper Bergmann, kes ühtlasi oli Ekenäsi kaupmees, kinnitas mulle, et suur osa lastist olla tema enda varandus, et seega on kogu tema saatust mängus, palus ja vandenõu mind temale kuuluvat kaupa sorteerima ja hoidma kuni asjaajamise lõpetamiseni, siis aga lasti tema enda valdusse tagasi andma. Miks ei pidanud ma seda mitte uskuma, et osa kaupa on tema oma? Lubasin talle, et pakin tema poolt ülesmargitud kaubad lahti, sorteerin ja hoian alles.

Pärast seda, kui Bergmann oli enda isikliku vara mulle oma allkirjaga varustatud nimekirja alusel üle andnud, uskusin teda täiesti kindlalt ja lasksin selle vara Grossenhofi mõisamaja pööningutuppa hoiule viia. Bergmanni kaup pandi põrandale alla selleks, et see kindlalt seisaks ja soovimatule silmale näha poleks. Mul pole olnud mingit kavatsust Bergmanni omandust endale võtta ja loomulikult ei võinud ma lubada seda vara ka kellelegi teisele. Seega on läbinisti vale, et ma olin revisjoni eeskirjade kohaselt kohustatud ka Bergmanni vara ette näitama.

Teistele kuuluvate kaupade väärtust ja eriomadusi, nagu need konossementides on märgitud, ei võinud ma teada ega neid säärastena loovutada, kuna kaubad andis mulle üle kipper ja ka dokumente pole ma üleüldse näinud.

Härra süüdistajale ei jää midagi muud kui ainult kahtlus, kuid kahtlust ei saa võtta tõestuse pähe. Ootan süüdistajalt niikui selles asjas kui ka muudes ettetoodud punktides kõige täielikumaid, kohtulikult paikapidavaid tõestusi. Toon siinjuures enda õigustuseks ette:

Kinnitan, et ma Bergmanni laevalt hoiule võetud varast midagi endale võtnud ei ole. Ka kohtuotsuses pole mind selles süüdi mõistetud, välja arvatud ainult, et pean ära maksma ettenähtud tolli. Seega mitte süüdi, kuid siiski toll? Siit paistab mulle vasturääkivus. Kui mind poleks tolli maksma määratud, siis poleks mul edasikae-buseks põhjust olnud. Ehkki olin veendunud vasturääkivuses mulle mõistetud kohtuotsuses, ei jäänud mul üle muud kui revisjoniga nõustuda. Nii pidin siis ka revisjoni nõudmisi täitma ja nn. revisjonivande andma...

Seega on need kohutavad kaebused vastuse saanud ja mina olen täiesti valmis kohtu ette astuma. Mu peamine lootus on ettetoodud tõenditel ja seadusel, mis neid süütab, kuid pean siiski selgelt välja ütleva: ainult kahjurõõmus meelelaad võib asjale teha säärase nähtavasti ette äramääratud süüdimõistva otsuse. Kuid et mind süüdi mõista, tuleb mu süü tõestada. Reserveerin endale kõik õigused ja eesõigused säärase ebaõigete tõestusmooduste vastu astumiseks, eriti aga käib see selle süüdistuse kohta, niisamuti läbiviidud uurimise kohta.

Kõige armulisem härra, Teie Keiserlik Majesteet, palun tungivalt, kõige sügavamas allaheitlikkuses Teie Hiilguse kõrgesti austatud Keiserliku Eestimaa Ülemmaakohtu kaudu protsess läbi viia seadusliku korra kohaselt ja mõista õiglane otsus.

Parun O. R. L. von Ungern-Sternberg
Cons. Wetterstrand kui kohtulik seadusejärgne
kaitsja

9. märts 1803. a.

Stenbock tundis, et Ungern-Sternbergi seletus oli teda taas üles ärritanud. Küll julges ikka kohtule saadetud dokumenti kirjutada, et «ainult kahjurõõmus meelelaad võib asjale teha säärase nähtavasti ette äramääratud süüdimõistva otsuse!» Muidugi teada tahtis Ungur selle «kahjurõõmsa meelelaadiga» jälle vihjata temale. Kuid tema polnud ju kohtunik ega otsuse mõistja, vaid ainult juhtis keisri enda käsul uurimiskomisjoni, kes pidi kõik välja selgitama ja tulemused kohtule esitama. Lõplik otsus jäi ikkagi kohtu teha.

Muidugi, teisest küljest oli komisjon määratud täide viima monarhi tahet ja ka Keiserlik Ülemmaakohus pidi talitama selle kohaselt. Nad kõik pidid ära arvama Tema tahte ja selle ellu viima ning mis luges seejuures kellegi «kahjurõõm» või vahetõde kaebalusega! Aga et keisri tahe läks tema, Stenbocki isikliku eesmärgiga kokku, see tegi töö komisjonis enesest mõista iseäranis meelepäraseks.

Mida soovis siis noor isevalitseja Aleksander I randröövlile ja mõrtsukale Ungern-Sternbergile? Liati kui selle tapja, salakauba varjaja ja valevanduja poeg saadeti kaardiväest erru peaaegu et riigivastasest vandenõust osa-

võtmise pärast ja naisevend oli keisri isa tapmise üks peamisi eestvedajaid! Keisri soov oli komisjonile ja koh-tule aru pidamatagi selge. Ja õieti, kui mõtlema hakata — pidi olema pime mees, kes seda ei taibanud. Ungern-Sternbergil aga on niisuguste asjade nägemiseks lausa sada paari silmi. Ainult imelik tõesti, et ta seda nii otse välja ütles — mis kasu võis ta endale sellest sobimatust avalikkusest loota?!

Asjade käik näitas, et olukorda mõistis ka Ungru pere-kond. Ta proua ja pojad püüdsid jõudumööda aidata, et see karikas neist siiski mööda läheks. Miks muidu oleks Grossenhofist ülemopmanilt kiri tulnud.

ÜLEMVALITSEJA PREISSI KIRI KRAHV STENBOCKILE

Grossenhof, 9. märtsil 1803. a.

Teie Krahvlik Ekstsellents! Palun Teil pöörata oma armulikku tähelepanu minu palvele 27. detsembrist möö-dunud aastast Tema Keiserliku Majesteedi kõige kõrge-malt poolt nimetatud komisjonile, et saada kõige armuli-semat kaitset. Kiri puudutab minu julgeolekut. Olen vaene inimene. Mul on naine ja lapsed. Mind lastakse saarelt lahti ning härra parun Eduard von Ungern-Stern-berg on aidamees Reinul keelanud mulle vilja välja mõõta. Mind jäetakse moonast ilma. Läksin armulise proua kammerhärri juurde ja palusin temalt leivavilja. Ainus vastus, mis ma sain, oli see: «Teie ei ole Malmi surma asjus mitte meie kasuks rääkinud ja seepärast ei või teie enam siia jääda. Minge minema ja mingit soovi-tuskirja ma teile ei anna! Mind ei saa siin keegi käskida.»

Nüüsi olen mina, vaene mees, täiesti kohalt lahti ja leivata jäänud ja ainult seetõttu, et mina Malmi asjas täit tõtt tunnistasin, ja kardan nüüd, et mul võib minna nü-samuti, kui selle vaese kipriga läks... Palun härdalt Tema Keiserliku Majesteedi kõige armulikumat kaitset, et ma selle all tõelist armu leiaksin; et mind kogu oma perega siit vabalt ära sõita lastaks; et kogu mu saadaolev palk ja moon saaks välja makstud; et Ungern-Sternberg oma salavihas ei praegu ega tulevikus minu suhtes midagi ette ei võtaks.

Ch. Preiss

Mitte ainult Preiss, vaid ka potissepp Riemer ja kirurg Baumann kirjutasid sedasama. Nad lasti lahti, hoiatuseks teistele. Muidugi, kui nii võtta, siis miks pidi proua pidama teenistuses inimesi, kes ei kuulanud tema sõna ja rääkisid peremehe kahjuks. Aga asjale tuli nende sõna-kuulmatus suureks kasuks, iseäranis laiba ülevaatuse aktide puhul. Muidugi ei olnud Ungern-Sternberg ka tohtritega rahul.

KAEBEALUSE KOHTUMENETLUSEST AJENDATUD MÄRKUSED

On täiesti omapärane kogemus, et ühe avalikus ametis seisva arsti poolt kohtulikult läbivaadatud laip pärast kolme nädalat veel kord järele uurida lastakse ilma esi-mese ülevaatuse läbiviinud arsti juures-olekuta, selle ainsa arsti osavõtuta, kellel üksinda oli võimalik surnukeha vigastusi kindlaks teha. Juhul, kui mõni kolmas veel kord järelevaatuse läbi viib, võib selle tunnistus hoopis hullusti välja kukkuda, sest pärast kaue-mat seismist muutub laip veelgi sinisemaks, koguni mustaks.

Kuna staabikirurg Schütz meditsiinilisi eeskirju arvesse ei võtnud, vaatas ainult surnukeha välimust, ei või tema puudulik ülevaatuseakt üleüldse arvesse tulla. Ütlema peab järgmist: igaüks, kel on vähegi arstiteadusest aimu, peab mõistma, et Schützi tunnistus mitte midagi ei maksa.

1) Dr. Schützi kirjeldus surmavast torkehaavast on dr. Mickwitzi omast hoopis erinev. Ei saa aru, kuidas nimelt oli torge suunatud, et sattus keelepärasse ja seal-juures tungis ka esimese kaelalüli ülemisse äärde, veel enam, et võis ka ajuripatsit ja kõri vigastada. Kõigi asja-tundjate tunnistuse järgi on see füüsiliselt võimatu. Sama võimatu on haava välise vaatluse puhul eraldada, kas torge on tehtud kaheteralise või ühest küljest teritatud riistaga. Härra dr. Mickwitzi aktist § 5 on näha, et tema jälgis haava käiku sondi ja esimese sõrme abil.

2) Dr. Schützi aktis märgitud kohutavad välised vigas-tused ja veriseks pekatud kohad ei tohiks üldse arvesse

võetud saada. Esimese järelevaatuse ajal olid kehal lamamisest tekkinud verevalumid naha alla voolanud vere näol. Selles tuleb kohtunikke ja tunnistajaid veenda, millele dr. Mickwitz oma aktis ka viitab.

Need kehaosad, mis esimese arsti ülevaatusel vigastamata olid, peavad nüüd aja jooksul endastmõistetavalt lagunened olema.

3) See härra süüdistaja läbinisti vale muinasjutt, nagu oleksin mina Malmi nuudiga peksnud ning seetõttu ka tema reie sisemine külg vigastada saanud, räägib iga-suguse tõenäolisuse vastu ja ei tõesta midagi. Pole üldse mõeldav, et Malm oleks olnud sedavõrd rahulik, et isegi tema reie sisemine pool nuudiga pihta sai. Tarvitseb ainult pisutki end hoida ja mitte mingi löök ei saa reie sisekülge tabada. Muide, selle kohta ei maini ka härra dr. Mickwitz kõige vähematki. Järelikult on need näilised vigastused, kui need tõesti avastati, põhjustatud laiba pikaajalisest lamamisest.

4) Staabikirurg Schütz ei ole keha siseelundites, rinnas ja alakehas mingeid vigastusi avastanud. Kuna pea ja aju olid juba enne läbi lõigatud ja segi, siis ei saanud seal muidugi korralikust ülevaatuselt juttugi olla. Aga dr. Mickwitzi aktis § 17 on ära toodud, et Malmi ajudes tõesti leiti kõrvalekalle normaalsest; sellest võib teha järelduse, et mehel käisid peal hullumeelsuse hood, ning on võimalik ja tõenäoline, et just sel õnnetul tunnil tuli see temale peale.

5) Esimese akti järgi on küll välised vägivallatundemärgid ära tähendatud, kuid need on tähtsusetud väikesed sinised laigud, eriti käsivartel. Need plekid on aga teises aktis kohutavalt suurtena kirjeldatud. Siit järgneb vastuvaidlematult, et härra Schützi poolt läbiviidud teist järelevaatuset kohtulikult arvesse võtta ei saa ja see akt mingit tähelepanu ega uskumist ei vääri. Mina protesteerin pühalikult selle akti vastu. Protesteerin niisamuti kõikide nende järelduste vastu, mis süüdistaja on sellest tuletanud. Aga dr. Mickwitzi akt, mis läbinisti tõel põhineb ja kus on kõik vormikohaselt paika pandud, võib asja eesoleval arutusel kindlasti arvesse võetud saada. Kuid härra dr. Mickwitz pidi ka ise enda aktis mitmes kohas märkima, et (§ 5) kaelahaav oli rebenenud äärtega ja ümmargune; et (§ 6) ninaotsas leidis veretu vigastus, mis oli rebenenud ja katkipuretud väljanägemisega; (§ 7)

Samuti vigastus nina küljel, millel olid rebenenud ja ebatasased ääred; et (§ 8) vasakul kõrvalehel võis puremise jälgi tähele panna jne. Nüüd küsimus: kust need haavad? Millest see rebitud ja puretud väljanägemine? Millest tuleb see, et kohe pärast surma ega ka kaua pärast seda ükski neist, kes laipa nii sageli nägid, ei ole peale kaelahaava teisi vigastusi märganud? Kõike seda võib seletada järgmise asjaoluga: torkehaava muutunud kuju ja kõik teisedki väiksemad haavad ning vigastused võivad olla tekitatud hiirte läbi, kes sarga kaane vahelt sisse pääsesid ja siis laipa mitmest kohast, eriti aga haava äärtest, puresid. Kui kergesti võisid hiired ka haava seest närida, seetõttu selle kuju muuta. Et hiired tõepoolest laipa olid purenud, see on tõestatud ja ma ei kahtle, et ka minu inimesed võivad seda haagikohtuniku ees ütelda. Vastasel juhul pean ma alandlikult paluma seda asja kut-sar Jaagult ja teistelt, keda tema nimetab, järele küsida. Enne laiba järelevaatuset päeva olin andnud oma inimes-tele käsu jälgida, et laip oleks esialgses seisukorras. Kui nad laiba juurde läksid ja sarga kaane avasid, märkasid nad, et üks hiir kirstust välja lipsas. Kui nüüd hiired oma rebimise ja närimisega laipa moonutasid, siis on loomulik, et härra dr. Mickwitz surnukeha järelevaatusel seda oma esialgses seisukorras ei leidnud. Samuti ei või unustada, et ka dr. Mickwitzi järelevaatus toimus ca seitse nädalat pärast Malmi surmapäeva. Järelikult oli laip selle pika aja jooksul lagunemise, külmumise ja uuesti ülessulamise tagajärjel suuresti muutunud. Sellele vaatamata märgib dr. Mickwitz oma aktis (§ 16): «Kogu selg, õlad ja sääremarjad on laiba tagapoolsel küljel ühe-suguse helepunase väljanägemisega. Nahk rebitud, kuid ei kusagil pole ma miskit loomuvastast leidnud.» Need märkused peaksid tõele vastama, sest järelevaatus tehti kompetentsete kohtu poolt saadetud manukate juuresolekul ning näitab selgesti, et Malm veel elavana ei saanud kuidagi nuudiga pekstud olla; tema selg jäi oma asendi tõttu hiirtest puutumata. Seega ei saa arst sääraseid tähelepanekuid selle asjaolu kohta mitte kõrvale heita. Dr. Mickwitzi selles märkuses, mis puutub kolju ava-misse, ei tohiks kahelda (§ 17), kuna kolju sisemusse pol-nud hiired mitte tunginud. Lõpuks pean tunnistama, et see on ja jääb mulle arusaamatuks, kuidas leiti peale kaelahaava vigastusi ka kätel, olgugi tühiseid. Võib-olla

siis laip enne ülevaatust kriimustusi, millest aga mulle pole räägitud. Kui aga nende aktide põhjal tõstetakse minu vastu kunstlik süüdistus, siis protesteerin mina ülaltoodud põhjendustel ja tunnistan niihästi dr. Mickwitzi kui ka teisi sääraseid akte ainult tinglikult.

Parun O. R. L. von Ungern-Sternberg
Cons. Wetterstrand

17. märtsil 1803. a.

Jah, ega need tohtrite ülevaatused tõesti suuremat väärt olnud. Pidi ju ka Eestimaa meditsiinivalitsus möönma nende kohatist ebatäpsust ja mõnede järelduste kaheldavust.

MÖLEMA ÜLEVAATUSEAKTI EESTIMAA MEDITSII- NIVALITSUSE POOLT HEAKSKIITMISE KOHTA

Seoses välismaa kammerhärri parun von Ungern-Sternbergi vastu tõstetud kriminaalasja uurimisega tutvus keiserlik Eestimaa meditsiinivalitsus kipper Malmi laiba ülevaatusega. Selle kohta on koostatud kaks erinevat akti, üks neist Haapsalu kreisiarsti dr. Mickwitzi poolt 9. dets. 1802. aastal, teine Revali kreisiarsti dr. Schützi poolt 29. dets. 1802. a. Need mõlemad on põhjalikult läbi uuritud ja püütud leida vastused järgmistele küsimustele: kas mõlemad aktid peamistes punktides kokku langevad? Kas need ülevaatused on üldiselt asjatundlikult läbi viidud ning kas need oluliselt teineteisele vastu ei räägi? Olgugi et mõlemad ülevaatuse aktid kirjeldavad unearteri läbilõikamist kaela vasakul küljel ja põhiliselt kokku langevad, on dr. Schützi akt puudulikult visandatud; mis puutub haava põhjustanud instrumenti, siis toonitab staabikirurg Schütz oma § 1 lõpus, et kaelahaav on tekitatud mõlemast äärest terava riistaga, sama seletus on ka § 10, mis kõneleb seljal ja vasakul käel leiduvatest torkehaavadest. Aga haavad, mis on tekitatud terariistaga, on oma väljanägemiselt samasugused, olgu nad siis tehtud ühest või kahest küljest teritatud riistaga, ja

kunagi ei saa selle kohta lõplikku otsust teha. Peale selle öeldakse kõige kõrgema poolt väljaantud instruksioonis meditsiinivalitsusele muu hulgas: «Kui tuleb ette mõni tõsine kahtlus, mille kohta kindlaid seletusi anda ei saa, siis peab sellest vaikides mööda minema.» Ja lõpuks oli laip mitu nädalat seisnud, juba dr. Mickwitzi ülevaatuse ajal üles sulanud, ja pidi staabikirurg dr. Schützi inspekteerimisel veel kord sulama ning hoolimata püsivast külmast teatud määral lagunema, mis täpse ülevaatuse ilmkahtlemata täiesti võimatuks tegi.

Mis puutub dr. Mickwitzi ülevaatuseaktisse, siis on see läbi viidud nõutava täpsusega ja asjaolusid arvestades väga oskuslikult. Eestimaa meditsiinivalitsus peab vajalikuks toonitada järgmist, mis puutub peamiselt akti lõppu, kus on märgitud rebitud ja äranäritud äärtega vigastused. Need vigastused võivad küll olla pärast surma hiirte poolt tekitatud. Seega on ka mõned märkused, mis välismaa kammerhärri parun O. R. L. von Ungern-Sternberg esitab Eestimaa Ülemmaakohtule ja meditsiinivalitsusele, osalt kinnituse saanud. Aju ehituse kõrvalkallet tavalisest ajast puudutab ainult dr. Mickwitz. Laiba ülevaatuse aktis § 17 on ära toodud ajukelme tühine ebanormaalsus, mis kuidagi ei saanud kipper Malmil esile kutsuda hullumeelsusehoogu, kuna selliseid kõrvalekaldumisi esineb sageli, ilma et need avaldaksid vähimatki mõju inimese välisele või sisemisele olemusele.

Mis puutub vigastuste surmatoovusse, siis tunnistas Eestimaa meditsiinivalitsus tõenäolist võimalust, et surma võis põhjustada mingi terariista kiire torge. Ometigi tuleb sealjuures tähelepanu pöörata mitmetele teistele võimalikkudele kaasamõjuvatele teguritele. Kogemused õpetavad, et samahästi võivad arvesse tulla löögid pähe või alakehasse.

Reval, 23. märtsil 1803. a.

Dr. Christ. Fick

Kuid paruni protest arstide vastu oli siiski tühine asi, võrreldes selle dokumendiga, mille Jakob Pontus järgmiseks kätte võttis.

KAMMERHÄRRA
PARUN VON UNGERN-STERBERGI PROTEST
MAANÕUNIK KRAHV STENBOCKI VASTU

Kõrged ja kõrgestisündinud härrad! Kõrgestiaustatud maanõunikud! Oma kõige suuremaks hämmastuseks kuulsin oma hiilgavalt kaitsjalt, kelle kõrgesti ülistatud Keiserlik Ülemmaakohus mulle on määranud, et härra maanõunik Jakob Pontus Stenbock võtab osa igast kohtuistungist, kus minu asi arutusel on! Mind paneb imestama, et härra maanõunik krahv Stenbock on kogu selle asja käigule tooni andnud. Tuletan meelde, et varematel aegadel pani tema vanem poeg krahv Wilhelm Stenbock minu Hohenholmi metsas vägivaldsusi toime, kusjuures tema ja minu poja vahel tuli ette ägedaid kokkupõrkeid, millest isegi kohtuprotsessid tekkisid. Sellest peale olen selgesti märganud, et härra maanõunik krahv Stenbock kannab minu vastu vaenu, ja ta ei käitu ka minu praeguses asjas kõige kõrgema poolt määratud komisjonis mitte kui erapooletu ja tõearmastaja kohtunik. Pean kartma, et tegu on avaliku vaenlasega, kes on ka tulevikus minule kõige suurema kahju tegemiseks valmis, ja et ma järelikult ei või sellelt mehelt mingit erapooletust oodata, selle asemel kasutab ta oma mõju minu täielikuks ruineerimiseks. Lubage, et avaldan selles asjas oma väga alandliku palve: et härra maanõunik krahv Pontus Stenbockil keelataks sellest minu vastu tõstetud asjast osa võtta või selles tooni anda. Kuna see kohutav, kurikaval, väljamõeldistega täidetud süüdistus paneb mind, kõige õnnetumas seisukorras olevat inimest, iga päev kibedaid murepisaraid valama ning valmistab lõikavat valu, siis on üsna loomulik, et mul kerkib sageli üles küsimus: millel see kohutav süüdistus õigupoolest põhineb? Kas mitte vale-tunnistajate ütlustel, keda võib-olla lubamatute vahendite ja võtetega selleks sunniti? See küsimus tekkis mu hinges eriti elavalt, kui ma eile oma vangikambris nädalalehte lugesin ja sellest meie kõige armulisema monarhi inimsõbraliku ukäasi leidsin, mille järgi ka kõige raske-mate kuritegude puhul on kohtunikel keelatud piinamis-tega, ähvardustega või muul säärasel kombel kaebelust või tunnistajaid sundida seletust andma. Minul on tõsine alus karta, et võib-olla on see komisjon, mille meie kõrge keiser korraldas, et kindlaks teha tõde ja minu asja seaduse järgi välja selgitada, oma võimupiiridest kaugele üle läinud ja mina olen nüüd võimetus, kurvas olukorras langenud oma tuntud vaenlase kätte ohvriks.

Pean seetõttu Keiserlikku Ülemmaakohut alandlikult paluma anda pärast minu palvekirja ettelugemist härra maanõunik krahv Stenbockile korraldus, et ta tagasi astuks, ja sealjuures määrata,

et härra maanõunik krahv Pontus Stenbockil tänasest päevast minu vastu tõstetud asjas kõige vähematki hääleõigust ei ole.

Kui Keiserlik Ülemmaakohus minu palvekirja täitmises kahtleb, kas see on seaduslik ja hädavajalik, siis palun mina väga alandlikult saata seesama minu palvekirja, nii ebatäiuslik ja puudulik kui see ka on, vastupidavas ümbrikus minu arvel käskjalaga otse Tema Keiserlikule Majesteedile. Kõige õiglasema, kõige inimsõbralikuma, targa Katariina lapselapse Aleksandri trooni ees leiab ärakuulamist iga inimene, keda pettuse, vale ja vihkamise tõttu kõige koledama kurjategijana üles on antud, kes aga tahtlik kurjategija pole, vaid ainult eksinud ja nõrk inimene nagu tuhanded teised, kes pigemini kaastunnet kui karistust ja põlgust väärivad. Kuni sellele järgneva resolutsioonini palun alandlikult minu kohtuasja menetlus esialgu seisma panna.

Kõige sügavama austusega
kõrgete ja kõrgestisündinud härrade maanõunikkude
kõige alandlikum teener

vahialune parun Otto Reinhold Ludwig
von Ungern-Sternberg

Revali vangimajas, kus mind kinni peetakse,
19. märtsil 1803. aastal

See röövlihing katsus teha nägu, nagu oleksid tüli ja vaen alguse saanud ainult nendest lapsikutest poistevahe-listest võsalahingutest! Küllap ta mäletas väga hästi kas või seda kõrvakiilu, mille ta kadunud Karl Magnusele üle kahekümne aasta tagasi andis, ning kõiki neid sekeldusi rootsi talupoegade pärast, rääkimata hilisematest kokkupõrgetest Jakob Pontuse endaga. Võttis ära Dagö mõisad, uhkeldas oma kammerhäärratiitliga — ja kuidas ta ennast veel tookord Grossenhofis üleval pidas, kui mõis tema

kätte läks!... Aga ei see lugenud midagi, et Stenbockide ja Ungern-Sternbergide vaen oli üldiselt teada: aulik kammerhärri ei saavutanud oma protestiga kõige vähematki.

KINDRALKUBERNER VÜRST GOLITSÖNI KÄSKKIRI

24. märtsil 1803. a. määratud Ülemmaakohtule selles, et kammerhärri parun von Ungern-Sternbergi petitsioon maanõunik krahv Stenbocki istungitelt kõrvaldamise asjas kuni ministri määruseni mitte asjakohane ei ole ja et Ülemmaakohus süüasja edasi peab arutama.

JUSTIITSMINISTRI KORRALDUS

Tema Ekstsellentsi justiitsminister Gavriila Romanovitš Deržavini korraldus: arreteeritud parun Ungern-Sternbergi palve arvata härri maanõunik krahv Stenbock tema asja arutelu istungitest välja tagasi lükata, kuna palve krahv Stenbocki eemaldamiseks ei ole sisse antud õigeaegselt. Istungeid tuleb jätkata sellesama koosseisuga.

31. märtsil 1803. a.

Pärast kälimehelt säärase rõõmsa teate kättesaamist oli Jakob Pontus ennast taas kindlalt tundnud. Algul kartis ta tõesti, et Ungri protesti võidakse arvesse võtta. Sest mitte ainult kogu Eestimaa rüütelkond ei teadnud Stenbocki ja Ungern-Sternbergi vahekorra, vaid ka Gavriila Romanovitš ise, ja tema on ju vahel kuni lolluseni aus...

Jakob Pontus toetus toolileenile ja tuletas meelde oma tookordset külaskäiku Ungri juurde. Ta polnud suutnud oma võidurõõmu tagasi hoida ja sõitis otseteed vangimajasse. Tegi «kammerhärriale» visiidi.

Ungern-Sternbergi vahi all hoidmiseks kohaldatud hoone Narva väravas oli üksikult seisev kivist maja, kus vahisoldatid said vabalt ümberringi silma peal pidada. Vahiohvitser tundis ta muidugi teada otsekohe ära. Andis au ja laskis sisse. Teda juhutati ühte päris suurde ruumi, mis oli raudvarbadest vaheseinaga kaheks jaotatud. Vahialust lasti külastajatega rääkida ainult läbi nende var-

bade. Otseselt tema juurde lubati üksnes kohtu ametimehi ja advokaati.

Need vahevarvad olid krahvile päris meeltmööda, kui ta mõtles, et tol randröövlil on nii jämedad randmed, millele tavalised käerauad ümber ei ulatu.

Sellel ruumipool, kuhu Jakob Pontus juhutati, oli mööbluks laud ja tool, vahialuse pool aga lage põrand. Nii pidi vang seisma püsti, kuna külaline võis istuda.

Ungern-Sternberg laskis hea tüki aega oodata või oli see valvurite viivitus. Aga kui siis too randröövel sisse toodi, kaks püssiga soldatit saatjateks, oli ta riides otse lossihärri etiketi kohaselt. Kaela ümber valged krooked ja varrukatest vaatasid välja kätised. Isegi paruka oli pähe pannud. Kammerhärri mis kammerhärri, kui ta ainult poleks olnud vang.

«Tere, härri kammerhärri parun von Ungern-Sternberg!» ütles Jakob Pontus armastusväärset. Nüüd võis ta seda endale lubada.

«Peab olema väga tähtis asi, et teie, krahvlik kõrgus, isiklikult suvatsete mind külastada. Millest mulle selline suur au?»

Tema olekus polnud kübetki vangi ega muredest murtud meest. Pigemini oli tema hääletoomis veelgi enam üleolekut ja ülbust kui enne. Ja vähe sellest: kui ta otse paberilt teada sai, mida justiitsminister oli tema protestile vastanud, lõi ta käed puusa ja hakkas naerma!

«Härri krahv,» ütles ta, «isegi teie kälimees oma kõrgel ametipostil kirjutab selge sõnaga, et ta ei lükanud mu protesti tagasi mitte sellepärast, et see polnud õige, vaid ainult sel vormilisel põhjusel, et vastulause sisseandmise tähtaeg oli mööda läinud. Tähendab, sisuliselt oli õigus minul! Minister taipas seda sama hästi kui mina ja teie.»

Oli viimane aeg talle ta kohta meelde tuletada. Ja seda Jakob Pontus ka tegi:

«Enda teada on teil õigus igas asjas. Õigus röövida, varastada, peita keelatud kaupsid, valet vanduda ja inimesi tappa... Aga miks te siis praegu vahialune olete? Ning mina ikka veel edasi keisri enda poolt määratud uurimiskomisjoni esimees? Ja jään selleks kindlasti kuni vastava kohtuotsuseni, mis teile mingil juhul rõõmu ei valmista. Teie protestid ja laimavad väljamõeldised minu peale ei hakka.»

Kuid Ungur ei andnud ikka alla:

«Teie aga omakorda ei suuda mu kuritegusid kuidagi tööks teha, võtke tunnistajatega ette mida iganes tahate. Muidugi, ma tean, et te olete ministriga suured sugulased ja mõlemad minu vastu. Teie võite kõike, võite isegi õiglase keisri oma valede ja tõestamata süüdistustega oma tahte järgi pöörata...»

Seepeale läks Jakob Pontus veidi ägedamaks, kui ta oli tahtnud.

«Ka tõestamatult on mõni asi enam kui selgel!» hüüdis ta. «Kas või see, et te ise saatsite oma poja surma.»

See hoop läks märki. Paruni käed tõmbusid rusikasse ja tema liigutustest paistis, nagu tahaks ta millegagi, arvatavasti olematu nuudiga, lüüa endale vastu ratsasaapa säärt, mida tal aga jalas polnud. Siis astus ta otse vastu raudvarbasid ja vaatas sealt lausa mõrtsuka silmadega. Need olid nii hirmuäratavad, et Jakob Pontus pidi laua äärest üles tõusma ja paar sammu tagasi astuma. Näis, nagu tuleks parun otse läbi varbade kallale. Ja kes teab, säärasele kätele nagu temal ei oleks võib-olla isegi raud vastu pidanud...

«Tänage jumalat, krahv, et ma olen vang varbaia taga ja mind valvavad kaks soldatit. Muidu oleksime mõlemad õnnetud mehed. Võib-olla mina isegi rohkem kui teie, sest...» Seda kõike ütles Ungern-Sternberg väga vaikselt, peaaegu nagu iseendale. Kuid haavaarm, mis tal üle näopole käib, oli tulipunane ja tema sõnad rasked nagu tinasse valatud. Jakob Pontus tundis end sel hetkel otsekui Taaniel lõukoerte augus ja tal kadus igasugune tuju edasiseks kõneluseks. Aga ta ei tahtnud oma hirmu välja näidata ja peale selle soovis jätta viimase sõna endale. Seepärast sundis ta end rahulikuks ja ütles:

«Kakskümmend minutit viisakusvisiidi aega on arvata-vasti möödas, jääme jumalaga, härra kammerhärral!»

Ära tulles sai Jakob Pontus valveohvitseri käest teada, et sel aadlisoost vangil on kasutada mitu tuba, pesuruumid, köök ja garderoobid. Teenriteks kaks vanaldast naisterahvast ja kokk. Vang olla väga rahutu. Suurema osa aega, vahel koguni öösiti, käivat oma kirjutustoas edasi-tagasi, sageli astuvat puldi taha ja kirjutavat.

Komisjoni esimehe õigusega käskis krahv, et vangile ei antaks paremat toitu kui lihtsoldatitele ja et tal oleksid niisamasugused riided seljas nagu tavalistel vangis peetavatel kurjategijatel. Aga kollanokk alamporutšik

vastas, et kannab asjast ette oma ülemusele. Ja kui Jakob Pontus küsis, kas tema korraldusest ei piisa, vastas see tolvana, et temal olevat vaja polkovniku käsku. Sõjaväelastel oma seadused. Nagu see kellelgi teadmata oleks. Oli ju ka tema, krahv Stenbock, kunagi ohvitser ja palju kõrgemas aukraadis kui too vangivalvurite pealik!

Pärast kuulis Jakob Pontus, et Ungern-Sternbergi söödeti-joodeti endiselt nagu parunit kunagi ja riideidki ei võetud temalt ära. Seal olid mängus tema kohtunikkudest soosijad, nagu hiljem selgeks sai.

Krahv kummardus jälle laua poole. Järgmine paber oli tema enda kirja pandud: tema arvamus kaebealuse ja tunnistajate vastastamisest ja *dissensus ad protocollum**.

MAANÕUNIK KRAHV STENBOCKI PROTEST

Protesteerin otsuse vastu, et kõige kõrgema määratud komisjoni ja Wieki haagikohtu poolt vande all ülekuulatud tunnistajad saaks kutsutud Ülemmaakohtu ette selleks, et neid vastastada kaebealuse parun Ungern-Sternbergiga. Säärane silm silma vastu panemine võiks küsimuse alla tulla ainult vabade inimestega, mitte mingil juhul aga maaorjadega. Seda järgmistel põhjustel:

1) Kuna need sunnismaised inimesed silm silma vastu seadmisel oma härraga — viimast kartes — kergesti valet vanduda võivad.

2) 20. detsembril läinud aastal sai parun von Ungern-Sternberg härra kindralkuberneri vürst Golitsõni poolt kõige kõrgema Keiserliku Majesteedi eeskirja kohaselt vahi alla võetud ja oma elukohast eemaldatud selleks, et tema inimesed oma isanda hirmu all mitte valet ei tunnistaks, vaid et tõde avalikuks tuleks, millest võib järeldada, et Tema Keiserlik Majesteet nägi säärast kartmise võimust juba ette, millele mina vastu rääkida ei saa.

3) Vahialuse eelmisel ülekuulamisel sai täiesti selgeks, et kõik tema tunnistused on kokkukeerutatud loba, ja kui tema selle aluseks on võtnud, siis jääb tema ka silm silma vastu seadmisel tõenäoliselt sellesama põhimõtte juurde edasi, mille läbi asi ainult venib ja Ülemmaakohus ei saa

* Lahkarvamused protokolli juurde — lad. k.

täita tema Keiserlikult Majesteedilt saadud käsku kohtuotsusega kiirustamise suhtes. Kuna siiski kriminaalprotsessi läbiviimise kord silm silma vastu seadmist ette kirjutab, näib mulle, et selleks pole käesoleval juhul küll mingit alust ja et sunnismaised inimesed selle punkti alla ei kuulu.

Maanõunik krahv Stenbock

26. märts 1803. a.

Küll aga mõned kohtunikud võivad olla eluvõõrad, kui arvavad, et ori julgeb härrale tõtt näkku ütelda! Olgu see härra siis vahi alla võetud või koguni rauduskäsi. Sest täna on ta vang, aga homme vaba ja siis saab seesama sunnismaine mees iga valesti öeldud sõna eest kümme paari vitsu paljale tagumikule. Ta teab seda ja vannub valet. Sest härrat kardab ori alati enam kui jumalat.

Selles asjas oli Jakob Pontus igaks juhuks nõu küsinud ka oma kälimehelt justiitsminister Deržavinilt.

TEMA KÕRGELE EKSTSELLENTSILE HÄRRA
JUSTIITSMINISTRILE SALANÕUNIK GAVRILA
ROMANOVITS DERŽAVINILE EESTIMAA MAA-
NÕUNIKULT KRAHV STENBOCKILT

Teen Teie Ekstsellentsile teatavaks, et maanõunikude kolleegium on parun Ungern-Sternbergi sunnismaised orjad temaga silm silma vastu seadmiseks siia välja nõudnud.

Sternbergi orjad nagu üldiselt sunnismaised talupojad tunnevad suurt hirmu oma pärishärra ees. Sellele lisaks püüavad ka tema proua ja poeg neid talumehi igal kombel hirmutada ja meelitavad tasuga endi poole hoidma.

Üks näide sellest. Mõne aasta eest andis Ungern-Sternbergi talumees kohtu ees polkovnik Knorringi laeva põletamise asjus tunnistust. Härrat kartes vandus aga valet ja tõtt ei rääkinud. Seepärast võin mina siinjuures kindlasti ütelda, et ka need talumehed hakkavad kõhklema, seda enam, et nad viibivad teadmatuses, kas mitte Sternberg nagu ennegi nende härraks ei jää.

Tema Keiserliku Majesteedi korraldus Tema Hülgusele vürst Golitsõnile käskis Ungern-Sternbergi oma mõisast

eemale viia, et seega ära hoida tunnistajate valevandumist. Kõike seda arvesse võttes ootan Teie Ekstsellentsi ettekirjutust.

Maanõunik krahv Stenbock

Reval, 1. aprillil 1803. a.

See protest tunnistajate ja kaebealuse vastastamise asjus oli muidugi täiesti õige, sest nagu pärast selgus, ei taganenud Ungern-Sternberg oma seisukohtadest karvavõrdki, olgugi et tema enda orjad julgelt oma isanda vastu välja astusid. Enne seda tuli endastmõistetavalt neile selgeks teha, et Grossenhofi härra ei ilmu kunagi enam oma mõisa tagasi ja jääb eluks ajaks vangi. Siis tunnistasid nad ka kõik, nagu vaja. Kas õigust või valet, teab ainult jumal.

Kohtunikud olid aga sõnades küll Ungern-Sternbergi vastu, kuid tegelikult tundsid paljud neist talle kaasa ja soovisid talle südamepõhjas nii kerget karistust, kui seadus vähegi lubab. Ka kahtlesid nad arvatavasti tema süü, mis puutub Malmi tapmisse. Salakauba kohta ei saanud muidugi olla kaksipidiarvamust, see asi oli enam kui selge, aga ega tapmisesüüdistus tõtt-öelda ju päris tugevatel jalgadel seisnudki.

Onneks oli prokurör Rosenmüller üks hästi valitud mees. Andis Sternbergile paremalt ja vasemalt. Läks küll vahel liiga hoogu ja lahmis huupi, aga seda kõike asja huvides. Ning kui talle sai veel mõista antud, et protsessi õnneliku lõpu korral öeldakse tema heaks paar sõna justiitsministrile, siis puges mees kas või nahast välja.

ETTEKANNE JUSTIITSMINISTRILE

Tema Keiserlik Majesteet on kõige armulikumalt käskinud: «Parun Ungern-Sternberg peab olema, niikaua kui uurimine kestab, oma elukohast eemaldatud ja vahi all peetud, et tema inimesed ilma takistusega saaksid tõe ette tuua.»

Selle kõige kõrgema tahtmise täitmine andis häid tulemusi, nii et kõik tunnistajad, kes enne seda kubermangu-

valitsuse poolt nimetatud haagikohtunikule tunnistuse andsid, selle otsekohe jälle tagasi võtsid, kuna nad enne, nagu nad teatavaks tegid, endid küllalt kaitstuna ei tundnud, et komisjonile puhtalt ära rääkida, mis nad teadsid. Mõned inimesed aga võtsid pärast pastori manitsust oma sõnad tagasi, tunnistades, et nad ainult oma härra kartusel täit tõtt ütelda ei julgenud ja puha valet rääkisid. Vähe aega tagasi sain ma teada, et niihästi proua kammerhärri paruness v. Ungern-Sternberg kui ka tema poeg eruleitnant Eduard v. Ungern-Sternberg näevad vaeva, et kingituste ja meelitustega endile kasulikke tunnistajaid võita või ka karistusega, et neid inimesi sellega oma saatuse eest muretsejaks teha. Nii oli parun Constantin von Ungern-Sternberg Grossenhofi rätsepale pärast komisjoni poolt teostatud läbiotsimise lõpetaamist lasknud täiesti tühise ettekäände põhjal 80 kepihoopi anda.

Samuti oli eruleitnant parun Eduard von Ungern-Sternberg pottseppmeister Riemerile, nuut käes, ägedaid etteheiteid teinud seepärast, et viimane kahjulikke tunnistusi oli andnud.

Parun Constantin oli enda isa nimel inspektor Preissile öelnud, et kuna inspektoril aasta veel täis ei ole, tema oma palka ega moona kätte ei saa. Oli talle teenistuse kirjalikult üles ütelnud ja tema vastu lubanud kohtuprotsessi alustada, mis võib tulevikus väga paha mõju tema saatusele avaldada.

Samuti on ka kirurg Baumanniga, kes töötas palgalise majaanstina. Temale oli parun Constantin von Ungern-Sternberg ütelnud, et tuleb aeg, millal talle piitsa antakse.

Parun Constantin oli oma isa eriti heas kirjas seisvale ja truule teenrile Kaarlile kohe pärast selle ülekuulamist haagikohtus kinkinud hea hobuse, mis 150 rubla väärt oli.

Peab täheldama avalikku sidet komisjoni poolt ülekuulatud tunnistajate ja Ungern-Sternbergi perekonna vahel. Mille tõttu mina nüüd ei saa jätta Eestimaa Ülemmaakohtule seda olukorda ette toomata ja palun teostada selles asjas lähem uurimine. Olen kindlalt veendunud, et Ülemmaakohus tarvitab kõiki enda käsutuses olevaid vahendeid, et takistada tunnistajate edasist juhtimist vale

teele, kuid kahtlen siiski, kas sellel on tagasiulatuvat jõudu, ja loen seetõttu enda kohuseks Teie Ekstsellentsile sellest olukorrast ette kanda ja sealjuures ära märkida, et kohtusse tuleb kutsuda veel palju tunnistajaid, keda ei ole üldse ette võetud.

Reval, 1. aprillil 1803. a.

Christian Daniel Rosenmüller,
kammerhärri parun von Ungern-Sternbergi
kohtu poolt nimetatud süüdistaja

Milliseid teid kaudu Rosenmüller need teated sai, mis ta siin ette tõi? Seda ei osanud Jakob Pontus arvata. Tõsi, prokurör käis korda kaks Grossenhofis, ehk olid tal seal ustavad inimesed, kes talle ära rääkisid?

Ega see kõik küll päris tõde olnudki, nagu pärast selgeks sai, aga esialgu juhtisid need näited, kuidas seal orje sunniti härraste kasuks rääkima, kohtunikude meeoleolu siiski kaebealuse vastu. Olgu pealegi, et nad ise oma mõistes tarbe korral samuti teevad.

Muide, nagu paistab ka siit, mõtles Jakob Pontus, jääb ammu äraproovitud kepikaristus orjade mõjutamisel ikkagi kõige tõhusamaks ja ka kõige odavamaks abinõuks. Meelitamine ja äraostmine on kallid moodused. Iseäranis kui meelde tuletada Grossenhofi toapoisile kingitud 150 rubla maksnud hobust.

Toapoiss ise muidugi eitas kohtus seda kingitust. Ütles, et ta viis küll Haapsalust ühe hobuse Dagöle, aga inimesed arvasid ekslikult, et see on tema oma. Salgas enesest mõista sellepärast, et talt looma ära ei võetaks.

Eks neil kohtuistungitel tuli kuulda igasuguseid vastu-rääkivusi ja kahtlasi kinnitusi. Egas säärased tunnistajad osanud nii kindlalt ja selgelt vastata kui süüalune ise.

KEISERLIKU ÜLEMMAAKOHTU ÜLEKUULAMIS- PROTOKOLL

Lisa. 23. märtsil 1803. a.

Kohtuistungist võtsid osa härrad maanõunikud von Loewenstern, von Patkul, von Wartmann, krahv Stenbock, parun von Saltza, von Hagemeister, parun von Rosen ja von Brevern. Peale selle tuli kohtusaali härra

kubermanguprokurör õuenõunik parun von Bellinghausen. Ette toodi vahi all viibiv kammerherra O. R. L. von Ungern-Sternberg, keda kõigepealt kohtu eesistuja herra maanõunik Loewenstern manitses ainult puhast tõtt rääkima. Seepeale hakati vahialust küsitlema järgmiselt:

«Kui kaua oli kipper Malm teie teenistuses?»

Vastus: «Kui ma õigesti mäletan, siis tegi Malm oma esimese reisi 1785. aastal.»

«Tunnistage avameelselt, kas viimasel reisel oli mingi salajane eesmärk, ja kui oli, siis milline?»

Vastus: «Ei, ainult küttepuud lossida ja siis tagasi tulla.»

«Mispärast käkisite inspektor Preissil kipri vara sekvesteerida?»

Vastus: «Kuna kipper oli korduvalt rohkem raha ette võtnud, kui temal saada oli. Väljendus «sekvester» oli siin ainult sõna. Malm teadis hästi, et mingit kohtulikku sekvestri alla panekut polnud.»

«Kuna teie seadusega nii hästi tuttav olete, siis peaksite ka teadma, et ei saa olla iseenda kohtunik. Kuidas võisite te anda säärase käsu?»

Vastus: «Ainult võla kättesaamise kindlustamiseks.»

«Kas tunnistate, et sellega andsite Malmile tõendi enda vaenulikkusest tema vastu?»

Vastus: «Ei mingil kombel.»

«Kui teile teatati, et Malm tuleb järgmisel hommikul teie juurde, kas te vastasite seepeale: «Küll ma temaga toime tulen!»? Mida te mõistate toimetuleku all?»

Vastus: «Seda väljendust mina ei mäleta.»

«Kas teil polnud mitte kavatsust teda julmalt kohelda?»

Vastus: «Ei.»

«Kuidas saate teie põhjendada, et kipper Malm oli jooma hakanud, oma laevamehi väga julmalt ja metsikult kohelnud, kui teie enda poolt haagikohtusse ülekuulamisele saadetud tunnistaja väidab otse vastupidist?»

Vastus: «Inimesed rääkisid.»

«Tunnistage avameelselt: kas mitte teie ei lukustanud kirjutustoa ust?»

Vastus: «Ei.»

«Millega te tõestate, et Malmil oli tume, metsik ja moonutatud ilme?»

Vastus: «Märkasin tema näost.»

«Räägite, et kubjas Pärdi jutu järgi olla Malm teel mõisa joonud tubli portsjoni viina ja õlut. Selle jutu on kubjas Pärt vande all valeks tunnistanud.»

Vastus: «Nii Pärt mulle ütles.»

«Kuidas on võimalik, nagu te väidate, et kipper kaebas oma madruste sõnakuulmatuse üle, kui mehed ise vande all hoopis vastupidist tunnistavad?»

Vastus: «Malm rääkis niiviisi, et sellega enda äraolekut vabandada.»

«Kuidas te võite kinnitada, et teie andsite Malmile, kes teie väite kohaselt teid tooliga ründas, ainult kepiga mõned hoobid, kui niihästi teenrid kui ka väike Gustav kuulsid nuudilööke?»

Vastus: «Olid ainult kepilöögid.»

«Kuidas te võite enda julma käitumist salata, kui:

1) kirurg Baumann märkas nuudijälgi,

2) ülevaatuse juures olnud manukad tunnistavad samu jälgi,

3) neid triipusid nägid ka laiba ülevaatuse juures olnud kohtunikud,

4) kõike seda tunnistavad ka teener Kaarel, kutsar Jaak, kangur Andres, kokk Andres ja aednik Aadu?»

Vastus: «Triibud ja jutid võisid laibale mingil muul kombel tekkida, sellest ei tea ma midagi.»

«Kuidas te võite kinnitada, et teie olite alguses väga rahulik, kui kokk Andres vande all tunnistas, et kuulis härrat ägedalt rääkimas? Sama ütleb teener Kaarel.»

Vastus: «Algul olin rahulik, seejärel aga rääkisin valjusti, kuna Malm vastas väga ebaviisakalt. Üldiselt kaldun arvama ja jään selle juurde, et kipper hüüdis appi ainult pilkeks.»

(Vahialusele näidati nuga ja ta kinnitas, et see on sama, millega Malm tahtis teda tappa.)

«Kui Malm, nagu te väidate, teid vasaku käega lakkamatult kägistas, kuidas on siis võimalik, et ta noa ainuüksi parema käega lahti sai?»

Vastus: «Ei oska ütelda. Malm võis selle ka hammaste abil lahti teha.»

«Väidate, et lamasite põrandal ja kiprit haavanud nuga oli teie käes, tema olla oma peaga vastu teie pead löönud ja säärase olukorras olevat nuga tema kaela tunginud. Kuidas on see võimalik? Siis peaks haav kulgema kaela

esiosast tahapoole, aga mõlemad laiba ülevaatuse aktid tõestavad vastupidist.»

Vastus: «Lamasime põrandal, Malm minu peal. Haav tekkis nii, nagu ma oma seletuses kirjutasin.»

«Millega te põhjendate oma väidet, et ajal, mil Kaarel, Andres ja Aadu Malmi surnukeha eest leidsid, polnud ta veel täiesti surnud? Kirurg Baumann kinnitab sõnasõnalt: «Oli täiesti surnud, kangestunud ja paindumatu.»»

Vastus: «Baumann ütles mulle, et ta päris kindlalt ei tea, kas Malm on surnud.»

«Miks te Baumann'i tunnistuse talle osalt dikteerisite, osalt oma käega ette kirjutasite?»

Vastus: «Seepärast, et Baumann jättis oma tunnistuse ülesehitamisel mitmed olukorrad välja ja ise palus end aidata.»

«Miks lasksite oma kubermanguvalitsuse teatele 20. oktoobrist 1802. a. oma pojal alla kirjutada ja tõite ette, et teie haavatud käsi ei tulnud kirjutamisega toime, kuna te aga selsamal päeval kindla käega Baumann'i tunnistust korrigeerisite?»

Vastus: «Teate dikteerisin selsamal päeval, Baumann'i tunnistust korrigeerisin hoopis hiljem.»

(Ära lastud.)

24. märtsil 1803. a.

Kohtu koosseis seesama. Eilsed tunnistused said vahialusele ette loetud ja tema poolt kinnitatud.

Seepeale jätkati küsimusi:

«Kuidas võisite teie väita, et kipper Malm teile metsikus vihas kallale tungis, kui raamatupidaja Rentzi, kubjas Pärdi, inspektor Eilandti ja metsnik Heidenschildi tunnistuste põhjal on kindlasti tõestatud, et Malm ei armastanud kunagi purjutada, olnud üldse vaikne ja sõbralik inimene. Seda on tõendanud ka kõik laevamehed vande all.»

Vastus: «Seda kõike ütlesid mulle needsamad laevamehed.»

«Väidate, et teie sidusite oma kuue, vesti ja kaelasideme ühe rätiku sisse ja panite Grossenhofi kraamikambrisse ära, et neid rõivaid tulevikus kohtulikult uurimisel ette näidata ja seeläbi tõendada, et teie vastasele alla jäite.

Miks pole teie neid rõivaid haagikohtunikule läbiotsimisel ette näidanud?»

Vastus: «Kuna seda ei küsitud, siis unustasin.»

«Kuidas võite teie säärast tühja vabandust esitada, kui te olite juba sel ajal huvitatud, et otsekohe esimesel järeleuurimisel kõik ette tuua, mis teie süütust tõendab?»

Vastus: «Nagu ütlesin, unustasin.»

«Mispärast teie aga need rõivad nii hoolikalt ühte nurka teiste asjade alla peitsite?»

Vastus: «Pole peitnud. Enda teada panin need kraamikambri riulile teiste asjade peale.»

«Väidate, et Malm tuli teie tuppa kavatsusega teile kallale tungida, aga ometi ütlesite eile, et ajasite algul teineteisega rahulikult juttu. Kuidas neid asju kokku viia?»

Vastus: «Seda Malmi kavatsust pole ma väitnud, vastupidi, kallaletung toimus hiljem, pärast seda, kui ma käskisin tal välja minna.»

«Eile ütlesite, et Malm olla oma reisi kestuse pärast vabandanud ja süü madruste kaela ajanud, kuid mees, kes tuleb kallaletungikavatsusega, ei alusta ometi vabandustega. Kuidas seda vasturääkivust seletada?»

Vastus: «Viis, kuidas see vabandus ette toodi, oli juba ülimalt solvav.»

«Kuidas võite teie väita, et te pole inspektor Preissi ähvardanud, kui tema ometi vande all tunnistab vastupidist?»

(Preissi tunnistus loeti kohtualusele ette.)

Vastus: «Selles tunnistuses pole sõnagi tõtt, selles peab peituma mõni kurikaval kavatsus.»

«Et teie oma teenistuses olevaid inimesi hirmu all hoidsite, tunnistab vande all pottsepp Riemer. Millega te selle tõenduse välja vabandate?»

Vastus: «See tunnistus on vale ja väljamõeldis. Tegin Riemerile ainult selle eest peapesu, et ta Putkastes liiga aeglaselt töötas. Midagi muud juhtunud ei ole.»

«Kuidas võite teie väita, et teie ei ole laevamehi ja oma kodakondseid ei etterääkimiste ega ähvardustega püüdnud juhtida endale kasulikku tunnistust andma, kui kõik madrused tõendavad vande all vastupidist ja sama tunnistas ka Leigri Jaak, kellelt vannet võetud ei ole?»

Vastus: «Hoopis vastupidi, manitsesin neid ainult tõtt rääkima.»

«Niisamuti ütles teener Kaarel otse välja, et teie olete teda õpetanud ja talle sõnad suhu pannud. Kas võite seda salata?»

Vastus: «Ütlesin Kaarlile ainult: «Kui see kõik tõsi on, mis teie haagikohtunikule rääkisite, siis peate ka oma sõna juurde jääma, kuna erinevad tunnistused võivad teid ennast täbarasse olukorda seada.»»

«Kui Kaarlit polnud õpetatud, milleks oli tal siis vaja oma seisukoht enne hoolikalt kirja panna, nagu see siin näitab?»

(Vahialusele pandi kiri ette.)

Vastus: «Selle kohta pole ma mingeid juhiseid andnud.»

«Kuna väidate end olevat täiesti süütu, mis eesmärk oli teil siis sellega, et Preissi kaudu keelasite kubjas Pärtil sellest juhtumist rääkida?»

Vastus: «Oli väga palju pahatahtlikke lobajutte, need keelasin ära, aga asjast endast rääkida pole ma kunagi keelanud.»

«Mis verine taskunuga see oli, mida te mõni päev pärast Malmi surma ise oma käega teritasite?»

Vastus: «Sellest ei tea ma midagi.»

«Tunnistage avameelselt, et te tegite Malmi surma põhjustanud haava ühe kaheteralise noaga?»

Vastus: «Ei.»

«Kirurg Baumann oli teile ometi kohe järgmisel päeval teatanud, et Malmi kaelahaav peab olema tekitatud kaheteralise instrumendiga?»

Vastus: «Selle kohta pole Baumann mulle sõnagi lausunud.»

«Kas oli tema teile nõu andnud käituda Malmi lese suhtes suuremeelselt, kuna vastasel korral võivat asjal olla ebameeldivad tagajärjed?»

Vastus: «Ei mäleta, et oleksin Baumannilt midagi säärast kuulnud. Tahtsin seda ise.»

«Kas te tol korral ei öelnud Baumannile, et kui asi on lõpetatud, siis saab igaihele tasutud, kes teie kasuks hea tunnistuse annab?»

Vastus: «Ei, ma pole kunagi midagi niisugust ütelnud.»

«Kuidas võite te väita, et Malm sai haava käesoleva noaga, kui teie päev pärast Malmi surma sellesama noa Baumannile andsite korraldusega teha haav niivõrd laiemaks, et see nuga sinna sisse sobiks?»

Vastus: «Selle kohta pole mina Baumannile mingit korraldust andnud.»

«Kas te ei saanud Baumannilt ettekannet, et ta on teie korralduse täitnud?»

Vastus: «Ei, säärast ettekannet pole ma Baumannilt saanud. See nuga seisis kogu aeg kirjutustoa laual.»

25. märtsil 1803. a.

Kohtu koosseis endine.

Kohtu ette kutsutud Grossenhofi mõisa kirurg Baumann. Pärast seda, kui talle tuletati meelde tema hiljuti antud vannet, esitati küsimusi:

«Kust te teate või millest märkasite, et kipri kaelahaav oli tekitatud kaheteralise instrumendiga?»

Vastus: «Kuna haaval olid väga teravad kandid ja keskelt ovaalne, siis ütlesin seda kohe ka parun Ungernile.»

«Kas olete kaheteralisi instrumente kammerherra kabinetis näinud ja millised need olid?»

Vastus: «Olen näinud pikki kitsaid mõõku, neid ripub ukse kõrval kaks tükki, ja kaheteralisi pistodasid.»

«Kas teil Malmi surmapäeval või hiljem oli kammerharraga juttu lukustatud kabinetiuksest ja mis tema selle kohta ütles?»

Vastus: «Jah, algul ütles ta, et üks oli lukus, pärast aga väitis, et üks olnud lukust lahti. Võitluse kestel olla võti ukse eest ära kukkunud ja alles hiljem leitud see üles.»

«Kas te mainisite parunile, nagu ei tohiks ta ütelda, et üks oli lukus, kuna see võib kahtlust äratada?»

Vastus: «Sellest ei tea ma miskit, see on täiesti vale.»

«Kas ütlesite algul parunile, et Malm pole mitte täiesti surnud?»

Vastus: «Ei, ütlesin kohe, et Malm on surnud. Siis nõudis kammerherra tungivalt Malmi veresoone avamist ja laiba hõõrumist. Ütlesin, et see midagi ei aita, kuna elumärgid puuduvad. Sellele vaatamata avasin ühe veresoone, aga sealt ei tulnud ühtegi tilka verd. Seda ütlesin ka kammerharrale. Vähemalt kolm või neli korda saatis kammerherra mind alla vaatama, kas kehas on veel elu.»

«Mis kombel sundis parun teid tunnistama ja mida ta teile dikteeris?»

Vastus: «Parun ähvardas mind nuudiga, püssiga ja kogu oma perekonna vihaga, kui ma ei kirjuta laiba ülevaatuse

akti nii, nagu tema nõuab. Sama päeva pärastlõunal kirjutasin visandi. Esmaspäeval korrigeeris parun seda ja teisipäeva pärastlõunal andsin ärakirja üle.»

«Kus te oma visandi kirjutasite?»

Vastus: «Eraldi toas teener Kaarli juuresolekul.»

«Kas parun mitte ise ei soovinud tunnistusele juurdekirjutusi teha?»

Vastus: «Kammerhärri ütles ette, kuidas ma pean selle tunnistuse valmis kirjutama. Kui palusin teda puuduolevad asjaolud ise juurde märkida, ütles ta: «Puudub viide hullumeelsusele.» Selle peale vastasin: «Olge nii lahke ja kirjutage see ise sinna juurde.»»

«Kas andsite parunile nõu verised rõivad hoolikalt kokku panna?»

Vastus: «Parun küsis: «Mis ma nende rõivastega pean tegema?» Mina vastasin: «Pange need kusagile kõrvale.»»

«Kas te nägite neid rõivaid kohe ja kuidas nende seisukord oli?»

Vastus: «Nägin neid kohe selsamal päeval, olid väga verised, eriti paremalt küljelt.»

(Tunnistaja sai loa ära minna.)

Vahialune toodi kohtu ette.

Vahialusele loeti ette kõik kirurg Baumann antud tunnistused. Kuna tema aga pidevalt püsis eitaval seisukohal (in negatione), siis sai vahialune seatud Baumanniga silma vastu ja vahialusele ette pandud järgmine küsimus:

«Kas tunnistate, et Baumannile esitatud küsimused paljastavad tõelise olukorra?»

(Vahialune eitas seda täielikult, tunnistaja Baumann väitis veel kord oma tunnistuste tõlevastavust. Kumbki jäi oma arvamuse juurde.)

Tunnistaja sai vabaks lastud ja vahialune ära viidud.)

Baumann sai siiski hakkama sellega, et julges oma härrale otse näkku valetada. Kui palju temaga tõsist tööd oli, enne kui ta selle haava suuremaks lõikamise jutuga nõusse jäi! Aga muidugi ei kannatanud Ungern-Sternberg säärast tunnistust välja. Kohe järgmisel päeval esitas oma «kõige alandlikuma seletuse».

... Jah, oleks ta tõesti olnud alandlik ja murtud mees, mõtles krahv, oleks ta kas või seal vangimajas minu ette

põrmu langenud ja kõik mu suguvõsa ja minu vastu tehtud ülekohtu ja laimu andeks palunud, siis võib-olla oleksin võinud asja peale vaadata teise pilguga. Sest mis on ühe laevakipri mahalöömine, mida väga hästi saab võtta kui endakaitset? Õigeksmõistvat otsust poleks olnud kuigi raske teha. Ja seda salakauba varjamise lugu oleks hea tahtmise juures saanud vaadata kui ausust — Rootsi-Boome kaupmehe vastu. Ka kõigel muul oleks andnud pöörata teise ja parema poole. Kuid tema oli kõrk ja ülbe isegi veel vangimaja seinte vahel, ähvardas keisri enda poolt määratud komisjoni esimeest raudvõre tagantki — nagu puuri pistetud lõukoer! Kas võis siis säärast metslast vabaks lasta? Lasta vabaks selleks, et ta sulle parajal silmapilgul taas kõrisse kargaks...

KAMMERHÄRRA PARUN VON UNGERN-STERMBERGI KÕIGE ALANDLIKUM SELETUS

Eilsel ülekuulamisel lubati mulle armulikult, et võin selgitada mõned erilised olukorrad, iseäranis mis puutub tunnistajat kirurg Baumann, ja täna on mul au see selgitus kirjalikult üle anda. Selle võimaluse eest tänan alandlikult Tema Hiilguse kõrgeaulikku Keiserlikku Ülemmaakohut.

Enne kui tõsiasjade juurde üle minna, pean hädavajalikuks ette tuua põhjused, mis mind sunnivad seda kirja esitama. Olen juba tõendanud, et kogu see süüdistus on läbinisti ülekohtune. See võis osaliselt tulla valelikkusest, vihkamisest ja mõnede inimeste valetunnistustest, mis kõige kõrgema poolt nimetatud komisjonile antud olid. Kes need inimesed on, seda saan ma järk-järgult alles nüüd teada. Mis neid minu vastu tunnistama pani, on mulle segane. Pean sõnaselgelt ja õigeaegselt astuma vajalikke samme kõikide nende tunnistajate vastu, eeskätt mis puudutab kirurg Baumann.

Kuni selle päevani, mil Malm mulle kallale tungis ja Baumann selle õnnetu juhtumiga tegelema hakkas, oli ta minu vastu ebaharilikult sõbralik, vastutulelik, ja pean ütleva, vastikult teenistusvalmis. Jagas mulle alati mitmesuguseid mõtlemapanevaid hoiatusi ja nõuandeid, kuidas kõige kindlamini ja paremini õnnetusjuhtumitest puhtalt välja tulla ja kuidas salatehinguid varjata. Ei

suuda enam kõiki neid osalt väga mõttetuid ja naeru-väärseid plaanisid meelde tuletada, aga mida mäletan, tahan allpool ette tuua, nii üksikasjalikult kui võimalik. Baumann'i säärane käitumine oli mulle äärmiselt vastik ja ma ütlesin talle, et mul niisuguseid nõuandeid vaja ei ole ja ma ei pööra neile tähelepanu, kuna mul pole kusagil põhjust tõe varjul hoida ega seda moonutada. Sest mu südametunnistus ütleb, et mul ei ole mingit süüd selles, mis mulle peale pannakse. Olen kogu seda Malmi juhtumit selgitanud tõetruult, ilma midagi salgamata, nii et võin sellega igal hetkel kõige kõrgema ja kõike teadva jumala ette astuda. Mulle paistis juba tol ajal, et Baumann haub alatuid mõtteid, tahab mind selleni viia, et ma temale altkäemaksu annaksin, et seega temalt vale-tunnistust saada. Mina olin aga oma süütuse, tõearmastuse ja õiguse peale kindel ning ei pööranud Baumannile ega tema plaanidele mingit tähelepanu. Mõne aja pärast, kui Baumann ära nägi, et tema kavad mulle mõju ei avalda, astus ta ühendusse inspektor Preissi, pottsepp Riemer ja teistega. Need inimesed istusid ühtelugu koos ja valmistasid ette valelikke kuulduisi, mis lähemal jälgimisel olid ikka Baumannilt välja läinud, samuti Preissilt, Riemerilt ja nende kambameestelt. Sellest ajast muutus ka Baumann'i käitumine täielikult, ta oli minu vastu ähvardav, uhke ja salalik. Juba siis aimasin halba ja kahjuks paistab mulle, et see aimus täide on läinud. Need tigidad inimesed, nagu mulle näib, on oma vihkamise ja valelikkude juttudega võib-olla pannudki esimese aluse sellele kohutavale süüdistusele minu vastu. Jumal üksi teab, mis neid seda tegema ajas. Kas puhas lollus, õelus, kättemaks või omakasus? Võib-olla on siin tegu tasuga, mis nende tunnistusi mõjutas? Võib-olla sunniti neid kellegi poolt? Ka said olla nende valetunnistuste ajendiks omavahelised lubadused. Sellesama Baumann'i ütlemissed on vastukäivad ja tema viimased tunnistused nii tigidad, et ma Tema Hiilguse kõrgeaulist Keiserlikku Ülemmaakohut alandlikult ja allaheitlelikult pean paluma kogu oma võimu selleks tarvitada, et Baumann'i ning võib-olla ka teiste tunnistustes tõe ja vale välja selgitada. Neid inimesi selle üle eriliselt küsitleda, kas nad pole endi ütlemissi kohtu ees mitte tasude, meelituste ja ähvardustega mõjutada lasknud, ja need tunnistajad niihästi minuga kui ka nende endi vahel silm silma vastu seada. Minu tulevane kohtu-

otsus sõltub võib-olla just nende inimeste tunnistustest ja mind haarab õudus, kui ma peaksin karistust kandma kuriteo eest, mida ma kunagi korda saatnud ega teinud ei ole.

Nüüd toon punkt-punktilt ette tõsiasjad ja annan need järeleuurimiseks üle oma kohtunikukudele.

1) Kirurg Baumann on tunnistanud, et mina olla temale teisel päeval pärast Malmi surma ülesandeks teinud haava noaga laiemaks lõigata, mida tema ka teinud olla ja minule sellest teatanud. See on kõige suurem vale! Ei tohi mööda vaadata sellest — miks ma oleksin pidanud talle säärase korralduse andma! Ma pole talle kunagi niisugust ülesannet ega selleks nuga andnud, ütlesin temale ainult, et nuga on minu kirjutustoa ukse kõrval asuval laual, kuhu ma olin selle algul pannud. Tema võttis sealt noa oma kätte, vaatas seda ja minu teada pani selle sinna samasse tagasi, kus see ennegi oli. Sama päeva õhtul võtsin ma noa sealt ära ja panin oma magamistoa väikese laua sahtlisse hoiule, kust ma selle hiljem võtsin, et Malmi laeva madrustele näidata. Viimati andsin selle üle härja haagikohtunikule.

2) Kui mina Baumannile kogu seda juhtumit kipper Malmiga jutustasin, et toa uks oli lukustatud, et Malm mind ukse lähedalegi ei lasknud, et teener Kaarel võtme uksest mõne sammu kauguselt põrandalt leidis, siis ütles Baumann mulle kohe: «Väga paha, see võib kergesti kahtlusest tekitada, ei tohi üldse ütelda, hoopis vastupidi, peab kinnitama, et uks polnud mitte lukus.» Ja kui ma temale seepeale laususin, et olin juba kõike teener Kaarlile kohe ütelnud, ja nagu mäletan, ka kangur Andresele ja aednik Aadule, kes kõigepealt kohale jõudsid, ja et see kõik on sulatõsi, siis arvas Baumann, et inimestele tuleb rääkida, nagu poleks uks mitte lukus olnud. Selle kõne juures oli ka minu poeg Constantin, usun, et ka teener Kaarel, kes seda, mis Baumann sellest asjast rääkis, hiljem teistele jutustas. Mina küll ei mäleta, et oleksin Kaarlile ülesandeks teinud kohtus tunnistada, nagu oleks toa uks olnud lukustamata. Miskiit säärast pole ma Kaarlile ega teistele rääkinud.

3) Mõned päevad pärast Malmi surma, kui me Baumanniga sellest kurvast loost rääkisime, küsis ta minult muu hulgas: «Kas teil on kdepärast värsket, kustutamata

lupja?» Kuna vastasin, et ma seda ei tea, kas mul seda nii otsekohe võtta on, tähendas ta: «Oleks väga hea, kui ma saaksin seda muretseda, seda võib varsti hädapärast vaja minna.» Kuna mul aga oli tol ajal tugeva peapõrutuse tagajärjel äge peavalu, siis ei jaksanud ma seda temaga edasi arutada. Paar päeva hiljem, kui Baumann jälle tuli, küsisin temalt, milleks see kustutamata lubi talle vajalik oli. Seepeale vastas ta: «Selleks, et laip kohe pärast ülevaatust lubja sisse panna ja hästi kinni katta, see hävitab laiba täiesti tundmatuks.» Kui mina seepeale ütlesin, et ma seda nõu üldse heaks ei kiida ja pole põhjust asja saladuses hoida, ei tema ega teiste ees, ja et olen juba kõik varjamatult ära rääkinud, samuti ei ole see ka võimalik, sest pärast esimest ülevaatust leiab aset teine ja kohtulik, et asi seaduse kohaselt ära lõpetada, siis loobus ta oma ettepanekust ja ütles, et selle peale pole ta mõelnud.

4) Novembri lõpul ühel õhtul kandis mulle valitseja Eilandt ette, et Hohenholmis oli üks inimene end kuuma praagaga ära põletanud ja et mina saadaksin otsemaid Baumann'i sinna. Saatsin kiiresti kirurgile kirja ja palusin teda väga tungivalt kohe kohale rutata, et hädalisele abi anda, ning ka seda, et ta pärast Grossenhofi tuleks ja minuga kõneleks. Teisel päeval tuli Baumann aga mõisa just siis, kui me juba lõunalauas istusime. Kohe pärast sööki palusin teda taas väga kiirustada, et peatselt Hohenholmis olla. Ta lubas mulle seda, võttis vajalikud side-med, nõudis teenäitajat, kelle ta ka sai, ja läks. Aga selle asemel, et Hohenholmi sõita, oli ta inspektor Preissi poole läinud, seal tundi kaks viivitanud ja seejärel tagasi oma koju Soonleppa sõitnud, kust ta mulle järgmisel hommikul saatis sellesama teenäitajaga kirja, mille sisu oli: ta olla teada saanud, et teel tema elu kallale kiputakse, ja kuna elu talle kallisk on, siis ootab tema seda kallaletungi ning saab oma elu võimalikult kallilt müüma. Panin selle kirja Grossenhofis oma kirjutustoa laua sahtlisse. Seepeale saatsin Baumannile sõnumi, et ma ei suida tema kirja sisu kuidagi mõista, tulgu ta minu poole ja selgitagu asi ära, ning kui vaja, peab andma selle kohtule arutamiseks. Ka näitasin Baumann'i kirja inspektor Preissile, lugesin selle ise ette ja küsisin temalt, kas ta sellest midagi

teab, mida Baumann mõtleb, kuna viimane viibib ju pidevalt päevade kaupa Preissi juures ja seetõttu ehk on temale midagi lähemalt selgitanud. Päril iseäralikul, kohmetul ja kogeleva kombel vastas Preiss, et Baumann polevat ka temale midagi kindlat öelnud, kuid olnud väga ärritatud, tema puusal rippunud laetud püstol, ja kui Preiss küsinud, milleks see, siis vastanud Baumann: «Kui keegi mulle liiga lähedale tuleb, küll siis tean, mis sellega teha.» Seejuures olla ta igasuguseid segaseid jutte rääkinud. Rohkem Preiss sellest ei teadnud. Paar päeva pärast seda tuli Baumann minu poole Grossenhofi. Mul oli temaga pikk kõnelus sellest asjast ja seletasin talle avameelselt, et mul on tema jutt teada — nagu tahaksin mina tema elu kallale kippuda, ja et mina annan selle kõik tingimata üles ja lasen kohtulikult arutada. Seepeale palus Baumann mind, et ma seda praegu mitte ei teeks, vaid vähe ootaksin, kuna tema räägib minule kõik ära ja tahab veel palju ütelda, kuidas minu vastu susitakse ja mis minu vastu korda saata tahetakse. Tema olla lubanud seda varjul hoida, et mitte õnnetuks teha inimest, kellelt tema oli need andmed saanud. Siis tegi ta väga tähendusriikka viite sellele, et mina olla ümbritsetud väga paljudest pahatahtlikkudest inimestest, kes ööd ja päevad mõtlevad, kuidas mulle võimalikult suuremat kahju teha. Rahuldusin tema teatega, et ta tahab kõik ausalt avastada ja mulle sellest ette kanda. Sel kombel möödusid veel mõned päevad, kuni haagikohtuniku läbiotsimiseni Grossenhofis. Seetõttu sain ma alles 17. detsembri õhtul esimest korda pärast seda 19. oktoobri õnnetut juhtumit kodust lahkuda ja majapidamisse puutuvate asjade pärast Hohenholmi sõita. Kuna samal ajal leidsid seal mõned arstiabi vajajad, siis sõitis ka Baumann minuga ühes ja ütles mulle selsamal õhtul, et see olnud Preiss, kes talle teatas, et mina sel ajal, mil tema Hohenholmi sõidab, lasen teda tee peal surnuks tulistada. Ta hoiatas mind väga Preissi eest ja ütles, et see on üks kuri ja kättemaksu himuline inimene, kuna mina polevat talle tema sõnade järgi küllaldaselt tasunud. Seepärast püüab ta mulle igal kombel ja viisil kahju sünnitada, kus ta seda ainult võib, ning minu vastu üles kihutada. Seepärast pidavat mina tema

suhtes valvas olema ja teda teraselt jälgima.

Üldse oli Baumann tol korral minu suhtes väga poolehoidlik ja lipitses igal moel ja kombel, nii et ma üldse ei mõistnud, miks ta nüüd hoopis teisiti kõneleb ja kinnitab, kui ometi kipper Malmi õnnetusest saati oli meie vahele temapoolne vaen siginenud. Kui tema aga paar päeva pärast seda tuli oma aastapalka kätte saama ja ma talle ütlesin, et tema aasta veel täis ei ole ning et selle asja õiendame ära niipea, kui ma end tervise poolest vähe paremini tunnen, siis oli ta sellega päris rahul ega väljendanud end minu vastu mingil viisil vaenulikult. Kui mind aga varsti pärast seda, nimelt 20. detsembri õhtul, kõige kõrgema käsul Dago saarelt ära viidi ja minult seetõttu kõik vahendid ja teed enda õigustamiseks olid ära võetud, siis on vägagi tõenäoline, et Baumann, Preiss, pottsepp Riemer ja paljud teised minu õnnetut olukorda ära kasutasid, et parajal ajal kõige kõrgema poolt nimetatud uurimiskomisjoni ees veelgi kõvema häälega valet tunnistada, selleks et mulle võimalikult suurt kahju ja paha teha, ning häbematu jultumusega kohtu ees seda valet tõeks kinnitada. Tema eilsetest kõrgesti austatud Keiserliku Ülemmaakohtu ees antud ütlustest ja väljendustest paistab, et tema praegune vaen on ainult sellest tulnud, et ta minu äraoleku ajal on ametist lahti lastud ja mitte nii palju tasu saanud, kui ta endal õiguse arvas olevat. Üldse leidsin Baumannil eilse ülevalpidamise ja väljendused kohtu ees olevat kohati kummaliselt pelglikud, isegi häbelikud, mis paistis välja igast tema sõnast ja pilgust. See maksis talle palju vaeva, et endasse peita minu vastu sihitud valetunnistuste häbi. Paistis, et tema oli ka kreisiarst Schützi mõjutanud tunnistama, nagu oleks Malmi kaelahaav tekitatud kaheteralise relvaga, kuna Baumann oli komisjoni ees seda ütelnud ja tunnistas, et tema olla seda mulle otsekohe teatanud. Mina olevat temale aga seepeale vastanud: see ei ole tõsi, ja talle siis noa andnud, et ta sellega haava laiemaks lõikaks, ja ähvardanud teda sealjuures minu toas leiduvate sõjariistadega ja kogu minu perekonna vihkamisega, kui tema ei anna säärast tunnistust, nagu mina nõuan, ja muud seesarnast. Mis aga kõik on läbinisti vale. Muuseas ütles Baumann eilsel silm silma vastu seadmisel, et Malmil

polnud läbi lõigatud mitte üksi hingedõori, vaid et torge oli ka läbi lõua tunginud. Ma ei saa aru, kuidas tema võis sõdasele avalikule valele välja minna, kui dr. Mickwitzi tunnistuses seda ei leidu.

Veel kord palun alandlikult Tema Keiserliku Majesteedi Ülemmaakohut suvatseda teha kõik selleks, et ka need tunnistajad, keda ma ei tunne ega isegi ei tea, milles nad üle on kuulatud, saaksid veel kord ette kutsutud ning hoolega järele uuritud, kus on tõde, kus vale, minule aga armulikult võimaldada kõik vahendid, mis minu kaitsele kasuks tulevad.

Kõige sügavamas alandlikkuses

parun O. R. L. von Ungern-Sternberg

26. märtsil 1803. a.

Ja kui protsess oli juba peaaegu lõppenud, pidas kaebelune veel vajalikuks kirjutada oma nn. vastulause, mis venis kümnete lehekülgede pikkuseks. Kas ta tõesti ei taibanud, et see on tal asjatu vaev?

KAEBEALUSE VASTULAUSE

Enne, kui ma oma repliigi ja muu juurde asun, mille ma kohtuliku uurimise huvides olen sunnitud esitama, pean aupaklikult tegema mõned märkused nende eksituste kohta, millele see koletu süüdistus minu vastu on rajatud.

See põhineb peamiselt uurimisaktiil, mis on kokku seatud valekaebustest ja tühistest oletustest. Andkem nüüd endale aru, et iga pisemgi üksikasi, milles komisjon hüüab seadustest mööda, muudab kehtetuks kogu tema tegevuse, ja siis mõistab igaüks, et ainult valedokumentidele ja tühjadele oletustele rajatud süüdistusel ei saa olla mingit õiguslikku põhja. Sellest järgneb loomulikult, et see pealekaebus on vaid pettekujutus, mis paneb isegi võhikud ehmatama, eelarvamusteta kohtunikud aga peaksid seda põlastama. Seda viimast pole juhtunud, ehkki kõige rangem uurimine ei ole suutnud midagi tõestada.

Juba enne 1. aprilli s. a. andsin kõrgele kohtutoolile üle protesti kõige kõrgema poolt seatud komisjoni ebaseaduslikkuse kohta, aga mu protest lükatigi tagasi. Kuna nüüd selle asja otsus, nagu ma olen kuulnud, pannakse kõrge-

male poole kontrollimiseks ja lõpuks Tema Keiserlikule Majesteedile kinnitamiseks ette, siis lubage, et ka minu enda õigustamiseks toodud väited arvesse võetakse.

Meie kõrge monarh leidis enda tuntud tarkuses ja õigusearmastuses tarviliku olevat seda õnnetut juhtumit, milles mind süüdistatakse, lasta esialgselt uurida tema korraldusel koostatud erilisel komisjonil. Ainult seaduslik, erapooletu, mitte vaenulikult häälestatud uurimine võib õiglase keisri soovi täide viia.

Kuid komisjoni eesistujaks on mees, kes on mind enda vaenlaseks kuulutanud põhjusel, mille ma tema vastu esitatud protestis juba ette olen toonud. Tema läks avalikult liiga kaugele üle oma võimupiiride ja alustas uurimist, millega tema ei toonud mitte tõde päevavalgele. Selle asemel pressis ta välja ülestunnistusi, mida need rumalad ja toored inimesed, keda nii kerge on eksiteele viia, osalt hirmu, osalt omakasupüüdlikkuse pärast ka andsid.

Väga tugeva valve all, allohvitser ja kuus soldatit, varustatud laskevalmis relvadega, viidi mind ühte kubernanguvanglasse, eemaldati perekonnast ja siis alustas komisjon oma uurimisi ja läbiotsimisi. Sellesama komisjoni otsuse kohaselt oli tunnistajatele ette nähtud välja anda kaitsekiri ja see avalikuks teha. Silma torkab asjalu, et kaitsekirja tähendusriikas lõpp — kusjuures ükski, kes tunnistuse annab, ka keisri ebasoosingusse sattunud inimese kohta, ei tohi muud tunnistada kui ainult seda, mida tema kindlasti teab — on komisjoni päevikus küll sõna-sõnalt ära toodud, kuid avalikuks tehtud kaitsekirjas puudub.

Tõe salgamiseks said tunnistajad arreteeritud ja vahi all hoitud, nagu oleksid nad kurjategijad. Nähti vitsakimpe sinna viidavat, mis olid tunnistajatele sunnivahendiks. Et neid ka kasutati, selgub haagikohtu protokollist, dateeritud 28. detsembriga 1802. a. Sellest loeme: «Seepeale andis teener Kaarel lubaduse tunnistada kõik, mis ta teab, ja palus alandlikult end kõige kõrgema poolt seatud komisjoni ette lasta.»

Paljusid peksti kettidega ja sääraseid menetlused on koguni protokollile kantud. Mõnele tunnistajale oli lubatud tasuks anda vabadus ja muud säärast, teisi aga ähvardatud kepi ja Siberiga, nagu need inimesed pärast on kõnel-

nud, mida mina ka oma protestis teatavaks tegin ja palun järele uurida.

Mis puutub laibasse, mis oli juba autoriteetse arsti poolt kohtulikult üle vaadatud ja lahatud, siis lasti selle leisukorda veel kord asjatundmatul kreisiarstil kontrollida, kuigi füüsiliselt oli võimatu selle abil midagi kindlaks teha. Ja see pidi siis süüdistust tõestama!

Paljud sõjariistus soldatid tekitasid saareelanikkudes paanilist hirmu, kuna nad säärast asja esimest korda nägid. Kas võib seesugune hirm soodustada tõe esiletoomist? Kas mitte neid tooreid ja harimatuid, isekoomu poolest kättemaksuhimulisi pärisorje ei meeletatud niimoodi oma allarõhutud isanda peale valetama? Valetama, et oma härraseid kahjustada? Lootes sellega võita vägeva kaitsja soosingut. Lisaks nendele nõrkadele, kartlikkudele, rumalatele ja tigidatele olevustele, milline on iga pärisori, kutsuti tunnistajateks veel kurjategijaid, valevandujaid ja lõpuks ka mõned vabad inimesed. Neilt väljapigistatud tunnistustest, ütlemistest, nende tagarääkimistest, lobisemisest ja luulest ning jutustustest on silmanähtav, et kõik need inimesed on hirmust või lootustest pimestatud. Lubage mulle armulikult võimalus, et ma nende tunnistajate väärtust lähemalt valgustan.

Alustan kirurg Baumannist. See inimene on lobasuu ja lärmaja, kes muinasjuttude kangelasi eeskujuks seades end püstolitega relvastab, mis tema aju seisundist kõige parema ettekujutuse annab. Kas tema mitte hirmu tõttu oma ülestunnistusi ei jaganud? Baumann, kelle omakasupüüdlikkus selgelt peegeldub tema komisjonile esitatud kirjutises: «Palun lasta Tema Majesteedi armu paista minu vaese naise ja lapse peale!» Kas säärase inimese tunnistused võivad kehtivad olla?

Preiss on inimene, keda mina tunnen kui valeinformeerijat, tagarääkijat ja elukutselist valetajat, kes niihästi kõige kõrgema poolt seatud komisjoni kui ka kõrgesti austatud kohtutooli ees on esinenud valedega, mis talle endale, teistele ja oletatavasti ka Baumannile vastu räägivad. Kas võib siis säärast tunnistajat vähimalgi määral uskuda?

Vastavalt Ülemmaakohtu protokollile ütles Baumann: «Neid kahte torkehaava märkasin kohe.» Haagikohtus tema seda ei maininud, olgugi et ütles end olevat kõik ära

rääkinud. Ülemmaakohtus kinnitab Preiss, nagu oleks kangur Andres ütelnud: «Enne lasen end purju joota ja alles siis ütlen tõtt.» Andres aga salgab enda säärast väljendust. Nad pandi silm silma vastu ja Preiss võttis enda valetunnistuse tagasi.

Preiss kinnitab kahel korral, et mina olla oma jalaga, mis liikmest ära oli, juba esmaspäeval reipalt astunud, aga ei tea üldse, kas see oli vasak või parem jalg. Vastavalt Ülemmaakohtu protokollile on Preiss ja Baumann täiesti erinevatel seisukohtadel oletatava ähvarduse suhtes, mida mina kummagi kohta olla väljendanud. Sääraseid ebatäpsusi ja valesid leidub veelgi.

Tähendab, ainult kahtlustele ja kuulujuttudele rajas see Preiss oma tõe. Häda sellele, kelle vastu säärane tunnistaja välja astub! Kadunud hing, kelle kohta kohus seda sorti tunnistusi-arvesse võtab! Hirm selle ees paneb mind umbusaldama seadusi, minu kohtunike õiglusetunnet.

Edasi astub tunnistajana ette pottsepp Riemer, kes on, nagu ta ise kinnitab, väga kõva kuulmisega, peaaegu kurt, ja kes alati räägib asjadest, mida tema on teistelt kuulnud, ja need teised on tavaliselt Baumann ja Preiss. Tunnistab, et on täieliku ebasoosingu pärast härra teenistusest lahkuma pidanud. See väljendus näitab, et tema oma härrastega rahul polnud, kelle peale ta nüüd, vastupidiselt tõelisele olukorrale, kõike paha tahab veeretada. Nii tema kui ka raamatupidaja Rentz teavad asja ja olukorda ainult kuulduste järgi ning rajavad endi tunnistused oletustele.

Ja nende sõnad peavad nüüd otsustama, kas mulle jääb minu au või kaotan selle, otsustavad minu elu, minu hingerahu, minu vara üle. Seda ei luba seadus, mille kaitse all ma olen. Seal on öeldud: «Tunnistajad olgu ausad ja laitmatud inimesed või isikud, kes võivad seista kohtu ees» ja: «Tunnistaja, kellel on lootus enda tunnistusest kasu saada või kes sellest kahju kardab, on tunnistajaks kõlbmatu (testis inhabilis).»

Niisugust inimest nagu Riemer, kelle meeled on puudulikud, kes on kõva kuulmisega, peaaegu kurt, ja kes laseb enda vihkamist kaebealuse vastu avalikult välja paista, ei peaks laskma ette kui tunnistajat. Kui tunnistaja endale vastu räägib, siis ei tõesta tema mitte midagi. Siis on ta kohtukorralduse järgi valetaja.

Valevandujaid, valekaebajaid, kurjategijaid jne. ei tohi kohtu ette lasta kui tunnistajaid. Lõpuks on enamik tun-

nistajaid minu töö ja leival olevad pärisorjad, keda seetõttu vastavalt provintsiaalõiguse § 6-le tunnistajatena kasutada ei või ja kes mingit tõendit minu vastu esitada ei saa. Seda vähem võib usaldada sulast, kes vabatahtlikult oma härra vastu tunnistab, kui pole kindel, et sulane härra suhtes õiglane on. Kriminaalseaduses ja mujalgi on selle kohta öeldud: «Pärisorjad ei tohi tunnistada oma härra vastu.» Säärane tunnistaja on igal ajal olnud testis inhabilis. Nende ütlemissi saab arvesse võtta ainult siis, kui need kaebealusele kasuks tulevad. Need põhialused on seaduspärased ja üldtunnustatud. Kui nüüd näiteks laeva madrused andsid algul oma tunnistused haagikohtuniku juures, siis vastavalt seadusele ei lubata neid uuesti ette kutsuda. Kui nad aga sellest hoolimata uuesti üle kuulatakse, kuidas võib siis nende vastupidist tunnistust uskuda? Esimesel korral olid nende tunnistused antud surve all, ütles mu karm süüdistaja. Millega tema seda väidet põhjendab? Ainult nendesamade inimeste sõnadega. Nende ütlemissed pole aga ülalpool toodud seaduste järgi kehtivad. Need on peale kõige muu valed ja säärased tunnistajad enam kui kahtlased.

Igaüht neist sai Ülemmaakohtu kõige rangema korra kohaselt üksikute juhtumite kohta küsitletud ja igaüks vastas täpselt samale küsimusele nendesamade sõnadega. Kuidas on võimalik, et kuus isikut nii täpselt ja sõnasõnalt algul valet ja pärast niisama täpselt tõtt tunnistada võivad?! Tingimata olid nad enne seda kokku rääkinud. Ja uskudes, et kui härra on vahi all, siis on ta järelikult kurjategija ja kadunud hing, usuvad nad ka valekuuldusi mõisate äravõtmisest ja oma härraste hävitamisest. Komisjoni poolt toetatud tasud ja meelitused, tunnistajate arreteerimised, nende kettidega peksmised ja kinnisidumised, kõik see pidi toorestele madrustele ja teistele väiklastele ning kartlikele pärisorjadele survet avaldama, et on vaja ja kasulik minu kahjuks tunnistada nii palju kui võimalik. Olete aga kord komisjoni ees tunnistanud, seega tema ees ausse tõstetud, siis on loomulik, et teie ka tõelise kohtu ees oma tunnistuste juurde jääte, olgugi et need valed on.

Kõigest sellest paistab selgesti, et minu vastu ülekuulatud isikud ei ole tunnistajatena lubatavad, nende ütlemissel minu vastu ei ole mingit kohtulikku kaalu.

On nimelt üldiselt kehtiv kohtuprintsiip: «Mida suurem

on süüdistuse all olev kuritegu, seda kindlamad peavad olema tõendid.» Ja: «Kui küsimuses on elu või surm, peab olema kurjategija enese tõeline ülestunnistus või õige ja täielik tõestus selle kohta.»

Kõikides seadustes on väga tähtis säte, mis toob välja tunnistajate usaldusväärsuse ja tõestuse kindluse sõltuvuse antud kuriteo iseloomust: «Tunnistaja usaldusväärsus on seda väiksem, mida raskem on kuritegu ja mida keerulisemas olukorras see on toime pandud. Seda põhimõtet võib kohaldada ka siis, kui keegi on julma kuriteo toime pannud ilma põhjusest.»

Milline on siis kindel ja täisväärtuslik tõestus? Kõigepealt ja eelistatavalt kaebaluse ülestunnistus. See puudub siin täielikult. Süüdistus, nagu see on esitatud, on täiesti vale. Mina ei saa sellega nõustuda ega seda tõesena võtta.

Edasi usaldusväärsed kirjad ja dokumendid, mida kohus arvestab ja mis vasturääkivusteta tooksid asjasse selguse. Sääraseid dokumente juuresolevas aktis ei leidu.

Tunnistajate seletused. Ühelgi tunnistajal pole vajalikku autoriteeti, nagu ma olen tõestanud. Ja see, mis nad on seletanud, mida see lõpuks on andnud? Kõrvalised seigad, mis aga ei riiva üldse peaasja, mille põhjal kohtunikud võiksid määrata kohtualuse süüdioliku või süütuse.

Katariina Tark ütles: «Kui inimesele tahetakse üheainsa tunnistuse põhjal mõista otsust, mis tema vabadust ähvardab, siis üksik tunnistaja ei ole määrav, kui süüdistatav salgab. Mida väidab ainus tunnistaja, see ei anna mingit kindlat tõestust. Pigemini annavad säärased vastandlikud seisukohad eelise süüdistatule.»

Lõpuks kuuluvad käesolevas asjas kasutatud tõestusvahendid vaatluse kategooriasse. Vaatlus aga selgitab ainult, et midagi on olemas, nagu see oli Bergmanni kaubaga. Kuid tõend asja olemasolu kohta ei näita põhjust, miks see asi seal on.

Esimene kaebus on järgmine: mina olevat Malmi pärast julma kohtlemist kaheteralise surmava sõjariistaga ettekavatsetult, salakavalalt ja metsikult tapnud. Seda hirmsat süüdistust ei ole süüdistaja võimeline tõestama isegi mitte kui tõenäolist, aga sellegipoolest võtab ta seda kui ümberlükkamatut fakti, mis olevat kinnitatud küllaldaste ja täisväärtuslike tunnistustega, mida tal aga ülalpool äranäidatud põhjustel ei olnud. Kuna aga nüüd seda asja

kuidagimoodi tõeks teha ei saa, siis püüab härra prokurör vastavalt oma süüdistusele seda kuritegu vaadeldes hoida olukordi ja tõendeid üksteisest lahus.

1) Mina olla enne Malmi tulekut ähvardanud, et tahtvat teda likvideerida, temaga toime tulla, olla tema varanduse sekvesteerinud. Kuna Malm põhjendamatult kaua reisir viibis ja mulle võlgu oli, lasksin ma tema vara üles kirjutada. Siit ongi pärit see likvideerimise jutt. Et mina seda aga isegi kõrgendatud toonil ega ähvardaval ilmel ei öelnud, seda tunnistab metsnik Heidenschild sõnaselgelt.

2) Malm olnud mõisa tulles täiesti kaine ja olla enne minu juurde tulekut hirmuga lausunud: «Olen vaba mees, härra ei hakka mind ometi peksma. Jumal aidaku mind!» Kõik see on taas Preissi loba. Nagu mina juba ennegi olen ette toonud, kinnitavad inimesed, et midagi säärast pole öeldud ja et kogu see jutt on vale.

3) Vaevalt olla Malm minu tuppa jõudnud, kui ta appi-appi! hüüdnud ja kuulda olnud ka nuudilöökisid. Kuigi härra süüdistaja toob oma repliigis nimepidi ära mõisa kokapoisi Andrese, Madle ja tema lihase venna teener Kaarli, kes olla seda kuulnud, siis leian mina protokollist ainult teener Kaarli ja väikese Gustavi, kes seda kinnitavad, ning viimane võttis oma tunnistuse tagasi kui vale. Ülekuulatud kokapoiss vastas haagikohtus küsimusele «Kas tunnistaja kuulis toast löökisid?»: «Ei, mina pole neid kuulnud.» Ka Madle ei tea neist midagi. Tema oli nende kohta ainult Preissi käest kuulnud. Niisiis jääb vaid Kaarel, kes nuudilööke kuulnud olevat. Aga kui nüüd mõelda — on ju võimatu teatud kaugusest määratleda, millega just lüüakse, kuna kõrge koridor kõla mitmekordselt suurendab ja moonutab, ja et Malm mind büroos rusikatega peksis ja karjus, kui ta mulle kallale tungis, ja mina end tema vastu kepiga kaitsesin, siis muidugi oli selle juures kuulda müra, lärmi, lööke ja kisa. Sellest järgneb iseenesest, et need mõned tunnistajad, kes rääkisid nuudilöökidest, võisid kuuldut valesti tõlgendada. Malmi hüüded tunnistati mina õigeks, aga ainult nõnda, nagu olen seletanud, nimelt hüüdis ta appi-appi! pilkaval ja vihkaval kombel, selsamal ajal kui ta mind kägistas ja mina appi hüüda tahtsin, mida ma aga teha ei saanud.

4) Inimesi, kes seekord minuga rääkida soovisid, olla tagasi hoitud. Ükski tunnistaja ei kinnita seda, välja arvatud väike Gustav, kes oma tunnistuse tagasi võttis.

5) Uks oli lukustatud. See on tõsi. Aga mitte mina, vaid Malm ise pidi selle sisse astudes sulgenud olema, kas ettekavatsetult või juhuslikult, seda ma ütelda ei või, kuna ukse lukk oli selline, et ei läinud isegi kõvasti kinnitõmbamisel linki ja pidi võtmega kinni keerama.

6) Kui Kaarel sisse astus, leidis ta Malmi surnuna. Kas sellest järgneb, et mina olin ta vägivaldsel viisil surmanud? Kuidas see juhtus, et mina teda noaga haavas, mille tõttu tema ei saanud mind tappa, seda olen ma juba üksikasjaliselt kirjeldanud. Rangelt võttes ei olnud see minu poolt ka hädakaitse, kuna mul polnud mingit kavatsust teda noaga torgata, vaid tema, püüdes mind mõrvata, torkas ise endale õnnetul kombel noa kaela.

7) Nüüd viib härra süüdistaja meid laibal leitud tundemärkide juurde, püüdes laikude, vorpide, kaelahaava ja kahe torkehaava iseloomu järgi oma põhjendust kinnitada. Silmatorkav on asjaolu, et Baumann, Preiss, Malmi lesk, Jakob, Aadu ja Kaarel nägid laipa kohe algul ja ka Mickwitzi ülevaatuse ajal sageli, kuid ükski neist ei märganud sel ajal käehaava ega vorpisid. Kui Baumann pidas teadusehimulisele Preissile mõnede laibal leiduvate märkide üle nii-ütelda loengu, miks ta siis Preissile ja Malmi lesele, sel ajal kui nemad seal viibisid, neid haavu ja vorpe ei näidanud?

Baumann pole minule kunagi neist haavadest rääkinud, kuigi ma saatsin teda korduvalt laipa juurde selle sihiga, et ta mulle selle olukorrast ette kannaks. Alles dr. Mickwitzi ülevaatuse ajal leiti need torked, mida enne üldse näha polnud. Kuidas need pärast sinna tekkisid, on mul teadmata.

Kõik need vorbid, mis peavad ära näitama nuudilöökisid ja mida algul keegi ei märganud — kas need ei ole mitte vaid oletatavad ja seega ei vääri nad mingit tähelepanu.

Kuigi komisjoni protokollis väidetakse, et vorbid olid nähtavad, siis on samuti tõestatud, et haagikohtunik ja härra doktor Mickwitz ühtki vorpi ei näinud. Härra süüdistaja arvamus põhineb kahjuks mõningate tunnistajate ütlustel, sääraste nagu Rentz või siis Preiss, kes kuulsid Baumannilt, et viimane olla neid vorpe nuudiga mõõtnud. Malmi lesk teab vorpidest ainult kuulduste järgi, nimelt Preissilt. Viimane aga ei tea neist üldse midagi. Kuidas võis siis ometi härra süüdistaja Malmi lese tunnistajana

arvesse võtta ja protokolli märkida, kui temalt min-geid andmeid saadud ei ole? Lesk ütleb ainult: «Dr. Mickwitzi ülevaatuse ajal ei olnud selg enam näsinine, ainult sinakas.»

8) Mina olevat kõigi vahenditega püüdnud seda asja saladuses hoida, nimelt:

a) Sundinud kirurg Baumannit esitama valetunnistuse laiba seisukorra ja minu enda tervise kohta. Need Baumannit väited on valed. Oma kirjalikus teates 2. jaanuarist ütleb tema, et olnud sunnitud oma tunnistuse säärastelt koostama, kuna mina olevat temale osalt suuliselt ette ütelnud, osalt aga oma käega juurde kirjutanud. Juba lugeda näisugust kaunistest mõttetut tunnistust, mis anatoomiliste võõrväljendustega läbi põimitud, on mulle kui vähikule raske, ennemini ajab selline loba mul keele sõlme, kui et ma suudan seda dikteerida. Aga kuna see ülevaatuse tunnistus nii vigane oli ja eriti seepärast, et Baumann ei märkinud seal Malmi meeltesegadust, mida mina kõigepealt tema (Malmi) juures kogesin, siis panin ette, et see tuleb aktis ära tuua, ja korrigeerisin seda ülevaatuse akti tema enda tahtmisel.

Minu käekiri olnud korrigeerimisel hoogne. Härra süüdistaja tahab sellega ütelda, nagu poleks minu käsi mitte eriti paistes ja jäik olnud. Tema aga unustab, et see väike korrektuur on tehtud alles teisel või kolmandal päeval pärast juhtumit ja et mu käsi päev-päevalt taas kuulekamaks muutus. Miks ei muutnud Baumann seda lisakirjutust ära, kui tema oma avalduse puhtalt ümber kirjutas? Tema väide, nagu oleks mina teda sundinud niiviisi kirjutama, on naeruväärne. Olen juba tõestanud, et need oletatavad ähvardused tulistada, maha lüüa jne., mida minult niihästi tema kui ka Preissi ja Riimeri aadressil olevat kuulnud, pärinevad kõik ühest ja samast allikast, see on Preissi tühi jutt.

Toetun ülalpool äratoodud väljavõtetele kohtuaktist, samuti protestile, mille ma Preissi vastu sisse andsin, ja neist lähtuvatele faktidele.

b) Mina olevat andnud käsu laip ilma õpetaja ja kiriku-teenri teadmata maha matta. Ükski tunnistaja ei tea sellest käsust midagi, ainult Preiss olla sellest teadmata kellelt kuulnud. Seevastu tõestab minupoolne täiesti kehtiv tunnistaja härra pastor Jahn, et mul pole kunagi säärast kavatsust olnud.

c) Mina olevat meelega alles 10 päeva pärast seda juhtumit lasknud Haapsalu posti ära saata. See viimane on läbinisti vale ja ainult kuulujutt. Tõsi on aga, et kahjuks polnud posti ärasaatmine enne võimalik, kuna tormid, käimajää jne. takistasid välja sõita, ja et ma juhtumist teatamiseks kõiki võimalikke samme astusin.

d) Mina olevat inimestel keelanud sellest juhtumist rääkida või kohtu ees midagi niisugust tunnistada, mis mulle kahjuks võiks tulla, seda kõige hirksamate ähvarduste saatel, eriti aga laeva madruseid õpetanud, mida ja kuidas nad härra haagikohtuniku ees tunnistama peavad. Kuid nagu ma ülalpool olen ette toonud, on täielikult tõestatud, et ma ei tahtnud sellest juhtumist midagi saladuses hoida, et ma, vastupidi, püüdsin õnnetust nii palju kui võimalik niihästi kohtule kui ka üleüldiselt teatavaks teha. Torkab iseenesest silma, et mul oli võimatu keelata inimestel sellest rääkida, liiati veel ähvarduste saatel. Oleks olnud äärmine arulagedus juhtumist ühelt poolt kõikidele teatada ja samal ajal keelata sellest rääkimine. Kuidas küll oleks olnud võimalik juhtumit saladuses pidada, kuna kohe pärast seda, kui Kaarel ukse lahti tegi ja haavatud Malm sealt välja kanti, kogu majarahvas sellest teada sai? Säärased kuuldused, nagu oleksin mina sellest juhtumist keelanud rääkida, võisid levida ainult lohisemise, vale ja väljamõeldiste kaudu, mis olid lendu lastud peamiselt Preissi ja vanade jutumooride poolt. Selle kohta on härra rannaülevaataja Königk oma tunnistuses 11. detsembrist öelnud, et tema kuulnud minu säärast keelust Preissilt. Ka olla Königki proua kuulnud vanadelt naistelt, keda tema aga nimepidi ei nimetanud, et mina olla Malmi siniseks peksnud, pistodaga surnuks torganud ja siis tema pea maha lõiganud.

Kuna minu arvel levitati sääraseid ja veel kohutavaid valesid, siis käskisin ma inimestel tühjadest juttudest hoiduda, keelasin neil niisuguseid kuuldusi edasi rääkida ja kinnitasin neile, et kui nad kord kohtu ette nõutakse, siis rääkigu ainult tõtt ja seda, mida nad kindlasti teavad, aga mitte kuulujutte. Niisugused ja mitte teistsugused olid minu keelamised ja käsud selles suhtes, ja et see on sulaselge tõde, seda on mitmed tunnistajad tõendanud, nagu Kaarel haagikohtus 28. detsembril, kangur Andres 29. detsembril, Preiss Ülemmaakohtus — et mina olin nii-

hästi temal kui ka teistel inimestel keelanud lobajutte levitada jne.

Samuti on läbinisti vale see, nagu oleksin mina laeva madruseid karistuse ähvardusel käskinud haagikohtu ees valet tunnistada. Kui mina neile Malmi kallaletungist rääkisin ja mõrva sooritanud nuga näitasin, tunnistasid nad mulle otsekohe, ilma nõudmiseta, sunduseta ja minupoolse veenmiseta, et see nuga kuulub Malmile, mida nemad pärast ka haagikohtus tunnistasid. Kui mina seda madrustelt teada poleks saanud, kuidas oleksin ma üldse selle peale tulnud? Et nemad seda nuga nüüd enam Malmi omaks tunnistada ei taha, ei tähenda veel sugugi, et nuga talle ei kuulunud. Kinnitan, see minu poolt kohtule loovutatud nuga on seesama, millega Malm mulle kallale tungis. Selle noaga võis Malm endale kergesti paari tolli sügavuse kaelahaava torgata, kuna see osa on väga pehme ja puuduvad luud, mis oleksid võinud takistada.

Et ma igale mehele mõne kopika andsin, selles polnud mingit tagamõtet, et kasulikku tunnistust saada, vaid tegin seda ainult heast tahtest, et need inimesed olid pika tee endä elukohast Grossenhofini ära tulnud ja seega pidid enda majapidamises üht-teist tegemata jätma. Mina ei võinud muud kui töötada kõige juures, mis mulle püha, et ma ühtki neist inimestest veennud ei ole valetunnistust andma, ei õpetanud ega sundinud. Et nemad nüüd oma tunnistused tagasi võtavad, on läbinisti kahtlane ja annab põhjust arvata, et nad on endi vahel selleks kokku leppinud ja seda puhtast tigidusest või ka seetõttu, et mina olen nüüd niisuguses õnnetus seisukorras, mille see jõuk inetul kombel ära kasutab. Juba see mõistmatu ja absurdne oletus, nagu oleksin ma härra maanõunik Stenbocki endist pärisorja Nõmba Matsi ähvardanud, samuti jutt mingist tasust ja töölt vallandamise lugu jne. oleksid pidanud erapooletus kohtus kahtlust äratama. Kui võrrelda Nõmba Matsi ja Preissi ütlemissi, siis on enam kui tõenäoline, et esimene oli Preissilt juhatust saanud, kuna Preiss oli igal pool kõige agaram ja toimekam tunnistaja. Seetõttu, silmas pidades minu poolt ettetoodud seaduslikku alust, ei või minu orjade säärasteid kahtlasi ja seosetuid ütlusi minu vastu tõestusena võtta.

Siiani olen härra prokuröri kaebust, millel süüdistus põhineb, punkt-punktilt jälginud. Olen ära näidanud, et tema ei ole oma süüdistuse esimest punkti kuidagi tõesta-

nud. Olen ka näidanud, et see peamine, millel tema süüdistus peaks põhinema, on osalt tõestatud valesti, osalt üldse tõestamata, eriti mis puutub oletatavasse laevameeste veenmisse, mis pole sugugi seaduslikult tõeks tehtud. Aga Kochi kriminaalseaduse § 943 määrab: «Kui süüdistaja ei suuda tõestada, siis tuleb kaebealune õigeks mõista.»

Seevastu olen mina seda õnnetust, kuidas Malm end ise surma saatis, tõetruult kirjeldanud. Kui mul ka otsemaid võimalik ei ole kõiki neid olukordi täielikult tõestada, siis vähemalt ei räägi faktid sellele vastu. Ükski tõenäolisus ei anna põhjust oletuseks, ka mitte ligilähedaseks, et mina võisin ettekavatsetult ja tahtlikult mõrva korda saata. Sellise kuritöö võib toime panna ainult kõige kalgisüdamelisem roimar. Ei ole ka käepärast mingit ajendit, mis oleks võinud mind niisugusele vägivaldlateole tõugata. Kui olekski võimalik minust säärest kuritegu uskuda, siis peab igaüks kindlasti möönma, et ma oleksin pidanud selleks sobivama aja ja olukorra valima ja et see aeg ja koht, kus õnnetu juhtum aset leidis, peaks olema kõige kindlam tõend, et ma ei ole seda kohutavat tegu mingil juhul ettekavatsetult korda saatnud.

Preiss on kõnelnud, nagu oleksin ma pärast Malmi surma paljusid ähvardanud maha lasta, surnuks torgata jne., milliseid jutte teised lobamokad edasi kandsid. Neist juttudest endist paistab juba küllaldaselt määralt, et need on puhas väljamõeldis.

Kui minul tõepoolest oleks säärane tasakaalutu iseloom ja ma oleksin igaüht ähvardustega hirmu all hoidnud, kuidas siis seletada seda, et isegi seesama vabalt sündinud Preiss ja paljud teised vabad mehed, kes minu palgal on, jäid hoolimata ohust, mis neid varitses, nii pikki aastaid minu teenistusse püsima? Kuidas on võimalik, et nad siis millegi üle ei kaevanud, aga nüüd esitavad minu vastu nõudmisi? Milles seisab asi, et niisugused jutud minu iseloomust alles nüüd esile kerkivad? Et enne saatuslikku 19. oktoobrit ei esitanud keegi minu kohta sellist kaebust, isegi mitte sõpradevahelistes kõnelustes? Niisamuti on mind alati tuntud kui härrat, kes on oma orjadele isa eest, aga mitte kui hirmuvalitsejat. Minu inimesed pole kunagi tundnud puudust, olen neid ise suurima ohvrimeelsusega toetanud ja aidanud. Kunagi ei ole nemad avalikult ega salaja minu karmuse ega julmuse üle kaevanud, mida

paljude mõisahärrade puhul sageli ette tuleb. Kui keegi seevastu oleks heitnud pilgu Malmile ja tema hingeseisundile, milles ta viibis enne minu tuppa astumist, siis oleks kogenud psühholoog kui mitte kindlasti öelnud, siis ometi pidanud tõenäoliseks, et Malm oli ründaja ning algatus tema poolel.

Õiglane hirm, kartus, teadlikkus oma süüst on tunded, mis muidugi temas ärkasid. Kes oskab nende tunnete astet määrata? Kas ei soodustanud need tunded teiste ärkamist? Et kartust varjata, vastas ta igale minu õigustatud küsimusele uhkuse, jonni ja pilkega. See uhkus kasvas iga hetkega, läks üle kibestumiseks ja vihaks. Enam polnud midagi vaja, et ärritatud tunded läheksid üle märatsemiseks; sääraselt inimeselt, kes on juba nii kaugele läinud, võib oodata kõike. Tema noorus, tema jõud, tema osavus olid minust suuresti üle. Temas ärganud kibestus ja pime viha viisid teda võib-olla segadusse, metsikule otsusele haarata nuga, mind tappa ja siis kiire põgenemisega karistusest pääseda. Kes oskab seletada neid inimsüüdame salajasi ajendeid, kui need on kord tunnete poolt äratatud?

Minu verrega määratud rõivad ja see, kuidas nad verrega koos olid, näitab selgesti, et mina olin tol saatuslikul hetkel rünnatav ja lamasin all. Ja kui ma ka ei ole seda õnnetut juhtumit, milles mind erapoolikult ja armutult süüdistatakse, küllaldaselt selgitada suutnud, siis on kõik tõepärased oletused ometi minu poolt. Sel juhul võtame aluseks Kochi kriminaalseaduse § 809a, kus seisab: «Tõendid kurjategija süü kohta peavad olema seda kindlamad ja täpsemad, mida raskem on kuritegu.» Ja § 809b: «Kaheldavast tõestusest kuriteo kohta ei piisa selleks, et kaebealust süüdi mõista, kuid kaheldav tõestus süüituse kohta on igal juhul küllaldane, et kaebealust õigeks mõista.»

Lõpuks, mis puutub süüdistaja poolt nõutud kahjutasusse Malmi lese kasuks, siis olen juba kohe algusest peale lasknud kaastundest ja mitte kohustusest lesele, kelle mees mind ettekavatsetult mõrvata tahtis, küllaldase toetuse määrata. Olen tema vara ja eluaseme koos kõige, mis sinna juurde kuulub, temale alles jättnud. Aga et ma peaksin laskma endale sunniviisil ette kirjutada, mida ja kui palju mul talle anda tuleb, seda loen ma ülekohtuseks. Siis veel härra süüdistaja märkus, nagu oleksin ma enda ütlosti sageli muutnud. Seda pole ma peamistes

asjades kordagi teinud; ainult tähtsusetute olukordade kohta ja neis küsimustes, milles mind enne polnud üle kuulatud, olen üht-teist täpsemalt ära näidanud ja lähemalt valgustanud.

Tulen II süüdistuspunkti juurde, mille härra süüdistaja ainult oletustele on rajanud ja mis ei ole ei tema enda poolt ega ka uurimisel seadusepäraselt tõestatud. Kui ma tunnistasin, et võtsin Bergmanni päästetud lastist kuigivõrd kaupa üle, mille rannaülevaataja Tšitovski mulle loovutas, siis on see õige ega räägi mingil kombel vastu minu hilisemale seletusele, arvesse võttes, et see, mis mina enda hoole alla jätsin, oli kiprile kuuluv kaup. Tšitovski ise võttis lossimisel kaubad vastu, laskis need ta enda tellitud veokitele laduda ja rannavalvurite saatel Grossenhofi vedada — kuivatamiseks ja hoidmiseks. Millised neist kaupadest kuulusid lasti saatjale, millised olid kipri omad, seda ei saanud ma teada enne, kui Bergmann kauba ära sorteeris ja mulle teatas. Iialgi pole ei Bergmann, Tšitovski ega keegi kolmas mulle lasti nimekirja, konossemente ega mingeid laeva dokumente näidanud. Mille järgi pidin ma otsustama, kas kipri sõnad olid tõsi või vale? Milline osa lastist oli kipri oma ja mis kuulus lasti saatjale? Mereprotesti tehes ütles Bergmann haagikohtunikule vande all, et temal läksid randumise ajal kauba paberid kaduma. Kuna minul vajalikke dokumente polnud, mille järgi oleksin ma siis pidanud end seadma? Ainult Bergmanni enda poolt kirjutatud notice'i või nimekirja järgi, mis kipril oli päästmise juures säilinud, mille ta mulle andis ja varsti tagasi võttis. Tegin sellest vajaliku ärakirja, kopeerisin margid, numbrid, tähed ja nimed, nagu need mulle näisid ja niipalju, kui neid kahjustatud pakkidel ja kastidel leida võis. Kõike seda olen ma juba tolleaegsel protsessil Ülemaakohtus ja haagikohtulikul uurimisel 1798. a. augustis ette toonud.

Mina ei saanud kipri palvet tema vara käendusele võtta mitte tagasi lükata. Osalt seepärast, et tema kui võõras ja õnnetusse olukorda sattunud inimene minu tuge vajas, osalt seepärast, et ma lootsin tema poolt minu hoolde usaldatud varad Rootsi saadiku ja konsuli kaudu vabaks saada, nii et tolli- ja kroonumaksud oleksid ära jäänud. Kuidas võis säärases olukorras minul olla kavatsus kõrget kroonut ja tolli petta? Keegi polnud minult Bergmanni omandit nõudnud. Ma ei olnud iialgi tahtnud seda sala-

duses hoida, kuna ma seda tegelikult ainult säilitasin ja sinna katusekambrisse oli kõigil kodakondsetel sissepääs, seega polnud see mingi saladus. Kuivõrd niihästi haagikohtuniku uurimisprotokollist kui ka Keiserliku Ülemaakohtu aktidest selgub, et seoses randumisega läks suur hulk lastist tõepoolest kaduma, mis kõik on tunnistajate poolt küllaldaselt tõestatud, siis pidin uskuma, et tunnistustes viidatud kaotsiläänud kaubad on needsamad, mis lastist puudu jäid ja tagasi nõuti. Alles hiljem, kui ma haagikohtulikul uurimisel augustis 1798. a. teada sain, et lasti saatja oli kaubad kahekordsete konossementidega ja topelt passidega teele saatnud, ja Bergmanni mulle usaldavalt rääkis, et sääraseid kaupu, mida praegu lastist nõutakse, pole kunagi laevale laaditud, sain aru, et mängus pidi olema ettekavatsetud pettus, nimelt: võimaliku avarii ja kaotuse puhul saavad lasti omanikud suuremat kasu, kuna näiliselt on rohkem laaditud, kindlustaja maksab neile kompensatsiooni ka olematu lasti eest. Kuna mina ei ole tänase kuupäevani mainitud laevadokumente näinud, siis ei võinud mina ka teada, millistest kaupadest oli jutt, ja kuna Bergmanni kaupu polnud välja nõutud, siis ei leidnud mina end ka kohustatud olevat neid ette näitama.

Seepärast olen ma veel praegugi veendunud, et toimin nii, nagu pidin. Usun kindlasti, et ma pole selle asja kohta mingit valevannet andnud, ja loodan õigusega, et olen end neist valesüüdistustest vabaks rääkinud.

Et mina oleksin Bergmanni kaupadega toiminud kui iseenda varaga, on niisamuti vale. Kui üksainus kahtlane tunnistaja Kaarel ütleb, et ma andsin 200 Bergmannile kuuluvat nahka parkal Frentzellile töödelda, siis ta eksib. Minu täpse ülesandmise kohaselt polnud neid nahku 200, vaid ainult 100, mis Frentzell töötlemiseks sai. Need aga kuulusid mulle. Kaarli eksitus võis tulla sellest, et Bergmannile kuuluvad nahad olid kuivamas samas ruumis, kus rippusid minu omadki, mis olid läbisadamise tagajärjel märjaks saanud. Ma ise sorteerisin neid nahkasid, mina oskasin neid kõige paremini eraldada. Selle ainsa kahtlase tunnistaja Kaarli ütlus ei vääri mingit tähelepanu ja on vasturääkivuses tema enda isa Reinu antud seletusega.

Mis puutub tubaka müügis, siis on see tunnistus pärit Preissilt, kes kui ebaaus inimene ei ole üldse õigustatud kohtu ees tunnistama, samuti nagu minu kahtlane orjapoiss Kaarel. Nad mõlemad tunnistasid valet, neile

räägib vastu Reinu ütlus, kes ei tea sellest oletatavast tubakamüügist mitte midagi. Minul oli juba enne hea hulk sedasama sorti tubakat, mis ka Bergmanni laeval leidis, ma olin selle lasknud tuua Revalist, nagu Kaarelgi tunnistab. Kogu tubakat hoiti ühes ja samas keldris. Üksi mina oskasin neil täpselt vahet teha. Et tubakakastid ei andnud täit arvu välja, tuleneb sellest, et suurem osa kaste oli päästmisel märjaks saanud. Pidime nad lahti võtma, tubaka välja puistama ja ära kuivatama. Kuna kastid olid märja tõttu kõlbmatuks muutunud, siis oli vaja muretseda teised. Uued kastid aga olid kaugelt suuremad, ainult mõned jäid endised, ja tubakas mitte pakitud nii nagu päästmisel, vaid lahtine ja pärast kuivatamist uuesti kätejalgadega kõvaks tambitud. Seega pidi küll välja tulema endine kaal, ehkki vähese kaoga, kuid mitte kastide arv.

Olen juba oma seletuses ette toonud, et Bergmannile kuulus ainult see, mis leidis pööningukambris, ja ka aida-meis Reinu käes hoiul olnud kaup. Ülejäänud, mis haagi-kohtunik minu toast ja mujalt kokku otsis, kuulus osalt selle kauba hulka, mis ma Revalis Bergmanni oksjonilt ostsin, osalt aga oli mul peamiselt sularaha eest laatadelt, väikekaupmeestelt jne. kokku muretsetud. Selle tõestuseks on esitatud seitse originaalarvet.

Sama vähe on tõsi, nagu oleksin mina kaupasadid omanud teistelt randajooksunud laevadelt.

Sellega lõpetan oma vastulause. Kuna kogu tõestus on rajatud üksikutele ebatõenäoliste ja kahtlastele tunnistustele, mis tõsiasi üldse ei puuduta, või meditsiinilistele aktidele, mille asjatundlikud organid on kõrvale heitnud, siis ei vääri need kohtu poolt arvessevõtmist. Oletused ja petlikud otsused ühe või teise teo võimalikkuse kohta ei saa olla tõestuseks, nende alusel ei saa häirida inimese põhiõigust ja heaolu. Olen täielikult veendunud enda süüatuses. Kui ma aga selles segaduses osalt asja olemusest ja loomusest tulenevalt, osalt oma praeguse seisukorra tõttu, osalt menettlusega kiirustamise pärast ei suuda hankida rohkem vastutõendeid ja ühele või teisele minu auväärsetest kohtunikest asi kahtlane näib, siis jään lootma niihästi teie õiglusele kui ka teie rangele seaduslikkusest kinnipidamisele. Teie olete käesoleval juhul meie maa seaduslikkuse teostajad. Selliseid olukordi tuleb kaaluda ennemini kaastundega kui karmusega. Niisuguse raske verevalamise puhul ei tohi kohtunik oma südame-

tunnistusele koormat võtta, kahtlasel ja tumedal juhul on kindlam pigemini süüdlane vabaks lasta kui süütu süüdi mõista ja surma saata.

Kohus peab eriti arvestama minu viibimist vahi all juba üle 5 kuu, mille läbi kannatavad minu au, tervis ja vara, minu pikka lahusolekut kallist abikaasast ja armastatud lastest, mida ma olen pidanud süütult kannatama.

Loodan kindlasti, et kõige armulisema Keiserliku Majesteedi Ülemmaakohus suvatseb õiglaselt vastavatele ametivõimudele või isegi Tema Keiserlikule Majesteedile pärast aelle kohtuasja lõpetamist ette panna, et minu mõisatest äraviidud ja konfiskeeritud vara ning asjad saaksid mulle tagasi antud, et mind mõistetakse kõikidest minu vastu tõstatatud kaebustest õigeks ning valekaebajad ja -süüdistajad, kes mind solvasid, saaksid igaüks seadusejärgse karistuse.

Kõige sügavamas aukartuses Tema Majesteedi kõige truum ja allaheitlikum alam

parun Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternberg
Cons. Wetterstrand

1. juunil 1803. a.

Viimane Ülemmaakohtu dokument, mis kaante vahel lebas, oli jumalamehe aruanne.

HÄRRA ÜLEMPASTOR MOIERI ETTEKANNE VAHIALUSEGA PEETUD VESTLUSEST

Ülemmaakohtu ülesandel käisin 2. juunil kammerhärra parun von Ungern-Sternbergi juures ja mul oli temaga tema praeguse seisukorra üle sõbralik jutuaajamine. Tõin esile sääraseid usutõdesid, mis mulle kõige otstarbekohasemad paistsid vabal viisil selgeks teha, ja end arusaadavalt ning kindlalt väljendades küsisin temalt, kas ta kõike seda, mis ta kohtuliku süüdistuse tagasitõrjumiseks selgitab, ka tõeks peab. Kas tema võib surmatunnil range kohtumõistja jumala ees ka puhast ja võltsimata tõtt kinnitada ning selle eest vastust anda?

Seepeale seletas tema, pärast seda, kui ta oli üldiste väljendustega enda süütust kinnitanud, et see Malmi lugu,

mis alles vähe aja eest juhtus, on temal värskelt meeles ja seepärast ei saa tema neis olukordades ning sündmustes kuidagi eksida. Ka võib ta kinnitada, et kogu asi just nii oli, nagu ta mõlemas kaitsekirjas ära on toonud ja nagu see on suulisel ülekuulamisel protokollitud, ning ta on enda tões nii veendunud, et temal surmatunnil niihästi oma südametunnistuse kui ka jumala kohtu ees midagi karta ei ole.

Mis puutub süüdistuse teise punkti, laevalt päästetud kaupade hoiulevõtmisse tema poolt, siis peab ta üldiselt enda tunnistuste juurde kindlaks jääma, kuna tema sel ajal, kui ta kipper Bergmannilt kauba hoiule võttis, ja veel pärastpoolegi uskus, et need varad kuuluvad tõepoolest kipper Bergmannile, ja tema, kammerhärri, pidas end seepeale õigustatuks kaubad enda hoolde võtma. Alles hiljem, kui asi kohtulikule arutlusele läks, märkas ta, et kipper polnud mitte õigel teel. Nüüd näeb ta küll, et oleks õigupoolest pidanud enamiku hoiule võetud kaupadest ametivõimudele välja andma. Ka on tal kahju, et ta seda ei teinud. Ometigi oli ta sunnitud sellest nii kaua vaikima järgmistel põhjustel:

1) Kuna nad Bergmanniga leppisid aumeeste kombel kokku, et tema hoiab seni kaubad enda käes, kuni kipper ise neid nõuab või nõuda laseb.

2) Kuna ta kartis, et kui tema annab need kaubad võimudele üle, siis osutub kipper Bergmann, kes oli oma laeva karilejooksmise läbi juba küllalt õnnetu, täiesti rüünerituks. Ja lõpuks:

3) Tal oli ka häbi salgamise üle, milleks ta oli sunnitud, ning kartis ebameeldivaid sekeldusi, mis oleksid tekkinud, niisamuti seisis sisemine enesetunne Bergmannile antud sõna murdmise vastu.

Üldse usub tema veel praegu, et ta pole valet vandunud, kuna tolleaegsetes aktides ei seisa tema poolt hoiule võetud kaupadest sõnagi.

Pärast seda küsisin, kas ma olen tema seisukohta õigesti mõistnud ja kas ma võin sedasama Keiserlikule Ülemmaakohtule ette kanda. Kammerhärri vastas jaatavalt ja lisas veel mõned väljendused, mis polnud mitte asjakohased ja veel vähem olid seoses minu ülesandega. Kordasin seejärel oma meeldetuletust tema südametunnistusest surmatunnil ja igavese jumala kohtupäeval, nii südamlikult ja veenvalt, kui minu piiratud vaimuanded lubasid, ja kui

tema seepeale nähtava meeleliigutusega kinnitas, et tema enda vastu tõstetud süüdistuste peamistes punktides midagi muud lisada ei saa kui seda, mis ta juba enne on selgitanud, siis lahkusin ma temast, et teha kõigest sellest kõrgeaulikule Keiserlikule Ülemmaakohtule ettekanne, mille tõele vastavust ma kõikides punktides oma ametikohustuste ja südametunnistuse ees kinnitan.

Philipp Christian Moier,
siinse rüütli- ja toomkiriku ülempastor

Reval, 3. juunil 1803. a.

Muidugi oli pastori saatmine säärase randröövli juurde asjatu katse tõtt teada saada. Vaevalt ta üldse midagi usub peale raha ja rikkuse. Südametunnistus kadus tal kui mitte enne, siis vähemalt selle protsessi ajal ära. Pärast seda, kui tema enda palgalised ja orjad tema vastu nii halastamatult välja astusid, mitu korda oma tunnistusi muutsid ning komisjon enne ja seejärel ka kohus ikkagi arvesse võtsid ainult seda, mis talle kahjuks tuli.

Niisiis ei ilmalikud ega vaimulikud võimud saanud teda sundida oma kuritööd üles tunnistama. Võib-olla tal polnudki Malmi tapmise asjus muud rääkida, ütles välja kõik, mis teadis ja meeles oli? ... Aga siiski — asja ees teist taga mehed elu ja surma peale kokku ei lähe. Küllap seal oli ikka peidus veel midagi, mis kohtus päevavalgele ei tulnud ja mida võib-olla kunagi teada ei saadagi. Pole see esimene ega viimane saladus, mis hauda kaasa võetakse.

Kui Ülemmaakohus oli otsuse teinud, anti see veel senatisse. Algul oli Jakob Pontus kartnud, et senat võib asja hoopis ebasoovitavas suunas ajada, Ungri karistust kergendada. Ka keisri meeleolu ei arva ju alati ette ära: vaata et annab veel armu ja säh sulle siis ligemale kahe aasta töö ja vaev!

Aga senat sai olukorrast siiski õigesti aru.

Ehk aitas kälimees ja justiitsminister Gavriila Romanovitš Deržavin kuidagi kaasa või juhtis keiser ise asja mingi vihjega rööbastesse. Kuid kõige tõenäolisemalt andis senati arutelule õige suuna teadmine, et Ungern-Sternbergid on mustas nimekirjas juba alates keisri vanaema Katariina aegadest. Kusjuures viimaseks tõukeks sai muidugi Otto

Reinholdi naisevenna Peter von der Pahleni skandaalne osa keiser Pauli tapmises...

Krahv Stenbock tõusis toolilt. Sirutas oma istumisest jäigaks jäänud küüru ja näpistas kääridega küünaldel tahid tasasemaks.

«Friedrich!»

Toapoiss, kes sisse astus, oli veelgi vanem ja hallim kui tema peremees. Nägu paljaks aetud, karvaste kulmude alt vaatamas paar allaheitlikke silmi.

«Mine ütle prouale, et ma täna õhtulauda ei tule. Tööd on palju. Siis too mulle pudel valget veini — tead, sealt keldri parempoolselt riiulilt.»

«Kohe, härra krahv!» kummardas toapoiss ja kadus nii-sama vaikselt, nagu oli tulnud.

Krahvihärra tundis juba eelnaudingut niihästi senati ettekandest kui ka veinist, mille toapoiss paari minuti pärast ühes klaasiga lauale asetaski. Krahv rüüpas paraja lonksu ja tegi lahti kaaned, mille vahele senati ettekande ärakiri oli köidetud. Esimese lehekülje nurgal seisis:

Käesoleva ettekande originaalile on keiser oma käega kirjutanud:

Быть по сему

Александръ*

сентября 6. дня 1804. года.

В С. Петербургѣ

KÕIGE LÄBINÄGELIKUMALE VÄGEVALE KEISRILE, KOGU VENEMAA ISEVALITSEJALE

SENATI KÕIGE ALANDLIKUM ETTEKANNE

Riia sõjakuberner, Eestimaa kubermangu valitseja tsiivilasjus jalaväekindral krahv Buxhoevden esitas senatile oma arvamusel kriminaalprotsessi kohta, mille on läbi viinud Eestimaa Ülemmaakohus sealse mõisniku ja välismaa kammerhärja parun von Ungern-Sternbergi kriminaalse kuritöö asjus. Nimelt:

- 1) Oma endise töötaja kipper Malmi tapmine.
- 2) Purjekalt «Louisa Carolina» kaupade röövimine.

* Olgu nii, Aleksander.

Ja sinna juurde veel kohtualuse asjassepuutuv kaebus komisjoni peale, kes tema asja uuris, ja eriti komisjoni eesistuja krahv Stenbocki peale.

Nimetatud kohtualune Ungern-Sternberg saatis Dago saarelt 3. nov. 1802. a. oma poja Peter Ludwig Constantiniga Eesti kubermanguvalitsusele 20. oktoobril kirjutatud kirja, mille sisu oli järgmine:

19. okt. 1802. a. tulnud kohtualuse kabinetti tema kipper Malm. Kohtualune hakanud kiprile ette heitma, et see kulutas Revali-reisile üle 10 nädala. Kipper vastanud jämedalt, kohtualune läinud endast välja ja näidanud kiprile ust, aga kipper ei väljunud. Kohtualune võtnud kepi ja korranud, et kipper ära läheks, aga selle asemel haaranud kipper tooli ja tunginud kohtualusele kallale. Kohtualusel õnnestunud tool kipri käest ära rebida, kuid nüüd haaranud kipper vasaku käega kohtualuse kaelasidemest ja hakanud teda kähkida, parema käega aga peksnud teda, siis pannud talle jala taha, mispeale kohtualune leikkunud ja oma jala nikastanud. Kuna kohtualune ägedalt vastu hakanud, haaranud kipper märkamatuks noa ja tunginud sellega kohtualusele kallale. Viimane katsunud nuga ära võtta, kusjuures vigastanud oma parema kae kaht sõrme. Lõpuks läinud kohtualusel korda nuga ära võtta. Nüüd haaranud kipper tal parema käega kaelast, aga vasaku käega hoidnud kohtualuse paremat kätt — et selles oleva noaga teda rindu lüüa. Kohtualune püüdnud nuga kõrvale juhtida. Kipper tagunud metsikus raevus oma pead kohtualuse pea vastu ja kahtlemata siis haaranud oma kaela vasakut poolt kohtualuse käes oleva noaga. Kohtualune toibunud natuke ja hüüdnud oma inimesi, kes talle vajaliku abi osutanud. Malm kantud teise tuppa ja antud kohaliku velskri hoole alla, kus kipper siis mõne tunni pärast surnud.

Kubermanguvalitsus sai ettekirjutuse toime panna juurdlus ja selle algatas haagikohtunik Lilienfeldt. Laiba ülevaatuse viis läbi dr. Mickwitz — 6. ja 13. detsembril.

Kohtualune teatas kirjalikult, nagu oleks kipper Malm kannatanud ajutiste hullumeelsusehoogude all, olnud joodik ja et haagikohtunikule esitatud nuga kuulunud Malmile, nagu ta on Malmi madrustelt ja tüürimehelt kuulnud.

Laevamehed kinnitasid kõike ja tunnistasid kohtualuse kasuks.

Inspektor Preiss ja pottsepp Riemer teatasid haagikohtunikule, et nad kardavad tunnistada kohtualuse juuresolekul ja paluvad, et neid kuulataks üle Revali kohtu ees, antaks neile kaitset ja makstaks Revali-sõit kinni.

Haagikohtunik Lilienfeldt saatis juurdluse materjalid seisukoha võtmiseks kubermanguvalitsusele ja Ülemmaakohtule.

Järgides kõrge keisri 1802. a. 9. dets. ukaasi, moodustati asja uurimiseks komisjon koosseisus Eestimaa maanõunik krahv von Stenbock, asekuuberner Rading, tolliinspektor Kulomvinov.

Samuti tuli kubermanguvalitsusele kõrge keisri eeskiri kohtualune oma senisest elukohast välja saata, kuna tema juuresolekul on võimatu tõde välja selgitada; vastutus uurimise eest panna kubermangu maanõunikule krahv Stenbockile; kohtualune arreteerida ja saata Pärnusse; tema abikaasa paigutada ajutiselt mõnda teise perekonnale kuuluvasse mõisa.

Komisjoni nõudmisel viis uurimise läbi Läänemaa haagikohus. Alustas 26. dets. 1802. a. ja lõpetas 4. jaanuaril 1803. aastal.

Kohtualune Poola kammerhärri parun Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternberg oli viiekümne üheksa aastane, tänavu sai kuuskümmend. Tal on suurepärase haridus, õppis Leipzigi ülikoolis õigusteadust ja sai hiljem Madalmaade sõja- ja merekoolis kaptenipaberid. Kodumaale saabus ta 1770. aastal ja 1781. a. asus Dago saarele.

Kohtualuse süüdistajaks on määratud valitsuse prokurör jurist Rosenmüller.

I

26. detsembril 1802. a. alustas haagikohtunik juurdlust Grossenhofi mõisas, küsitledes kohtualust ja tunnistajaid, iseäranis kipper Malmi laevamehi — viit madrust ja tüüri-meest Leigri Jaaku. Meeste jutust pidi paistma, et Malm oli hullumeelne, ja kui talle määratsemisehoog peale tuli, tahtis ta kõiki laevamehi tappa; et Malmi laev viimase reisi ajal seisis ega kasutanud soodsaid tuuli; et neile näidatud nuga, millega Malm olevat kohtualusele kallale tunginud ja millega ta ise ennast haavas, kuulus Malmile ja oli tema poolt ostetud Revalis Vene turult. Soodsate

vastuste eest mitte ainult ei lubatud, vaid ka maksti igale mehele 25 kopikat enne haagikohtuniku küsitlemist ja 20 kopikat pärast tunnistuse andmist. Aga hiljem, vandealusel ülekuulamise komisjoni ees, loobusid nad endistest tunnistustest, samuti kinnitasid Ülemmaakohtus silma silma vastu seadmisel, et kipper Malm ei joonud ega müratsenud. Ka ei tunnistanud nad enam nuga Malmi omaks.

Haagikohtuniku juurdluse eel toimetas dr. Mickwitz laiba ülevaatuse, millest tegi järgmise kokkuvõtte:

- 1) Keha üleni verega koos.
- 2) Nägu, kael ja käed verised.
- 3) Kehalt keskmist kasvu ja mõõdukalt tüse.
- 4) Luustik normaalne.
- 5) Kaelal avatud verine haav, mis algab vasakult küljelt, üks toll allpool vasakut lõualuunukka. Haav tekitatud ebatasase terariistaga, sügavus $1\frac{1}{2}$ tolli.
- 6) Ninaots mõnevõrra vigastatud, nagu oleks seda hammustatud.
- 7) Samuti vigastatud nina parem külg.
- 8) Pea vasakul küljel $\frac{1}{2}$ -tolline verine haav.
- 9) Vasakul põsel verine sinine laik.

Tunnistajate abil on kindlaks tehtud, et Malmi enne surma metsikult peksti ja et hoobid seljale tekitasid suuri vigastusi.

Kohtualuse kabinetis rippusid seinal türgi mõõgad, noad ja piitsad. Toa nurgast leiti peidetult verised riided. Kipper Malm tapeti. Kohtualune vaidleb nii kirjalikult kui suuliselt vastu kõigele, mis võib talle ebasoodus olla. Ka tunnistajatega silma silma vastu seadmisel. Ta salgab kipper Malmi peksmist, talle surmava löögi andmist ja muude vigastuste tekitamist.

Kohtualune kinnitab, et kirurg Baumann ei leidnud peale kaelahaava ja surnutel harilike siniste ja punaste laikude kätel ja vasakul küljel mingeid muid vigastusi. Samuti ei leitud midagi haagikohtuniku ja teiste uurimisel. Nii et süüdistus, mis tuli kohtualusele kubermanguvalitsuselt — haavade ja teiste vigastuste kohta — on kohtualusele täiesti arusaamatu.

Ta ei tea midagi haavadest laiba vasakul käel. Kohtualune kinnitab, et Malm ei ole piitsa saanud. Kohtualune ütleb, et see polevat võimalik, sest ta on peaaegu kuuekümnepäevane hädine vanamees, aga Malm noor, tugev ja

terve inimene. Kohtualune tõugati põrandale, Malm oli võitja. Selle tõendiks on kohtualuse kuub, mis oli seljalt ja õlgadelt verrega koos ja näitab, et ta ennast ainult kaitses.

Velsker Baumanni seletusele lisas ta Baumanni enda soovil mõne rea, kuna viimane oli mõndagi unustanud.

Ei laevamehed ega teised ole tunnistuseks mingit juhatust saanud. Kõike, mida nad teadsid, rääkisid nad ilma igasuguse käsuta ja vabatahtlikult. Nad kõnelesid Malmi käitumisest ja tundsid ära Malmi noa. Kopikad, mis ta neile andis, olid selle eest, et nad pidid mõisa tulema ega saanud oma päevatööd teha. Kohtualune ütleb, et kõik süüdistused on valed ja põhjendamatud.

Kohtualune esitas Ülemmaakohtule kaebuse, nagu oleks keisri enda määratud komisjon, mida juhatas kohtualuse vaenlane krahv Stenbock, tegutsenud ebaseaduslikult. Ülemmaakohus tagastas talle kaebuse ega võtnud seda arvesse, sest kõrgemal pool kinnitatud komisjon kohtule ei allu.

Asja läbivaatamisel hakkas senat kõigepealt arutama kohtualuse tegevust — tunnistajate tõest kõrvale juhtimisel, nende aususe kahtluse alla panemisel, tema kaebusi komisjoni uurimiste ja samuti arstide otsuste üle.

Esiteks — tunnistajate kõlblikkuse (usaldatavuse) uurimine: ehkki kohtualune velsker Baumanni aususe kahtluse alla seadis, ei leidnud see kinnitust.

Teiseks kaebas kohtualune ka inspektor Preissi peale, et see igal võimalusel Dago talupoegade peale keelt kandis, madruste ja kipritega kahtlast äri ajas. Kumbki põhjus pole tunnistaja kõrvaldamiseks küllaldane.

Inspektor Preissi kaebused talupoegade peale ei olnud esitatud kohtu kaudu. Aga mõisas esinevate varguste puhul, mida tuleb sageli ette, peavad mõisniku korraldusel harilikult ikka süüdlast otsima mõisa ametimehed. Nii et seda võib ainult Preissi agaruse arvele kirjutada, kui ta õigust otsida püüdis. Kuigi nii Baumanni kui Preissi tunnistustes tuleb ette mõningaid vasturääkivusi, ei leia senat nendes vasturääkivustes käesoleva asja seisukohalt midagi olulist, välja arvatud mõned velsker Baumanni tunnistused surnud Malmi seisukorra kohta. Siiski paistab, et mõlemad tunnistajad olid kergemeelsed ja pealiskaudsed inimesed. Maaseaduse I raamatu § 24 ütleb, et säärase isikute tunnistusi võib arvesse võtta ainult sel

juhul, kui teised, usaldusväärsed tunnistajad sama räägivad.

Ülemmaakohus arvab, et pottsepp Riemeri ja raamatupidaja Rentzi tunnistused, kuna need rajanevad suuremalt jaolt ainult kuuldustel ja Riemer on pealegi kurdivõitu, võivad vähe kasu tuua.

Mis puutub madruste ülestunnistustesse, siis selgub Riia sõjakuberneri ettekandest senatile, et need madrused rääkisid Ülemmaakohtus õigust, kuigi nad haagi-kohtus sunni all ja inspektor Preissi õpetusel valetunnistusi andsid. Nende selline käitumine ei ärata muidugi lugupidamist, kusjuures tunnistajate ütlused olid kogu asjas liialdatud, pealegi antud vannet võtmata. Maaseaduse I raamatu § 22 öeldakse, et ei tohi olla mitte ainsat tunnistust, mis ei ole vandega kinnitatud. Seevastu andsid kõik madrused komisjonis ja Ülemmaakohtus oma tunnistused püha vande all. Samuti jäid nad ka kohtualusega silm silma vastu seadmisel kindlaks ja tõendasid, et nende tunnistuste andmisel ei olnud keegi neid sundinud ega ähvardanud. Maaseaduse I raamatu § 3 ütleb, et kõikide tunnistuste hulgas ei ole tugevamat kohtu ees antud sundimatust ülestunnistusest.

Kohtualune kinnitas, et seaduse järgi ei tohiks ükski pärisori ja tema palgal olev vaba inimene tunnistada, iseäranis alaealine poiss Gustav, kes endale vastu rääkis ja ise oma vale üles tunnistas. Aga nagu ülevenemaalistes, nii ka Eestimaa seadustes võivad pärisorjad, samuti kohtualuse palgal ja leival olevad vabad inimesed ning alaealised oma härraste asjus tunnistada siis, kui ei leidu teisi tunnistusi ja teid tõe avastamiseks. Nii et välja arvatud poiss Gustav, kelle tunnistuses oli vasturääkivusi, tulevad kõik teised Malmi asjasse puutuvad tunnistajad, nii pärisorjad kui ka kaabealuse leival olevad vabad inimesed, maaseaduse I raamatu § 24 järgi usaldusväärsete tunnistajatena arvesse.

Dr. Mickwitzi arstliku läbivaatuse võib ühes Eestimaa meditsiinivalitsuse poolt avaldatud arvamusega vastu võtta kui selgelt ja asjalikult läbiviidu. Meditsiinivalitsus teeb siin siiski järgmised märkused:

Esiteks. Malmi laip hakkas, vaatamata külmale ajale, mitmekordse sulatamise tõttu lagunema, mis teeb ülevaatuse osalt kahtlaseks ja ebatäpseks.

Meditiinivalitsuse teine märkus on, et surm ei saanud ainult kaelahaava tagajärjel, vaid seda võisid põhjustada ka muud tegurid.

Esimene märkus lükkas ümber dr. Mickwitzi kirjelduse, kes oma ettekande kolmandas punktis selgelt ütleb, et laip oli tema ülevaatuse ajal värske, ilma igasuguste lagunemistunnusteta. Teine märkus aga kummutab dr. Mickwitzi seisukoha, kes väidab, et ainult kaelahaav oli surmav — sellega ühineb ka dr. Schütz.

Dr. Mickwitz ütleb oma ettekande 6.—15. punktis, et kõik veritsevad ja rasked vigastused olid tekitatud ohvri eluajal, mil veri veel tsirkuleeris.

Kohtualuse vastuväitele komisjoni tegevuse kohta Dago saarel kõige kõrgema käsul, iseäranis maanõunik krahv Stenbocki kohta ei pööra senat tähelepanu.

Kohtualune väidab, et kriminaalsüüdistus ei ole mitte sooritatud kuritegude tagajärg, vaid põhineb krahv Stenbocki kurjusel ja vaenul. Aga krahv Stenbock ei toimetanud juurdlust üksi, vaid koos kõrgemalt poolt määratud komisjoniga, mis koosnes kolmest auväärsest isikust: krahv Stenbock, asekuuberner Rading ja tolliinspektor Kulomvinov. Ükski neist ei puutunud otseselt uurimisse, selle viis läbi Wieki haagikohus.

Kogu uurimise aja viibis komisjoni juures haagikohtunik parun Rosen. Päevikuid peeti komisjonis ja Ülemmaakohtus eraldi, samuti teisi Malmi tapmisega seoses olevaid pabereid. Kohtualusele esitatud kriminaalsüüdistusse komisjon end ei seganud, küll aga uuris kaebusi, et avastada midagi uut asjaolude kohta — nagu toimikust näha on.

Järelikult on tema pealekaebus, justkui oleks kriminaalsüüdistus tulenenud krahv Stenbocki kurjusest ja pahatahtlikkusest, laim ja vale.

Mitmesugused kõrvalised asjaolud kohtualuse kaebuses krahv Stenbocki peale käesolevasse asjasse ei puutu ja krahv Stenbockile mingit varju ei heida.

Mis puutub kaebusse, et krahv Stenbock võttis selle asja juurdlustest osa ebaseaduslikult ja vägivaldselt, siis ühest küljest oligi tema kohus Ülemmaakohtu tegevuse ajal kohtulikku uurimist jälgida. Ta viibis seal nimelise ukaasiga ja kõik selle süüteo asjaolud pidid talle selgeks saama.

Teisest küljest aga lubab maaseaduse I raamatu § 10 kohtualusel kuni uurimise lõpuni teatada, kas tal ei ole mingit kahtlust mõne kohtuniku suhtes, ja neid nimetada, mida siin ka tehti.

Kõik kohtualuse kaebused krahv Stenbocki peale on tühised. Kaebuse läbivaatamisel selgus, et kohtualuse väide, nagu oleks tunnistajate ütlused tulenenud hirmust krahv Stenbocki ja kohaletoodud sõjaväeosa ees, on alusetu. Seda ei saanud olla, sest kindralkuberner korraldusel saarele saadetud soldatid ja allohvitser tulid sinna ainult kohtualuse äraviimiseks, olid täiesti vajalikud ega saanud inimestele avaldada kohtualuse poolt kirjeldatud mõju.

Kohtualune väidab, et krahv Stenbock tõlgendas kõrgeima tahtel tema asja osalt valesti, aga osalt tõi ette ka vähetähtsaid asju. See ainult laimab krahv Stenbocki ja komisjoni tööd. Senat andis komisjonile kohapealse uurimise täpse läbiviimise eest hea hinnangu. Komisjon tegi kõrgeima korraldusel tõe kindlaks ja tegutses seaduse piires. Välja arvatud asjaolu, et aidamees Reinu ei oleks tohtinud raudu panna, ehkki see tunnistaja visalt salgas mõisniku kaupade varjamist. Kuigi ta pandi raudu ainult pooleks tunniks ja seejärel kohe vabastati (mis kõik on komisjoni päevikus märgitud), on piinamine ülekuulamisel Vene riigi üldiste seadustega keelatud, samuti raudupanek, mida ei tohi teha muidu kui kohtuotsuse alusel. Samal põhjusel ei oleks tohtinud mõningaid tunnistajaid viia laiba juurde ahelais, mida tehti, et nende südame-tunnistust ülekuulamisel ergutada.

Mis puutub kohtualuse palvesse uurida komisjoni tööd, iseäranis aga esimehe tegevust — siis on lõplik otsus, et ükski kohtualuse kaebuse punkt ei ole vastu võetud.

Komisjoni töö ei kuulu uurimise alla. Aga nagu eespool mainitud, andis senat komisjonile hea hinnangu selle eest, et ta kõige kõrgema korraldust täpselt täitis. Krahv Stenbock ei tegutsenud üksi ega omal algatusel, vaid koos teiste komisjoniliikmete ja kohtuga.

Kohtualusel oli aega ja võimalust anda enda õigustuseks Ülemmaakohtule sisse protest, mida ta ka tegi. Aga ükski vastulause ei sisaldanud midagi uut kohtualuse õigustamiseks. Sellest on selgesti näha, et tema palved kalduvad asja ainult venitama.

Senat pani ette teha selles asjas otsus Vene meresea-

duse 18. ptk. § 132, samuti maaseaduse V raamatu § 11 alusel.

Kaebealusel tuleb tõestada:

1) Et tapetu surmava tapariistaga ja kõige koledama sõimu ning sündsusetute sõnadega talle kallale tungis.

2) Et ta sellest vägivaldsest rünnakust mitte kuidagi kõrvale hoiduda ei saanud.

3) Et ta oma elu ja au päästmiseks pidi end esimese kättejuhtuva sõjariistaga kaitsma.

Kui ta suudab tõestada, et ta surmas kalleletungija sel moel, siis ei ole ta süüdi, kuna ta end kaitses ega jäänud ootama, millal mõrvatu ta tapab.

Mis aga toimus kohtualuse kabineti lukustatud ukse taga tõeliselt? Kõrvalisi inimesi seal ei olnud. Juhtunut pealtnäinud tunnistajaid ei ole ette tuua ei süüdistataval ega ka süüdistajal. Seepärast on selle asja läbivaatusel tarvis asjaolude täpset kirjeldust.

Keiser Karl V valitsuse ajal on välja antud kaelakohtuseadus, mille § 143 ütleb: «Kui inimene on mõrvatud, ilma et seda keegi nägi, ja mõrvar õigustab end enesekaitsega, mida pealekaebaja ümber lükkab, siis neil juhtudel peab vaatama nende inimeste häid ja halbu külgi.

Millised olid relvad ja milliseid haavu tekitati ning kuidas kumbki pool käitus?

Kurjategija peab mõrvatu kohta nii palju halbu ja enda kohta nii palju häid argumente esitama, et tema juttu usutaks. Ometi ei või ka süüdistajalt võtta õigust esitada omapoolseid tõendeid asja kohta.»

Ja nii tuleb eelnevalt läbi vaadata hea ja kurja vahekord ka selles asjas.

Kohtualune Ungern-Sternberg:

1) teener Kaarli, kutsar Jaagu ja aidamees Reinu tunnistustest selgub, et kohtualune oli äge ja rahutu inimene. Kõik kartsid teda ja ta karistas inimesi karmilt.

2) Kohtualune on paljastatud suure hulga kipper Bergmanni laevast pärinevate kaupade varjamises ja valevandes.

Koht, kus mõrv toimus:

Grossenhofi mõisas kohtualuse kabinetis lukustatud uste taga pühapäeval, 19. oktoobril 1802. aastal kella 9 ja 10 vahel hommikul. Malmi ei toodud mõisa salaja. Astus

trepist üles, läks läbi koridori kabinetti. Kellelgi ei olnud keelatud trepist üles ja koridori minna. Vastupidi. Koridoris viibisid kella 9 ja 10 vahel väike Gustav ja tüdruk Madle. Samal ajal läks sealt läbi teener Kaarel ja sinna tulid mitmed külakupjad, kellel oli kohtualuse juurde asja. Järelikult ei ole mingit kaaluvat põhjust oletada, et kohtualusel oli kavatsus kipper Malmi tappa — ja et ta kipri ettekavatsetult selleks enda juurde kutsus. Aga ei ole ka tõendit vastupidise kohta. Usaldusväärse tunnistaja teener Kaarli sõnade järgi avaldanud kohtualune talle soovi, et keegi Malmi läbi peksaks. Ütelnud: «Saaksin temaga isegi hakkama, aga kardan, et vihastan liigselt.» Järeldub, et kohtualune ei usaldanud iseennast. Sellega on tõestatud tema äge ja vihane käitumine kui ka tahtlik tapmine. Selline on ka prokurör Rosenmülleri järeldus.

Kuigi kohtualune Malmi tappis, ei ole veel tõestatud, millistel asjaoludel, mis annaks asjale lõpliku selgituse. Kohtualusel oli teenrite ütlemist mööda ja ka enda tunnistuse järgi harjumus oma kabineti uks lukustada, kui ta kellegagi üksikult rääkida tahtis. Riia sõjakuberner arvab, et järelikult ei olnud kohtualusel eelnevat tapmiskavatsust. See on ka senati poolt tunnustatud ja käesoleva süüteo asjaoludega kooskõlas.

Millised olid haavad ja sõjariistad:

Kohtualusel oli kolme tunnistaja tõendusel ja dr. Mickwitzi ülevaatusel kergeid vigastusi parema silma all ja parema käe kahel sõrmel. Parema jala nihestust ei ole tunnistajad ega dr. Mickwitz märganud. Need väikesed kriimustused ei ole kuidagi kooskõlas kohtualuse kaebusega ägeda võitluse ja Malmi julma kallaletungi kohta.

Dr. Mickwitzi tunnistuse järgi oli tapetud Malmi kaelal surmatoov haav ja kehal veel teisi vigastusi. Lõikehaav pea vasakul poolel, vasakul põsel kriimustusi, vasakul käel kaks torkehaava, mõlemal õlal ja käsivarte ülemisel osal hulk kitsaid tumesiniseid laike, millest kõige suuremad olid poole peopesa laiused. Parema käe küünarnuki kõveruses lahtine veritsev haav. Seljal kaks ümmargust sinakat laiku. Vasaku jala säärel nahk marraskil ja sääremarjal laik. Kõik viimati mainitud vigastused olid dr. Mickwitzi arvamusel järgi — millega ka meditsiinivalitsus nõustus — tekitatud laia nüri asjaga ja kindlasti tapetu eluajal, kui veri veel tsirkuleeris.

Kohtualune ütleb, et kaks haava vasakul käel on talle

täiesti tundmatud ja et ka tunnistajad ei märganud neid kuni laiba järelevaatuseni.

Seda arstlikku tõendit, et kohtualune põhjustas raskete vigastuste tekitamisega Malmi surma, kinnitavad juba küllaldaselt kohtualuse enda avantüristlik kirjeldus juhtunust ja tema vastused kohtu ees. Kohtualune kirjeldab oma kaebustes ja vastustes sündmusi, mis kohtus valeks tunnistati. Tema tunnistusest jäi ainult üks õige ja kohtu poolt tõendatud seik, nimelt et Malm kohtualuse kabinetis, kus peale tema ja Malmi kedagi ei olnud, poole tunni jooksul sandiks peksti ja tapeti. Teiseks kinnitavad seda ka tunnistajate ütlused:

1) teener Kaarel, aednik Aadu ja kangur Andres tulid kohtualuse kutsel tema kabinetti ja nägid seal Malmi verist laipa. Nad kandsid selle välja. Inspektor Preiss ja kubjas Tubaselja Mihkel nägid, kuidas laip viidi kõrvalmajja.

Koduvelsker Baumann tuli mõisa kell 11 sama päeva ennelõunal ja leidis Malmi kangestunud laiba.

2) Kolmandal päeval — s. o. 21. oktoobril — vaatas velsker Baumann laiba üle tunnistajate — Malmi lese, inspektor Preissi ja raamatupidaja Rentzi juuresolekul, kes seletasid, et nad nägid kaelal haava ning seljal, kätel ja õlgadel kahe sõrme laiusi siniseid laike.

Senat kaalus asja ja leidis, et ehkki tunnistajate ütlustes nähtu kohta on mõningaid erinevusi dr. Mickwizi seletustest ja ehkki koguni komisjonil ja Ülemaakohtul on selle suhtes, mis dr. Mickwitz räägib, omad arvamused, on siiski näha, et mitmesugusel viisil on kirjeldatud ühtesid ja neidsamu märke, ja dr. Mickwitz — lähtudes oma kutsest — sai neid paremini läbi vaadata ja õigemini kirjeldada kui tunnistajad, kes laibale ainult pilgu heitsid.

Lõpuks peab mainima ka tapariista.

1) Kohtualuse tunnistus, et taskunuga kuulus Malmile, ei ole tõestatud, vaid vastupidi, madrustest tunnistajate poolt ümber lükatud. Ilmneb, et kohtualune oli madruste esimesel ülekuulamisel neid enne õpetanud.

2) Kohtualuse väitel, et Malm teda vasaku käega kaelasideme abil kähistas ja samal ajal parema käega märkamatuult noa välja võttis ja selle arvatavasti hammastega lahti tegi, ei ole mingit tagapõhja. Kuidas sai kohtualusel jääda märkamata, mis toimus talle nii lähedal ja tema silma all? Ta oleks saanud seda oma mõlema käega takis-

tada. Samuti on raske uskuda, et võitluse ajal oli võimalik taskunuga ühe käe ja hammastega avada.

Kuidas kumbki pool käitus.

Kohtualuse tegevuse kohta enne kuritegu selgub:

Kohtualuse enda tunnistuse järgi käskis ta Malmi viimase reisi ajal tema vara üles kirjutada ja Malmi naisele öelda, et kõik tema mehe varandus jääb sekvestri alla. Samuti tunnistab kaebealune ise, et soovis Malmi kiiret tagasijõudmist ega olnud tema viivitamise pärast ükskõikne.

Pärast kuritegu võttis ta teener Kaarli juuresolekul verised riided seljast ja peitis hoiuruumi riulile. Haagikohtuniku uurimisel ta neid ette ei näidanud. Need leidis alles haagikohtunik parun Rosen, kuigi kohtualune oleks nad pidanud esitama ise kui enda süüütuse tõendi. Riiete puhul viitas kohtualune, et kui ta põrandal lamanud, tilkunud veri talle ülevalt poolt peale ja määrinud kuue esikülje ära.

Tunnistajate ütlustest ilmnevad kohtualuse ähvardused. Nii teener Kaarel kui ka inspektor Preiss tunnistasid, et kohtualune ütelnud Preissile: ta sooviks, et keegi Malmi läbi peksaks. Ta saaks sellega ka ise hakkama, aga võimalik, et vihastab sealjuures ülemäära.

Metsnik Heidenschild seletas, et neli nädalat enne Malmi kojujõudmist rääkis talle kohtualune, et on Malmi peale vihane ja tahab teda karistada. Ta alustaski sellega, et sekvesteeris Malmi vara. Malm aga — vastupidi — ilmus tema juurde kartlikult ja aralt. Kuni kabinetti astumiseni avaldusid temas ainult viisakad ja tagasihoidlikud omadused. Ta ei olnud hull ega joobnud, seda tunnistab kubjas Pärt, kes koos Malmiga Grossenhofi mõisa sõitis. Seda tunnistavad ka teel Malmi kohanud inimesed, et nad ei märganud teda olevat purjus ega hullumeelne. Lõpuks tõendavad kõik tunnistajad üksmeelselt, et Malmil ei olnud kunagi hullumeelsusehooge, et ta oli vaikne ja tagasihoidlik inimene ega ei läinud kunagi äkkvihas kellelegi kallale. Et Malmil hullumeelsusehooge ei esinenud, on kinnitatud ka meditsiinivalitsuse poolt. Ehkki Malm oli aastal 1800 haige ja sonis, kadus aga tohter Baumann tunnistuse järgi haiguse möödudes ka sonimine, milline asjaolu ei saanud kohtualusel teadmata olla. Järelikult tuleb ilmsiks kohtualuse kavatsus kõik süü surnud Malmi kaela veeretada.

2) Nüüd pöörame tähelepanu kohtualuse tegevusele pärast kuritööd. Kohtualune tegi asjaolude kohta valesid ettekandeid. Parandas oma kodutohtri Baumanni tunnistust Malmi surmast, nagu oleks surm saabunud alles mõni tund pärast kuritööd, mis osutus valeks. Kirjutas oma käega Baumanni ettekande mustandile juurde valetate Malmi hullumeelsusest. Sellest järeldub, et tohter Baumanni kirjutatud tõendid surnud Malmi seisukorra ja kohtualuse vigastuste kohta olid tehtud kohtualuse sundimise ja ähvarduste all.

Ukse lukustamise asjaolusid kohtualune algul varjas ja käskis teener Kaarlil neist vaikida. Õpetas madruseid, kuidas haagikohtuniku ees tunnistada, lubas neile tasu, mida osaliselt ka maksis. Laimas Malmi, et see on laevalt kaupurastanud. Kohtualune käskis madrustel rääkida, et Malm käitus nendega halvasti ja vägivaldselt ja et see oligi üks põhjusi, miks laev kaua teel oli.

Teener Kaarel rääkis, et tema kaudu hirmutati inimesi karistusega, kui nad ei jää haagikohtunikule antud tunnistuste juurde.

Oli ainult kaks juhust, kus kohtualune toimis näiliselt korralikult:

1) Käskis mõnel tunnistajal ülekuulamisel ainult tõtt rääkida ja mitte midagi liigset.

2) Teatas 21. oktoobril inspektor Preissi kaudu Malmi lesele, et lubab tal jääda endisesse kohta elama ja jätab kariloomad alles. Kui aga arvesse võtta, et ta hulga tähtsaid tunnistajaid ähvarduste ja õpetustega valetama sundis, selgub tema kavatus. Et ta Malmi lesel lubas kohale jääda ja kariloomi edasi pidada, see ei näita tema vähi- matki heatahtlikku suhtumist ega suuremeelsust. On tõestatud, et talu, kus Malm elas, kuulus isiklikult temale, samuti kariloomad. Järelikult ei andnud kohtualune Malmi lesele ega lastele mingit abi, küll aga väljendas oma vastuseisu lese ja laste abiraha määramisel.

Kui jälgida kohtualuse tegevust, ei ärata tema tunnistused vähimatki usaldust. Algul tunnistas kohtualune ise, et oli Malmi jämedate vastuste peale sunnitud kepi võtma, ja kui kipper tooli haaras, et teda rünnata, siis lõi ta hoopide eest hoidudes Malmi kepi ja pärast rüsesid nad hulk aega, kuni Malm, kohtualuse sõnade kohaselt, haaras vasaku käega tema kaelasidemest ja hakkas kägistama, aga parema käe rusikaga tagus teda ja sel viisil takistas

teda appi hüüdmast. Kui kohtualune tõesti kartis Malmi metsikut vaadet, kipri noorust ja väsimatust, miks ta siis kohe ei karjunud ega appi ei hüüdnud, kuna omad inimesed olid ju kabineti ees koridoris? Kuid nelja inimese tunnistused — teener Kaarli, alaealise poisi Gustavi, tüdruk Madle ja kokk Andrese omad, räägivad, et nad kuulsid ise, kuidas kohtualune valjusti kärkis, aga Malm kaeblikult ja nõrga häälega hüüdis: «Appi! Appi!» Pärast seda kuulsid teener Kaarel ja poiss Gustav, nagu nad kinnitavad, selgesti hoopisid, mida arvasid nuudilöökideks. Seda kinnitab veel asjaolu, et samal ajal rääkis tüdruk Madle oma isale Reinule, kuidas Malm appi hüüdis, mida Rein oma naise kinnitusele igal pool tõendas. Kubjas Tubaselja Mihkel ütles, et oli selle sündmuse ajal koridoris, kus poiss Gustav talle ütles: «Ära kabinetti mine, seal peksakse kedagi.» Pärast jäi kõik vaikseks ja poiss teatas talle, et härra lõi Malmi surnuks. Sama poiss ütles tüdruk Madlele, kui Malm kabinetti läks: «Seda inimest hakatakse peksma.» (Nagu Madle tunnistas.)

Lõpuks tunnistas ka kohtualune ise, et veerand tundi enne kaklust rääkis ta tasa ja külmavereliselt, aga hiljem, kui Malm talle ebaviisakalt vastas, läks ägedaks. Malm vabandas, aga tema vabandamise toon oli solvav, pealegi tarvitas ta jämedaid ja süüdsusetuid väljendeid. Siitpeale algavad ilmselt kohtualuse valetunnistused. Nagu oleks Malm naljapärast hädise ja nõrga häälega appi hüüdnud.

Kohtualune tõendab, et kaelasidemega kägistamise, tugevate hoopide ja ägeda ninaverejooksu tõttu kukkus ta nõrgana põrandale pikali. Kukkumisega nihestas ta jala. Ei ole tõenäoline, et kaebealune, kes nimetab end armetuks vanakeseks, suutis Malmi käest endale suunatud terava noa ära kahmata ja et Malm talle omistatud suurest jõust ja noorusest hoolimata ei saanud tagasi tõrjuda kohtualuse paremat kätt, milles see enda tunnistuse järgi kramplikult nuga hoidis. Siin peab märkima, et kohtualuse tunnistused oma hädisusest ja jõuetusest pole usutavad, kuna tunnistajate kirjeldused räägivad sellele vastu. Kutsar Jaak räägib, et kohtualune on südametäiega väga tugev, mida ta on ise oma naha peal tunda saanud, siis kui kohtualune ta ühe käega maha paiskas ja läbi peksis. Samuti tõendab aidamees Rein, et kohtualune lõi teda rusikaga pähe, nii et ta maha kukkus.

Millises asendis Malmi pea ka ei olnud, ometi on või-

matu, et ta noa otsa sattus ja tekitas oma kaela vasakule küljele sellise haava, mille suund oli tagant ette ja üles.

Kohtualuse kinnitus, et Malm kabinetti tulles ukse lukustas, ei pea paika, eriti ühe tunnistaja ütluse ja kohtualuse enda tunnistuse tõttu, et erilistel juhtudel, kui ta tahtis kellegagi nelja silma all rääkida, oli tal harjumuseks uks lukustada. Teiseks tõmbab kohtualune endale kahtluse sellega, et ta lukustatud uksest ja põrandalt leitud võtmest oma esimeses seletuskirjas vaikib ja ka oma teenril Kaarlil ei lubanud sellest rääkida.

Kolmandaks nähtub kohtualuse seletusest, et kakluse ajal püüdis ta mitu korda ukseni pääseda, aga kipper tõukas ta tagasi ja oli ukse ees, tirides vasaku käega kohtualust kaelasidemest. Kõik viitab rohkem sellele, et ukse oli lukustanud kohtualune, mitte Malm, et viimane võib-olla püüdis ukse juurde jõuda, et enda elu päästa. Aga kakluse ajal kukkus võti emma-kumma puudutusest põrandale ja lükati hiljem rüsinas kaugemale.

Nagu ülalpool märgitud, peab kurjategija tapetul esile tooma nii palju halbu ja endal nii palju häid külgi, et tema kaitsekõnet usutaks. Käesolevas asjas, nagu tõestatud, ei ole kohtualuse ütlustes midagi usutavat, mis talle kasuks tuleks, on ainult kindel tõend Malmi vigastuste kohta.

Teiseks: kõik süüdistused, mida kohtualune Malmi kohta esitas, on tõestamata ja seda vastikumad, nagu ka kohtus ilmnes.

Kohtualune osutub ägedaks ja kurjaks inimeseks, omakasupüüdlikuks ja kättemaksuhimuliseks, oma tunnistustes valelikuks ja tõe varjamisel kavalate vahendite leiutajaks. On avastatud, et kohtualune varjas suurt hulka välismaiseid, tollimata kaupu, samuti vandus valet. Kõigest järeldub, et kohtualune on petlik ja tasakaalutu inimene. Karistas Malmi oma ägedas vihas kauase äraoleku eest, tungis talle kallale, peksis sandiks ja tappis.

Senat arvab, et kohtualune, olgugi kurjategija ja mõrtsukas, ei pea siiski kõige kõrgemat karistustmäära saama. Seadusega on kästud:

Karl V kaelakohtuseaduse § 141:

«Kui keegi pärast kuritööd räägib, et ta tappis teise inimese ennast kaitstes, aga süüdistaja selle ümber lükab, peab kurjategija oma väidet seaduslikul teel küllaldaselt tõestama, aga kui ta seda ei suuda, siis tuleb ta

süüdlaseks kuulutada. Kuid ettekavatsemata tapmise eest ei kehti surmanuhtlus või galeeriorjaks saatmine.»

Senat avastas käesolevat asja läbi vaadates Ülemmaakohtu hooletuse ja on kohustatud sellest kõige alandlikumalt Tema Keiserlikule Kõrgusele ette kandma. Ülemmaakohus otsustas asja kriminaalseaduse artikli 176 järgi, mis aga selles asjas kuidagi ei sobi. See artikkel räägib ainult selliste inimeste karistamisest, kellest võib teatavalte asjaoludel kurja ja kuritööd oodata.

Ülemmaakohus määras kohtualusele mittevastava ja kerge karistuse, mis ei ole seadusega kooskõlas. Ta karistas kohtualust kipper Bergmanni laevalt päästetud kaupade peitmise ja varjamise eest ainult aadliseisusest vabastamisega. Mõrva eest määras talle eluaegse vangistuse. Ülemmaakohus ei nimetanud vangla asukohta. Sama artikli 176 alusel mõistetud kohtuotsuse kinnitamise puhul oleks kohtualune jäänud järelevalve alla Revalisse.

Eestimaa kubermanguvalitsus ei tarvitanud kiireid ja mõjusaid abinõusid tõe avastamiseks juba alguses ega asunud ka hiljem kohe asja juurde, tuues ettekäändeks, et nimetatud saarele oli võimatu pääseda. Selline asjaga viivitamine nii tähtsas protsessis annab põhjust arvata, kas kubermanguvalitsus ei tahtnud mitte kuriteo jälgi varjata.

SENATI LÖPPOTSUS

Senat, vaadanud üksikasjaliselt läbi kõik Ungern-Sternbergi peal lasuvad kriminaalsüüdistused, Ülemmaakohtu otsuse ja sõjakuberneri arvamuse, otsustas lõplikult:

Võtta Ungern-Sternbergilt auastmed ja aadliseisus ning saata ta Siberisse eluaegsele sunnitööle.

Nõuda kohtualuse varandusest sisse 13 000 rubla. See kapital anda vaeslastekohtule hoidmiseks. Protsendid, mis teevad 650 rubla aastas, anda Malmi lesele ja lastele. Lastele määrata täisealiseks saamiseni eestkostjad. Juhul, kui Malmi lesk uuesti abiellub, eraldada talle sellest summast seaduslik osa. Eluhooned peavad jääma Malmi pärijatele vabaks kasutamiseks.

Kipper Bergmanni karilejooksnud laevalt «Louisa Carolina» päästetud kaupade varjamise eest jätta kohtualune ilma päästetasuta. Kohtualune peab kõik röövitud varad,

mis tema mõisates leiduvad, nende omanikele tagasi andma.

Selles süüasjas kohtualusele Eestimaa Ülemmaakohtu poolt määratud karistus oli liiga leebe. Peale selle ei esitanud Ülemmaakohus senatile kohtualuse poolt kohtus ettetoodud nuga ega teinud kindlaks, kas dr. Baumann kaebused kohtualuse peale olid õiged või tühised. Sellepärast avaldada Ülemmaakohtule kõige valjem noomitus.

Krahv Jakob Pontus Stenbock lõi aktikaaned laksuga kinni. Kallas endale suure klaasitäie veini. Jõi lonksukaupa, mõnuga. Maigutas suud ning jäi mõttesse.

Ikka pead sa olema tark pärast, aga mitte siis, kui mõistust hädasti vaja. Oleks pidanud ette nägema, et säärane kolmeastmeline protsess ei kõlba mitte kuhugi. Algul uuris asja haagikohus, andis siis edasi Ülemmaakohtule. See juurdles omakorda ja tegi mingi otsuse, mis ei kõlvanud kusagile. Keisri määratud kolmeliikmeline komisjon pidi kogu seda kriminaalprotsessi omalt poolt kontrollima, juhatama ning suunama, et kõik kulgeks mööda õiget rada, aga jääma ainult nõuandja õigustesse, sest kohus on ju ometi erapooletu ja väljastpoolt ei tohi seda keegi mõjutada. Jah, erapooletu küll, kuid kõige kõrgema enda määratud komisjoni nõuanne on kindlasti seesama mis käsk...

Algul paistis, et kõik siiski laabub. Asi läks õigetessee rööbastesse; suuremalt jaolt tunnistajatelt saadi kätte enam-vähem õige jutt. Olgugi et mõnda tuli enne ka pisut piinata, raudu panna ja ahelaid tarvitada. Muidugi ühele ja teisele ka keppi anda. Kuid, nagu öeldakse, otstarve pühendab abinõu...

Enne otsuse tegemist sai küll kokku lepitud, et karistus olgu kõige kõvem, mis seadus iganes lubab, ja kohtunikud olid nõus kah. Et olgu härra krahv üsna mureta!

Kohtu viimasest istungist, mis otsuse tegi, ei võtnud ta nimme osa. Tahtis näidata oma erapooletust. Näidata, et ta usaldab kohut. Et Ungrul poleks pärast ütlemist, nagu oleks otsus tehtud Stenbocki surve.

Kuid tegelikult katsusid kohtunikud teda, Stenbocki, alt vedada: teadsid ju, et tema pole jurist ega mingi advokaat. Kui talle pärast teatati, et mingisugune § 176 rohkem ei luba kui eluajaks vangi panna — mida tema oskas

vastu ütelda. Seadus on seadus... Aga kui ta kuulis, et Ungur tahetakse jätta siiasamasse Revalisse Narva värava juures olevasse vangimajasse edasi, hakkas kogu ta meel ja mõistus protesteerima. Mis sellest siis välja tuleb! Lige-male kahe aasta töö ikka vastu taevast... Sest need aadlimeestele määratud vangimajad on ju teada. Niisama head kui esimese klassi võõrastemajad. Süüa-juua võid mida tahad, külalised käivad sisse ja välja. Kutsu end lõbus-tama kas või kurtisaanid. Siit oleks Ungern-Sternberg oma mõisaid ja vara edasi juhatanud. Tal on ju Grossen-hofis kaks poega. Ja vahel on kutsikad veelgi agaramad kui vana hunt ise. Küllap oleksid nad leidnud taas mõne tagantkättriuka, mis tema, Stenbocki au ja vara peale käiks. Vana oleks õhutanud ja nõu andnud, poisid täide viinud.

Ja alles siis tuli tal pähe hakata uurima, kes need Ülemmaakohtu liikmed õieti on, kes säärase otsusega maha said.

Kõigepealt Ülemmaakohtu eesistuja Hermann Ludwig Loewenstern. Pealtnäha auväärne mees, ka vara poolest mitte mingi kirikurott. Raasiku, Valkla ning Jäneda mõisate omanik, Eestimaa aadlimarssal ja maanõunik. Aga tema eluloo ja sugupuu uurimisel selgus, et ta on teise Ülemmaakohtu liikme Alexander Philipp Saltzaga naise kaudu sugulane — kälimehed... Edasi tuli välja, et Saltza ja Ungern-Sternbergi vanaemadel oli üks ja seesama neiu-põlvnenimi. Ja nad pole sugulased mitte ainult naisliinis, vaid alles mõni põlvkond tagasi oli neil ka ühine esiisa — Gerhard Ungern-Sternberg.

Peaaegu Ungru sugulaseks osutus ka Heinrich Bernd Rosen, see liiga noorelt maanõunikuks ülendatud mees: tema oli siis juba kihlatud Otto Reinhold Ludwigi vanema venna poja Johann Friedrich Emmanueli tütre Sophie Caroline Gertrudiga.

Oleksid need paruni sugulussidemed enne protsessi niisama selged olnud, oleks võinud kogu selle kohtu koosseisu kõlbmatuks tunnistada. Muidugi polnud neist kellegi Ungru vastu eriti sooje tundeid, kuid nagu öeldakse, veri on paksem kui vesi. Ja teiseks polnud neile meelepärast, et Peterburg hakkab end liiga palju segama Balti aadlimeeste omavahelistesse asjadesse. Kogu see keisri poolt komisjoni määramine oli neile vastukarva.

Jah, aga ometi polnud kõik Ungru sugulased kokku midagi Jakob Pontuse üheainsa sugulase vastu! Tema käli-

mehe vastu, kelle Aleksander just parajal ajal justiitsministriks pani. Niipea kui Jakob Pontus Ülemmaakohtu otsuse teada sai, sõitis ta Peterburgi ja rääkis Gavriila Romanovitšile kõik ära. See algul küll kurjustas, miks komisjon kohapeal ei osanud asja õigesti ajada, aga siis kutsus enda juurde kõigepealt senati juriidilise osakonna juhataja, pärast kandis ette keisrile. Seal siis nõuti Revalist paberid välja ja rusikas langes. Siberisse! Eestimaa kõrgele Ülemmaakohtule leebe kohtuotsuse eest vali noomitus!

Krahv kallas endale pudelist viimase tilga, rüüpas ja ohkas:

«Kui annaks kuidagi ka veel nii teha, et nad seda Ung-
rut seal Siberis mitte kusagile kontorilaua taha istuma
ei pane, vaid kohe labidameheks kraavi kaevama või kir-
vega puid maha võtma!»

Läkitus

Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternberg suri Siberimaal Tobolski linnas, kus ta oli töötanud kubernanguvalitsuse kantseleis. Oma laialdaste teadmistega oli ta kubernerile otsekui paremaks käeks. Kõrgelt hinnatud kuni elu lõpuni.

Proua Magdalena Charlotta oli aga rangematest rangem kohtunik. Tema ei pidanud oma meest mitte ainult Malmi mõrtsukaks, vaid ka nende poja Gustav Diedrich Otto vabasurma põhjustajaks.

Ometigi suutis Grossenhofi mõisaproua pärast abikaasa surmateate saamist kirjutada järgmise läkituse:

ALLEN MEINEN VERWANDTEN UND FREUNDEN — — — —

Teatan kõigile sugulastele ja sõpradele oma südamest armastatud abikaasa surmast, mis tabas teda 2. augustil 1811.

Pärast lühikest haigust lahkus ta elust oma 67-ndal eluaastal. Viimsel tunnil olid tema juures arst ja palju sõpru. Lahkus elust täis kindlat lootust pääseda siit hädorust paremasse ilma ja pärida igavene õndsus. Meie truu abikaasalik armastus kestis 40 aastat. Kogu tema elu oli täis lakkamatut tööd ja hoolt oma laste õnne heaks. See õigustas ja tegi talle talutavaks kõige raskema ohvri.

Tema sõprus ja armastus kogu meie üksmeelse pere-

konna vastu kuni viimse tunnini teevad kaotuse mulle
iseäranis raskeks.

Reval, 14. oktoobril 1811. aastal

Paruness Magdalena Charlotta
von Ungern-Sternberg,
sündinud von der Pahlen

Autori märkus

Enamik käesolevas teoses kasutatud parun O. R. L. von Ungern-Sternbergi kohtuprotsessi käsitlevaid dokumente on säilitamisel Tartu Riiklikus Keskarchiivis. Palju asjasse puutuvat leidsin ka Eesti NSV Riiklikust Ajaloomuuseumist ning Eesti NSV Teaduste Akadeemia Raamatukogu baltikaosakonnast.

Lasksin neist dokumentidest valmistada fotokoopiaid rohkem kui 1000 lk. ulatuses. Endastmõistetavalt polnud otstarbekas romaanis kõike ära tuua. Tuli hoolikalt kaaluda, mida võtta, mida jätta ja kust võiks teksti ka kokku suruda. Nii on ainuüksi Eestimaa Ülemmaakohtu materjale sellest protsessist ligi 350 lk. kohtukirjuri tihedat kalligraafilist kirja, senati ettekannet keiser Aleksander I-le 216 lk., prokuröri süüdistuskõnet ja Ungern-Sternbergi vastulauset kumbagi üle 30 lk. Neist dokumentidest on romaanis esitatud peamised punktid. Kogu valiku tegin enda parima arusaamise järgi. Kuivõrd see õnneks on läinud, jääb lugeja otsustada.

Raamatus kasutatud kohanime seletus

Baltischport — Paldiski
 Dagerort — Kõpu tuletorn ja selle ümbrus Hiiumaal
 Grossenhof (Storehov) — Suuremõisa Hiiumaal (end. mõis)
 Hohenholm — Kõrgessaare Hiiumaal (end. mõis)
 Moon — Muhu saar
 Neckmansgrund — Hiiu madal (Näkimadalad)
 Neuenhof — Uuemõisa Haapsalu rajoonis (end. mõis)
 Packerort — Pakri neem
 Ryckholt — Riguldi Haapsalu rajoonis
 Schmidtgrund — Sepamadal
 Spitham — Põõsaspea neem
 Stora Rågö — Suur-Pakri saar
 Tiefenhafen (Djuphamn) — Suursadam Hiiumaal
 Weissenfeld — Valgevälja Haapsalu rajoonis (end. Kilti mõis)
 Wiek — Läänemaa
 Ösel — Saaremaa

Sisukord

Saateks	5
Tunnistus	6
Kriminaalsüüdistus (sissejuhatuse)	10

I OSA

Härrased ei anna õnnistust	12
«Frau Sophia»	38
Kolm kirja	72
Sepa Madise juures	88
Carl Johan Malm	99
Kammerherra	108
Toapoiss Kaarel	116
Vanaisa ja pojapoeg	123
Pulmad	130
Anu	161

II OSA

«Louisa Carolina»	173
Järelmäng	196
Ligimesearmastus	210
Gustav Diedrich Otto	224
Röövlid omavahel	244
Saladused	258

III OSA

Krahv Stenbocki silmadega	287
Haagikohtuniku ettekanne	289
Eestimaa sõjakuberneri admiral Spiridonovi teadaanne	
Eestimaa Ülemmaakohtule	290

Kriminaalsüüdistus	291
Kammerherra parun von Ungern-Sternbergi <i>desiderium</i> ..	300
Kammerherra parun von Ungern-Sternbergi taotlus kohtu- istungi edasilükkamiseks	301
Kammerherra parun von Ungern-Sternbergi otsene seletus ühes esialgse kaitsesega	301
Ülemvalitseja Preissi kiri krahv Stenbockile	310
Kaebealuse kohtumenetlusest ajendatud märkused	311
Mõlema ülevaatuseakti Eestimaa meditsiinivalitsuse poolt heakskiitmise kohta	314
Kammerherra parun von Ungern-Sternbergi protest maa- nõunik krahv Stenbocki vastu	316
Kindralkuberner vürst Golitsõni käskkiri	318
Justiitsministri korraldus	318
Maanõunik krahv Stenbocki protest	321
Tema Kõrgele Ekstsellentsile herra justiitsministrile sala- nõunik Gavriila Romanovitš Deržavinile Eestimaa maa- nõunikult krahv Stenbockilt	322
Ettekanne justiitsministrile	323
Keiserliku Ülemmaakohtu ülekuulamisprotokoll (lisa) ...	325
Kammerherra parun von Ungern-Sternbergi kõige aland- likum seletus	333
Kaebealuse vastulause	339
Härra ülempastor Moieri ettekanne vahialusega peetud vestlusest	355
Senati kõige alandlikum ettekanne	358
Senati lõppotsus	373
Läkitus	377
Autori märkus	379
Raamatus kasutatud kohanime seletus	380

Sergo, H.

S 40 Randröövel. — Tln.: Eesti Raamat, 1987. — 384 lk.

ISBN 5-450-00181-9

Romaan rahvapärimestes Ungri krahvi nime all tuntud Hiiumaa mõisnikust parun O. R. L. von Ungern-Sternbergist (1744-1811), kes saadeti karilejooksnud laevade riisumise ning rootsi kipri tapmise eest Siberisse asumisele.

S 4702700200-060 TL-4-18-87
901(15)-88

84.3E

Литературно-художественное издание

Херман Серго
СУХОПУТНЫЙ ПИРАТ
Роман

На эстонском языке
Художник-оформитель Х. Полберг
Таллинн, изд-во «Ээсти раамат»

Toimetaja M. Kangur
Kunstiline toimetaja M. Raid
Tehniline toimetaja A. Merirand
Korrektorid E. Kõrge ja I. Torm

ИБ № 6503

Laduda antud 17. 02. 87. Trükkida antud 10. 11. 87
MB-11057. Formaat 84×108/32
Ofsetpaber nr. 2

Kiri: žurnalnaja. Kõrgtrükk
Trükipoognaid 12,0. Tingtrükipoognaid 20,16
Tingvärvitõmmiseid 20,71. Arvestuspoognaid 21,30
Trüktarv 85 000. Tellimus nr. 355. Hind rubl. 2.—
Kirjastus «Eesti Raamat», 200090 Tallinn, Pärnu mnt. 10
Trükikoda «Punane Täht», 200001 Tallinn, Pikk 58